

SKOGSSAMISK VILJA

En jubileumsantologi om skriften ”Dat läh mijen situd”,
Karin Stenberg och skogssamisk historia och nutid

Åsa Össbo, Bertil Marklund,
Lena Maria Nilsson & Krister Stoor (red.)

UBMEJEN UNIVERSITIÄHTA

UBMEJEN UNIVERSITIÄHTA

Skogssamisk vilja

En jubileumsantologi om skriften ”Dat läh mijen situd”, Karin Stenberg och skogssamisk historia och nutid

Åsa Össbo, Bertil Marklund, Lena Maria Nilsson & Krister Stoor (red.)

Várdduo- Centrum för samisk forskning
Ubmejen universitiähta/Umeå universitet 2020

Detta verk är skyddat av svensk upphovsrätt (Lag 1960:729)
ISBN: 978-91-7855-373-0
ISSN: 1651-5455
Skrifter från Várdduo – Centrum för samisk forskning, nr 27.
Omslagslayout: Ida Åberg, Inhousebyrån Umeå universitet
Omslagsfoto: Tommy Streling samt G. Holmström, Nordiska Museets arkiv.
Sättning: Åsa Össbo
Tryck: TMG Tabergs AB, Växjö.
Ubmeje/Umeå, Sábmie och Sverige, 2020

Till Karin och det skogssamiska folket

Innehållsförteckning

Förord ..... **iii**

Förkortningar ..... **v**

Åsa Össbo, Bertil Marklund, Lena Maria Nilsson & Krister Stoor
Hundra år av skogssamisk vilja – en inledning **1**

Karin Stenberg & Valdemar Lindholm
Dat läh mijen situd. En vädjan till Svenska Nationen från Samefolket

Bertil Marklund
Skogssamernas historia, ett oskrivet kapitel? **117**

Johan Kihlert
Upplysning, kulturstadier och slöjor. *Dat läh mijen situd* som en internationell post-kolonial text **145**

Olavi Korhonen
Karin Stenbergs lokala supportrar och några yttre stödjare. En samisk förkämpe med många mål **165**

Åsa Össbo
”Hans själ är nomadens”: Valdemar Lindholms författarskap och engagemang för skogssamiska frågor **201**

Krister Stoor
Syskonen Stenberg i Árviesjávrrie **229**

Lena Maria Nilsson & Aina Nilsson
Minnesbild från en skogssamisk skoltid **251**

Lars Stenberg
Nomadskoletiden i Arjeplog.....267

Gudrun Norstedt
Sjön låter en inte dö: skogssamiskt fiske före 1800.....275

Ingvar Larsson
Renskötsel och skog.....315

Lars Stenberg
Renskötsel och skog från 1900-tal till idag. En vädjan från samerna 1920 – hur gick det sen?.....323

Karta Árviesjávrrie kommuvdna - Arvidsjaurs kommun.....332

Lars-Göran Lundmark
Skogen; makterna, skogsbruket och urfolket skogssamerna.....333

Gunilla Larsson
Att synliggöra de osynliggjorda.....357

Katarina Pirak Sikku
Karins väska.....397

Författarpresentationer.....399

Skrifter från Várdduo – Centrum för samisk forskning.....403

Förord

Nu börjar detta nästan femåriga projekt gå mot sitt fullbordande och framtida värv. Sedan Skogssamiska forskningsplattformen bildades – på initiativ av Bertil Marklund och de skogssamiska aktörer som närvarade vid det första mötet som hölls på Várdduo och Arcum hösten 2015 – har många personer och institutioner bidragit till att driva idén framåt, om att uppmärksamma Karin Stenberg skrift.

Den ursprungliga impulsen till antologiprojektet kom från Krister Stoor, som under många år understrukit Karin Stenbergs betydelse jämte Elsa Laula Renbergs insats inom samisk politisk mobilisering. Åsa Össbo har varit sammankallande för den plattform som bildades för skogssamiska forskningsfrågor tillika redaktionskommittén kring antologiprojektet, bestående av Bertil Marklund, Krister Stoor och Lena Maria Nilsson.

Vi vill i vår tur tacka arbetsgrupperna Árviesjávrrie och Máláge som i seminarier och samtal med företrädare för den skogssamiska forskningsplattformen hållit tanken med forskningsplattformen såväl som denna antologi levande. De samiska koordinatorerna Marianne Lörstrand och Ulrika Renström i Árviesjávrrie respektive Máláge har varit till stor hjälp med samordning av och deltagande vid olika evenemang. Stort tack också till Árviesjávrrie kommuvdna som har bistått med lokaler och övernattningsmöjligheter vid våra evenemang. Tack också till Lena Lindgren och Ivan Eriksson.

Antologiprojektet har fått stöd från Åke Wibergs stiftelse, Várdduo – Centrum för samisk forskning och Arcum – Arktiskt center vid Umeå universitet för författarseminarier, evenemang och tryckning. Genom Anna Lundmans och William Lundmans donation till forskning vid Umeå

universitet har delar av tryckkostnaderna kunnat finansieras. Projektet har även erhållit tryckbidrag från Kungliga Patriotiska Sällskapet. Stort tack riktas till samtliga dessa!

Stort tack till de bidragande författarna och ett särskilt varmt tack riktas till Aina Nilsson, Ingvar Larsson, Lars Stenberg och Lars-Göran Lundmark för att ni delat med er av erfarenheter! Tack till Lena Maria för bildhantering och Åsa för sättning, med stöd från Gudrun Norstedt och Mikael Kohkoinen. Tack till Tommy Streling för foto av omslag och företal. Ett särskilt tack till Olavi Korhonen för din belysning av den umesamiska språksituationen.

Till slut riktas vår stora tacksamhet till Karin Stenberg – denna antologi tillägnas dig och de generationer som gått före, nuvarande generationer och de generationer som ska komma efter oss.

Redaktionskommittén

Förkortningar

SaS	Sydsamiska
SaU	Umesamiska
SaL	Lulesamiska
SaN	Nordsamiska

Hundra år av skogssamisk vilja – en inledning

Åsa Össbo, Bertil Marklund, Lena Maria Nilsson & Krister Stoor

I oktober 2020 är det hundra år sedan skogssamen och läraren Karin Stenberg med hjälp av författaren Valdemar Lindholm gav ut boken *Dat läh mijen situd - Det är vår vilja* med undertiteln *En vädjan till den svenska nationen från samefolket*. Det är en politisk kampskrift om den skogssamiska situationen i Sverige för ett hundra år sedan som på många sätt är aktuell också idag. Många samer efterlyser därför ytterligare forskningsinsatser om det specifikt skogssamiska, vilket Umeå universitet via den skogssamiska forskningsplattformen vid Várdduo – Centrum för samisk forskning, hörsammat.

Den *Skogssamiska forskningsplattformen* bildades 2015 på initiativ av historikern Bertil Marklund och har sedan starten bestått av Marklund samt Lena Maria Nilsson, Krister Stoor och Åsa Össbo, samtliga forskare vid Ubmejen universitiähta/Umeå universitet och författare till detta inledningskapitel tillika redaktionskommitté för antologin. Forskningsplattformen arbetar för att synliggöra behovet av skogssamisk forskning och behovet av samverkan mellan forskning inom akademin och lokala företrädare. Plattformen såg tidigt ett behov av att uppmärksamma skriften *Dat läh mijen situd* genom en nyutgivning av ursprungstexten i form av en antologi där inbjudna författare med utgångspunkt i skriftens innehåll ombads analysera olika teman inom det skogssamiska forskningsfältet eller belysa den skogssamiska verkligheten idag.

Under arbetets gång har Bertil Marklund haft kontinuerlig kontakt med arbetsgrupper i Árviesjávrrie och Máláge. Vid den internationella konferensen ICASS IX i Ubmeje under juni 2017 arrangerade forskningsplattformen ett seminarium om skogssamiska frågor som hette "Forest Sámi - a minority within an Indigenous minority". Seminariet drog full föreläsningssal där bland andra Lars Stenberg berättade om sina erfarenheter som skogssame i nomadskolan under 1950-talet, vilket var en särskild skolform avsedd för de fjällsamiska barnen.

I arbetet med antologin har vi haft möten i Árviesjávrrie och Máláge där textbidragen har presenterats i olika stadier både inom författargruppen och för en större krets sakkunniga och intresserade. Målet var att antologin skulle vara färdig till hundraårsjubileet i oktober 2020 och resultatet av den målsättningen håller du nu i din hand.

De olika bidragen skiftar i omfång och karaktär: fem bidrag är berättelser baserade på egna erfarenheter av skogssamiskt liv medan övriga är bidrag skrivna av forskare.

Redaktionen lyckades inte att få en översättning av inledningskapitlet till umesamiska. Som språk befinner sig umesamiskan i ett läge där behovet är stort att utveckla ett modernt ordförråd, något som ofta blir följdarbetet för de få översättare som kan anlitas. Det är inte bara en text som ska översättas utan en hel uppsättning moderna ord att utveckla och syntaktiska konstruktioner. Det är en process som kräver personella, tidsmässiga och ekonomiska resurser. Inte minst under våren och hösten 2020 har smittorisken till följd av coronapandemin fört med sig att den sociala verksamhet – över generationer och dessutom statsgränser – som språkutveckling innebär, har försvårats ännu mer. Redaktionen vill härmed – i Karin Stenbergs anda – framhålla vikten av att resurser för

umesamiskan ska avsättas från statligt håll, rimligen vid Ubmejen universitiähta/Umeå universitet.

Några av deltagarna vid ett av seminarierna kring antologin samlade vid Karin Stenbergs kåta, Árviesjávrrie i maj 2019. Från vänster: Gry Helen Sivertsen, Gunilla Larsson, Ivan Eriksson, Lena Maria Nilsson, Lars Stenberg, Aina Nilsson, Ingvar Larsson, Krister Stoor, Åsa Össbo, Bertil Marklund, Olavi Korhonen, Johan Kihlert. Foto: Marinne Lörstrand Blind.

Antologin inleds med ursprungstexten *Dat läh mijen situd* som har kvar sin äldre samiska ortografi och vi har även skapat avbildningar av de fotografier som fanns med i boken, då en exakt rekonstruering av fotografierna inte varit tekniskt möjligt för oss att genomföra. Två av fotografierna saknar beskrivande ord, ett skogslandskap vid de inledande orden och en vy över ett kyrksamhälle. Vi har valt att ta med avbildningar av dessa bilder ändå, för att i största möjliga utsträckning även få med det bildbudskap som Karin Stenberg ville förmedla. På vissa ställen finns mer information om fotografiet än vad som gavs i ursprungsskriften, där vi i efterhand fått veta namn på ursprungligen icke-namngivna personer. Viktiga skogssamiska frågor skrivs i 1920-talets tidsfärg men är till sitt

sakinnehåll lika aktuella idag. Skriften innehåller betydande kunskaper och insikter om samernas historia och samtid.

Stenbergs kunskaper om samernas historia är viktiga utgångspunkter för författarna till antologins texter. Kapitlen som följer med sina olika inriktningar utgör en fortsättning på Karin Stenbergs pionjärinsats för det skogssamiska folket. Bidragen omfattar även studier om Karin Stenberg som barn och vuxen.

Vy från Áhkánålggie mot nordväst. Den avlånga sjön Västra Kikkejaur syns i bildens övre del, vid den sjöns norra del ligger Araksuolo. Foto: Krister Stoor

Bland kapitlen finns fem bidrag skrivna av skogssamer som träffade henne i vardagen, är släkt med henne eller varit hennes elever. Vi får vidare följa hennes litterära samtid i texter om samerna. Karin Stenberg hade troligen redan under 1920-talet förvärvat kunskaper om samernas

utbredning söderut. Forskningens framsteg till idag hade säkerligen fångat hennes intresse.

I det första antologibidraget sätter Bertil Marklund in den skogssamiska historien i det urfolksrättsliga ramverket som har vuxit fram under 1900-talet. Det Karin Stenberg efterfrågar: rätten till sin mark, rätten till sin historia och rätten till att fritt utveckla sina näringar står fortfarande till stor del ouppfyllda. Marklund menar att tiden är inne för en oberoende sannings- och försoningskommission för skogssamerna, i det arbetet kommer Karin Stenbergs gärning och skrift vara av stor betydelse.

Med utgångspunkt i en post-kolonial tolkningsram analyserar Johan Kihlert *Dat läh mijen situd* som en text vars styrka är ovanlig för den tid den är skriven i. Den har en lyskraft som är bestående än idag. Kihlert framhåller texten som en post-kolonial nyckeltext; den är samarbetsinriktad och kompromisslös, inkluderande och exkluderande, anammar till viss del det upplysningsideal och det kulturhierarkiska tänkandet som trycker ner hela samefolket samtidigt som den är ett av de starkaste vittnesbörden om samiskt motstånd.

Karin Stenberg var en mycket handlingskraftig kvinna, med dagens språk kanske vi skulle kallat henne en skogssamisk aktivist, fast på ett diplomatiskt vis. I Olavi Korhonens bidrag får vi följa Karin genom dem som stöttade henne i det fördolda, hennes vänner och släktingar.

Författaren, journalisten och översättaren Valdemar Lindholm var den som höll i pennan till skriften *Dat läh mijen situd*. I Åsa Össbos kapitel diskuteras och belyses Lindholms omfångsrika författarskap mot bakgrund av den samtida Norrlandslitteraturen och varför han ställde sin penna till förfogande för den skogssamiska saken.

Krister Stoor lyfter den skogssamiska jojktraditionen i sitt bidrag som handlar de tre syskonen Stenberg/Nårsa. Syskonen var alla tre goda berättare och utövade jojkkonsten med sina egna personliga särdrag.

Aina Nilsson vid 100-årsjubileet av Fatmomakke sameförening 2004. Foto: Krister Stoor.

När en bok om minnesbilder från samernas skoltid gavs ut saknade Aina Nilsson berättelser om de samer som gick i vanlig folkskola, vilket merparten av skogssamerna gjorde. I detta kapitel berättar Aina för Lena Maria Nilsson om sin skolgång i Árviesjávrrie under 1930- och 1940-talet där hon under ett par år hade Karin Stenberg som lärarinna.

Karin Stenbergs brorson, Lars Stenberg, berättar om hur det var att som skogssame från Árviesjávrrie gå i nomadskola och bo på internat i Árjepluovve under 1950-talet, långt från sin familj och bara med möjlighet att åka hem två gånger om året. Skogssamen var inget värd i nomadskolans värld, berättar Lars.

Skogssamiskt fiske har inte kartlagts i någon större utsträckning. Gudrun Norstedt diskuterar detta försörjningsmönster i skogssamiska områden och med hjälp av de olika redskapen som används vid fiske. Laxfisket i Luleälven får en extra belysning, även samisk fiskevård i äldre tid uppmärksammas.

Ingvar Larsson som började i renskötseln 1942 berättar om skogsbruket under hans aktiva år som renskötare. Det är berättelsen om ett skogsbruk som fört med sig hyggesbränningar, införsel av främmande arter och inte minst alla vägbyggen som måste till. Ingvar fortsätter att tro på renskötseln som burit upp den samiska kulturen och hoppas att människorna i den miljömedvetna tid vi nu lever ska värdesätta vad renskötseln ger och gett till natur och samhället.

Lars Stenberg ger sina erfarenheter kring förändringarna inom skogsbruket och skogsrenskötseln under hans levnad. Lars berättar om de minskade markerna, det ökande behovet av samarbete mellan bolag och renskötare, samråden, utfodringarna av renar och rovdjursproblematiken.

Lars-Göran Lundmark har en bred skogssamisk erfarenhet av skogsvård och skogsbruk. Politiska och ekonomiska förändringar och kriser fortsätter att påverka samerna direkt på plats, där de befinner sig. I tider

av klimatförändring borde inte skogsförstörelse få förekomma. I annat fall måste vi börja kalla oss kalhyggessamer, menar Lars-Göran.

Gunilla Larsson lyfter fram och beskriver den till synes närmast osynliga sydliga skogssamiska kulturen i Mellansverige. Dess spår återfinns i såväl naturen och boplatslämningar som i platsnamn och den uppsjö av hantverk som återfinns i museernas föremålssamlingar.

En gåva och ett minne kan säga mycket, Katarina Pirak Sikku berättar om Karins väska och rosor, som hon tyckte så mycket om.

Avslutningsvis, redaktionskommitténs förhoppning med denna bok *Skogssamisk vilja. En jubileumsantologi om skriften ”Dat läh mijen situd”, Karin Stenberg och skogssamisk historia och nutid* är att den fångar intresset för skogssamisk historia, ger den samiska läsekretsen ny kunskap men framförallt fångar de ungas intresse för skogssamerna.

Dat läh mijen situd
En vädjan
till
Svenska
Nationen
från
Samefolket
AB Svenska Förlaget, Stockholm 1920

Birkarlaräfftens förebud.

Guſtaf I:s Breeff til Birkarla vdj Tornöö ſocknn, giffwin MCCCCCLI then III Juunij.

Wår gunſt etc. Wi giffue eder tilkänne Henrick i Woikola, Olof Anundsſon, och I flera Birkarla vdj Tornöö ſocknn, att Wåre Underſåter vdj Kijm ſocknn, haffwe waridt her för Oſs ok clagewiſs beretet, att I haffwe giortt them ſtoort hinder ok förſongh j ſå måtte att I nu vdi näſtförlidne winter fördreffwe them ifrån thenn lott the ägde vdj Lappemarcken Ther the förmene ok ſeije ſigh haffwe godh rätt till at ſööke theres Märingh ok bärning, ok efter ſådane clagemåll uppå eder för Oſs kompne ähre, Therföre wele ok binde Wij eder wid högſte lydne at I medh thet förſte ſkole komme hijt til Oſs, och giöre eders urſecht emott för:ne clagemåll, ok om I haffwe någhre Breeff eller bewijſs, at the Kijmboer icke haffwe ſå godh rätt til at ſöke theres Fördeell vdj Lappemarckenn ſom I kunnen haffwe, Thå wele Wij at I ſådane Breff ok bewijſs medh eder hijt haffwe ſkole Latendis oſs them beſe, Så wele wij förſkaffedt, at eder ſkall ſkiee thet rätt ok ſkiäll ähr upå både ſijder, Ther I eder efftter rätte haffwe.

Guſtaf.

DAT LÄH MIJEN SITUD!

DET ÄR VÅR VILJA

EN VÄDJAN TILL DEN

SVENSKA NATIONEN

FRÅN

SAMEFOLKET.

ÅGRENS BOKTRYCKERI ÖRNSKÖLDSVIK 1920.

INNEHÅLL:

.....

Företal som visar, hur denna bok kom till.

Kap. I. Inledande synpunkter

Kap. II. Ha vi rätt att leva?

Kap. III. Vilkendera nationen står i skuld?

Kap. IV. Vilken är vår rätt?

Kap. V. Samefolkets kommunala och politiska ställning.

Kap. VI. Samefolket och upplysningen.

COPYRIGHT 1920. VALDEMAR LINDHOLM

TILL LÄSAREN!

.....

Denna bok har tillkommit på mitt och några andra Arvidsjaurssamehs initiativ. Jag, Karin Stenberg, har givit herr Lindholm impulsen till detta arbete och jag åtager mig personligen ansvaret för de meningar och synpunkter, som i denna bok framläggas, på samma gång jag till författaren Valdemar Lindholm uttrycker mitt tack för det arbete, han nedlagt för detta arbetes tillkomst.

Jag är samekvinna och är stolt över att vara det. Och det är i full förvissning och innerlig förhoppning om, att detta arbete skall bland svenskarna bidraga till förståelse för samefolket och dess livskrav, som jag ställt mig såsom ansvarig utgivare av denna bok.

Glottja, Arvidsjaur den 24 okt. 1920.

Karin Stenberg.

Vid möte i Arjeplog den 1:sta, 2:dra och 3:dje oktober 1920 med Arjeplogs sameförening, genomgicks punkt för punkt ett av författaren Valdemar Lindholm på uppdrag av Arvidsjaurs skogssameh utarbetat bokarbete; ”Dat läh mijen situd”. Författaren uppläste först allt på svenska varpå även de punkter, som uttrycka vad vi vilja, framsades på lappska, så att intet missförstånd skulle kunna äga rum. Härpå beslöt föreningen enhälligt att uttala sitt *fulla* och *bestämda instämmande* i och gillande av de synpunkter och krav, som i detta arbete framställas. Det är vår vilja, att detta arbete skall ge hela Svenska nationen en riktig uppfattning av, huru den Samiska nationen tänker och känner, varför vi ock beslutade, att föreningen skulle ställa sig i spetsen för att försöka få denna bok utgiven från trycket så fort som möjligt.

Arjeplog den 3 oktober 1920.

A. Edvard Johansson.
Mötets ordförande.

Protokoll, fört vid möte i Arjeplog den 3 oktober 1920 med representanter för alla Väster- och Norrbottens skogs- och fjällsameh.

– –

§ 2.

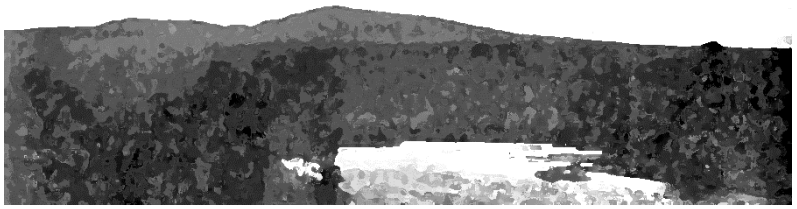
Enhälligt uttalades den meningen, att det av författaren Valdemar Lindholm på uppdrag av skogssameh i Arvidsjaur skrivna och sedermera vid möte med Arjeplogs sameförening granskade och gillade bokarbetet, ”Dat läh mijen situd”, fullkomligt framlagt samefolkets synpunkter och önskemål, och förklarade sig samefolkets representanter enhälligt vilja ansvara, en för alla och alla för en, för de påståenden och synpunkter, som i detta bokarbete framlagts.

– –

Sålunda förekommit intygar, som ovan

A. Edvard Johansson.
Mötets ordförande.

Karin Stenberg.
Mötets sekreterare.

I.

INLEDANDE SYNPUNKTER.

»Lappen är som ett barn han vet inte själv vad han vill och han formar sig efter sin omgivning». Så skriver den bland svenskarna såsom »lappkännare» bekante tecknaren Ossian Elgström på ett ställe i sin märkvärdiga bok »Lappalaiset». Och hans påstående är sannt i en viss grad. Som barn ha vi sameh alltid blivit behandlade av svensken. Vi ha blivit föremål för lagstiftning, satta under förmyndarskap, utan möjlighet att göra vår vilja gällande och ha ständigt varit beroende av svenskens nåd eller godtycke. Vi ha därför funnit det förmånligast för oss — och för resten enda möjligheten — att försöka forma oss efter omgivningen, foga oss i omständigheterna. Att strida emot svensken skulle bara vara att bereda vår egen hastiga undergång. Men vårt folk, samefolket, är ej annorlunda skapat än andra nationer i denna de små nationernas tid: Vårt folk har viljan att leva. I dessa »nationernas förbunds tid», när det talas om de små nationernas rätt och då Sverige inlägger så mycken omsorg på att hävda, t. ex. Ålänningarnas självbestämningsrätt, tyckes det som skulle tiden vara inne för same att själva få framställa sin vilja och sina önskningar, då dessa icke avse att skilja same-nationen från den svenska, utan tvärtom att föra de båda nationerna närmare varandra.

Den »lappkommission», som är tillsatt, har ju i uppdrag att utreda »lappfrågorna». Och det är ej vår mening att på något sätt föregripa denna

utredning eller att genom denna lilla broschyr åstadkomma något misstroende mot kommissionens arbete. Det är tvärtom meningen att på detta sätt försöka få frågorna mera allsidigt belysta. Ty då kommissionen — även om i densamma några samemän insättas — ser på frågorna utifrån och inåt, så att de från de yttre företeelserna söka sluta sig till den inre orsaken, så se vi same, som själva stå i mitten, omgärdade av svenskarnas lagar och förordningar, frågorna så att säga inifrån och utåt. Vi se oftast en ful baksida, där svensken ser en vacker och omsorgsfullt uppbyggd framsida. Om vi nu hjälpas åt, ej som två fientliga folk som söka fördärva varandra, utan som vänner, som vilja hjälpa varandra till ett människovärdigt liv, torde en lagbyggnad kunna åstadkommas, som inte bara för lagstiftande svenskar har en vacker utsida, utan även för oss, av lagen instängda sameh, har en vacker insida.

Det har skrivits mycket om samefolket och både från statens och enskildes sida har nedlagts ett oerhört arbete för att »beskriva lapparna» och »utreda lappfrågan». Men både beskrivningarna och utredningarna ha gjorts av människor, som, om de också varit oss lekamligen nära och vistats något år hos oss, dock andligen varit oss så oändligt fjärran, att vår röst nått fram till dem endast som ett avlägset, svårtytt brus, svårt att avgöra, om det härstammar från skogen eller från de stora vattnen. En enda man har varit, som vi räknat till de våra, som tänkte med oss, kände med oss, förstod, ej blott vårt språk, utan även våra tankar och känslor. Det var Petrus Læstadius. Men han var för mycket same att fullt förstås av svenskarna. Den svenska allmänheten har läst hans Journaler med förtjusning och beundran, så som de läst varje annan reseskildring eller äventyrsbok och fyllts av beundran över mannens uthållighet, hans kraft, hans stora kunskaper, hans levande intresse för alla livsfrågor och livsföreteelser. Och de allra flesta svenskar ha nog suckat vid läsandet av hans skildringar av vedermödorna i Lappmarken: »Stackars människa, vilket hundliv han måste föra! Vilken hjälte var han ej, som kunde utstå allt

detta! » Och man tar nog ej fel, om man dristar framkasta den gissningen, att mer än en svensk yngling, som läst hans äventyrsrika skildringar, känt hjärtat svälla av stolthet vid tanken på att »det var en svensk missionär, som gjort detta». Men man glömmer av, att Læstadius var till hälften lapp, om vi nu skola begagna oss av »Datsjarnas» gamla skällsord — och att han själv tillskriver sin duglighet, sin uthållighet, sin förmåga att inträngа. i dessa trakters och vårt folks livsfrågor, till stor del den omständigheten: »Jag är själv fjäll-lapp och tänker och talar som en sådan.» De vedermödor Læstadius skildrar, äro sedan uråldriga tider *vårt* folks vedermödor, de tankar och känslor, han gör sig till tolk för, äro *vårt* folks bästa tankar och känslor, på samma sätt som de stora svenska diktarnes och författarnes tankar och känslor, sådana de framträda i diktverken, äro blomman av hela svenska folkets tanke- och känslovärld.

Om därför svenskarna, vid läsandet av Læstadius Journal, ville överflytta något av sin beundran för den *svenske missionären Læstadius* på *samemannen* Læstadius och det folk, han tillhörde och erkände sig stolt över att tillhöra, skulle måhända en hel del nya synpunkter vinnas och ordet lapp ej bli enbart ett skällsord eller benämningen på ett »mindervärdigt» folk, med vilket man väl kan känna medömkan, men knappast mer.

De många, både kunskapsrika och välmenade män och kvinnor, som i övrigt skildrat samefolkets liv, ha i allmänhet, även där viljan varit som bäst, skildrat det enbart från svenskens synpunkt, gjort huvudsak till bisak och tvärtom. Det har ej varit *samefolket*, som skildrats, utan *svenskars liv som turister i ett exotiskt land* med en, gubevars, nog så intressant befolkning, som dock vunnit i intresse, ju mera olikartad andra människovarelser och ju närmare djurets ståndpunkt man kunde framställa den. Svenskar, som resa genom lappmarkerna med hästlass av konserver och huvudet fullproppat med sina egna storhetstankar, utan att kunna vårt språk, utan att kunna följa oss på våra vandringar, i vårt arbete, utan låt-

ande sig fraktas som kollin genom bygderna, de skriva, understödda av staten och enskilda, böcker om oss och vårt liv, som hallstämplas såsom »sanningen om lappen». Inte för att därmed göra samefolket skada — det vilja vi, trots allt, ej tro — utan för att göra sitt eget lilla löjliga jag intressant. Men det för oss, sameh, farliga med dylika »sanningar om lappen» sådana de framträda exempelvis i en Ester Blenda Nordströms eller Ossian Elgströms verk — är, att den svenska allmänheten, som läser dessa böcker, får samma förvrängda och oförstående blick på sameh som författarne haft, betraktande oss som etnografiska föremål, tillhörande en tid, som redan är förfluten, varför vi ej böra ens göra en antydan om, att vi vilja någon utveckling. Så mycket ont i detta avseende har redan åstadkommits — ej blott av de nyss nämnda författarne, utan av flera andra, som »litterärt» eller »vetenskapligt» utgivit sig säga »sanningen om lapparna» — att om händelsevis någon gång en författare vågar framställa oss sådana vi äro, såsom människor med samma längtan, samma lidelser, passioner och samma stilla hopp som andra nationer, då blir denne författares röst nedtystad eller avhånad : — inte kan väl en »lapp» tänka, tala och känna som en »människa»!

Och det värsta av allt är, att de svenska myndigheterna vid utarbetandet av sina lagförslag oftast taga dessa litterära och vetenskapliga »*sanningar om lappen*» som utgångspunkt och därför gå till sitt värv, helt visst med en god vilja, men på samma gång med förutfattade meningar, som, då de äro mer eller mindre felaktiga, med naturnödvändighet måste leda till falska slutsatser.

Det är i syfte att framställa samefolkets *egen* syn på förhållandena och dymedels ge den arbetande lappkommitén en — från vår synvinkel — någorlunda riktig utgångspunkt, som vi nu vända oss till kommittén och till riksdagen med denna lilla skrift. Ja, vi vända oss även till de svenska tidningarna och till den stora svenska allmänheten, i full förtröstan, att det ridderliga svenska folket *vill* förstå oss och vill oss väl, så, som ock vi

sameh under århundraden visat oss vilja, så långt i vår förmåga stått, vara laglydiga och undergivna medborgare i det svenska samhället.

*

I en intervju den 20 juli 1920 (i Norrskensflamman) klagar lappkommissionens ordförande, landshövding Murray, över, att »Vid de möten kommissionen haft med lapparna och befolkningen i övrigt ha meningarna om de olika frågorna varit mycket delade och det är till följd därav svårt att återge den förhärskande uppfattningen». Så är det nog också. Till och med bland sameh själva torde meningarna till synes bryta sig rätt betydligt, och det är nog inte så underligt, att svenskarna, som betrakta saken ytligt, komma till den slutsatsen, att vi same inte veta, vad vi vilja, då vi säga ena gången så och den andra gången så, då vi säga si här och så där… —

Men kanske blir vår »vankelmodighet» inte så svår att förstå, om man ser litet närmare på saken.

Först och främst, bedja vi Eder, svenske vänner, komma ihåg, att österlänningen och västerlänningen, mongolen och germanen, inte precis ha samma sätt att tänka och uttrycka sina tankar. Vårt språk är ett i och för sig ordfattigt språk, som saknar uttryck för en hel del begrepp, som helt enkelt inte ha tillhört vår tankevärld från början, utan som sedan inplantats hos oss genom den svenska kultur, med vilken vi kommit i beröring. Och svenskan hur vackert och uttrycksfullt detta språk än är — saknar å sin sida ord för mycket, som rör sig i vår föreställningsvärld. För att översätta ett enda samiskt ord till svenska, kan man stundom behöva en hel mening om 6 eller ännu fler svenska ord. Och likaledes måste man, om man vill översätta svenska till samiska, stundom begagna långa omskrivningar, om vi sameh skola verkligen fatta ordens innebörd. Petrus Læstadius skriver härom (i sammanhang med den lappska katekesöver-

sättningen): »Vid frågan »vilka äro lovliga eder»? hade jag anmärkt, att trohets- och embetsed vore för lapparna alldeles okända begrepp, som också i deras språk saknade uttryck — ty de ord, varmed de voro översatta, voro endast för tillfället och ändamålet bildade — att vittnesed vore känd, men när det hette speciellt om den, att *den* vore *för sanningen* så kunde man falla på den tanken, att de övriga ej voro det, m. m. varför jag hemställde om man ej, närmande sig det gamla, kunde säga, att så ofta man inför domstol måste vittna eller värja sin oskuld, eller eljest av lag och överhet förpliktades att avlägga ed, vore edgång icke olovlig. Till svar härpå meddelades att man borde hålla sig till texten.» (D. v. s. — de svenska kyrkomyndigheterna brydde sig inte om att få till stånd en översättning, som kunde förstås av oss sameh, *bara översättningen var ordagrann efter svensk uppfattning*.)

Nu är det så, att när vi sameh kallas inför myndigheterna att tala och svara, fordras det av oss, såsom en självklar sak, att vi skola kunna icke blott förstå och fatta innebörden av de ofta tillkrånglade och i den värsta kurialstil skrivna, officiella kungörelserna och de svenska embetsmännens framställningar (vilka ej alltid äro så sakkunniga), utan vi skola också kunna så att säga på rak arm och på ett främmande språk, vilket ofta saknar uttryck just för det vi vilja ha fram, fullkomligt riktigt avgiva vårt yttrande och besvara till oss ställda frågor. I sanning — de svenska myndigheterna måtte ha en oerhört stor tanke om samefolkets intelligens och språkskicklighet! Kanske är det denna överdrivna tanke, som gör, att höga vederbörande anse, — eller åtminstone en stor av de svenska styrande anse, att vi sameh ej behöva del lika mycket undervisning som svenskarna själva? Om därför våra yttranden ibland av myndigheterna kunna tydas än si och än så, bör detta ej enbart tillskrivas oss och vårt ”vankelmod”. Skulle man ej kunna tänka sig, att missförståndet beror lika mycket på svenskarnas okunnighet i samiska som på samefolkets okunnighet i svenska? Och även om så skulle vara, att vi sameh själva äro

orsak till misstolkningarna, därför, att vi ej så helt behärska svenskan, må det betänkas, att de svenska myndigheterna då likaväl få ett stort ansvar, när de ej vilja giva oss inte bara *lika mycken* undervisning som sina barn, utan fastmer *långt därutöver*, då vi ju —att döma efter detta — äro långt mer i behov av undervisning än de redan fullärda svenskarna.

För det andra torde våra svenska vänner kanske inte ha tänkt på, hur stort det område är, över vilket vårt folk är spritt och hur föga förbindelse, som finnes de olika stammarna emellan. Vårt folk består — liksom det snart utdödade indianfolket — av en massa olika stammar, vilka väl ha samma nationella rot, men ändå äro olika, såväl i levnadssätt och klädedräkt som i språk. Emellan en Karesuandosame av den typ, som t. ex. Ossian Elgström eller kyrkoherde Karnell säger vara typen av vad en »lapp» bör vara — och en t. ex. västerbottenssame torde vara minst lika stor skillnad som mellan en svensk skogstorpare ifrån de nordligaste bygderna och en östgötabonde. Men om någon av oss sameh, efter att ha besökt skogstorparens smutsiga, usla hybble, där allsköns löss och orenlighet ligger hopat, skulle säga: »Så här bör en svensk ha det, här är urtypen för en riktig svensk — då däremot östgötabonden, som har flera rum i sin stuga och håller snyggt och rent, är en fördärvad och usel individ», — ja, då skulle nog ni svenskar skratta åt oss, dumma sameh.

Avståndet från Karesuando till Idre — det område, över vilka de svenska sameh äro spridda — är visserligen fågelvägen inte mer än c:a 75 mil. Men i praktiken ställer det sig helt annorlunda. Petrus Læstadius skriver i sin »Journal» I delen (sid. 220), härom något, som torde kunna tjäna svenskarna till upplysning:

»Emellan Jämtlandslapparna och oss (Arvidsjaur, Arjeplog) finnas alls icke några kommunikationer. Vad vi därifrån skola få höra, det går över Hernösand eller Stockholm. Eljest gör man sig i allmänhet ett mycket oredigt begrepp om Lappmarken, då man anser den såsom en sammanhängande provins och att allt, som rör Lappmarken, rör hela Lappmarken.

Jag har hört personer, som trott, att Gellivare järnverk skulle hava stort inflytande på landet i allmänhet. — Men den del av Lappmarken, som lyder under Västerbottens län, har med Gellivare lika liten beröring, som Småland eller Västergötland med Dannemora. Avståndet är fullt ut lika stort och kommunikationen platt ingen. Man känner i Åsele inte mera om Gellivare än om Spetsbergen väl mindre, ty om Spetsbergen kunna lapparna i Norge få höra talas. Det är också från Åsele till Gellivare längre än från Stockholm till Ystad, åtminstone blir vägen längre, om man vill göra en resa emellan de båda ställena. I Arjeplog har man aldrig hört talas om Karesuando, så att, när min bror skulle flytta dit, så himlade Arjeplogslapparna däröver nästan som över en blåkullefärd till världens ända. — Och likväl ligger Arjeplog i medelpunkten av Lappmarken.»

Vad som så skrevs för 100 år sedan har icke sedan dess förändrats i nämnvärd mån. Kanhända kunna då våra svenska vänner förstå, att ett uttalande från t. ex. en Jämtlands-same eller en Karesuando-same kan bli en smula annorlunda än från en Arvidsjaurs- eller Vilhelmina-same. Vi äro kanske inte så vankelmodiga och osäkra på vad vi själva vilja det är måhända våra svenska vänner, som inte förstått, att bland sameh såväl som bland andra folk *olika förhållanden skapa olika behov*. Att sticka yllestrumpor åt niggerbarn eller göra solfjädrar åt grönländare, det är ett föga tacksamt arbete — man får se till att lämpa sina gåvor efter förhållandena i det land och hos det folk, för vilket de ärg avsedda. Annars går det som när drottning Margareta på 1380-talet skrev brev på latin till oss sameh, att vi skulle omvända oss till kristendomen — vi förstodo ej välmeningen.

Det är en helt annan kultur, som är rådande bland t. ex. Karesuando-sameh och bland fjällsameh i Vesterbotten. Däruppe i de nordligaste trakterna, under de vidrigaste omständigheter, ha sameh varit utsatta för kulturinflytelser så gott som endast från finnarna. Oss veterligen ha inte ens finnarna i Syd-Finland haft något överflöd av kultur att dela med sig

— och vi tro knappast. att nordfinnarna uppemot ishavstrakterna haft så stort överflöd därav heller. Vi sameh i mellersta och södra Lappland ha däremot ända sedan Magnus Ladulås tid stått under svenskt kulturinflytande. — Om nu detta varit dåligt, vilket *vi* ej vilja tro, så måste skulden härtill inte ligga enbart hos *oss*. Detta svenska kulturinflytande över sameh må nu av svenskarna bedömmas hur som helst. — Det är ju möjligt, att vi varit bättre människor, om vi varit befriade från detta inflytande. — Under alla omständigheter är det ju smickrande för oss att gång efter annan få höra, att »lapp skall vara lapp», d. v. s. att den samiska nationen är den enda, som utgått ur Skaparens hand så fullkomlig, att den ej behöver utvecklas, utan kan och bör vara »sig själv nog». — Allt, nog, ett faktum är, att vi tagit intryck av svensk kultur och att vi allt fortfarande *vilja göra det*. Ty vi äro själva ej så förmätna, att vi anse, att höjden av mänsklig utveckling nåtts av dessa våra gamla förfäder, som bodde i jordgravar och hade stenar som enda vapen, vilken åsikt däremot en del svenska vetenskapsmän, författare och embetsmän ideligen vilja göra gällande. Nota bene — endast då det gäller samefolket. Ty att germanerna, som också en gång bodde i jordkulor och dansade sitt hemlands hedniska danser med offerknivar i händerna och blodsmak i mun, skulle på allvar återgå till detta »sannt mänskliga levnadssätt», det vilja de inte ifrågasätta.

Avstånden, de olika naturförhållandena i olika delar av Lappmarkerna samt de olika levnadsförhållanden, varunder olika trakters sameh uppväxt och utvecklats, göra sålunda, att i vissa frågor icke något allmängiltigt svar kan ges, varför uttalanden, som gjorts av olika trakters sameh nog kunna stå i synbar strid mot varandra.

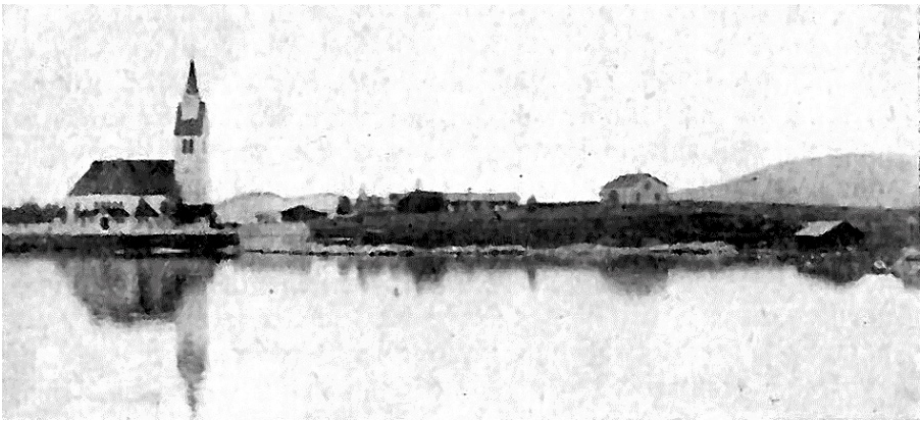
Att svenska nybyggarnes och samefolkets uppgifter och önskemål stå i strid mot varandra, är enklare att förstå, än att eld och vatten ej kunna förenas.

Samefolket är ej oförnöjsamt och pockande — dess undfallenhet och brist på självtillit har tvärtom alltid varit vårt folks svagaste sida. Men när nu våra urgamla rättigheter och våra livsmöjligheter hotas, må det ej förtänkas oss, att vi vilja, innan det är för sent, söka göra vår röst hörd. Kunna vi i någon mån skingra de missförstånd, som under tidernas lopp uppstått mellan sameh och svenskar, och visa, att vi av ålder varit lika goda och på vårt sätt samhällsnyttiga medborgare, som våra svenska bröder — om vi också ej någonsin haft de medborgerliga rättigheterna i samma mån som svenskarna, — äro vi övertygade, att den rättsinniga och ridderliga svenska nationen skall göra vad den kan, både för att bota gamla orättvisor och förebygga nya.

Det är i sådan förhoppning denna lilla skrift utarbetats.

Skogssameh i Arvidsjaur hålla möte

II.

HA VI RÄTT ATT LEVA?

Sveriges land är ju så stort och så rikt, och svenskarna anse ju landet med rätta för *sitt* fädernesland. Redan årtusenden före Kristi födelse hade män av germansk stam slagit upp sina bopålar här. Ja, t. o. m. så långt uppe i Norrland som i Lappmarkerna, påträffas spår av en uråldrig, germansk bebyggelse.

Vi sameh kommo först under de senaste århundradena före Kristi födelse inflyttande till Sverige. Så säga åtminstone de svenska vetenskapsmännen, som forskat i denna sak, och vi ha ju inte kunskaper nog att disputera med professorer — för resten är det inte lönt, ty en professor har alltid rätt. Vi sameh måste därför betrakta oss som inkräktare t. o. m. i vårt eget land, Sameätnam, eller som svenskarna säga, Lappland. Lustigt förefaller det dock oss sameh, —att svenskarna givit landet namn efter oss — om de själva bott där *före* oss. Landet brukar ju annars få namn efter den, som bodde där, när namnet gavs, och namn uppstår, när ett ställe blir bebott. Härjulfs dal blev Härjedalen och Östgötarnes land blev Östergötland. Men nordsvearnas land blev Lappland eller först: Finnemark. Vi

sameh ha nämligen också kallats finnar och skridfinnar t. o. m. skrikfinnar, väl knappast för att vi skrika mer än andra människor, utan förmodligen för att »kärt barn har många namn».

Nåväl — om det nu i alla fall är sant, som professorerna säga, att vi sameh först under den äldre järnålderns tid inflyttat och undanträngt de stackars svenskarna från Lappland, så måste därav följa, att vårt folk den tiden antingen var större i antal eller hade större livskraft än svenskarna. Ty vårt folk begagnade den tiden stenvapen, under det svenskarna hade brons eller järn. Och vårt hjärta sväller av stolthet, när vi tänka, att våra förfäder voro så duktiga karlar, att de med sina stenyxor kunde rå på och undanträngа dessa med stålvapen utrustade, väldiga kämpar, från vilka de nutida svenskarna med stolthet säga sig härstamma.

Tyvärr säga oss våra sagor, att »Staloh», stålmännen, som bodde i bergsgrottor och levde av att tjuvslakta våra renar, inte voro att leka med och att det mer än gång hände, att sameh blevo dödade och »uppätna» av dylika herrar. Våra svenska vänner torde ha glömt, att deras värderade förfäder brukade människooffer — men våra sagor från »urlapparnas» första sammanträffande med »ursvenskarna» ha i vårt minne bevarat detta faktum, så mycket lättare som vi sameh mer än en gång blivit »offrade» i långt senare tid.

Men lämnom sagorna! Vi äro för vår del övertygade, att om våra förfäder enligt professorerna, utan lov inträngt i Lappmarken, de dock inte farit värre fram emot de stackars svenskarna, än att skadan fullt ersattes av de feta slakt, svenskarna utan lov togo ur våra förfäders hjordar.

Och när historien börjar kasta sitt ljus över land och förhållanden, som hittills tillhört endast sagan, befinnes det, att svenskarna äro de härskande i övre Norrland *utom* i Lappland, som nu uteslutande tillhör oss sameh. Men nu börjar en berättelse, där våldet är förhärskande och som synes sluta med det, som nu hotar oss: *Samefolkets undergång*.

Vi sameh, som dagligen se och umgås med svenskar —förresten torde blodblandningen nu ha gått så pass långt i större delen av Lappland, att man här inte kan uppdraga så exakta gränser emellan »mitt och ditt blod» — vi veta, att svenskarna kunna vara rättrådiga och storsinnade och, när de blivit överbevisade om en orätt, ofta försöka att gottgöra densamma.

Därför vilja vi nu genomgå Sveriges historia, sådan den uppfattas av oss sameh. Vi veta, att vår uppfattning ej överensstämmer med svenskarnes — men de historiska fakta kunna ej bortdisputeras och våra svenska vänner skola helt säkert förstå och respektera vår uppfattning, såsom vi förstå och respektera deras.

På 1200-talet hade de till kristendomen omvända svearna fattats av nit och medömkan med oss »stackars lappar», som vandrade i »blindhet och dödens skugga». Ute i den »stora» världen voro den tiden »korstågen» moderna. Och för de nyomvända svearna var ju här ett ypperligt tillfälle att företaga ett korståg mot ett folk av prima hedningar utan att behöva resa till Österlandet. Man behövde inte ens utrusta någon större här —ett, par, tre präster med följe av ett tjugutal välväpnade män var nog. Så drogo de i väg fingo tag i oss sameh eller rättare sagt våra »lyckliga och vilda» förfäder, slogo ihjäl ett femtiotal och döpte 14 stycken i en källa. Sen den bravaden var uträttad, reste prästerna hem och rapporterade, att nu voro lapparna kristna. Men då Lappmarken sålunda var ett »kristet» land kunde det läggas under »Sveriges krona». Naturligtvis tro våra ridderliga svenska vänner, att det blev en folkomröstning, så som nu fordras på Åland — men nix! Vi sameh lades under Svea krona utan att vi själva visste ett dugg därom förrän flera hundra år efteråt. Och än mer! Den store och mäktige konung Magnus Birgersson, även kallad Ladulås, därför att han »satte lås för bondens lada» och skyddade *svenska* allmogens hem och egendom mot våldgästning, han var för samefolket den store slavkungen, som gjorde hela samefolket till slavar och livegne.

Våra svenska vänner tro naturligtvis, att vi nu överdriva.

»Livegenskapen och slaveriet i egentlig mening har ju inte funnits i Sverige» säga nu helt visst våra svenska vänner. Det är ju sant men i Lappland fanns slaveri och livegenskap ända in på 1690 talet. Och det ohyggligaste var, att vi sameh, ett helt folk, alla utan undantag, voro slavarna.

Här nu ett bevis!

Magnus Ladulås hade av de där prästerliga herrarna, som »kristnat lapparna» hört, att där uppe i norr var ett rätt rikt land och att lapparna, som voro »vilda» dock inte voro farliga på så sätt, att de slogos med tillhyggen. Han beslöt därför att kolonisera övre Norrland. I detta syfte utfärdade han ett brev, vari han utlovade stora fri- och rättigheter åt envar svensk, som ville bosätta sig där uppe. I bland rättigheterna var också den, att »hava lapparna i sina händer *såsom sin egendom*.» Det vill säga, på den grund, att 14 sameh med våld blivit döpta av svenskarna, ansåg svenskarnas konung, att vi sameh, ett helt folk, troligen föga mindre och säkert rikare än svearnes egen stam, var Sveakonungens *privata egendom*, som han kunde förfoga över så som över allt annat lösöre. Och som lösöre blevo vi sameh under århundraden ansedda, År 1328 utfärdade riksdrotset Knut Johansson ett brev, vari han ytterligare bekräftade »birkarlarnas» d. v. s. de svenska kolonisternas, rätt att »hava lapparna under sig med våld och maktord».

Birkarlarna — »biergogalleh» eller köttkarlarna — togo frukten av all vår möda. Våra kvinnor skändade de — voro tvingade att, när dessa svenska konungens vasaller bevärdigade oss med ett besök, tillse, att ett tillräckligt antal av våra kvinnor funnos till reds för att tillfredställa deras djuriska lusta. Vår egendom var deras egendom — vårt liv var intet värt — att dräpa en »lapp» var inte mera märkvärdigt eller straffvärt än att dräpa en lus.

Så fortgick det till inpå 1500 talet, allt under det att i det nedre landet stora förmögenheter hopades och rika jordbruksbygder uppstodo där birkarlarna hade sina visten. Det var svenskarna, som odlat, det är sant.

Och det var svenskarna, som samlat dessa förmögenheter, vilka ännu delvis finnas kvar. Men det var vi sameh, *som fått släppa till skinnet*.

Vad fingo vi i stället för de oerhörda skatter, som avprässades oss? Vad fingo vi i ersättning för vår tåliga lydnad, för vårt trägna arbete, för våra hustrurs och döttrars förlorade dygd?

Våra svenska vänner säga: Ni fingo naturligtvis svenska kronans skydd. Ni fingo kultur och kristendom.

Men, säga vi, *det är lögn*! Kronan skyddade våra förtryckare och bestraffade *våra* fel, *krävde skatter* av oss — men gav oss inga rättigheter. Och upplysning fingo vi trots birkarlarna d. v. s. svenska kronans ombud, icke tack vare desamma.

Det var så redan på 1300 talet som det tycks vara än i dag, att den ansågs som den *bäste* lappen, som stod på den lägsta kulturnivån, närmast djuren. I sin bok: »Lappalaiset» skriver Ossian Elgström, en av svenska staten utsänd och betald »lappforskare» — bl. a. följande: »Jag beundrar honom. Jag tror ej, att han någonsin läst i en tidning och den enda bok han har i huset — en bibel — har jag aldrig sett honom röra.»

Och på ett annat ställe säger han om en »lappgubbe», att han nog var bra, men alldeles för bildad, enär han gått i en skola. Jag tycker mer om de »riktiga lapparna», säger denne av svenska staten bekostade nid-skrivare.

Arvidsjaurs kyrka.

Samma åsikt som han hade redan birkarlarna på 1300 talet. Upplysning måste framför allt avhållas från oss. Då de kristna prästerna den tiden voro de enda ljusbringarne — vilket de bland oss sameh varit ända till våra dagar — gällde det att skrämma bort dem och förhindra dem i deras verksamhet bland vårt folk. När en samekvinna, Margareta, i slutet av 1300 talet efter att ha vandrat genom hela Sverige och halva Norge äntligen lyckades få med sig en svensk missionär, predikaremunken Toste, hit upp till Arvidsjaurs sameh, då blev stor oro bland birkarlarna. Vid Kasker byggdes enligt sägnen, den första kristna kyrkan i Lappmarken — men birkarlarna kommo till, mitt under det gudstjänsten pågick, bommade för dörrar och gluggar, tände eld på kyrkan och lät den kristne prästen och de ljussökande sameh brinna inne.

Vår ton blir kanske en smula bitter — men handen på hjärtat, käre svenske vänner: haven I ej själva känt harm och förbittring stiga upp i edra sinnen, då Ni erinrat Eder eller läst om, hur Jösse Eriksson hängde upp svenska bönder i rök och spände havande kvinnor för hölassen? Och vad gjorde Edra förfäder, när förtrycket blev för olidligt? Jo, de satte vxan i skallen på förtryckaren! Vi sameh ha däremot tåligt lidit och fördragit — vi äro nu en gång inga hjältar, när det gäller möta våld med våld. Vårt hjältemod har kanske prövats på andra sätt — vårt hjältemod heter *tålamod*. Modet att tåla sätter inga blodiga spår i historien och därför bli tålamodets hjältar ofta kallade »*stackare*». Det veta vi »stackars lappar» alltför väl.

På 1500 talet under Gustav Vasas tid hade förtrycket över oss sameh blivit outhärdligt. Det var väl också det, förstås, att trots allt, som gjorts av kronans befullmäktigade ombud, slavägarna d. v. s. birkarlarna, för att hindra oss från upplysning, fanns det redan bland oss en och annan same, som inte längre var »riktig lapp» utan — o fasa! — lärt sig att läsa och, vad värre var, att skriva! Hade birkarlarna vetat detta, hade de väl genast tillsatt en »nomadskoleinspektör» för att förhindra ett dylikt ofog. Men

de visste de inte — och det blev birkarlarnas ofärd. Ty en same — naturligtvis en sådan där, som inte var »*riktig lapp*» — skrev till kung Gösta och klagade över birkarlarnas djuriska leverne och samefolkets nöd. Och konung Gösta, som var en mycket ekonomisk man och förstod, att det inte bara var samehs utan även *svenska kronans* rätt, som var i fara, ställde år 1554 till den stora birkarlaräfsten, varvid befanns, att birkarlarna förfarit oärligt både mot oss sameh och mot kronan. De blevo nu dömda att återgiva till kronan — och i vissa fall även till sameh, det de orått tillskansat sig; en del dömdes till stora böter, en av dem, Henrik Larsson, t. o. m. att mista liv, ära och gods. Naturligtvis fick han dock behålla livet — ty det, var ju bara »lappar» han dräpt och »lappjäntor» han skändat — och »äran». att ha varit den främste bland birkarlarna har han behållit till våra dagar. Men hans gods, *stulet* från oss sameh, tog *Svea-kungen hand om.*

Nu var sålunda birkarlaväldet slut och vi sameh hade blivit »fria». Ja, fria voro vi, så fria, att vi rentav kunde sägas vara fågelfria. Vi hade blivit kvitt *en* djävul och där kommo sju nya igen. Birkarlarnas rätt att ”hava lapparna under sig” hade upphäfts på papperet. Men birkarlarna voro kvar, hade hand om lappmarkshandeln och betraktade oss fortfarande *som sin egendom*. Därtill hade vi nu fått kronans fogdar, som inte lade löv emellan, då det gällde att klämma efter oss, sameh. Utom skatten till birkarlarne — hade vi nu som vi allt fortfarande *indirekt* måste betala fått skatten till kronan, som indrevs med största stränghet och så ännu en skatt, skatten till fogden själv, den s. k. fogdenästen, som visst var det viktigaste av allt. Och därtill kom, att vi förut endast behövt skjutsa birkarlarnas foror — den s.k. borgareskjutsen — men nu blev det fogde-skjutsen också; fogden skulle ha fem renar där han for fram: en för sig själv, en för sängen, en för drängen, en för hatten och en för skatten (d. v. s. en för sina kläder och bagage och en för kassakistan.) Därtill kom den sjätte renen för »förköraren», d. v. s. skjutsbonden.

Nu var emellertid — efter svenska myndigheternas sätt att se saken — allt väl beställt för oss sameh. Och för att vi nu snällt skulle fortfara att vara »*riktiga lappar*» och inte ställa till nytt krångel med klagomål och skriverier, sände man brännvinet till oss, sedan den halvtokige kung Erik infört detta njutningsmedel i sydligare landskap. Gud bevars — vi skulle ju ha del av »kulturens välsignelse». Och brännvinet var en god skatteindrivare. Svenska kronan, märk väl, svenska staten, ställde årligen till stora fyllkalas för oss sameh — vid vilka var och en, som betalade skatten, fick sin »åse kokse»; betalade han »fogdenästen» på samma gång fick han två, och gav han extra en renstek, så fick han extra traktering, en sup för en renstek. Till »brännvinsbröd» skulle vankas fläsk — men fogdarna tyckte att själspäck var gott nog åt oss »lappar» — en »*riktig lapp*» bör kunna äta vad som helst (se vidare Lappalaiset) — och så var ju själspäcket mycket billigare. Den, som inte tror, han hänvisas till fogderäkenskaperna, eller om detta blir för besvärligt, till Johan Nordlanders anteckningar om »Lappgästningarna vid Granön» (Norrländska anteckningar, del VIII).

Borgerskapet, d, v. s. de forna birkarlarnas ättlingar, insågo ock, vilken härlig uppfinning brännvinet var, då det gällde att göra oss till ”riktiga lappar”. Och så dränktes hela den samiska nationen, all dess kunskapstörst och frihetslängtan, i en syndaflod av brännvin, som svenskarna släppte lös över oss.

Naturligtvis var det ju vårt fel också, att vi drucko brännvinet, som bjöds oss. Men svenskarna säga ju och ha alltid sagt: »lapparna äro barn». Sägen, kära svenska vänner: Viljen I då giva barn brännvin, så att de därav gå under?

Vårt elände och vår skam erkänna vi. Men det var *svenska staten* och *svenska borgarskapet*, som, för att bättre kunna plundra oss, kastade oss ned i brännvinets Gehenna.

Vi äro ej otacksamma och vi vilja ej se allt uteslutande i svart. Trots allt det mörka, som här skildrats, finnas ock ljusglimtar, som lysa upp vår mödosamma och tröstlösa vandring. Under det de svenska borgarne och tjänstemännen till synes gjorde allt för att fördärva oss, arbetade det svenska prästerskapet i alla fall på att frälsa våra själar.

Samefolk vid mässa i Valbo kapell.

Vi ha nyss berättat, hur det svenska omvändelseverket i Lappland började med våld och hur sedan, trots detta, längtan efter evangelii ljus vaknade bland oss sameh (ex. lapp-kvinnan Margreta). Men missionsverket förhindrades av birkarlarna, — som fruktade att vi sameh, om vi finge evangelii ljus, inte längre skulle förbli »*riktiga lappar*».

Var det då så underligt, att vi, sameh, som själva hade en religion, härstammande från de Österländska vishetslärorna, med dyrkan av naturens goda krafter, (Beive, Solen, ljus- och livgivaren framför alla andra, men även marken och stenarna) — var det underligt, att vi, när vi sågo den nya religionen gå fram med våld och dess bekännare fara fram

med list och bedrägeri, ej ville vidare veta av den kristna tron? Namnet birkarl hade i tidernas lopp blivit synonymt med ordet »Bergelah» eller Perkel, som betyder djävulen. Och birkarlarna voro kristna — var det underligt, att vi voro rädda för diävlarnas religion?

När därför äntligen präster kommo till Lappmarkerna på 1600-talet, hade dessa ett mycket svårt och otacksamt arbete. Men hos dessa Gudsmän visade sig en ny sida av svenska folket, som hittills varit förborgad för oss sameh. Det var svenskens stilla uthållighet i svåra omständigheter — hans förmåga av ordning och reda — hans sega motståndskraft och hans ridderliga och trofasta sinne, allt detta parat med en överlägsen kultur och bildning. Vi förstodo snart, att dessa män av datsjarnas släkte föga eller intet hade gemensamt med dem, vi ditintills lärt känna. Och när prästerna så en gång vunnit vårt förtroende, ägde de det för alltid — och de missbrukade det ej. De sågo ej *ned* på oss, de togo oss i hand och visade oss *uppåt*. En Per Högström, de många Læstadierna, Fjällström, Alenierna, Sundelin, Nensén och flere, äro namn, som alltid med tacksamhet skola bevaras i samefolkets hjärtan. Och att alla dessa prästfamiljer mer eller mindre genom gifte befryndat sig med samefolket, visar bättre än något annat, att dessa Gudsmän förstått, hurusom även »lappen» är människa och icke bara ett människoliknande djur, som kan betala skatt och prästlön.

Vi vilja inte följa svenska historien, sådan den av oss uppfattats och uppfattas, längre in emot vår tid, ty det kunde lätt ge anledning till bitterhet, kanske både hos oss och svenskarna. Men vi vilja i all hast påpeka en sak, som helt säkert inte många av våra svenska vänner känna till.

Samefolket har, som vi nyss sett, sedan 1200-talet betalat skatt till Sverige — och ofta en skatt, som varit så oproportionerligt stor, att man inte längre kan tala om skatt, utan måste kalla det *utpressning*. När en svensk betalt sin skatt, har han haft medborgerliga rättigheter. Men fastän

vi sameh, alltsedan Magnus Ladulås tid, varit i så måtto svenska medborgare, att vi haft *medborgerliga skyldigheter* och varit omgärdade av lagar och förordningar, i vilkas stiftande vi ingen del haft, hava vi *aldrig haft fullständiga medborgarerättigheter*.

Men varför ha vi då betalt skatten? Jo, för rätten till renbetet. Så som den svenske bonden betalt grundskatten för sin jord, så ha vi betalt grundskatten för våra s.k. »Lappskatteland».

För alla andra svenska medborgare gäller lagen om »urgammal hävd» d. v. s. att den, som av uråldriga tider har innehaft ett landområde, den erkännes ock som dess ägare. Hur är det då med oss sameh?

Vi ha — t.ex. skogs-sameh i Arvidsjaur — av ålder innehaft skatteland, för vilka vi årligen utgjort våra skatter och vilka vi bebott och brukat på vårt sätt, d. v. s. i kåtor först och sedan i stugor. Även ett primitivt jordbruk har uppstått vid våra huvudvisten.

Lappskattelanden ha även av oss i vederbörlig ordning insynats och gränserna ha blivit fastställda av häradsrätten samt införda i jordaboken. (Exempel: Kikkeiaur, som redan år 1789 den 22 jan. utan förbehåll fastställdes till sina gränser för Olof (Wuolla) Siulsson). Men i senare tid har man börjat att utan vidare taga från oss våra skatteland — och då vi ha stått häpna och undrande inför detta, (att vi varit sorgsna och förbittrade våga vi väl ei säga?) har man visat på denna betänkliga bestämmelse i våra fastebrev:

»Dock med förbehåll om andras bättre rätt och med skyldighet att landet avträda, derest blivande hemmansregleringar inom Lappmarken det kräva eller kronan på annat sätt över marken vill förfoga».

Ja, nu stå vi där som tuppen i abc-boken! Vi hade, trots att vi varit degenererade nog att lära oss läsa i bok, dock varit tillräckligt mycket »riktiga lappar» att inte förstå domarnes skriverier. Det vill säga —det var våra förfäder i tredje led, som icke kunde läsa skriven svenska och förstå… *Vi* äro ju gudnås *inte* »riktiga lappar», så vi både läsa och förstå. Men det

vi läsa och förstå gör oss inte glada. Ty vi läsa och förstå i dessa papper vår egen dödsdom: »bort från fädernas mark, för vilken sedan århundraden skatt erlagts».

Men vi läsa och förstå något annat också. Och det är, att här bedrivits ett skamlöst svek mot oss sameh, ett svek, som varit möjligt bara därför, att våra förfäder voro »*riktiga lappar*», som inte förstodo att läsa skriven svenska och att tyda lagfolkets slingerbultar. Därför är det självbevarelsedrift när vi nu ropa på upplysning och kultur, när vi öppet säga ifrån, att vi inte längre vilja vara "riktiga lappar» sådana som de svenska s. k. vetenskapsmännen och en del av de svenska författarne vilja ha oss — smutsiga, trasiga, lusiga, levande ett vegeterande liv utan annan utveckling än den att födas, leva några år, betala skatt för intet, föda barn, som skola bli nya utsugningsobjekt — och så dö och bli begravda med en tacksam suck från svenskarna: »det där var *en riktig lapp*»!

Detta fastslå vi:

1:0) Samefolket har urminnes hävd till Lappland så som ock enskilda sameh ha urminnes hävd och införsel i jordaboken på sina skatteland.

2:0) Svenskarna ha aldrig med vapenmakt bragt oss under sitt välde, men med självtagen pappersrätt lagt oss i ett skamligt slaveri, som varade i sin grymmaste form ända till Karl XI:s dagar.

3:0) Svenska staten har före år 1600-talet ej givit samefolket något, men tagit skatter, både på det ena och det andra sättet. På 1600-talet fingo vi prästerna, som vi dock själva, åtminstone till stor del, avlönat.

4:0) Samefolket har, trots alla uppenbara orättvisor och våldshandlingar, som begåtts mot detsamma, både av svenska staten och av enskilda svenskar, alltid varit laglydigt och lojalt (i t. o. m. högre grad än svenskarna själva, vilket man lätt kan övertyga sig om genom att granska domböckerna i Lappmarkernas domsagor.)

5:0) Samefolket har därför rätt att leva i sina fäders land. Både juridisk rätt, enligt svenskarnas egen uppfattning om urminnes hävd och moralisk

rätt på grund av här ovan anförda skäl: månghundraårig skattebetalning och laglydighet.

Detta må nu för våra svenska vänner stå klart som den första utgångspunkten i bedömandet av »lappfrågan».

Vi sameh vilja leva som sameh i våra fäders land. Och vi vilja detta i känslan av och övertygelse om, att vi ha *rätt* därtill och att vi ha en uppgift, även vi, att fylla för framtiden.

Vi sameh vilja däremot icke leva såsom en utdöende stam av vildar, utan uppgift för framtiden och utan mål för vårt liv, i okunnighet, elände och smuts. Vi vilja ej vara försökskaniner för alla möjliga sociala experiment och ett experimentalfält för sensationshungriga s. k. författare och vetenskapsmän, vilka med sina »sanningar om lappen» göra oss till en hord av utdöende djur, som snart inte böra finnas annat än i burarna på Skansen.

Vi vilja, vi som våra fäder!

»*i fred leva vårt naturliga liv*»

men vårt liv vilja vi rikta *framåt* och *uppåt*.

Renslakt i Malå.

III.

VILKETDERA FOLKET STÅR I SKULD?

Petrus Læstadius skriver i andra delen av sin Journal (sid. 166) följande:

»Fordom fördes krigen folken emellan med stor förbittring och det ansågs höra till sakens natur, att mörda, härja och bränna så mycket som möjligt. En senare tids upplysning har avskaffat detta omenskliga, oförnuftiga och barbariska krigssätt.[1] Måtte den ock lyckas en dag från enskildas tvister avlägsna det dåraktiga modet av bitterhet i ord, såsom i själva verket lika oförnuftigt och ofruktbart.»

Dessa ord anse vi nu, kära svenska vänner, att vi böra minnas och ta syfte på, både sameh och svenskar, då vi gå att göra upp »debet och

[1] Læstadius skrev detta för 100 år sedan, varför det må förlåtas honom att han misstagit sig. Världskriget mellan de ”civiliserade” visar ju motsatsen.

kredit» våra båda folk emellan. Låtom oss nu lugnt och opartiskt gå att granska våra respektive skulder och fordringar!

I föregående kapitel ha vi fastslagit, att Lappmarken är »Sameätnam» och att vi ha »urminnes hävd» på. landet även enligt svenska lagens sätt att se saken när det gäller svenskarna själva.

Men, säga nu våra svenska vänner, det är våra svenska förfäder, som koloniserat landet, som genom sitt arbete tagit vara på naturtillgångarna och »väckt de slumrande miljonerna». Om lapparna fått vara ensamma i landet, hade där fortfarande varit ödemark. Nå, det är sannt, delvis. Men sägen oss ärligt och uppriktigt: till vilkens *fördel* koloniserades Lappland? Och vilka äro de, som taga hand om de yrvakna miljonerna? Är det inte svenskarna själva?

Helt visst svaras härpå *ja*, ty ingen svensk är så dum, att han vill försöka göra troligt, att det är för att göra sameh en tjänst, som svenskarna trängt oss undan och »under sken av lag och rätt» frånrövat oss våra skatteland.

Ett välförsett häbbre.

Men då det nu är så, att kolonisationen av Lappland och tillvaratagandet av de Lappländska naturrikedomarna skett endast i syfte att bereda svenska folket nya livsmöjligheter — är det då sunt förnuft i att fordra, att vi sameh skola inse det stora och välsignelserika i detta Svenskarnas kolonisationsarbete, som obarmhärtigt och obönhörligt driver oss undan från vårt egendomsland?

Från vår synpunkt ställer sig saken ungefär så här: En man med liten familj har ett stort häbbre fullt med mat, kläder och husgeråd. Det är inte

något överflöd, men det är nog att skaffa mannen och hans familj en lugn framtid. Ett stycke därifrån bor en man med Stor familj och stora ägodelar, jord och boskap. Förmögenheten är mycket stor i förhållande till den andre mannens. Men den rike blir ofta girig. Och den rike mannen säger till sina yngsta söner: Om Vi hade de varor, som finnas i grannens häbbre, så skulle vi kunna göra affärer med dem och ytterligare förmera vår rikedom.

Så gå sönerna åstad, göra inbrott i grannens häbbre, taga varorna, resa ut och sälja dem, fortsätta sedan köpenskapen och bli mycket rika, odla jord och bygga verkstäder, som ytterligare öka deras rikedom.

Så kommer grannen till sin visthusbod och finner den tom. Och den rike mannen kommer till honom och säger: ge dig iväg härifrån, ty den här jorden har jag köpt för de pängar jag och mina söner förtjänat på vår handel.

Den fattige grannen, som nu är alldeles utarmad och inte vet vart han skall ta vägen med sin familj, säger till den mäktige rike: Ja men detta var dock *mitt* — det var min rikedom, som fanns i häbbret.

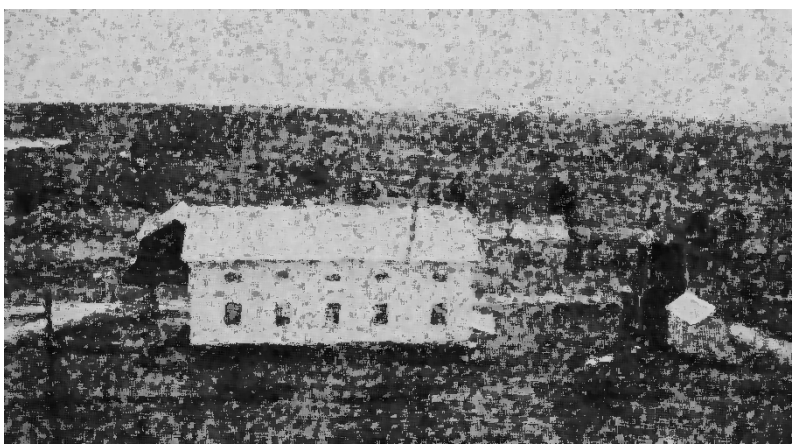
Då skrattar den rike:

»Du är dum du! Om där inne i häbbret all världens skatter äro hopade, äro de dock intet värda, så länge de ligga inlåsta. Du skall vara tacksam mot mig och mina söner för att vi satt förmögenheten i rörelse! Se bara, hur hela min stora familj med alla dess tjänare och husfolk nu kan leva på vinsten av det, som knappt skulle ha räckt ett år för dig och din fåtaliga familj. »

Kunnen I våra svenska vänner, utan ömkan se den fattige, utarmade mannen, som får gå från sitt hem som sparven från strå? Och ären i förvånade över att han, trots logiken i den rike mannens vttrande, dock anser sig själv bestulen och förrådd?

Det är väl icke mera märkvärdigt, att vi sameh inte ha så lätt att vara tacksamma för den kolonisation, som svenskarna — till *uteslutande egen fördel* — företagit i Lappland.

Dock böra våra svenska vänner komma ihåg, att vi, detta oaktat, *icke på något sätt ställt oss hämmande i vägen för denna kolonisation*. När den förste nybyggaren kom till Arvidsjaur — han hette Käck och var en förrymd soldat — hade han inte så mycket som en yxa; men skogssameh, som hade sina visten vid Glommerssjöarna, lånade honom den yxa, varmed han fällde timret till sin första koja och gåvo honom renkött så att han inte skulle svälta ihjäl. Nu är — 130 år senare — Glommersträsk by en av de största och rikaste, men skogssamehs skatteland kring Glommerssjöarna, var äro väl de — och var finnas skogssamehs kåtor och renar?

Glommersträsk kapell och klockstapel.

Eller när »överste Lasse», den förste nybyggaren i Dikanäs kom för att anlägga nybygge vid Gebnagaisse-Kittelfjäll! Vilka voro väl då de, som möjliggjorde hans vistelse där? Jo på »vallen» vid Vojmsjöns västra ända togs han om hand av sameh, när han och hans hustru utarmade och nära hungersdöden kommo dit år 1803. Eller gamle Jan Vesterlund, som rymt dit upp för skuld och fann tillflykt hos sameh tills han kommit sig för stor-

karl — det var 1814. Hur blev inte han »storkarl» och hur ha ej både »överste Lasses» och »gammel-klockarns» ättlingar uppfyllt hela denna del av Lappland, frånrövat oss betesmarkerna, undertryckt vårt människo-värde! Och nu i dessa dagar är det ättlingar av dessa män, som vi för knappt 100 år sedan hjälpte att »komma sig för» i Lappland, vilka vid av-vittringen år 1920 inkomma till de svenska myndigheterna med begäran, att »lapparnas rätt till renbete» sådan den fastslagits i svensk lag, skall upphävas.

Vi äro säkra på, att våra förfäder ej gjorde sina välgärningar mot de flyktande svenskarna i beräkning att få tack — men om de nu från sina sälla jaktmarker kunde se, det sätt, varpå de hjälptes ättlingar tacka oss sameh, äro vi rädda för, att de skulle ångra den människokärlek, de visade.

Vi påstå, att vi sameh icke ställt oss hindrande i vägen för svenskarnas exploatering av Lappland, utan att det *tvärtom är vi som möjliggjort »kulturens» inträngande i detta land.*

Det var just samehs tillvaro såsom lämpliga »skatteobjekt» som riktade svenska kungens uppmärksamhet på Lappland. Och det var just löftet att få äga »lapparna som sin egendom» som lockade birkarlarna att bosätta sig i Väster- och Norrbotten. Och övre Norrlands första rikedomar — de voro väl ändå de rikedomar, som vi sameh producerade. Det var dåligt med trämasse- och sågverksindustrien på 1700 talet — men ändå var exportöverskottet i förhållande till folkmängden, redan i slutet på 1700 talet föga mindre, procentuellt taget, än vad det är i denna dag. Vi sameh voro då »Norrlands slumrande millioner» — och Gud skall veta, att vi slumrade. Det var svenskarne, det vill säga, det svenska borgarskapet, som exporterade, men vi sameh producerade till stor del det, som exporterades.

Här ett bevis.

Export och import från Västerbotten (det vill säga nuvarande Väster- och Norrbottens län) var år 1793 följande:

Utförsel.

Svenskarnas produkter		Exportvärde	
		riksdaler	skilling
28,000	lisp. smör à 2 rdr.	56,000	
150	lisp. ost à 1 rdr	150	
970	lisp. talg à 1 rdr 8 sk.	2,101	32
380	tunnor salt nötkött à 6 rdr.	2,280	
400	tunnor salt strömming à 3 rdr.	1,200	
86	fat själ-tran à 10 rdr.	860	
200	ox och kohudar à 2 rdr.	400	
2,500	get- och killingskinn	104	12
300	fårskinn	18	36
110	hundskinn	183	16
10	kattskinn		40
	diverse andra skinn	100	
1,600	skeppund järn (stång)	11,200	
126	skeppund knipjärn	1,134	
43,400	tolfter bräder	43,400	
2,700	läster tjära	13,500	
300	tunnor tjärvatten	300	
	Glas av de i Västerbotten anlagda glasbruken	600	
		S:a **133,532** rdr. **40** sk.	

Lapparnas produkter		Exportvärde	
		riksdaler	skilling
1,200	lisp. salt och torrt renkött	1,200	
60	lisp. rentungor	180	
70	st. renar	140	
38,300	st. skogsfågel	4,025	
	fiskvaror	52,015	16

	hudar och skinnvaror	23,052	
10	tunnor renhår	40	
250	lisp. renhorn	41	32
950	lisp. renhornslim	1,900	
700	lisp. skogs- och sjöfågelsfjädrar	5,100	
		S:a **87,694** rdr	

Hela exporten: 221, 226 rdr. 40 sk.

Import.

Svenskarnas behov		Importvärde	
		riksdaler	skilling
2,750	tunnor råg		
2,900	tunnor korn		
2,700	lisp. vetemjöl	31,285	
43,000	skålp. socker		
29,960	skålp. Kaffe		
150	ankare vin		
12,000	skålp. röktobak		
	Diverse tyger, »pommeranzer» och »specerier»	102,502	16
		S:a **133,787** rdr. **16** sk.	

Lapparnas behov	Importvärde	
	riksdaler	skilling
Tobak, diverse tyger och »specerier»	12,075	
	S:a **12,075** rdr.	

Hela importen *145,862 rdr. 16 sk.*

Sålunda se vi, att ännu så sent som år 1793 var det i alla fall vi sameh, som med våra produkter höllo uppe den s.k. handelsbalansen. Ty då svenskarnas behov av import var 133,787 rdr 16 sk., och deras förmåga till

export var bara 133,532 rdr 40 sk., så kan till och med en »riktig lapp» räkna ut, att svenskarna ganska snart skulle ha gått under ekonomiskt, om de ej haft samehs exportöverskott att återställa handelsbalansen med.

*

Om vi granska exportsiffrorna, finna vi där posten 1600 skeppund stångjärn och 126 d:o knipiärn upptagna som svenskarnas produkter. Men egentligen är det oriktigt. Svenskarna skulle ej ha kunnat producera tio skeppund järn utan vår hjälp, ty det var vi, sameh, som med våra renar fraktade malmen till hyttorna och ofta även järnet ned till kusten.

Silbojokk.

Bergsbruket i Lappland — där ha vi åter ett mörkt kapitel i samefolkets historia. Men mörkret sätter icke blodiga fläckar på oss, så som på våra förtryckare. Ja, vi säga förtryckare, ty ett hemskare förtryck och slaveri än det, som samefolket var utsatt för under den tid t. ex. Nasafjälls silvergruva, och Silbojokks hytta drevos för Svenska kronans räkning, har intet folk på Jorden genomgått. När Nasafjälls silverfyndighet år 1635 upp-

täcktes, trodde svenskarna genast, att här skulle bli en ny Sala silvergruva. Regeringen skickade upp några hundratal krigsfångar som arbetare det var en förvisningsort, emot vilken »Sibiriens dödsfält» äro bara paradisiska lundar. Och »slavarna», d. v. s. lapparna, blevo tagna och satta till körslor. Vägen emellan gruvan vid Nasafjäll och hyttan vid Silbojokk blev snart omgiven av en riktig mur av skelett och renkadaver. Den same, som ej ville skjuts — eller ej kunde, då hans renar blivit ihjälplågade — blev piskad, ibland till döds, eller också band man runt hans midja ett rep, varmed man drog honom under isen, från den ena vaken till den andra, tills han gav löfte att skjutsa.[2] Om våra svenska vänner göra sig besvär med att genomgå t. ex. Arvidsjaurs och Arjeplogs kyrkoräkenskapsböcker från denna tid, påträffas som oftast — ibland en gång i månaden — namnet på svenska kronans gruvfogde Ägidius Otto. Varje gång står anmärkt: »Skänkt till kyrkan för sitt samvete» — eller »För sin själs salighet skänkt» och så en summa, aldrig stor, »men många bäckar små…» Våra svenska vänner läsa med beundran dessa anteckningar och tänka: denne Ägidius Otto måtte ändå ha varit en förfärligt präktig människa och nitisk kristen, som så där ofta ihågkom kyrkan med gåvor.

Men vi sameh veta, att dessa gåvor voro plåsterlappar på ett sjukt samvete, och att varie sådan där gåva betydde en ihjälpiskad, dränkt eller på annat sätt ihjälplågad same. Och därför tro vi inte mycket på Ägidius Ottos själs salighet trots gåvorna…

Men lämnom detta »Qvis talia fando — temperet a lacrimis?» Vem kan, när sådant berättas avhålla sig från tårar.

Vid järngruvan i Gellivara hade vi sameh också skjutsskyldighet, men här betalades dock arbetet något, varjämte de enskilda företagarne ej vågade fara fram så skonslöst som kronans gruvfogdar.

— — —

[2] Se Læstadii Journal II.

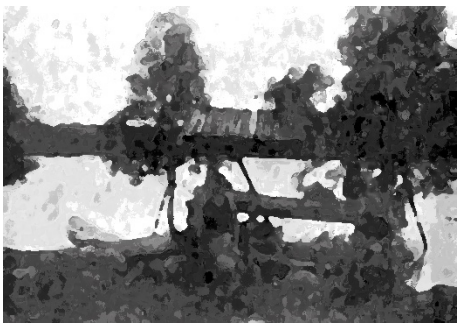
Av det sagda framgår emellertid, att vi sameh först och främst möjliggjort för de svenska borgarna och svenskarna i kustlandet att dra sig fram och utveckla sig — om ock utvecklingen skett på vår bekostnad. Sedan ha vi möjliggjort de första försöken till bergsbruk i Lappland — fast vi själva måste blöda därför. Och så ha vi — såsom visades av exemplen Käck, »överste Lasse» och Jan Erik Vesterlund — även genom hjälpsamhet mot nybyggarne möjliggjort Lapplands kolonisation. Men vi ha även — något som kanske våra svenska vänner ej tänkt på — *direkt deltagit i kolonisationsarbetet* och rentav varit d*e första pioniärerna för odlingen* i de riktiga fjällsocknarna.

Vår store Petrus Læstadius skriver härom:

»Nybyggare äro uppkomna icke blott av svenskar utan ock av lappar. Fiskare-lapparna insågo snart huru viktigt det var att hava kreatur. Sannolikt skaffade de sig av prästen eller klockaren en kalv att börja med och uppfödde den: så fingo de en ko. — Sedan nu lappen fått en ko, blev det honom nödigt att sätta upp ett litet fähus. När man nu på detta sätt fått ett bestämt hemvist, fann man snart skäligt att där bygga en stuga såsom varmare och bekvämare att bo i än kåtan.»

Læstadius påstår med bestämdhet att de första nybyggarena i Arjeplog utgått från samefolket. I Sorsele härstamma större delen av de ursprungliga nybyggarna från sameh; i Dikanäs upptog lappen Per Sjulsson år 1827 Dajkanlougt – som nu är en stor och rik by, trots det att skåneprofessorn Zetterstedt, som år 1844 reste här förbi, påstod, att här *aldrig i världens tider* skulle gå an för »riktiga människor» (med riktiga människor menade han naturligtvis icke lappar) att bo. Byarna Besksele, Sjulsmark, Gråtanliden m. fl. inom Vilhelmina socken äro grundade av sameh. Och överallt i södra och mellersta Lappland, ja t. o. m. i det nordligaste, kan man peka numera helt och hållet svenska byar, som har sitt ursprung från »lappar».

Dessutom ha vi sameh på många ställen inom. Lappland skött renar åt de svenska nybyggarna, som på så sätt varje år haft sin »skörd» ur renhjordarna, vilket i hög grad har underlättat nybyggarnas bekymmersamma tillvaro.

Ett skogsame-viste. (Araksuole)

Därför är det inte utan anledning, som Petrus Læstadius skriver om svenskarnas förhållande till oss sameh: »Föräldrarna vård och uppfostra sina barn, medan dessa icke kunna kunna försörja sig själva; men på ålderdomen måste åter barnen draga försorg om sina föräldrar. Så hava ock svenskarna här i Lappland ursprungligen kommit sig upp genom lapparna och på deras bekostnad — lapparnas nu-varande fattigdom och knappa omständigheter äro en följd därav. »

Det är nu icke samefolkets vilja och mening att påstå, att svenskarna ej givit något i gengäld. Såsom vi förut påpekat, har det svenska prästerskapet gjort oss mycket gott och även har det — särskilt i senare tider — funnits tjänstemän, som velat samefolket väl, och som vi därför i tacksamt minne bevara. Men då vi ju själva genom våra skatter betalat alla tjänste-männens — även de orättfärdigas lön — och då tungan för prästerskapets avlöning lagts hårdare på oss sameh än på svenskarna i Lappland[3] så torde från vår sida ej så stor tacksamhetsskuld restera gentemot svenska staten (Vår tacksamhet mot de goda prästerna och de vänligt sinnade ämbetsmännen, är en rent mänsklig sak, som inte har att göra med förhållandena de båda folken emellan.)

[3] Se Læstadi i Journal I sid 140: 'Vid barndop och brudvigsel hava lapparna drygare och kännbarare utgifter (till prästerskapet) än svenskarna.

Den »lappskola», som ända in i våra dagar varit Samefolkets *enda* undervisningsverk av betydenhet och i vilken ganska många samepräster fått sin första undervisning — den Skytteanska skolan — är icke tillkommen genom svenska statens omsorg om oss sameh, ej heller har svenska staten för dess fortvaro offrat kapital. Tvärtom har från statens sida alla möjliga hinder lagts i vägen för att skolan ej skulle bli vad den av sin grundare, Johan Skytte, var avsedd att bliva: en högre undervisningsanstalt, ett slags gymnasium för sameh, varifrån skulle utgå samiska lärare och präster, samt till ämbetsmän i Lappmarkerna och bland sameh lämpliga personer av samisk härkomst. För närvarande har skolan — tack vare svenska staten — förvandlats till en svensk folkskola, där vi, enligt den s. k. Karnellska skoleformen, ej ens skulle ha rättighet att hålla våra barn. Hela den Skytteanska donationen, som uttryckligen var till förmån för ”lappallmogens ungdom”, har sålunda av svenska staten tagits ifrån oss och givits till de svenska nybyggarnes barn. Under sådana omständligheter ha vi just inte så mycket att tacka för, tycka vi.

Skogssamebarn från Arvidsjaur.

Vad lappmarkens ecklesiastikverk beträffar, så torde den inrättningen haft långt större betydelse för svenskarna än för oss — och i alla händelser torde inrättningen ha »kostat oss mer än den smakat».

Det blir verkligen svårt för oss sameh att upptäcka *någon* svensk statsåtgärd i Lappmarken, som verkligen kan sägas vara framsprungen ur svenska statens omsorg om *samefolket*. Det har lagstiftats och det har kastats ut pengar i det oändliga för s. k. »utredningar i lappfrågan» — men alla dessa lagstiftningar och utredningar ha haft endast ett syfte: att göra förhållandena för *svenskarna* i Lappland så bra som möjligt — för skams skull har man då tillagt: utan att omöjliggöra för lappen att sig nödtorftligen försörja. Och ha lagstiftarne någon gång fastslagit en sak, som kunde vara till fördel för sameh, så har svenskarne ogenerat överträtt lagen och sedan lagöverträdelserna pågått några år, ha de — som det heter — vunnit hävd och burskap och lagen har blivit ändrad.

Detta måste ha varit lögn, säga våra svenska vänner.

Ja, helt visst tycks det som så skulle vara — man kan ej tro, att ett folk med aktning för sig självt och med självstyrelse kan tillåta sig att leka med sina egna lagar på det viset. Men se här bevis:

För att förhindra de stridigheter mellan svenskar och sameh, som i Lappland blevo allt vanligare allteftersom odlingen trängde högre upp mot fjällbygden, beslöt riksdagen år 1867 att en s. k. odlingsgräns skulle fästställas. På grund av riksdagsbeslutet utfärdades ett kungligt brev den 13 dec. 1867 till K. Bfhde i Västerbottens län att en provisorisk gräns skulle faställas mellan Lappmarkernas kustland och fjällbygd. Landet ovanför denna gräns, den s. k. odlingsgränsen, skulle tillhöra lapparna som renbetesland, under det att »kustlandet» skulle vara odlingsland för nybyggare. Den administrativa odlingsgränsen har numera blivit å marken definitivt bestämd och dess förlopp finnes angivit å de ekonomiska och administrativa kartorna. Men — icke desto mindre ha massor av s. k. kronotorpare, d. v. s. nutidens nybyggare, slagit sig ned ovanför odlingsgränsen. Och långt ifrån att förhindra det på ett effektivt sätt och — såsom konsekvensen avhysa de nybyggare, som redan nedsatt sig fordrade ovan odlingsgränsen, har svenska staten på sistone t. o. m. anlagt stora jord-

brukskolonat på de marker, som enligt samma svenska stats lag är lapparnas betesmark. Och nu pågår en rörelse för att få odlingsgränsen flyttad så att olagligheterna skola åtminstone få ett *sken* av laglighet.

Ett annat exempel:

År 1801 den 13 oktober utfärdade landshövdingen i dåvarande Vesterbottens (numera Väster- och Norrbottens) län, Pehr A. Stromberg en allmän kungörelse vari stadgades att nybyggarne skulle vara skyldiga att hålla lador på utägorna, eller, där lador ej funnes, skulle hässjor eller stackar kringstängas med »en stadig och tät gärdesgård, till fyra alnars höjd» - - - »och må hädanefter den nybyggare och prestebordsinnehavare i dessa lappmarker, samt de jordbrukare i socknarna skylla sig själva och sin skada stånda, där slagit, bergat och i stack upplagt hö av renar uppätes och förtrampas om han det icke i lador förvarar eller höstackarna på berörde sätt kringstänger. »

Denna förordning har aldrig blivit formellt upphävd, men lika fullt dömma de svenska domarne varje år många sameh att utbetala stora belopp för renskada utan att ett dugg fråga efter om stängslet kring hässjan varit lagenligt. Det är nog att vittnen finnas att »hässjan varit stängd enligt ortens sed» — som oftast är ortens sed att stänga med några risbuskar eller en högst 2 ä 3 alnar hög, ytterst primitiv gärdesgård som varken är »stadig», »tät» eller — allra minst »4 alnar hög». Den s.k. »ortens sed» gäller för *svensken* som lag — men vi sameh drabbas av lagens hela stränghet när det gäller renskada. För intresserade hänvisas till den stora »renskadeprocessen» i Nästansjö, Vilhelmina för ett par år sedan och den pågående processen i Maskaur, Arjeplog, just nu. Vi måste nu engång få säga ut, hurusom vi, genom svenskarnas förakt för sina egna lagar och deras förmåga att vränga dessa lagar till *sin* förmån kommit i den situationen att vi ej rätt veta, om vi hädanefter som hittills skola ha *vördnad* för lagen eller om vi — såsom svenskarna i många fall synas göra — skola betrakta lagen blott som ett den starkares vapen mot den svagare.

Vi tro inte att den stora svenska allmänheten, ja inte ens svenska folkets representanter i riksdagen, kommit att tänka på dessa vanvettiga förhållanden. Och vi sameh ha tigit och lidit — men allt har en gräns (t. o. m. en odlingsgräns).

Varför ha ni då tigit? fråga våra svenska vänner.

Därför att vi av naturen äro fridsamma, men även därför, att erfarenheten visat, att allt vad vi själva sagt, vrängts till nackdel och vad våra vänner sagt till vår fördel, blott blivit föremål för hån. Men framför allt ha vi tegat därför, att vi vetat, att vårt ord intet är värt. Vi ha aldrig haft svenskens medborgerliga rättigheter. Nu ha vi ju, gudbevars, rösträtt vid riksdagsval — en del av oss — men det är endast på papperet. Det finns intet valdistrikt, där våra röster kunna bli värda något — och när en av våra svenska vänner, den varmhjärtade och högsinte Carl Lindhagen väckte motion att det samiska folket i sin helhet skulle få välja *en enda* representant, d. v. s. att även en same skulle få full medborgarrätt i det svenska samhälle, som i snart 700 års tid uppburit skatt av samefolket, då blev svaret ett bleklagt *nej*.

Nu säga våra svenska vänner: »Det där kan ju vara sannt, men ha inte sameh alla rättigheter, så ha de ju också frihet från en del skyldigheter, t. ex. värnplikten.»

Ja — det är nog så riktigt — men nu är frågan den är det någon verklig fördel, som svenska staten på så sätt berett oss? Och äro vi fria från krigstjänstgöring?

Vi ha visserligen »kungsord» på befrielse från »knekteskrivning». Och svensken brukar ju skryta med att »kungsord skall gälla», Kanhända gäller det för svensken — men vad vi numera med absolut säkerhet veta, är att varken Kungens eller Riksdagens ord gäller att skydda oss sameh mot oförrätt. Tjänstemännen kringgå lagen om »lapparnas frihet från fredstjänstgöring» på så sätt, att de uppföra unga, nomadiskt liv förande, renskötande sameh såsom »bofasta». Och såsom »bofasta» äro vi under-

kastade värnplikt. Det gäller ej att vi skaffa intyg av pastor i församlingen och kommunalnämndens ordförande att vi *äro* ordentliga »lappar», föran-de nomadiserande liv och levande uteslutande av renskötsel. Justitie-kanslern »lagens högste väktare» har i alla fall fastslagit att *kungsordet* om »lappars befrielse från knektetunga» och värnpliktslagens tydliga ord att nomadiserande renskötande lapp är befriad från fredstjänstgöring icke längre gäller. En var same, som ej bor i tältkåta året om, utan att någonsin vistas i fast bostad, har sålunda av Justitiekanslern förklarats *bofast*. Och när nu ej finnes någon same i Sverige, som ej har i viss mån »fast» bostad, d. v. s. så att han icke under hela sitt liv lever i tält, äro vi *alla* — enligt de svenska myndigheternas sätt att se saken — *bofasta*. Men som lapplagen fastslår att *bofasta ej får äga renar* i Västerbotten och Jämtland (där *alla* sameh bo i fasta kåtor eller stugor) och i Norrbotten bofast ej får äga mer än tjugo renar, skulle ju, om myndigheterna voro konsekventa i lagens tillämpning sådan J. K. i november månad 1920 fastslagit den, vår ren-skötsel vara ett *brott mot lagen*. Vi ana också det värsta — kapitlet om »lapparnas värnplikt» är nog bara början till utrotandet av alla »renskötande lappar» i Jämtland, Härjedalen, Västerbotten och södra Norr-botten. Oss kan intet mera överraska — vi äro beredda på det värsta.

*

När vi nu på detta sätt se på historiens och erfarenhetens rön och försöka göra klart för oss, vad same offrat för svenskarna, och vad å andra sidan svenskarna offrat för sameh, kunna vi icke säga annat, än att Læstadius har rätt: »svenskarne ha kommit sig upp på lapparnes bekostnad — lapparnes nuvarande fattigdom och knappa omständigheter äro därav en följd. » (Journalen I sid. 140).

Och vi säga:

Vi *vilja icke* nu komma och kräva vedergällning för våra fäders lidanden och ersättning för vårt av våra förtryckare förskingrade fädernearv. Det gamla må vara glömt. Men:

Vi Vilja att svenskarne skola inse, att ett folk, som tåligt burit sådana olyckor som vårt, som lojalt under 700 år böjt sig under svenskarnas självtagna myndighet, men ändå kunnat behålla sina säregna nationalitetsdrag och sin säregna kultur, är mera värt att hedras än att bli utskrattat och förhånat —

Vi vilja att svenskarna skola inse, att vi ej stå i större skuld till svenskarna, än att de stå i skuld till oss.

Vi vilja därför från början fastslå, att vi, vädjande till svenskarnas rättfärdighetskänsla, icke komma som tiggare för att bönfalla om nåd för »den döende lappkulturen», utan vi komma, som ett av motgångar och prövningar härdat, ännu livs-hungrigt och livsdugligt folk och kräva vår *rätt*, intet mer, men ej en hårsmån mindre.

Renhjord.

IV.

VILKEN ÄR VÅR RÄTT?

Motto: Men att kalla sig annat än hare har haren ingen rätt till.
Gustaf Fröding.

Vi sameh *ha rätt att leva*. Det var vår utgångspunkt. Men om samen skall kunna leva som same fordras, att han skall ha rätt att hålla renar. Åtminstone så länge tills en ny kulturutveckling inom den samiska nationen skapar nya livsmöjligheter och nya förhållanden för sames folk.

Vi same påstå ingalunda, att den samiska livskraften är — såsom någon välmenande svensk sagt — så ringa, att »den sista lappen försvinner när den sista renen dör». Tvärtom tro vi, att när det kommit så långt, att den sista renen dör, skall vårt folk ha hunnit till ett kulturstadium, som tryggar folkets fortvaro för framtiden, långt bättre än det i viss mån primitiva stadium, varpå vi nu befinna oss.

Våra svenska vänner känna nog till — bättre än vi »stackars okunniga lappar»— att vårt folk inte alltid varit, renskötande. Icke heller ha germanerna alltid varit åkerbrukare. Det fanns en tid, då sames urfäder och urgermanerna levde på samma kulturnivå och hade sitt levebröd av jakt

och fiske. Men germanerna hade dessutom en binäring, som är oss så främmande, att vi i vårt språk sakna ord därför, varför vi måste kalla det »slagsmål» eller »röveri» — fast germanerna själva kalla det krig. Genom sina slagsmål och röverier kommo germanerna i en mycket kännbar beröring med andra folk, vilka stodo på en oändligt mycket högre kulturståndpunkt än de själva. Den »urgermanska kraften» gick segerrikt fram över grekers och romares sönderfallande kulturvärldar. Och germanernas kulturutveckling blev en revolution, icke en evolution. Därför fingo germanerna ett stort försprång framför oss, som aldrig någonsin varit revolutionärt anlagda. Kanhända berodde också vår långsamma utveckling på att, när germanerna höllo sig mot söder, på solsidan, vi sameh höllo oss till polartrakterna. En växt i ett drivhus utvecklas ju fortare och kraftigare än en planta på »kalljord».

Samefolkets utveckling gick sålunda stilla och lungt. Från att ha varit uteslutande fiskare och jägare hittade våra fäder på, att det var bekvämare att skaffa sig kött på så sätt, att man höll tama renar i stället för att springa kring skogarne och fjällen på iakt efter vildrenar. Efter svensk uppfattning — sådan den framträder i de förut omnämna officiella »sanningarna om lappen» bör man uttrycka detta så här: »En del degenererade och lättjefulla lappar, som funno det för besvärligt, att efter fädernas sed, jaga renar och som av de kringboende folkens kultur blivit fördärvade därhän, att de tröttnat på fädernas rörliga liy, togo sig för att infånga och tämja renar, för att sedan i lättja och överdåd kunna förnöta sin tid» Då emellertid den tiden varken några »lappkommissioner» eller »statsunderstödda lapp-etnografer» ens voro påtänkta, har det dock blivit en vana hos såväl svenskarna som hos sameh, att betrakta övergången från »jaktkulturen» till »renskötarkulturen» såsom ett *framsteg*.

När nu vårt folk – under den tid, som i Sveriges historia brukar kallas den äldre järnåldern — invandrade i Skandinavien, blev det naturligtvis endast de längst i söder boende, som kommo i beröring med den

germanska kulturen (att en eller annan Stalo eller stålman fanns så långt upp som i Gellivare är inte uteslutet, men detta inverkar ej på vårt påstående.) I de nordligaste trakterna fanns det mycket gott om vildren — och då det faktiskt är så, att renskötsel är ett mycket ansträngande arbete, som därtill saknar den äventyrets eggelse, som ligger i jakten, var det inte underligt, att »de riktiga lapparna» i de nordligaste trakterna ännu under långliga tider fortsatte att leva huvudsakligen av jakt, »på fädernas vis». Så blevo de efter i utveckling — enligt vår mening. Med tiden blev rentillgången mindre — och då måste även dessa sameh tillgripa sydsamehs »lättjoliv» och bli renskötande på allvar.

Skogssameviste.

Men under tiden hade sameh trängt ner i Sverige ända till Ångermanland och Medelpad. Och de hade därunder ej kunnat undgå att lägga märke till, att renarna blevo större och kraftigare i skogslandet än uppe i den egentliga fjällbygden. Likaledes hade de kommit underfund med, att renen även kunde användas till mjölkningsdjur — och att renost

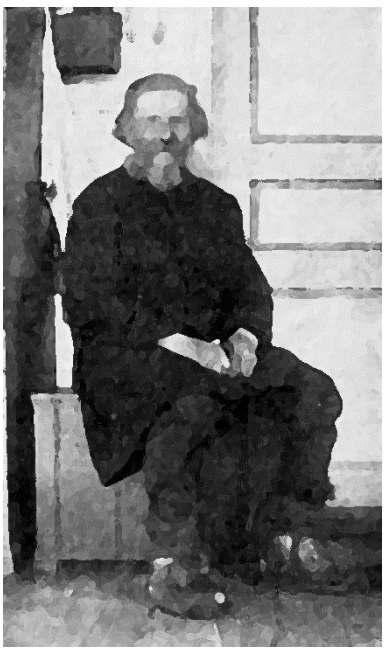
smakade alldeles förträffligt. Så började de driva »skogsrenskötsel», som ej krävde så långa flyttningar och varvid man ej behövde hålla så stora renhjordar för att försörja sig som vid fjällrenskötseln. Under det en fjällsame måste ha allra minst 100 renar för att sig nödtorftligen försörja kunde en skogssame dra sig fram med 40—50 djur.

När nu skogssamen — sedan svenska myndigheterna hade »tagit hand» om honom, hade fått sina betesland bestämda till plats och utsträckning, behövde han inte längre som fjällsamen ständigt vistas på flyttande fot, och därav kom det sig, att han övergav tältkåtan och började begagna sig av den *timrade* kåtan. Vi sameh se häruti allt fortfarande en utveckling *framåt* och icke — som vederbörande svenska »lappkännare» ett utslag av »lapparnas lättja och njutninglystnad». Och vi ha bevis för att *vår* mening är den rätta. Ty om detta, att bo i timrat hus i st.f. att bo i tält skulle varit till skada för sameh, skulle ju skogssameh, som nu bodde i timrade hus eller kåtor blivit sämre i moraliskt, fysiskt och ekonomiskt hänseende än fjällsameh, som fortforo med att bo i tält.

Men det synes — åtminstone om man får tro Petrus Læstadius, och *den* auktoriteten har ännu ingen svensk jävat — vara rakt tvärtom.
Læstadius skriver om skogssameh och fjällsameh:

»Skogslapparna stå ock på en bättre grad av kultur än de övriga, så att de bland lappar ostridigt äro de bästa. Också förefaller mig deras levnadssätt så lyckligt, att jag icke vet om något annat levnadssätt förtjänar företräde. Skalderna prisa herdalevnaden, jakt är ett nöje för Konungar, och mången känner säkert icke en nöjsammare sysselsättning än fiske. Alla tre förenade utgöra nu skogslappens hela liv. Dessutom är han fri från fjäll-lappens vanliga hundaliv, som på öppna fjället måste kläda skott för allt slags oväder samt natt och dag oupphörligt sköta sina renar. Trädens lummiga grenar giva ej fjäll-lappen skydd för rägn och slask, och när han kommer till kåtan är han ändå illa nog skyddad. Han har intet ställe, där han kan hänga upp sina kläder att torka — sådana

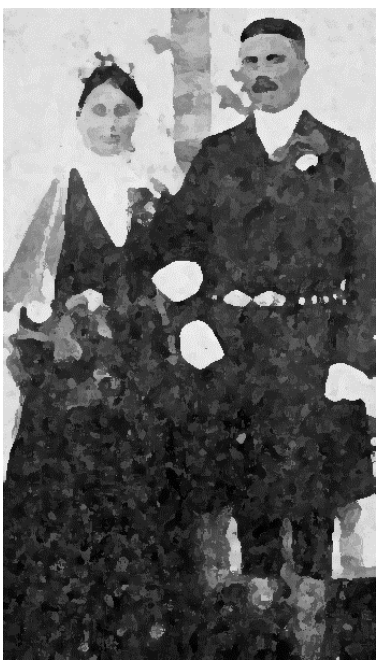
finnes endast på höst-stället. Han kan t. o.m. icke få upp någon eld, ty på fjällen, där han vistas om sommaren, finnes intet annat bränsle än fjällriset (Betula Nana) och även på detta är tillgången knapp. I hela sin rustning, så våt han är, måste fjäll-lappen vräka sig i kåtan. Det är förmodligen detta, som bannlyst all snygghet och ans i klädsel från fjäll-lappen. Han kammar icke sitt hår, tvättar sig icke, har föga ombytes-kläder; ohyran får hålla fritt kvartér både i huvud och kläder. Fastän han kan vara rik får han ändå ofta svälta, ty på de vida fjällen avlägsnas han ofta längre, än han hade ämnat och kommer icke fram så fort som han hade beräknat. — Sådan är fjäll-lappen, i synnerhet i de nordligaste socknarna. Vinter-tiden är hans bästa period, ty då är han i skogslandet, och därigenom icke exponerad för det obehagligaste vädret, Då kan han ock, i händelse han har tvenne skinnpälsar, hänga ut en i sänder för att låta ohyran frysa ihjäl, och om det är fredligt för vargen kan han leva rätt tranquilt, d.ä. ligga och sova i kåtan både natt och dag, koka och äta; han behöver blott då och då gå och se efter sina renar. Kött är hans första och sista föda, ofta hans enda och hans allt. Det finns många fjäll-lappar, som icke ens om sommaren kunna mjölka sina renar.[4] *Skogs-lappen* däremot kan, medan

Gammal skogssame från Malå. Nils Sjulsson Lundmark från Brunnäs, Lars-Göran Lundmarks farfarsfar.

[4] I vår tid mjölka fjäll-lapparna endast undantagsvis renarne.

hans barn och tjänstehjon gå i vall med renarna i de närbelägna nejderna, själv med sin hustru fara ut på sjön, som ligger vid kåtan, och fiska, och när han hör skällorna närma sig med sitt ljud till vistet, begiver han sig också dit med sin fångst. Då springa barnen nyfikna till stranden att se, huru mycket han fått, samt taga och rensa fisken. Innan man slutat att mjölka renarna är också fisken kokad. På hösten fås därtill också fågel. Man plockar även bär att blanda i renmjölken. Färsk fisk och fågel samt renmjölk med bär i äro delicata saker, en föda, som icke är att förakta. För rägn och oväder är skogslappen lika väl skyddad som svensken i sin stuga. Blir han våt, så byter han om och hänger kläderna under gällen, eller ock på stänger inne i kåtan, till att torka. Varhelst han vandrar i sina väl kända skogar har han icke långt till ett hemvist, dit han kan begiva sig, om det så behöves … Också hör man Ofta de ankommande vid anblicken av vistet utgjuta sina känslor i någon av de enkla för skogens eko så väl passande lappska melodierna.[5] Skogslappen iaktager också i hela sitt väsende mycken snygghet. Han tvättar sig ofta, kammar håret; kvinnorna fläta det i tvenne flätor. Kärlen tvättas och hållas snygga — fjällappen slickar vanligen med

Skogssameh från Arvidsjaur i högtidsdräkt.

[5] Det bör observeras, att liksom sydlappska språket, trots de inflytelser från svenskan, som gjort sig gällande, dock bibehåller språkets äldsta och ursprungligaste former bättre än nordlappskan, så är det också endast i södra och mellersta Lappland som samefolkets folkdikt kvarlever.

tungan och fingret sin skål eller sitt tråg och sedan kasta han det avsides, tills han nästa gång behöver det; därför äro också hans kärl kålsvarta. — När skogslappen skall fara till kyrkan då i synnerhet putsar han sig och snyggar till sig. Han prålar mindre med silverprydnader än fjäll-lappen, men hans kläder sitta nätt på kroppen samt äro snygga och rena. Han har också vanligen mindre renhjord än fjäll-lappen, men däremot mera lösören ... »

Så långt Læstadius.

Så som synes tillerkänner han skogssameh en *högre kultur* och högre *andliga, moraliska och materiella* egenskaper än fjäll-sameh.

Nu är emellertid att märka, att han själv uttryckligen säger i från, att det är de i de *nordligaste* socknarna boende fjäll-lapparna, som äro så snuskiga och stå på så låg kulturnivå, *icke fjällsameh i Arvidsjaur, Arjeplog och Västerbottens län*.

Vad Västerbottens fjällsameh beträffar, började de redan tidigt att på visst sätt leva skogssamehs liv — eller åtminstone att ta intryck av skogssamehkulturen. Vid sina höstvisten uppförde de timrade kåtor — visserligen inte av samma form som skogssamehs, men fullt ut lika bastanta. Liksom skogssameh började de även mjölka renarne, drevo intensiv renskötsel. Men det visade sig snart, att kalvarna blevo svaga, när de höllos »kävlade», varför man måste minska mjölkproduktionen. Samma erfarenhet hade skogssameh gjort – och för att inte behöva avstå från mjölken och osten, men ändå hålla renarna stora och starka, skaffade skogssameh sig getter. Vid huvudvistet byggdes nu ett gethus och snart hade man också kommit underfund med att lika gärna som man skaffade foder åt 3 getter, kunde man ge detta foder åt en ko. När så skogssamen till på köpet hade fått smak på potatis i fast form — potatis i flytande form hade svenskarna, som förut visats, redan tidigt lärt samen begagna — började han vid sitt viste odla litet potatis och rovor, ja t. o. m. på en del

ställen litet korn. Och så hade han nått till sin nuvarande »levnadsstandard».

Västerbottens och södra Norrbottens fjällsameh hade nog också följt med i denna utveckling om ej svenskarna där lagt större hinder i vägen än för skogssamehs utveckling till sin nuvarande kulturståndpunkt. I Vilhelmina socken t. ex. levde i slutet på 1700 talet de nuvarande fjällsameh i stort sett skogssameliv. Vid Besksele, vid Nistanjaure (Nästansiö) vid Vojmsjöluspen, vid Saivo-Varde (Heligfjäll) funnos »lappvallar» med timrade kåtor och — på åtskilliga av dessa ställen — gethus. Man flyttade ej upp mot fjället på sommaren, men väl vintertid ned mot kusten, till Härnösand och trakter däromkring.

Men så kommo svenskarna. De togo utan vidare samehs »lappskatteland». En del sameh föredrogo nu att själva låta insyna och förvandla sina skatteland till nybyggen. Men det var ingalunda *de bästa* av vårt folk, utan de fattigaste och -- lataste, som på detta lättvindliga sätt övergingo till att bli »svenskar». Och det sorgligaste av allt var, att dessa, som svikit vår nation, nu, med svenska lagen på sin sida, betraktade oss, de nationalitetsmedvetna, som en »sämre» del av mänskligheten. Fenomenet förekommer också inom Arvidsjaur och Arjeplog, och vi sörja över och skämmas över dessa förrädare mot nationen, vilka visat sig för dåliga att kunna vara *riktiga* sameh, och nu sätta sin ära i att vara dåliga svenskar.

De fjällsameh, som hade någon mera självaktning, drogo sig beskedligt undan, längre och längre upp mot fjällen. År 1777 funnos tre lappskatteland runt Nästansjön; — dels vid den nuvarande byn, dels vid Staburnäs voro gamla renvallar med ordentlig bebyggelse. Men sedan dalkarlen Nils Larsson slagit sig ner där, dröjde det inte mer än några år innan sameh voro tvungna att fly. Vid Vojmsjöluspen funnos ett stort antal renvallar med kåtor, rengärden och hus, »staburen». Men 1804 kom Erik Pålsson dit — och så var den glädjen slut. »Vallen» vid Dikanäs finns kvar där än

— gamle Boman, som dog 1918 på hösten, berättade hur i hans ungdom där levdes »skogssameliv». Men nu äro sameh även förjagade härifrån. Allt högre mot fjällen flydde sameh men svenskarna voro efter, hack i häl. Och ville inte sameh vika, så kom våldet. Och våldet blev antingen ostraffat eller straffat på lindrigaste vis, när det bara begåtts mot »en lapp». Många av »nybyggarna» levde så gott som uteslutande av renstöld. »Hansbogubben» och »Otto Masen» leva ännu i färskt minne såsom Vojmsjötraktens värsta rövare, mördare och rentjuvar. Otto Mattsson i Vikernäs slog t. o. m. ihjäl en sameh, »Kerstop Nisch» eller Kristoffer Nilsson, som förebrått hans son för renstöld. Sonen och Otto Mattsson hjälptes åt att slå ihjäl »lappen». Sonen var minderårig (13 år) och sade inför rätta med kallt blod, att det var han, som slagit ihjäl »Kerstop Nisch». Som minderårig blev han straff-fri. Otto Mattsson dömdes till ett par års fängelse för »delaktighet». På så sätt har rättvisan skipats i Lappland — då det gällt förbrytelser mot oss sameh. Vad Otto Mattsson beträffar, dog han för endast ett tjugutal år sedan, som en »högtärad» fjällbonde, och hans söner — även den vid mordets begående minderårige — leva än i dag som hemmansägare i Sydlappland. Men enligt vad de svenska nybyggarne själva berätta, var Otto Mattssons död förfärlig — och den onde själv lär ha smugit kring knutarna i form av ett stort, svart djur, när den gamle mördaren och rentjuven skulle skiljas från detta jordiska.

Fastän de förut så kallade Åselelapparna, numera Vilhelmina lapparna, flydde med stor hast mot fjällen, var dock den svenska kulturen snabbare. Nybyggen växte upp med en i vårt land. enastående hast. Och för att riktigt »driva bort lapparna» från deras betesmarker hittade svenskarna på en åtgärd, som verkligen var effektivare än allt annat: de svenska nybyggarna satte eld på skogen.

Nu är det så, att intet folk skyddar skogen så som vi sameh: För oss är det en ren självbevarelsedrift att skydda skogen — man ser också aldrig så

vacker skog som kring våra gamla renvallar. Ty om skogseld uppstår, brännes renmossan bort, och sedan den en gång är bortbränd, återväxer den ej — åtminstone inte förrän efter 60—100 års förlopp.

Med vetskap om detta, satte en nybyggare i Vilhelmina i början av 1800 talet eld på skogen. Så gott som hela skogsområdet ända upp mot fjällfoten blev härjat. Och nu kunde inte Vilhelminasameh fortfara att leva som skogssameh längre, utan måste övergå till extensiv renskötsel med långa flyttningar. Sommartid ända in i Norge, och vintertid neråt Åsele, Fredrika, Anundsjö — sällan längre ned.

Men allt fortfarande hade fjällsameh i Västerbotten en viss skogssamekultur kvar. Vid höstvistena byggdes ordentliga kåtor av resvirke — så byggdes gethus och fähus och sist även en stuga. Ty sameh resonerade som så: det må nu en gång vara, att vi män äro dömda att leva hundliv på fjället. Men kvinnorna och barnen samt de gamla, som blivit brutna av mödorna, må ha en tillflykt, som kan ge dem något skydd för fjällens hårda vindar.

Så fingo Västerbottens sameh sin egen kultur, som är något mitt emellan skogssamens och den primitiva fjällsamens.

I översta Norrbotten levde fjällsameh oberörda av svensk kultur. Den enda »kulturpåverkan» som de rönte, var från de råa, hetsiga finnarna, som i själva verket stodo på en långt lägre andlig nivå än samefolket.

När Lars Levi Læstadius kom dit upp från Arjeplog, mötte han därför däruppe ett folk, som i råhet och okultur stod i en klass för sig. Varken moral eller religion fanns — det levdes ett mörkt liv däruppe. Att tala till detta folk så som man talar till vanliga människor, skulle aldrig ha varit lönt. Det blev att i stället för evangelium om den milde, förlåtande Kristus, använda »lagens hammare» och att med Djävulens hjälp skrämma dessa vidskepliga, extatiska människor fram till en viss »kristendom», där helveteslågorna och djävlarnas härskaror voro moralens nitiska väktare: »Gör ni inte rätt, så kommer ni till helvete».

Helt säkert hade Lars Levi Læstadius inte från början tänkt sig att den hårda och mörka lära, han nödgades använda bland detta hårda och mörka folk, skulle så att säga bli en »ny religion». Men så blev den i alla fall — och denna religion, som omfattades av finnarna, men naturligtvis även av en stor del av sameh i dessa nejder, blev den mest kulturfientliga makt man gärna kan tänka sig. Fädernas sånger och sägner voro »djävulssånger» — och allt nytt, alla nya uppfinningar och nya seder, voro »djävulens bländverk». Varje bok utom bibel och gamla salmboken var »djävulens svartkonstboka».

Sameh från övre Norrbotten.

Sålunda, genom denna grymma och mörka religion, avklippta från sambandet med sin egen gamla kultur, fädernas sägner och sånger, och avstängda från den nya kultur , som möjligen från Sverige eller sydligare boende sameh kunde nå fram till dessa de nordligaste socknarnas olyckliga folk, blevo dessa sameh »sig själva nog» och sjönko tillbaka till en kulturnivå, som egentligen tillhör stenåldern. (Detta intygas ju ock av t.ex. Ossian Elgströms i hans bok Lappalaiset.)

I etnografiskt hänseende äro naturligtvis dessa sameh för svenskarna intressanta. Och vi äro nog egenkära att påstå, att trots den »stagnation» i kulturutveckling, som där uppe ägt rum, framträda även hos dessa våra nordligaste bröder — kanske så mycket bjärtare och mera påtagligt för svenskarna just genom kontrastverkan mellan bristen på yttre kultur och rikedomen på inre värden — vårt folks *bästa* och gedignaste egenskaper.

Vilka äro då dessa egenskaper?

Jo — framför allt en utpräglad aktning för, och kärlek till livet och en innerlig förståelse för naturen. Denna förståelse har vunnits genom generationer med tillhjälp av vår snabba uppfattning och skarpa iaktagelseförmåga. En sameh hinner i skogen och på fjället se dubbelt så mycket som en svensk, och han hinner dra sina för svensken rentutav obegripliga slutsatser innan svensken hunnit ens se vad »det är frågan om». Detta har ju också mångfaldiga gånger intygats av svenskarna själva, så detta är ju inte »eget beröm». Samefolkets gamla rykte om trollkunnighet härledde sig också härifrån — sameh kände naturen och dess krafter bättre än svensken, han var snabb att handla, snabb i att uppfatta orsak och verkan. Och för den mera sävlige och trögtänkte svensken blevo många fenomen, som för sameh voro de enklaste och alldagligaste företeelser, oförklarliga. Och så var »lappens trolldomskunskap» konstituerad.

Vidare äga vi same *tålamodet*. Vi härda ut i förhållanden och under omständigheter, där vilken svensk som helst skulle duka under.

Vi äro *vetgiriga*. Generationers vandringsliv har satt sitt spår i våra sinnen — vi veta, att världen är stor, och vi längta efter att se och erfara hur stor den är, Kommer en främling till vårt hem, är den första frågan: ma sahkan? (Vilka nyheter.)

Alla dessa egenskaper fordras också av en renskötare. Han måste ha snabb uppfattning och skarp iakttagelseförmåga. Han måste ha tålamod och ihärdighet att hålla ut i de svåraste förhållanden. Han måste vara vetgirig för att kunna lära sig nya metoder, nya »arbetsbesparande tillvägagångssätt» alldeles som svensken lärt sig att konstruera »arbetsbesparande maskiner», väl icke av lättja, utan för att kunna gå framåt i kultur.

Svenskarna ha också vid många olika tillfällen givit sitt erkännande åt dessa samefolkets egenskaper. Och enligt den »officiella» uppfattningen sådan den framträder i de utredningar som gjorts i »lappfrågan» — är

»lappen rent biologiskt danad endast för renskötseln, ty erfarenheten har lärt att det är på nomadlivets område som lappen utvecklar de bästa krafterna.»

Vi äro redo att till viss grad underskriva denna officiella uppfattning, dock under reservation. Det *är* sannt, att i renskötseln just samefolkets bästa egenskaper tas i bruk. Men vi vilja på det bestämdaste påstå, att dessa egenskaper äro värdefulla hos vilken människa som helst, även om han inte är renskötare, och att dessa egenskaper, där de finnas hos ett helt folk, gör detta folk utvecklingsdugligt, inte bara åt ett håll och inom ett visst, snävt begränsat område.

Andreas Vilks. Ordf i Åsele — Vilhelmina Sameförening.

Det är här vi komma till kärnpunkten i skillnaden mellan svensk – både i officiell och enskild – uppfattning och samefolkets egna åsikter.

Svensken säger: ”Lappen skall vara lapp. Han skall sköta renarna på fjället. För att göra det behöver han ingen annan kultur, än den han har och inga andra egenskaper än de, som äro honom medfödda. Som renskötare på fjället behöver han inte komma i gräl med svenskarna, ty de ha ingenting på fjället att uträtta, annat än där malm förekommer, och där kan lappen flytta undan. Och på fjället växer inte timmer, så att lappen behöver inte falla för frestelsen, att bygga hus. För resten skall han ju flytta fram och åter, hit och dit med renarna och då måste han ju bo i tält. Och

det se vi ju, att Karesuando-lapparna, som leva i tält och aldrig komma i kontakt med svenskarna, äro de »bästa lapparna», det har åtminstone alla våra framstående myndigheter, vetenskapsmän och författare sagt. Dessa Karesuando- och Jukkasjärvilappar; de klaga inte heller och bråka och ställa till krångel som Jämtlands— Västerbottens och södra Norrbottens lappar. Därför måste vi ju se till, att stifta lagar så att *alla* lappar bli helt enkelt *tvingade* att bli såsom Karesuando- och Jukkasjärvilapparna. Eller också få de väl bli svenska nybyggare."

»Lappkungen» Granström från Arvidsjaur.

Men vi sameh säga: Vi sameh äro sameh och varken vilja eller kunna bli något annat. Det äro vi stolta över. Vi vilja sköta renarna, och vi äro kompetenta renskötare.

Svenskarna däremot förstå sig icke på renskötseln. När de därför komma och vilja lära oss huru vi sameh skola sköta våra renar, kunna vi ej inse annat än att det är som om vi sameh skulle ge oss iväg ner till Skåne och predika för skåningarna, huru de skola bruka sin jord. Svenskarna ha ju ett ordspråk: »ägget skall inte lära hönan värpa». Vi sameh finna ordspråket tillämpligt, när svenskarna börja att — officiellt och enskilt — vilja undervisa oss sameh, hur vi skola sköta våra renar. När svensken tror, att renskötseln kan ordnas enligt av människor givna lagar och förordningar, veta vi sameh, att renskötseln måste, nu som den alltid gjort, *rätta sig efter*

renbetets föränderlighet. Och för renbetets mer eller mindre goda beskaffenhet råder Gud Fader och inte Kunglig Majestät och Kronan.

Men när det nu är så, följer därav, att vi icke kunna utan vidare finna oss i att bli förvisade till de öde trakter i fjällen, där möjligheten för odling icke alls finnes. Ty när våra renar bli hungriga, kunna vi ej utfodra dem med svenskarnas lagparagrafer. De vilja ha renmossa eller lav.

När vi nu, som vi förut visat, ha *urminnes hävd* på hela landet om man betraktar oss som nation — och vi därtill äga både urminnes hävd, lagfart och införsel i jordaboken på våra skatteland (åtminstone i många fall) och därtill Svenska Riksdagen genom odlingsgränsens uppdragande visserligen fråntagit oss sameh större delen av det land, som med rätt är vårt, men likväl avsatt hela området ovan odlingsgränsen till betesmarker, så f*ordra vi, att svenska regeringen och riksdagen av aktning för sig själva och den rättsuppfattning, varpå svensk lag stöder sig*, måtte lägga märke till att

Vi sameh vilja tillerkännas rätt att som renskötande och boskapsskötande folk bebo de marker, som av riksdagen och regeringen år 1867 bestämdes såsom ”lapparnas renbetesmarker”. Och vi fordra att — jämlikt detta riksdagsbesluts andemening — där, på dessa områden få vara ostörda av svenska nybyggare. Vi vilja dock ej motsätta oss, att de, som redan slagit sig ner ovan odlingsgränsen, få kvarbo. Men vi anse konsekvensen fordra, dels att å andra sidan skogssameh å nedre landet också då få bibehållas på sina skatteland, dels att de nybyggare, som kvarstanna ovan odlingsgränsen, må vara riktiga jordbrukare, vilka bärga sin skörd på inägojord, d. v. s. på verkligen odlad och ordentligt kringgärdad mark. All skörd av hö på s.k. ströängar eller myrar må vara förbjuden för en dylik nybyggare ovan odlingsgränsen, *såvida ej skörden omedelbart inbärgas i ordentliga, med dörrar försedda lador*.

Vi sameh vilja, med åberopande av den omständigheten, att vi ända sedan år 1283 betalat skatt för våra ”lappskatteland” och att dessa,

bestämda till sina gränser, uppförts i jordaboken, varjämte de av oss blivit bebyggda och i viss mån odlade, göra gällande *vår rätt* till dessa skatteland. Och om Svenska staten anser, att samtliga sameh, sålunda även skogssameh, böra uppflyttas ovan odlingsgränsen, göra vi gällande, att våra lappskatteland genast böra utläggas till hemman med de gränser, som i jordaboken och införselbreven äro bestämda. Dessa hemman må sedan tillfalla oss, därest vi föredraga att på så sätt övergå från renskötare och boskapsskötare till åkerbrukare. Vilja vi däremot forsätta vårt ren- och boskapsskötande liv, må skattelandet undergå värdering av fem ojäviga män, av vilka 2 utses av oss sameh, 2 av svenskarne i den socken, där skattelandet är beläget och ett av K. Maj:t. — Staten eller enskild person må därefter äga rätt att inlösa skattelandet för det pris, som så bestämmes, varpå den forne innehavaren, sedan han så rättfärdeligen blivit ”utlöst”, må flytta ovan odlingsgränsen.

Vi sameh vilja, såsom varje annan svensk medborgare, ha rätt att, utan myndigheternas inblandning, på det oss så anvisade området driva vår näring, under iakttagande av att vi ej å vår sida kränka de nedanför odlingsgränsen boende svenskarnas rätt.

Vi sameh vilja, såsom varje annan svensk medborgare, ha rätt att bygga vårt hus eller vår kåta på det sätt, som vi själva finna lämpligt för våra behov.

Vi same vilja detta, ty det är **vår rätt.**

Arvidsjaursameh på ”lappmötet” i Östersund

V.

SAMEFOLKETS KOMMUNALA OCH POLITISKA STÄLLNING.

Samefolkets första styresmän? Vilka voro de?

Ja — visserligen berätta sagorna om en del hövdingar, särskilt i de finska och ryska lappmarkerna, där Arben-Varda-Veksek (arvfrihets-vårdaren) någon gång i sagans tid skulle ha samlat sameh till en enhet. Och i de nordiska hjältesagorna såväl som i Danmarks krönika av Saxo Grammatticus (på 1100 talet) göras uttalanden om »finnekungar», d. v. s. samekungar.

Vi tro dock själva, att dessa »kungar» endast varit hövdingar över någon eller några av sames stammar. Samefolket har nämligen av ålder, liksom judafolket under dess boskapsskötare och nomadtid, haft ett patriarkaliskt styrelsesätt.

Familjefadern var den egentliga styresmannen — endast i sådana angelägenheter, som rörde en hel stam, var det familjefädernas råd, som avgjorde saken. Och i detta familjefädernas råd var det naturligtvis den med de största andliga och fysiska krafterna utrustade (den största nåjden) som hade möjlighet att framför andra giva sin vilja gällande. Än i dag är det en kvarleva bland samefolket från denna patriarkalismens tid. Vi akta och vörda våra åldringar och vilja, så långt det är oss möjligt, bereda dem huld och skydd när deras krafter avtaga. Och vi kalla envar person, som vi anse stå över oss och som vi vilja uttrycka vår aktning och förtroende för, Aja (egentl. farfar) – kanske kan det just i detta fall bäst översättas med ordet: fader.

Johan Turi
Författare till Muittulus Samid Birra.

Helt naturligt är, att ett patriarkaliskt styrelsesätt hos folket inplantar ett och alstrar ett större *förtroende* till överheten än varje annat styrelsesätt. Överheten, det är ju ”far själv” och han vet bäst vad som är bra för hans barn – och hans egen och barnens fördel är densamma.

De okunniga sameh, som genom sekler, ja årtusenden kanske, fostrats i patriarkalism, kunde naturligtvis ej fatta innebörden av den svenska styrelsen, än mindre förstå förvaltningens många krokvägar och slingerbultar. Sameh endast underordnade sig — att sätta sig upp mot myndigheterna var ju inte bara en skamlig synd utan ock en dumhet, som ovillkorligen måste straffa sig själv.

Därför blev det så lätt för svenskarna att »underkuva» oss sameh. Vi ha förut visat hur birkarlarna behandlade oss men ingen må tro, att vi försökte värja oss eller själva taga oss rätt med våld emot dessa blodsugare. Nej, därtill var vördnaden för »överheten» alltför djupt rotad i våra sinnen.

Att vi klagade vår nöd för Gustaf Vasa var ingen ”rebellion” emot överheten. För oss var kungen »Stuor-Aja», storfadern, och birkarlarna och fogdarna endast hans »gaddetsvaineh» vaktaredrängar. Dessa voro satta att vakta oss, men naturligtvis var »StuorAja» själv den, som hade makten över alla andra.

Kassören i Malå lappby, J. O. Ollén

Såsom våra svenska Vänner erinra sig, ställde Gustaf Vasa till »birkarlaräfst» och satte till »lappfogdar» att uttaga skatterna. Emellertid fortsatte birkarlaförtrycket — såsom förut visats. År 1603 skriver Carl IX till sina fogdar Anders Andersson och Evert Evertsson:

»Efter vi förnimme att birkarlarna driva ett vederstyggligt leverne i Lappmarken, så att de, oavsett att de hava deras äkta hustrur, så taga de dock likväl deras konor där bredvid i Lappmarken, och, det så mycket grovare är, köpa deras döttrar och ligga först med den ena och så med den andra uti uppenbart hor, däröver Gud må land och folk straffa.»

Lappfogdarne hade emellertid övertagit indrivandet av skatten av lapparna.

Svenskarne i våra dagar tro väl nu att denna skatt var obetydlig. Men i själva verket var var skatten så betungande, att den måste kallas rent röveri.

Se här vad en »lapp» hade att betala *årligen*, enligt kungliga brevet år 1605:

Skattskyldighet inträder när lappen fyllt 17 år. Varje »skattgill» lapp, antingen han bodde i fjällen eller vid »sjösidan» (d. v. s. vid Ishavet, ty den tiden hörde även dessa trakters sameh, såsom förut visats, till svenska kronan) skulle betala två oxrenar eller tre vajor i personlig skatt — eller i stället 8 lispund gäddor (torkade) dessutom för renskötseln var tionde renkalv och var tionde hud av samtliga renar som slaktades; för jakt och fiske två oxrenar samt var tionde fisk. Detta var *kronans* skatt. Men därtill kom ytterligare den s.k. »fogdenästen» som utgjordes i renstekar, hudar, ost och torrgäddor. Sameh hade dessutom skyldighet att skjutsa fogden med 5 renar[6] samt dessutom skattepersedlarne med så många renar som behövdes. Denna skjutsskyldighet var ytterst betungande.

Svenska kronan upptog skatten på detta »in natura» för att skydda sig själv för minskning i inkomsterna tillfölje av minskat penningevärde. En riksdaler är värd mer eller mindre, men en ren är alltid en ren.

Utgående från denna princip skulle man, om man förvandlade 1605 års »lappskatt» till pänningar enligt nuvarande pänningevärde, komma till följande resultat:

En same, som hade t.ex. 600 renar (sålunda en någorlunda väl bärgad sameh) betalade:

[6] Härtill kom den 6:e renen för den skjutsande själv eller ”förköraren”.

2 oxrenar, nuvarande pänningvärde		150 kr/st	300: —
6 renkalvar	”	25 kr/st	150: —
6 renskinn	”	15 kr/st	90: —
		Nuvarande pänningevärde	540: —

Härtill kom så »fogdenästen»

1 lisp. torrgädda	
eller 1 renstek, nuvarande pänningevärde (minst)	25: —
2 renostar	10: —
Därtill ytterligare del i skjutsningen, som torde kunna upptaxeras till, efter nuvarande pänningevärde, allra minst	25: —
	Kronor 600: —

Samens inkomster — också beräknade enligt nuvarande värde — kan, sedan renskötarelönerna avdragits (också förvandlade på samma sätt) icke beräknas ha uppgått till mer än *högst* 2,000 kr. Sålunda måste samen i skatt betala ungefär 1/3 av sin inkomst — om han var välbärgad. Var han däremot fattig blev skatten i procent mycket högre. En same som bara hade 50 renar — sålunda en verklig »fattiglapp» — fick betala:

2 oxrenar (personlig skatt)	300: —
1 kalv	25: —
1 skinn	15: —
Kronor	340: —

Därtill kom fogdenästen, lika som för den rike och del i skjutsskyldighet. Sålunda blev en dylik »fattiglapps» skatt i c:a 400 kronor — mer än hälften av hans inkomst även under de gynnsammaste år.

I bortåt 100 år — eller rättare 90 år — fortfar man att uppskörta oss sameh på detta sätt. Emellertid hade sameh — naturligtvis just vi »bråkiga sydlappar» — funnit, att även vi kunde skriva till kungs och få en orättvisa åtminstone bestraffad (såsom det visat sig vid birkarlaräfsten). Vi klagade

därför över den olidliga skattetungan hos konungen, och följden blev också, att år 1695 en ny skattemetod infördes, som verkligen i hög grad lindrade vår ställning. I stället för de hittills in natura utgående skatterna, bestämdes nu en viss grundskatt att utgå i reda pänningar efter officiellt pris s. k. markegång »för all ordinarie ränta, tionde, haxsepalka (forsellön), tionde renar och lagmansränta», på samma det försäkrades, att sameh »intet vidare skola bliva graverade». Det tycks emellertid ha stött på vissa svårigheter att finna ett lämpligt mantal för sameh mantalet har nämligen varit förknippat till jorden och utgjort grunden till beskattning för landets övriga bebyggare — därför bestämdes 1695, att det värde i pänningar för nämnda skattepersedlar skulle i en klumpsumma uträknas för respektive lappbyar eller lappmarksvis hur det nu bäst kunde passa, varefter summan skulle fördelas på respektive skattebärare. Samma år upprättades även en *jordebok*, d. v. s. liggare för statens inkomster, uti vilken samernas nämnda grundskatt eller jordeboksränta för såväl 1695 och allt framgent enligt nyssnämda regler skulle uppbäras och antecknas.

Torkel Tomasson.
Utgiv. av Samefolkets egen tidning

Där lappskatteland förekommit har nämnda grundskatt utgjort ränta för innehavet av sådant land, vilket också namnet anger på samma gång härigenom i viss mån bekräftas att lappskatteland äro att räkna till jordinnehav. År 1695 skall samernas grundskatter sammanlagt ha uppgått till 2,305 daler silvermynt. I samband med ovannämnda reglering av

skatten blev även samernas skjutsbesvär reglerat, därmed bestämdes att »justitiarien» och »lappfogden» på deras resor icke finge taga mera skjuts av »Lappallmogen» än de för resan »nödvändigt» behövde, »nämligen sex stycken renar vardera, en för deras förkörare, den andre sig själv, den tredje för drängen, den fjärde för sängen, den femte för mat och dricka och den sjätte för bagagen.»

Som nämnt skulle sameh utöver de nämnda skatterna icke bliva vidare graverade. I följd härav ha sameh varit och äro befriade från mantalspängars utgivande, de renskötande åtminstone. Intill år 1894 har också den svenska befolkningen i lappmarkerna författningsenligt varit befriade från utgivande av mantalspängar. Svenskarna i lappmarkerna ha näligen från början på grund av vissa författningar de s. k. »lappmarksfriheterna» förnämligast från åren 1673, 1695, 1749 — varit helt befriade från skatter till kronan. Först efter 15 år räknat från nybyggets anläggning skulle de påföras en grundskatt, dock icke »högre skatt än för själva lapparne med vilka de överallt göras like», såsom det heter i en förordning av 1673.

Med detta till bakgrund är det lämpligt att något beröra nuvarande förhållanden.

*

Principiellt ha sameh från äldre tider — såsom av föregående framgått burit sin skattetunga och utgjort grundskatt till kronan i likhet med landets övriga befolkning. Grundskatterna i allmänhet ha emellertid under senare tid avskrivits i och med uppkomsten av ett modernare skattesystem, nämligen bevillningen, som — utom sin ursprungliga uppgift som statsskatt — under hand fått en viktigare uppgift, nämligen att tjäna till beräkningsgrund för bidrag till kommunala ändamål.

Till de spillror, som möjligen återstå av de forna grundskatterna, hör måhända samernas grundskatt enligt ovannämnda 1695 års förordning, som, med vissa undantag, formellt ännu är gällande, om den också i praktiken av ren ålderdom är på upphällningen och därmed också samehs

skatter, varför det i viss mån är sannt, att enbart renskötande sameh i närvarande tid icke utgöra nämnvärd skatt. Avvikelsen beror emellertid på den ställning sameh kommit att intaga till kommunen.

Av allt att döma ha kommunallagarna icke förutsatt, att sameh skola deltaga i kommunens gemensamma ordnings- och hushållningsangelägenheter, beroende i huvudsak på att renskötande sameh ansetts sakna fast bostad, om vilket mera strax här nedan. I följd härav ha sameh för inkomst av sin renskötsel heller icke kunnat påföras någon bevillning vare sig till stat eller kommun. Till prästerskapets avlöning ha dock sameh i alla tider utgjort s. k. pastoralier eller tionden i likhet med innebyggarne i övrigt.

Intill 1873 voro kommunallagarna icke fullt tillämpliga ens på den svenska befolkningen i lappmarkerna. På grund av de förut omnämnda »lappmarksfriheterna» utgjorde svenskarna i lappmarkerna ingen bevillning till kommunen, varför de ock saknade såväl representations- som rösträtt till riksdagen, åtminstone till dess andra kammare. Med anledning härav föreslog kungl. maj:t i nådig proposition 1873 att riksdagen måtte — för att bereda åt lappmarksallmogen den »*viktiga fördelen att såväl i kommunalt som statsborgerligt hänseende vinna likställighet med rikets övriga inbyggare* — besluta, »att den allmänna bevillningsförordningen må förklaras gällande även i Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker», med undantag av lapparna, vilken proposition också antogs. Undantaget för sameh motiverade kungl. maj:t med följande: »att *för beredande av likställighet i kommunalt och statsborgerligt hänseende stadga skyldighet for lapparna att för inkomst av renskötseln utgöra bevillning för staten, torde så mycket mindre ifrågasättas, som lapparna, så vitt de idka renskötsel, sakna fast bostad.* » Genom detta ansåg kungl. maj:t sameh »*mindre lämpliga till deltagande i vården av hela landets som kommunens angelägenheter*». Av anförda skäl äro sameh för närvarande befriade från deklarationsplikt för inkomst av

renskötseln. Däremot äro sameh icke befriade från deklarationsplikt för inkomst av annan näring exempelvis jordbruk eller inkomst av förmögenhet såsom kapital o. d. Regeln för närvarande är sålunda författningsenligt den, att en same, som enbart har sin utkomst av renskötseln, är i kommunalt och statsborgerligt hänseende icke likställd med landets övriga befolkning. Huru nu på ett lämpligt sätt upphjälpa detta förhållande är ett spörsmål, som för envar tål att tänka på.

Lappfogdarna, som från början tillsattes för att indriva skatterna i Lappland — samt även i någon mån för att hålla tummen på ögat på herrar birkarlar, såsom synes av Carl IX:s brev — hava numera fått en annan uppgift: att vara ett slags »högsta vårdare över renskötselns bedrivande» — i överensstämmelse med *svenskarnas* uppfattning om, hur renskötsel skall bedrivas.

Vi sameh ha *intet som* helst medinflytande på valet av en dylik fogde, vilken dock genom sin makt och myndighet kan utöva det ödesdigraste inflytande över oss och vår näring.

För att förstå detta fordras någon kännedom om »Byaordningen». Byordningen är en stadga, som tillkom 1898, då 1886 års lapplag undergick revision. Den har, enligt lapplagen, till uppgift att reglera renskötseln, *inåt*, d. v. s. det inbördes förhållandet sameh emellan. Sedan sameh uppgjort förslag till byaordning, »äger K. Bfhde efter kronobetjäningens och lappfogdens hörande i ämnet besluta och byordningen till efterrättelse utfärda».

Om byordningen hava meningarna varit och äro delade. Och varför? Jo därför, att det är ytterst svårt, för att icke säga hart när omöjligt, att i enlighet med lagens föreskrifter skriva en byaordning så, att den i praktiken ens närmelsevis kan efterlevas.

En stadga sådan som byordningen, därest den överhuvudtaget skall äga existensberättigande, bör ha till huvudsyfte att vid verkligt trängande behov förebygga uppenbara oförrätter. Detta torde också ursprungligen

ha varit syftemålet med byordningen. Däremot bör med skärpa framhållas, att en byordning icke får tendera att bli ett verktyg i oförstående administrativa myndigheters händer att i tid och otid utnyttjas, för att, såsom det heter »kontrollera och reglera renskötseln», d. v. s. enligt vår mening trakassera vår näring. Vi ha tyvärr alltför skrämmande exempel på hur lappfogdarna, som utan undantag saknat all praktisk kunnighet i renskötseln (och renskötseln är framför allt *praktik*) sökt fylla denna brist genom att teoretiskt. stirra på paragraferna i byordningen och dymedels »reglera» renskötseln genom att dela ut stämningar till höger och vänster bland sameh.

Dessa lappfogdar — ofta rena »sörlänningar» som före sin upphöjelse endast på sin höjd rest genom Lappland som turister eller botanister, ofta också någon svensk länsman, som fått utnämningen som ett slags tack för långvarig och trogen tjänst — ha ifråga om renskötseln »högsta överinseendet» och skola »lära oss sameh» hur vi skola sköta våra renar. Finna inte även våra svenska vänner, att konsekvensen skulle fordra, att någon av oss »lappar» bleve sänd till Skåne som jordbrukskonsulent och in-spektör över skåningarnas potatisland, så de inte bli för stora?

Emellertid är det ju inte att vänta, att dessa stora herrar, lappfogdarna, skola besvära sig med att följa oss i vårt dagliga liv och »kontrollera» och »reglera» alla våra handlingar, ord och tankar. Det hinna de för resten inte. Men att lämna oss i frihet att själva sköta vår näring kan naturligtvis inte gå an. Vi måste bevakas — man måste ”hålla tummen på ögat på lapprackarne” som det så vackert heter, väl icke i de officiella skrivelserna, men desto mer i de officiella tjänstemännens tal och handlingar.

För att så riktigt komma oss till livs har man nyligen inrättat (åtminstone i Västerbottens län) en s.k. *lapptillsyningsmannainrättning*. Det är en institution, som består av ”små” lappfogdar, kallade lapptillsyningsmän, vilka K. Bfhde tillsätter för varje lappby, och vilka tillsyningsmän sortera under den egentliga lappfogden i länet. Dessa

lapptillsyningsmän *äro ej sameh* utan rekryteras uteslutande ur svenskarnas led och äro vanligtvis en nybyggare, en f.d. timmertummare eller en f.d. fjärdingsman. De skola följa med sameh på dess färder och, som det heter, »övervaka och kontrollera renskötseln» och då icke minst efterlevnaden av byordningen.

När så en same, — enligt lappfogdens och lapptillsyningsmännens mening, — befinnes ha överträtt byordningen, väcker lappfogden åtal mot samen och kallar in lapptillsyningsmännen som vittnen. Dessa, själva angivare, vittna nu och svärja i egen sak — och vi same stå där rättslösa. Vår rätt blir blott att — betala böterna.

I detta sammanhang bör nämnas, att i Västerbottens län finnas icke mindre än tre kontrollerande myndigheter över oss sameh (*förutom* naturligtvis alla de myndigheter, som kontrollera och dömma över oss i vår egenskap av svenska medborgare). De äro först lappordningsmännen — som visserligen utses av same själva, men valet är underställt lappfogdens gillande — över dem lapptillsyningsmännen, utsedda och förordnade av lappfogden, och så sist lappfogden, förordad av K. Bfhde och utnämnd av K. M:t.

Ett dylikt regemente, *där våra egna intressen och åsikter helt och hållet förbisetts eller direkt och medvetet trampats under fötterna av svenskarna* måste naturligtvis i längden bli rent av outhärdligt för oss sameh. Därjämte måste det verka *i hög grad hämmande på renskötseln* därför att byordningsreglerna äro avpassade efter äldre tiders renskötareförhållanden, vilka på grund av förändrade omständigheter i Lappland (tillfölje av odlingens framträngande, betets försämring m. m,) numera äro fullkomligt föråldrade och numera enligt vår, renskötarfolkets mening, *icke längre kunna tillämpas på renskötseln.*

En viss grad av självstyrelse, åtminstone vad det rör folkens näring och ekonomiska liv, ha alla andra civiliserande folk unnat de av dem undertryckta folken. Men vi sameh, som lyda under det högt upplysta,

frihetsälskande och över sin kultur med rätta så stolta svenska folket, vi behandlas än i dag som brottslingar, vilka ej ha rätt att råda över sig själva och sitt, eller som barn, som icke tillfrågas vilken förmyndare, som sättes över dem. Vi sameh högakta svenska folket för mycket för att kunna tro, att det är med hela den stora svenska nationens vetskap detta sker. Vi äro övertygade om, att när, som vi hoppas, genom denna lilla skrift, svenska folket får reda på sakernas rätta sammanhang, då skall detta ädla folk skynda att försöka gottgöra århundradens orättvisor genom att giva oss inte nådegåvor, ty det vilja vi ej ha, utan *vår rätt*.

Under hänvisning till vad vi här upplyst om samefolkets rättsliga, politiska och kommunala ställning förr och nu, vilja vi, under framhållande av den omständigheten, att vårt folk aldrig blivit genom vapenmakt underkuvat utan att det *godvilligt underordnat sig svenska kronan*, göra gällande följande:

Vi sameh vilja i politiskt och kommunalt hänseende inte bara betraktas såsom »svenska undersåtar» utan i verkligheten *vara svenska medborgare* på samma sätt som Lapplands övriga invånare genom 1873 års K. proposition och riksdagens beslut likställdes med rikets övriga inbyggare.

Vi sameh vilja, under förutsättning, att vi som andra medborgare få rätt att bedriva vår näring efter de grunder, som vi *själva* anse riktiga och inom det område, som genom odlingsgränsens fastställande år 1868 och 1870 samt 13 juli 1883 blivit av svenska riksdagen fastställt såsom »lapparnas renbetesland», samt att för skogssameh, de lappskatteland för vilka nu erlägges eller inom de senaste 50 åren skatt blivit erlagd, såsom lappskatteland och renbetes-

marker bibehållas, gärna ikläda oss alla de medborgerliga skyldigheter i form av deklarationsskyldighet även för renskötseln samt värneplikt, som fordras av rikets övriga invånare.

Vi sameh vilja

även politiskt utöva inflytande på sådan lagstiftning, som uteslutande eller huvudsakligen berör oss och vår näring. Då emellertid det proportionella valsättet med dess stora valkretsar omöjliggör för ett folk, som är så fåtaligt och likväl spridt över så stort område, att göra sina röster gällande, och då det av borgmästare Lindhagen väckta förslaget, att en plats i riksdagen skulle reserveras för samefolkets räkning, ej kunde tillvinna sig mer än 27 röster i andra kammaren (den första kammaren visade sig mera förstående) vilja vi i stället föreslå, att en särskild Samestyresman må tillsättas, vilken väljes på samma sätt som en riksdagsman, av samefolket själv och efter förslag, som uppgöres enbart av samefolket.

Denna Styresman, avlönad av staten möjligen också med bidrag av den s.k. »lappfonden» — bör äga befogenhet att, efter vederbörande länsstyrelsers samt samefolkets hörande, till- och avsätta lappfogdar, lapptillsyningsmän och ordningsmän. Han skall ock, när frågor, som röra samefolkets speciella livsintressen och angelägenheter förekomma i riksdagen, hava rätt att som sakunnig deltaga i

dessa ärendens utskottsbehandling samt i utskottet äga *en* röst.

Vi anse, att den kostnad, som för staten uppstår genom en dylik tjänstemans tillsättande, kommer att hundrafaldigt inbesparas genom indragandet av de kommissioner och kommittéer, som hittills — till ingen nytta för sameh och föga nytta för svenskarna händerhaft »lappfrågornas utredning».

Gråträsk kyrkoruin

VI.

SAMEFOLKET OCH UPPLYSNINGEN.

”Vuolgge ruokot, jallas manna!
Mij, tu teikki buokta
Ton låh hilbbadvuodastad
vuolggam teiki, teiki vuolggam
ko ton akto båtak mijen rijki.
Ton amas manna
Ih ton toudda mijin
men akta mijist tuodda. tu.”

(”Vänd tillbaka enfaldiga barn!
Vad för dig hit?
Du är överdådig
när du vänder hitåt,
när hitåt du vänder.
Du oerfarna barn
Icke *ser du* oss
men endast vi kunna se dig.”)

Den gamla samesången klingar i vårt minne. En av våra bäste och visaste män hade gått ut att söka »Solsidans Folk» varifrån Samefolket utgått. Men vägen var lång — och »Nattsidans Folk» lade honom hinder i vägen. När han trodde, att han kommit till Solsidans Folk — se, då var det endast Nattsidans Folk, som narrat honom in i sitt rike. Och hånande hörde han, genom mörkret, Nattfolket sjunga:

Ton amas manna!
Ih ton tuodda mijin
men akta mijist tuodda tu.

Icke kan du se (eller bedömma) *oss* — men vi kunna bedömma dig.

Arvidsjaurs gamla kyrka.

Sådan är nattfolkets sång. Men såsom sagans hjälte ej lät sig nedslås eller dåras av sången, så vilja ej heller vi, same i sena tider, låta oss nedslås av denna samma sången, när den sjunges runt oss, så snart vi, lydande och drivna av Samefolkets, soldyrkarnes, längtan till ljus, söka efter upplysning för att en gång nå fram till den »Solsidan» varifrån vårt folk härstammar enligt sagorna.

Vem av Eder, svenska vänner, har ej läst den rörande historien om »lappkvinnan Margareta» — förut berörd i denna bok? Denna kvinnas liv synes oss vara en prototyp för hela Samefolkets längtansliv. Så som hon vandrade genom hela det stora Sverige och genom stora delar av Norge för att skaffa en missionär till sitt folk, så har hela Samefolket vandrat och sökt och *tiggt efter upplysning*.

Men alltid ha vi mötts av detta hårda:

»Inte behöver en lapp undervisning. Lappen skall vara lapp.» Och ha vi någon gång försökt att opponera emot svenskarnas åtgärder och lagstiftningar över oss, då ha vi genast fått till svar:

»Det där begriper ni inte själva. Det där förstå vi mycket bättre än ni. Om ni finge som ni ville, skulle det bara vara till skada för Er.»

Ja, så har det alltid varit.

Intet folk på jorden torde vara mera övertygat om sin egen ofelbarhet än det svenska. Svensken säger, att han är frihetsälskande och det är sannt. Han älskar sin *egen* frihet. Men han vill däremot gärna vara förmyndare för andra. Han säger, att han älskar kultur och upplysning. Det är sannt. Han älskar den så länge den är *hans* — ja han vill nog t. o. m. dela med sig därav, dock under förutsättning att »varan» åsättes en etikett: »Prima svensk kultur, tillverkad i Sverige». Att hans »prima svenska» oftast med rätta skulle bära etiketten »Made in Germany», det *vill* han inte märka själv. Fast alla andra märka det.

Vi ha hört både under och efter kriget, huru svenskar gjort England och engelsmännen förebråelser för deras sätt att »lägga andra folk under sig»

och för deras politik i Indien och på Irland. Men vi ha inte hört någon svensk på allvar bekymra sig om, hurudan Sveriges »kolonialpolitik» varit. Nej naturligtvis — herre gud, Sverige har ju inga andra »underkuvade folk» att hålla reda på än – »lapparna». Inte kan man under sådana omständigheter jämföra …

Men vi same, som sedan urminnes tider, likt hundarna, fått nöja oss att äta av de smulor, som fallit från våra herrars bord, vi kunna förstå både indier och irländare.

*

År 1618 anlades, på initiativ och genom donation av riksrådet Johan Skytte i Piteå (Öjebyn) en »lappskola». Emellertid fann donator snart att skolans syfte ej kunde nås genom en skola, anlagd vid kusten, där ju inga sameh funnos. Därför flyttades skolan redan år 1631 till Lycksele, därvid den även utvidgades och förbättrades. Stiftelsebrevet för ”lappskolan” i Lycksele är daterad den 20 juni 1631. I förpantningsbrevet av den 5 nov. 1634 heter det att Johan Skytte — »dels av eget förärat, dels av androm förskaffat underhåll till samma skola 5,000 daler gott silvermynt», för vilket belopp anslogs »några byar uti Umå sokn til underpant». Dessa byar utgjorde tillsammans 327/32 mantal. Av egna medel hade Johan Skytte inköpt och förärat 400 daler silvermynt ränta. I donationsbrev den 18 april 1637 finnas dessa bestämmelser närmare angivna. Enligt dessa skulle i skolan årligen minst tio »lappgossar» erhålla undervisning samt fri kost och husrum under lärotiden. Skolans ändamål var att utbilda *lärare, präster* och *ämbetsmän* av *samefolket för samefolket*. Och ur denna skola har utgått »lappen som blev landshövding», Johan Gerhardsson Graan, en man, som i övre Norrlands historia intager en synnerligen framskjuten plats. Han var, under den stränge Karl XI:s tid en rivande och drivande kraft häruppe — och de stora och betydelsefulla förordningar, som av Karl XI utfärdades, de hade Johan Graan, »lappen», till upphovsman. Så var det sålunda en av vårt folks främsta och icke

någon svensk, som gjorde den första utredningen av Lapplands kolonisationsfråga och anvisade de första nybyggesplatserna (1671 — 1673 skedde denna utredning). Men när »lappen» Graan ej ville gå med på att svika sitt folk och tillstyrka åtgärder, som han, såsom själv same, ansåg skadliga för samefolket, då blev han på det skamligaste sätt behandlad av samma konung, som strax förut ej haft lovord nog starka för att prisa hans nit, trohet och skicklighet.

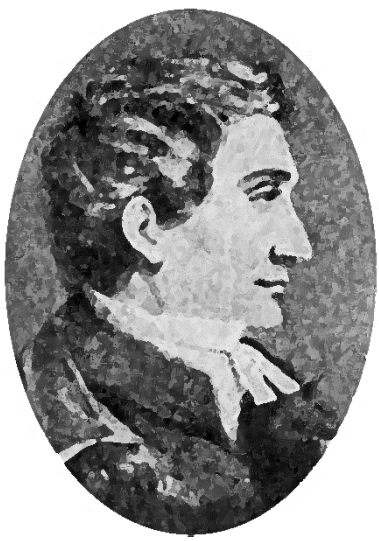
Från Lycksele lappskola har vidare utgått ett antal samiska präster. Olaus Graan, en av Lapplands bästa prästmän, vitsordad den 15 mars 1686 av domkapitlet i Hernösand för sitt »rara dygdeleverne, sitt brinnande nit och sin stora lärdom» var bara »lapp». Och genom sina döttrar har han fortplantat sitt blod till Læstadierna, Alenierna och Fjellströmmarne, dessa lappländska prästsläkter, vilkas kulturinsats aldrig kan nog uppskattas varken av oss sameh eller av svenskarne.

Lars Rangius, bibelöversättaren, var en Sorselesame, som utgått ur Lycksele »lappskola» och den stora och numera så högt över hela vårt land värderade Sundelinska prästsläkten har utgått från »lappmannen» Nils Eriksson Sundelin från Jockmock, vilken även studerat i »lappskolan».

Att de samiska prästerna Henrik Lyckselius och Sjul Granberg, vilka också utgått från Lycksele lappskola, med tiden blevo hemfallna åt fylleri, är sannt. Men från Henrik Lyckselius härstammar hela Sorsele sockens äldre nybyggarestam och från Sjul Granberg härstammar på mödernet Petrus Læstadius. Så att någon kulturinsats ha även dessa båda gjort.

Men naturligtvis var det bara någon enstaka »lappgosse», som från skolan i Lycksele kom till Uppsala eller Åbo. De flesta stannade hemma och blevo som sina fäder renskötare. Men de hade i alla fall fått så mycket bildning att de kunde undervisa sina släktingar och vänner, och så kom det sig, att redan i början av 1700 talet vid visitation i Lycksele lappmark kunde konstateras, att »alla lappar kunde hjälpligen läsa i bok» och att lappallmogen var »försvarlig uti sin kristen domskunskap».

I Åsele, i Arvidsjaur och i Arjeplog inrättades lappskolor senare — i Arjeplog så sent som 1740 och i Arvidsjaur först 1743. Av visitationsprotokollen i Arvidsjaur från år 1721 — sålunda före skolans inrättande, framgår, att det inte fanns mer än ett enda lappkvinnfok" i hela socknen, som kunde läsa i bok. Men endast 38 år efter skolans anläggande, d. v. s. år 1781, vitsordar visitator att det »icke numera i Arvidsjaur finnes någon — annat än tjugu utgamla lappar — som ej kan läsa i bok, även barnen ned till nio år äro i läsning kunnige, och är lappallmogen i sina kristendomstycken väl för sig komne». Vi se sålunda, att detta undervisningssätt med fasta skolor ägde sina stora fördelar, ehuru naturligtvis inte på så sätt *alla* samebarn kunde erhålla undervisning i *skolorna*. Undervisning i hemmet fingo de dock genom dessa från skolorna utgångna kateketer.

Petrus Læstadius.

I början på 1800 talet företogs en omläggning av skolväsendet bland Sameh. Då skulle tillsättas ett antal lärare, vilka skulle bedriva undervisningen i »kåtaskolor» under överinseende av en »nomadskoleinspektör» — eller som det då hette, en »Missionaire». Pehr Fjällström, Petrus Læstadius och Pehr Högström äro lappmarkens store missionärer.

Omändringen till ett dylikt skolsystem hade gjorts av svenska myndigheterna utan »lappallmogens» hörande. Och de svenska myndigheternas utgångspunkt vid ordnandet av Petrus Læstadius. skolväsendet var den vanliga, felaktiga: »lappen skall vara lapp och inte vänjas vid några

svenska vanor, ty då blir han oduglig till renskötare.» Det vill säga — svenskarna ha i *alla* tider givit katten i lappen, men varit mån om att — för sitt eget behov bibehålla renarna. »Lappens» själ — vad betyder den i jämförelse med renens kropp. Den senare kan svensken äta — den förra kan svensken inte förstå.

Om lappskoleväsendet på 1700 talet och dess omläggning i början av 1800 talet skriver Petrus Læstadius följande:

»Fäster man en blick på undervisningsväsendet i Lappmarken och gör en jämförelse mellan det gamla och det nya, eller mellan Lappskoleinrättningen och missionärsväsendet, så finner man, att det förra var stationärt, men det senare ambulatoriskt. Uti lappskolorna undervisades, som redan är sagt endast 6[7] barn och man finner strax, att det brister i extensitet. Inrättningen är icke så beskaffad, att *alla* kunna erhålla undervisning därvid. Men ser man på *intensiteten*, så är resultatet tillfredsställande. Ty de, som demitteras, ega en *god* kristendomskunskap. Lappskolorna inrättades vid medlet av 1700 talet (endast i Lycksele är skolan av äldre ursprung). Ändamålet var icke så mycket att denna anstalt, i likhet med barnaskolor eljest i städer eller på landet skulle bibringa hela det uppväxande släktet kristendomskunskap, utan att det skulle *vara ett slags seminarium*, vars elever i sinom tid skulle kunna lära sina barn och även andra. Härigenom hoppades man bringa saken därhän, att även lapparne, så väl som den övriga allmogen, skulle kunna själva undervisa sina barn, och en offentlig anstalt för sådant ändamål även här skulle bliva onödig. Att idén var god, det lärer ingen kunna neka; att det åsyftade ändamålet icke till alla delar uppnåtts, måste vi erkänna. Men den grad av religiös kultur, som fjäll-lappen för närvarande äger, måste till en ganska väsentlig del få skrivas på Lappskolornas räkning."

[7] D. v. s. i Arjeplog.

Læstadius fortsätter nu med att kritisera det nya skolsystemet med »kåtaundervisning» och *underkänner hela det system, vars efterlevnad han är satt att övervaka*. Bland annat säger han om »kåtaskolan»:

»*Fjäll-lappens kåta är det olämpligaste skolrum i världen.* »

Han — som själv betraktar sig som same — inser också genast, vad som är orsaken till, att de svenska myndigheterna påtvingat sameh ett skolsystem, som var sämre än det, de erhållit genom enskilt initiativ (lappskolorna). De svenska myndigheterna — i motsats till många svenska enskilda — vilja helt enkelt inte, att »lappen» skall få undervisning så som en svensk, ty genom att »lappen» erhöll undervisning skulle han bli sämre renskötare. (Och som förr sagts, renens kropp är ju mer värd för svenska myndigheterna än »lappens» själ). Att denna »officiella svenska uppfattning» varvid de svenska myndigheterna nu fasthållit 100 år, är falsk, påstår Læstadius med bestämdhet och vi instämma.

Læstadius skriver; märk väl, år 1828, *sålunda för 92 år sedan*:

»Man har använt en »möjlig försvenskning» såsom skäl mot skolan, men härvid har man alldeles förfelat den rätta synpunkten. Man har påstått, att lappbarnen i skolan avhände sig sitt rätta levnadssätt och gåve sig sedan ned på landet. Men det är ingen konst att faktiskt genom utdrag av kyrkböckerna visa motsatsen. Att någon välbärgad renlapps son eller dotter, som gått i skolan, övergivit det nomadiska levnadssättet, det lärer man nog få svårt att visa exempel på, och om, vilket jag tvivlar, *ett* exempel kan framvisas *för* den satsen, så kunna 50 visas mot. Men att fattiglappars barn bliva vallhjon eller tiggare, det är intet under, ty de hava ju ingen renhjord att, leva av såsom nomader.»

Dessa här anförda yttranden av Læstadius torde våra svenska vänner noga minnas och se tillbaka på, när vi nu gå till att redogöra för de senaste årtiondenas undervisningsväsen och speciellt den s.k. Karnellska lappskolereformen, vilken, efter vad vi vilja hoppas, är början till slutet på de

grova missgrepp svenska myndigheterna gjort vid undervisningsväsendets ordnande bland oss sameh.

*

Såsom Læstadius förutsett och förespått, så gick det. De svenska myndigheternas –»skolreform» i Lappland bland oss sameh åstadkom allmän okunnighet och en verklig, påtaglig tillbakagång i kultur. Om det var detta, de svenska myndigheterna åsyftat, får man säga att de ypperligt lyckats i sina avsikter. Vi voro verkligen »på vippen» att bli »riktiga lappar» även nere i mellersta och södra Lappland.

På 1780 talet hade visitator i Lappmarken vitsordat att alla sameh i Arvidsjaur kunde läsa i bok och hade god kristendomskunskap. År 1862 skriver kyrkoherde M. F. Berlin i Arvidsjaur i Lunds missionstidning om det andliga tillståndet bland sameh:

»Om man undantager dem, som haft lyckan bevista statsskolan i Kvickjokk, jämte ett mindretal andra, är det blott undantagsvis någon äldre lapp, som kan läsa rent innantill. — Deras huvudsakliga lärdom i läsning består således i utanläsning av en liten katekes, särskilt författad för lapparne, jämte större eller mindre delar av Luthers katekes allteftersom tid och fattningsgåvor det tillåta. Ehuru nu detta mått av kristendomskunskap är mycket litet, vore det likväl lyckligt, om det kunde av dem under vidare förkovran bibehållas. Men då de flesta vid en mognare ålder hava glömt och förgätit alltsammans, så att man vid deras halva eller mot slutet av deras levnadsålder knappt kan märka, att de varit undervisade i kristendomens huvudsanningar, så företer sig en sorglig tavla av det mörker, varuti det lappska folket ännu befinner sig.»

Att, tack vare denna »återgång» — på grund av bristfällig undervisning vidskepelse och gammal övertro åter började göra sig gällande bland en del sameh både i Åsele Lappmark och i Piteå Lappmark torde kanske inte vara så känt bland svenskarna — men de under 1840—60 talet brukade offerplatserna, som ännu finnas kvar, kunna kanske ge svenskarna en

aning om den ohyggliga andliga nöd, som ett förvänt skolsystem skapat bland ett folk, som dock, under »lappskolornas» tid, varit på väg uppåt. Det var grymt att ge oss en glimt av ljuset, att låta oss läppja på bägaren där kunskapens vin flöt oss — och så med ens Stänga dörren för och huta åt oss: »lapp skall vara lapp».

*

Men — gudskelov, — det fanns inte bara svenska *myndigheter*, med »officiell uppfattning», det fanns också goda, välvilliga svenska enskilda medborgare, som trots alla »officiella uppfattningar», och trots alla »officiella utredningar» sågo vår nöd och kommo oss tillhjälp, offrande sina enskilda medel.

Hur välsigna vi ej dessa svenskar! Hur oändligt tacksamma känna vi oss ej mot de svenskar, som genom missionsskolornas inrättande kommo oss till hjälp i den stora, andliga nöd, vari vi, hela samefolket, faktiskt voro! Ord äro så fattiga, när känslorna äro stora och varma. Därför blir vårt tack så armt. Men Gud skall löna...

Svenska missionssällskapet i Stockholm, har under årtionden underhållit särskilda skolor och barnhem i både Jämtland och Lappland. Dessa äro Änge barnhem i Undersåker i Jämtland, Gafsele missionsskola i Åsele, Bäksele barnhem i Vilhelmina, Gargnäs missionsskola i Sorsele, Lappträsk missionsskola i Arvidsjaur, Racksunds missionsskola i Arjeplog samt Karesuando barnhem. Dessutom ha vi Fridsbergs barnhem i Ström i norra Jämtland, grundat av pastor Mich. Sandell, som nu i över 40 års tid varit dess varmhjärtade och för lapparnas andliga väl nitiske föreståndare.

Dessutom ha vi »Lappska missionens vänner» inom Juckasjärvi församling, som under senare åren uppehållit det s.k. Lannavara barnhem.

Dessa missionsanstalter ha också fått verka till mycken välsignelse och fromma för samefolket. I dessa ha hundratals lappbarn i flera släktled fått

en synnerligen god och omsorgsfull undervisning och fostran. År 1908 voro t. ex. ej mindre är 109 stycken lappbarn, av vilka ett stort antal var nomader, inskrivna i Svenska missionssällskapets skolor och barnhem. Många lappbarn ha också just från dessa skolor och barnhem fått sina bästa minnen och intryck för livet.

Helt säkert vore det en rent av oersättlig kulturell förlust för den samiska befolkningen, och icke minst för den nomadiserande, därest dessa skolor och barnhem på grund av fientliga angrepp från deras sida, som ej på några villkor vilja eller tåla, att lappfolket får del av kultur och civilisation, skulle bli tvungna att för alltid stänga sina dörrar för fjällfolkets söner och döttrar.

»Trikku» (Avgudabild) vid »Offerkullen» Vilhelmina lappmark. Björk-»guden» vid vars fot offerkronan synes, kan ej gärna vara äldre än 60—80 år.

Jämför man missionsskolorna med lappmarkernas s. k. mindre folk-skolor, så få samebarnen i de först nämnda skolorna en mycket bättre och grundligare undervisning än nybyggarnas barn i de senare. Både i kristendomskunskap, innanläsning, räkning och skrivning samt i historia, geografi och naturkunnighet få skyddslingarna vid missionsskolorna inhämta, om icke fullständig folkskolekurs, så dock det mesta och viktigaste därav. Dessutom få de undervisning, flickorna i handarbeten och gossarna i träslöjd. Därför äro också de sameh, som haft förmånen att få sin undervisning vid dessa missionsanstalter, jämförelsevis kunniga och vakna.

Enär dessa skolor givit och giva en så relativt god skolutbildning åt sina skyddslingar, äro de därför tvivelsutan så förhatliga och avskyvärda för

»lappvänner» i vårt land, som vanligen anse en kunnig och skolbildad same för en mycket dålig nomad och renskötare.

För något år sedan hände det, att en prästman, som då hade med det lapska skolväsendet att skaffa, kom till en missionsskola och sporde lärarinnan där, huru långt samebarnen hunnit i räkning. Svaret blev: »De ha lärt sig de fyra enkla räknesätten i hela tal samt decimalbråk» och jag vill minnas, att det också var något litet allmänna bråk. Prästmannen lär då ha sagt, att »lappbarn icke behövde lära sig så mycket i räkning. Det vore alldeles onödigt för dem». — Denna lilla historia ger ju ett gott vittnesbörd om missionsskolornas förmåga att bibringa goda kunskaper åt sina lärjungar, men den visar ock, vilka tankar en hel del gott folk har om samehs behov av kunskap och bildning.

Här är en bild som väl kommer att förskräcka svenskarna: Ett skogssameviste där man har elektriskt ljus.

Men det är ej blott nyttiga kunskaper, som ifrågavarande skolor och barnhem ge åt sina lärjungar, utan även en synnerligen god religiös-sedlig fostran, som i förening med vetande i olika läroämnen, är av den allra största betydelse för nomaden, om han skall kunna bestå de många

frestelser och faror, som möta honom ute i livet, icke så mycket uppe i fjällen, men så mycket mera vid beröringen med civilisationens representanter.

Det är i all synnerhet *barnhemmen*, som på ett målmedvetet och ändamålsenligt sätt kunna ge sina alumner denna fostran, därför att de alltid ha hand om barnen. Där få skyddslingarna, förutsatt ledningen är sådan, den bör vara, verkligen erfara, vad kristlig kärlek är, samt att de äro människor med lika stort värde som vilken annan som helst. De få ock lära sig, att den människa, som plikttroget och samvetsgrant sköter sin syssla, vare sig nomadens eller odlarens, är en, som förtjänar all aktning och respekt. Således inhämtas där en hel fond av levnadsfilosofi, som hjälper dem sedan under livets strider och prövningar.

*

Dessa samefolkets egna åsikter om missionsskolorna och deras nytta delas naturligtvis inte av den svenska »officiella uppfattningen» och de svenska myndigheterna. Genom dessa skolor ha vi ju nu fått — många av oss — lika mycket kunskaper som de svenska nybyggarne, och det är ju naturligtvis alldeles fel — efter den »officiella uppfattningen» skapad och underhållen av personer, som utge sig för att vara »lappvänner» och »lappkännare».

Huru mycket ha icke dessa talat om, hur skadliga och fördärvliga missionsskolorna varit! Ja, nästan allting, som de på ett eller annat sätt funnit, eller från sin synpunkt ansett vara i olag hos sameh: om t. ex. renskötseln i någon trakt icke bedrives efter precis samma metoder som i svunna tider, eller om samen tilläventyrs har en yttre hyfsning och ans, om någon same måst överge nomadlivet och bliva bofast eller slutligen om ett eller annat kulturalster hittat vägen till hans hem, ja, om man varseblivit sådant och annat i samma stil, då har man vanligtvis tagit munnen full av förkastelsedomar över alla missionsskolor och barnhem

eller över huvud alla fasta skolor, där nomadbarn plägat få sin undervisning och fostran.

I »Kungl. Maj:ts nådiga proposition till Riksdagen angående ökning av förslagsanslaget till Lappmarkens ecklesiastikverk, given Stockholms slott den 21 febr. 1913» dyker det hundraåriga spöket, som avlivades av Læstadius, upp på nytt. På sid. 10 i bemälda proposition läses:

»Lappfolkskolorna med sin helårsundervisning och sin 5-åriga kurs bidraga till att vänja lapparnas barn vid det bofasta livet och därmed avvänja dem från nomadlivet och renskötseln.»

Denna sats utlägges närmare så: »Det är ingalunda sällsynt erfarenhet, att lappbarn, vilka vistas vid lappfolkskola några år, börja så vänja sig vid bofast levnadssätt, att de efter skoltidens slut visa föga lust och duglighet att återvända till nomadlivet. Det säger sig självt, att de skola vara mindre väl skickade för det hårda livet i skog och fjäll med de långa ansträngande vandringarna och de tunna tältkåtorna som bostäder vinter som sommar. sedan de tillbrakt en så lång tid som 5 år, stundom kanske utan något avbrott, i timrade hus med väl ombonade rum och varma bäddar. Därför ha ock många lappbarn efter skoltidens slut föredragit att taga tjänst hos bönder och nybyggare eller slagit sig på annat kroppsarbete i stället för att bli nomader och ägna sig åt renskötsel.»

Emellertid är det alldeles oriktigt och osant, att fasta skolor inplantat olust och motvilja hos flyttlapparnas barn för det nomadiserande levnadssättet och renskötseln. Det är rörande att se, med vilken envishet »den officiella svenska uppfattningen» under 100 år stått och stampat på samma fläck, blind för alla bevis, döv för alla föreställningar. Læstadius bevisade år 1828 att fasta skolor ej voro menliga för nomadlivet. Men allt fortfarande idissla de svenska myndigheterna och »sakkunnige» ett påstående, som redan för hundra år sedan bevisades vara grundfalskt. De män, som flitigt driva den satsen, hava därför icke heller kunnat framlägga ett enda *verkligt* och *övertygande* bevis för sina påståenden. Åtminstone

ha då inte vi funnit något sådant för satsen men så mycket oftare en massa påståenden i olika variationer eller också hopfantiserande kammarteorier, som erfarenheten merendels vederlagt. Oss synes, som om man nu en gång för alla hade gjort upp för sig den teorien, att om nomadbarn undervisas under några år i fast skola och därunder få bo i »timrade hus och väl ombonade rum» och sova i »varma bäddar», så måste detta med nästan naturnödvändighet ha den följden med sig att barnen mista håg och lust för fädrens levnadssätt och yrke.

Lars Levi Læstadius

Och så tror man blint på sina tankefoster, såsom något med verkligheten överensstämmande, i all synnerhet som gamla okunniga sameh, som ej alls vilja få sina barn undervisade eller som, om nu detta skall vara absolut av nöden, önska få så ringa undervisning för sina barn som möjligt, av taktiska skäl spela på samma sträng, till stor del bara för att de veta, att myndigheterna av alla krafter förfäkta denna åsikt.

Som sagt är, vederlägger dock den *verkliga* erfarenheten denna dogm om de fasta skolornas skadlighet för flyttlapparnas barn såsom någonting alldeles osant och oriktigt. Ty från alla missionsskolor och barnhem, som haft sig anförtrodda nomadbarns undervisning och fostran, betygas det enstämmigt och kraftigt, att dessa barn med glädje vänt åter till sina nomadiserande föräldrar — nota bene, därest dessa av ekonomiska skäl efter skoltiden kunnat taga hem sina barn — och blivit duktiga och skötsamma och kunniga nomader. Detta faktum torde också med visshet kunna förklara den omständigheten, att de fasta lappskolornas belackare

intill denna dag ännu ej kunnat styrka sina påståenden med statistiska uppgifter om huru många nomadbarn, som på grund av dessa skolor slutat upp med nomadlivet och renskötseln. Helt säkert skulle de ej ha underlåtit en så viktig och avgörande sak, därest några siffror i den vägen funnos att åberopa. Men trots det, att de, såsom vi tro, sökt efter sådana med ljus och lykta, så hava de hittills ej kunnat lägga fram någon som helst statistik. Vi för vår del åtminstone ha då så mycken Tomas-natur i oss, att vi icke tro ifrågavarande påståenden, förrän vi överbevisas med siffror och fakta.

*

Att de svenska myndigheterna *medvetet* och *avsiktligt* och icke genom förbiseende åstadkommit ett skolväsen för oss sameh, som ställer våra barn i en sämre ställning än den bofasta befolkningens, framgår tydligt av »Kungl. Maj:ts nådiga prop. till Riksdagen angående ökning av förslagsanslaget till lappmarks ecklesiastikverk, given Stockholms slott den 21 febr 1913» och särskilt av utlåtandena där av Konungens Befallningshavandena i Norrbottens och Jämtlands län samt Statskontoret. K. B. i Jämtlands län yttar sig t. ex. enl. referat i omnämnda prop. på följande sätt:

»Då den nomadiserande lappbefolkningens bevarande måste anses som det huvudsakliga, återstode tydligen ej annat än att utsöka en sådan form för undervisningens anordnande, som under givna förhållanden kunde anses såsom den bästa möjliga, *även om den i och för sig icke vore tillfredsställande. Visserligen komme nomadlapparnas barn härigenom i en sämre ställning ån den bofasta befolkningens. Men skälet låge i de säregna omständigheter, under vilka lappen måste söka sin existens.*»

(Fortfarande omtanken om *renens kropp* i stället för om »lappens» *själ.*)

Statskontoret säger i sitt utlåtande: »*Inför ett förslag som så avgjort och målmedvetet vill sänka lapparnas undervisning till ett lägre plan*, måste statskontoret» — etc.

Trots Statskontorets betänkligheter segrade emellertid de s.k. »lappkännarnas» mening. Sameh *skulle* hållas på en lägre nivå.

Alltid har det varit så. Vi kunna ej underlåta att påpeka än ett exempel på vissa myndigheters målmedvetna strävan att hålla oss sameh nere. Exemplet är hämtat ur E. Hallers avhandling om Svenska kyrkans mission i Lappmarken under Frihetstiden, sid: 124, där det heter:

»Kanslikollegium gjorde 1754 en särskild hemställan, att en del lärjungar i lappskolorna måtte undervisas i räkning och skrivning, emedan det vore önskligt, att vissa tjänster i Lappmarken kunde besättas av lappar. Direktionen (nämligen över Lappmarks ecklesiastikverk) »visade sig *dock tveksam*, men avgav slutligen det svar, att man kunde göra ett urval av de kvickaste piltar; *dock finge ej flera undervisas i räkning och skrivning, än nödvändigt vore*».

*

Vi vilja icke uppehålla våra svenska läsare med någon vidare framställning av och ingående kritik av »lappskoleväsendet» i dess senaste form, den »Karnellska kåtaskolan». Det skulle föra alltför långt och denna lilla bok svällde väl då ut till en hel »bibel».

Men vi måste framhålla en sak.

Bland fördelarna, som herr Karnell lovade, var, att nu skulle det bli undervisning på sames eget språk.

Till att börja med skulle naturligtvis samelärare och lärarinnor utbildas.

Vid seminariet Mattisudden undervisades sålunda de blivande samelärarinnorna i lappska av en — skånska, vars hemortsrätt »söder om lands-vägen» ögonblickligen röjde sig t. o. m. då hon talde svenska — tänk då lappskan med dess skarpa ljud!

Skåningar skola lära oss lappska, så som de ock skola lära oss renskötsel! Vi *äro* i sanning lyckliga!

Och den lappska, som läses, är den s. k. Viklundslappskan, som i och för sig är ett mycket vackert språk, vilket lär i sin ursprungliga form existera i Jokkmokk, endast där, fast den nu blivit oss given av svenskarna såsom det enda »riktiga» lappska språket. Vi själva förstå naturligtvis inte lappska.

Annars hade vi — och ha gudskelov fortfarande — lappskt skriftspråk, som vi förstå i *alla* Lappmarker och som helt visst har de största möjligheterna bland oss sameh själva att bli vårt bokspråk, nämligen »sydlappska skriftspråket». Detta språk hade bortåt 200 årig hävd, när svenskarna upptäckte att det inte var »riktig lappska». Det var ju så naturligt för resten, vi voro ju inte »riktiga lappar», då kunde vårt språk ej vara »riktig lappska».

Petrus Læstadius skrev också om — inte Viklundslappskan, konstruktionsspråket — utan om den egentliga Jockmockslappskan, att den visserligen var ren och vacker, men oförståelig för det stora flertalet lappar, varför han ansåg, att ett katekesöversättning på detta språk *ej* borde åstadkommas.[8]

Nu skrives *allt*, som skall föreställa samefolkets tungomål, på detta språk. Och då vi så bli undervisade av skåningar och vestmanlänningar i det nya tungomålet, bli vi väl så »riktiga», som svenskarna tyckas vilja ha oss.

* * *

En mycket lång och mycket svår erfarenhet har lärt samefolket att *okunnigheten* är dess värsta fiende. Den är mycket värre än vargen. Ty vargen förmår döda endast renarna. Men okunnigheten och andligt mörker tar död både på samens kropp och själ samt hans renar. Huru bekräftar inte samefolkets nog så tragiska historia detta! Kom ihåg bara, huru i svunna tider birkarlarna kunde skinna och preja okunniga sameh,

[8] Se Journalen II del. sid. 144—145.

förföra och skända deras döttrar, förgifta deras kropp och själ med brännvinet, ja, vem kan uppräkna alla illgärningar, som begåtts av dem i skogarnas djup och på fjällens vidder; och detta endast för att sameh själva voro så gränslöst okunniga. Alltsedan den tiden har det i våra lappmarker funnits mer eller mindre gott om sådana samvetslösa människor, som på ett eller annat sätt spelat birkarlarnas avskyvärda roll. De finnas än — vi skulle kunna tala om dessa stora, bofasta renägare, som rest omkring med konjakslitrarna i ryggsäckarna, lurande åt sig renmärken för en spottstyver — stundom under sken av att vilja »hjälpa» oss sameh. Om

Samegudstjänst i Valbo kapell.

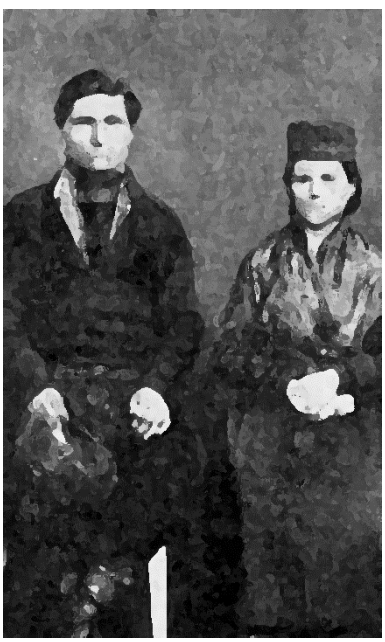
vederbörande gjorde sig mödan undersöka en del svenskars i Arvidsjaur och Arjeplog »reninnehav» och tillkomsten därav, torde det nog snart bli konstaterat, att »*birkarlarna*» inte än i denna dag försvunnit.

Men det är vår *okunnighet* som gjort oss till offer för dessa samvetslösa människor. Därför, om vi *skola kunna leva* och om svenska nationen vill

tillerkänna oss *rätt att leva* måste vi få undervisning, inte bara lika mycket som svenskarna, utan *mer*, ty vi äro ju så långt efter.

Få vi ej kunskap och vetande, så att vi bättre än förr kunna bedömma omständigheterna, i, vilka vi bli försatta, måste vi gå under.

Den andliga och ekonomiska faran, som kanske skall sluta med samefolkets undergång, växer och blir större för varje år, som går. Ty utvecklingen i lappmarkerna går framåt med svindlande fart. Den moderna tidsandan med all dess materialism, mammonskult och vinningslystnad får allt större insteg hos och makt över människorna. Och i samma mån växa förförelserna och frestelserna på det etiska livets område.

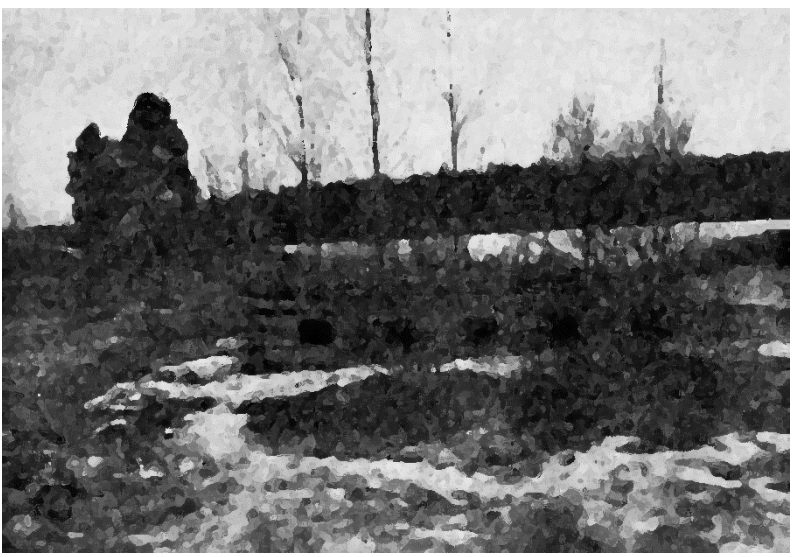
Skogssame från Malå.

Vi tro, att den under byggnad varande Inlandsbanan och alla dess tvärbanor skola i mångt och mycket förändra förhållandena i våra lappmarker, och oftast till det sämre. Dåliga element skola då mer än nu söka närma sig sameh i ett eller annat tvetydligt ärende.

»Ve samefolket, om det då i stort är så okunnigt, som t. ex. åskilliga i nordliga delena av Lappland, i Jokkmokk, Gellivare, Juckasjärvi och Karesuando för närvarande äro. Ty enligt vad erfarenheten nogsamt visar, är den okunnige i de allra flesta fall en sannskyldig slav under den mer kunninge och upplyste. Då tyvärr det onda och själviska hos oss människor oftast har övervikten, så förstå vi mvcket väl, huru den kunnige och upplyste kommer att begagna sig av den

okunniges naivitet till sin egen fördel. Sames historia visar tydligen detta», säger komminister Park i sin redogörelse för »Lapparnas skolväsen» vid »Lappmötet» i Östersund.»

Med den kunnige och upplyste är det däremot helt annorlunda, därest hans viljeliv icke är fånget under lidelse och ondska. Han har vanligen sitt huvud för sig och försöker på egen hand komma tillrätta med tillstötande problem, enär kunskapen odlat och utvecklat hans omdömes- och tankeförmåga. I regel springer han således ej efter den förste bäste, som lockar honom och kanske lovar honom guld och gröna skogar, utan söker pröva allt och behålla det goda värdefulla, såsom ju också Paulus uppmanar

Arvidsjaurs skogssameh äro så ”fördärvade” att de bygga hus t. o. m åt sina hundar.

kristna att göra. Den kunnige med en av ondska och elakhet icke fördärvad vilja är alltså i regel en självständig man eller kvinna, under det att den okunnige vanligtvis är en träl under andra, med större kunskaper och inflytande utrustade.

Vad nu sameh angår, så tro vi ej, att verklig upplysning skulle göra dem till sämre nomader och renvårdare. Det visar förresten erfarenheten vis-a-vis de lappar, som gått igenom missions-skolorna. Genom upplysning och ökade kunskaper lär man sig nämligen värdesätta och älska sitt speciella arbete. Den upplyste och kunnige har nämligen förutsättning och möjlighet att inse det stora och intima sammanhanget i mänskligheten och att varje nation och individ såsom led i det hela har sin särskilda uppgift att fylla i världen. Vi kunna ej förstå, varför inte ett verkligt upplyst och kunnigt nomadsläkte skulle kunna inse sin speciella kallelse och uppgift att göra fjällvidderna produktiva och därmed gagna fosterlandet.

*

Vi ha kanske nu varit »mångordiga såsom hedningarna». Men våra svenska vänner förstå nog, att det här är så, som ordspråket säger: Därav hjärtat fullt är, därom talar munnen.

Och under hänvisning till det sagda — långt mer skulle i denna samehs livsfråga kunna sägas — uttala vi som vår mening:

Vi sameh vilja ha samma rätt som alla andra svenska medborgare att sätta våra barn i de skolor, vi anse lämpligt, såvida dessa skolor ej ge sämre undervisning än statens folk- och småskolor.

Vi sameh vilja att missionsskolorna skola bibehållas och vara tillgängliga även för sames barn.

Vi sameh vilja däremot ha bort kåtaskolorna och hela det s.k. Karnellska systemet.

Vi sameh vilja att de statsskolor, som upprättas för våra barn, skola meddela desamma lika grundliga och omfattande kunskaper som statens vanliga folkskolor.

att den »Skytteanska lappskolan» i Tärna i enlighet med donations- och fundationsbreven göres till en högre undervisningsanstalt för de samehs barn, vilka önska utbilda sig till lärare, präster och embetsmän. Naturligtvis skulle i skolan endast meddelas kunskaper till det stadium, som berättiga till inträde i gymnasiets första ring eller folkskoleseminariets andra klass. Oss synes, som om detta krav på det bestämdaste framställes även av donator och fundator, riksrådet Johan Skytte, i hans donations- och fundationsbrev och som svenska myndigheterna genom att förvandla skolan till en svensk folkskola, djupt kränkt inte bara samefolket, utan framför allt den ädle givare, som år 1634 bestämde skolans ändamål vara samefolkets bildning och höjande i kulturellt hänseende.

SAMMANFATTNING:

Vi vilja leva i våra fäders land som sameh men icke sona ett folk utan upplysning och utvecklingsmöjlighet.

Vi tro på vårt folks framtid och utveckling till en lika kultiverad nation som någon annan.

Detta är utgångspunkten för allt vårt tänkande och allt vårt viljande i våra nationella livsfrågor.

För alla andra nationer göra vi gällande:

Att samefolket har, såsom nation, bebott översta Norrland över tvåtusen år och var Samelands första inbyggare och ägare. Samefolket har aldrig själv avsagt sig anspråken på sitt land, ej heller har samefolket genom vapenmakt blivit erövrat av svenskarna. I kraft härav anse vi, att *Sameland tillhör sameh med urminnes hävderätt.*

Liksom sålunda den samiska nationen äger rätt till landet i sin helhet så äga ock de enskilda same med urminnes hävd rätt till sina skatteland, för vilka ända sedan Magnus Ladulås tid skatt erlagts till svenska kronan — ehuru kronans rätt att upptaga skatten var helt och hållen självtagen — och vilka skatteland, bestämda till sina gränser år 1695 enligt Karl XI:s befallning infördes i jordaboken. Vi bestrida, att svenska kronan hade, eller har, fri förfoganderätt över vår privategendom, vilken genom arv eller köp genom tidernas lopp vandrat från den ena till den andra. När det därför i införselbreven göres förbehåll för »blivande hemmansindelningar» och för statens rätt »att på annat sätt över marken disponera», anse vi, att svenska staten gentemot oss begått ett övergrepp men på samma gång *djupt kränkt hela den äganderättsprincip, varpå det svenska samhället är grundat.*

Vi anse, att vi ha *rätt* att *leva* och *rätt* att driva vår näring i våra fäders land såsom det oss för gott synes.

Men vi vilja ej vara »dåliga grannar» utan gärna gå med på att foga oss i svenskarnas intrång på våra marker inom de gränser, som av Sveriges Rikes allmänna lag och Regeringens och Riksdagens beslut år 1867 fastställdes.

Enligt allmän lag skall ett område, som är nödvändigt för statens behov, därest det innehaves av enskild person, exproprieras och ägaren erhålla den ersättning, expropriationsnämnden fastställer.

Vi anse oss ha rätt att kräva denna lags tillämpning på våra skatteland.

Enligt Regeringens och Riksdagens beslut 1867, avsattes hela området ovan odlingsgränsen såsom lapparnas renbetesland. Vi kräva, att Sveriges folk och myndigheter *hysa så mycket aktning for sin egen lagstiftande församlings och sin Regerings beslut*, att man ej förmenar oss denna sålunda fastslagna rätt.

Vi vilja dock icke, — fastän vi formellt skulle ha rätt därtill, — kräva avhysning av alla nybyggare, som efter år 1867 nedslagit sig ovan odlingsgränsen, men vi kräva, att de svenskar, som bli bofasta ovan odlingsgränsen må vara verkliga jordbrukare, som bärga sin skörd på inhägnad inägojord och ej på ströängar och myrar. All skörd av myrhö bör förbjudas, *därest skörden ej omedelbart inbärgas i ordentliga lador, försedda med dörr och lås.*

Vi vilja på det område, som sålunda är vårt, — både genom urminnes hävd och genom Riksdags och Regerings medgivande — ha rätt att leva vårt liv och utöva vår näring utan ingrepp från svenska myndigheters eller enskildas sida, naturligtvis under förutsättning att vi ställa oss till efterrättelse alla de lagar och förordningar, som äro gällande för varje svensk medborgare. Naturligtvis anse vi oss — liksom varje svensk medborgare — ha rätt att bo i hus eller i tält eller över huvud på vilket sätt, vi finna förmånligast bäst och bekvämast för oss.

Vi vilja äga samma politiska och kommunala rättigheter som alla andra svenska medborgare och äro villiga att för dessa rättigheters vinnande

ikläda oss alla övriga svenska medborgares skyldigheter i skatteavseende och i fråga om värnplikt.

Då emellertid vårt folks ringa numerär och den omständigheten, att vi äro spridda över så stort område, förorsakar att vi aldrig kunna utöva något inflytande på riksdagsvalens utgång fordra vi i stället tillsättandet av en samestyresman, vilken skall väljas av sameh själva med rösträtt såsom vid riksdagsval.

Samestyresmannen skall ha högsta inseendet över renvården i riket, över lappfogdar och tillsyningsmän, vilken han, efter länsstyrelsens och sameallmogens hörande skall äga till- och avsätta, samt över samefolkets samtliga angelägenheter. Vid riksdagsbehandling av frågor, som röra samefolkets liv, skall han tillkallas som sakkunnig och i det tillfälliga eller ordinarie utskott, som behandlar dylika frågor, skall han äga en röst.

Vi anse, att same är en var, som på faders eller moders sida härstammar från sameh och idkar renskötsel, oavsett om han äger hemman eller endast renar.

Vi anse, att vi sameh böra ha samma rätt, som alla andra svenskar att sätta våra barn i de skolor, vi själva tycka lämpligt, endast undervisningen blir tillräckligt god. De statsskolor, som upprättas för våra barn, skola, vilja vi, meddela sames barn lika goda och omfattande kunskaper som Statens vanliga folkskolor.

Missionsskolorna vilja vi gärna ha kvar, då de givit en god undervisning åt sames barn. Men de så kallade kåtaskolorna och hela det s.k. Karnellska skolsystemet vilja vi ha bort.

Vi vilja, att Skytteanska skolan i enlighet med donators uttryckliga önskan göres till en högre läroanstalt för sameungdom, för utbildande av lärare, präster och ämbetsmän av samisk nationalitet.

BILAGOR.

1. **Svenska konungens tro och loven!**

I sin skrift »Våra nomader» yttrar A. Cajanus:

»Men icke underligt, att nybyggesväsendet i sin fortgång företett en mängd blodiga oförrätter, när dess ursprungliga tanke innebar ett svek.

I det kungliga brevet till landshövdingen i Västerbotten[9] av den 28 februari 1671 ålägges denne lova lapparne att icke på något sätt trängde bliva uti det, som deras skäliga rättighet vara kunde och underrätta dem, att K. M:ts allernådigaste uppsåt var att låta dem bliva vid deras land och fiskevatten. Han skulle för övrigt giva dem goda ord och lova dem, att så framt de angiva med flit alla de orter, där någon lägenhet kunde vara till att *bygga och bo* så ville K. M:t dem för sådan deras trohet väl vedergälla.

Huru svekfulla dessa löften voro och hurudan vedergällning väntade lapparne, ”kan man bäst bedömma av det redan anförda kungl. plakatet av år 1673. »

— — —

I första Lappmarksplakatet säges om lapparna att de »blifwa frije för Knechteskrifning i- alle Tiider». Konung Carl XI har undertecknat detta med egen hand. År 1920 säger J. K. och M. O. att lappar, som enligt intyg av kyrkoherde och kommunalordförande äro renskötande och föra nomadiskt liv »icke anfört någon omständighet som kan befria dem från deras värnpliktsskyldighet».

— — —

I Carl XI:s brev 27 sept. 1673 Säges uttryckligen ifrån, att till nybyggen endast skall upplåtas »then Jordmån, hwar aff Lapperne, effter sin näringsahrt, nu ingen nytta. eller fördel sig kunna giöra».

[9] Den av samisk börd härstammande Johan Gerhardsson Gran.

Men redan på 1700 talet skrives i lapparnas lagfartsbrev att är skyldig att avträda sitt renbetesland så snart hemmansreglering det kräver eller »kronan för andra ändamål behöver detsamma».

— — —

Konung Carl IX förklarade i brev den 14 juni år 1602 till Birkarlarne och fogdarne, att han toge lapparne — i sitt beskydd mot intrång — speciellt den gången fiskelapparne i deras fiskevatten.

»Så hafwe Wij deres ödmjuke begeren uthi så måtto Nådigest ansedt, ok them Vårt Försvarelsebref Nådigest meddelet och therföre tage ok anamme them med hustru, barn, Legohjon, huus, hem, ägor, närby ok fjerran, rörligit ok orörligit intet undantagandes av allt thet the äge uthi Vårt Furstelighe hegn, fred, Wärn ok försvar för allt öwervåld ok orätt til Lag ok Rätta, så at ther någon förmener sig hawa them något at tiltala, då skall detta ske Lagligen ok icke elliest, det Våre befallningzmän, Birkarlarne, så ock alle andre, som för wår skuld wele och ok skole göre ok låte, måge wetta sig efterrätte, icke görandes theremot hinder eller förfång i någon måtto.

Av Stockholm den 14 Junij åhr 1602

CAROLUS

L.S.

Lasse Christiernsson.

*

2. Lagar och deras tillämpning — mot sameh.

(Utdrag ur Petrus Læstadius Journal II del. sid. 440—446.)

Det värsta av allt svedjande är när nybyggaren sätter skogseld vid sina avlägsna slåttesmyror utan annat ändamål än att fördärva betet för lappen, på det han ej må kunna med sina renhjordar uppehålla sig där och därigenom till äventyrs göra skada på hans höhässjor. Är höet blandat

med fräkne (Eqviretum) eller missne (Trifolium aqvaticum[10]) då är i synnerhet renen begärlig därpå. Av själva höet äter han eljest icke rätt mycket, så framt han har bet, men han river ut och trampar ner. Just i denna omständighet är det, som Lappens och Nybyggarens intressen mest korsa varandra; här är det viktigaste tvisteämnet dem emellan. Det har också icke undfallit vederbörandes upmärksamhet. År 1801 stadgade Landshövdinge-Embetet i Westerbottens län igenom allmän kungörelse: att nybyggare och hemmansåboer egde att kringstänga sina höstackar med stadig och tät gärdesgård till 4 alnars höjd och 5 ä 6 alnars avstånd från hässjan eller stacken. Den, som ej så förvarade sina höhässjor eller inbergade sitt hö i lador, skulle få skylla sig själv för den skada som renarne kunde göra därå. Denna författning blev följande året *bekräftad av Kammar-Collegium* och år, så vidt jag känner, ännu icke upphäven.
- - -

Denna kungörelse gällde egentligen södra Lappmarken samt Jokkmokk och Gellivare, ty vad Juckasjärvi och Enontekis beträffar hade samma Landshövdinge-Embete redan fem år förut (Allmän kungörelse den 14 April 1796) utfärdat en nästan enahanda kungörelse. - - -

Men låtom oss nu se, huru saken, efter de nu citerade författningarnas tillkomst, blivit behandlad! Sedan det gamla Vesterbottens län blev delat och Norrbottens län uppkommit, fann landshövdingen i det sistnämnda för gott att utfärda följande märkvärdiga förordning:

»Då vederbörande Prestebols innehafvare och kyrkobyns, Vittangi och Lainio Nybyggare i Juckasjärvi Lappmark hava hos mig klagat däröver, att lappska allmogen, ehuru annorstädes är nog renbete, likväl hava tagit sig före, att vistas nära nybyggena och genom vårdslöshet giva renarna tillfälle att uppäta och nedtrampa nybyggarnes spridda höhässjor och stackar, som icke genom stängsel eller på annat Sätt kan fredas. Derföre,

[10] Menyanttus trifoliata.

och på det att en sådan osed måtte hindras så mycket, som möjligt år, finner jag rätt att *förbjuda Lappska allmogen att uppresa sina kåtor och med sina renar vistas närmare ån en mil ifrån nybyggarnes byar* - - - vid ett vite av 6 R:dr 32 sk. Banco. specie, utom skadans ersättande. - - -

Norrbottens läns Lands-Cancelli i Luleå gamla stad den 11 sept. 1813

Pehr Adolf Ekorn»

Igenom en sådan förordning kan man verkligen säga, att Lapparne blivit förvista från sitt eget land, ty om blott nybyggen finnas på 2 mils avstånd från varandra över hela socknen, och detta kan väl ej vara för mycket tilltaget, så ägde lappen, jämlikt denna förordning, icke att uppehålla sig på någon enda punkt. - - -

Ännu mera dristig än Landshövding Ekorn, vars verk detta är, har dock en Häradshövding Ekman varit, som med sin Härads-Rätt stadgat, att nybyggarne skulle få saklöst skjuta och till sin nytta begagna de renar, som anträffades vid deras höhässjor, och detta ändå inom den trakt, där nybyggaren, enligt Landshövdinge-Embetets och Kammar-Collegii stadgade skulle skylla sig själv för sin skada, om han ej omhägnade sina hässjor på sätt sagdt är. På grund av detta stadgande förövades en tid bortåt ett verkligt himmelsskriande ofog av åtskilliga nybyggare på nedre landet, vilka just funno uträkning uti att vitt och brett slå några myrdrölar och lämna oinhägnade hässjor liksom agn åt renarna, som de då kunde få skjuta och göra sig till egare av.

År 1823 skulle tvenne Arvidsjaurslappar, som voro av den förmögenheten, att de tilltrodde sig kunna riskera den kostnad, som för processen kunde drabba dem, försöka att giva ett hugg åt detta oväsende. De företogo därföre en process mot en nybyggare i Piteå Socken för fällande av en ren. - - - Lapparna hade hos Landsfiskalen i Westerbottens län J. S. Hofvenberg, skriftligen anmält, att den ifrågavarande nybyggaren i december 1821 efter *två dagars förföljande* nedskjutit en ren, tillhörig en

Lapp-Enka i Arvidsjaur, och begagnat köttet och huden, samt sårat en annan, samma Enka tillhörig ren, vilken därigenom bortkommit; och dessutom kort efter nyåret 1822 tvungit henne att betala honom 20 R:dr Rgld för 11/2 skrinda hö, som hennes renar skulle hava förstört i en honom tillhörig ostängd höhässja.

På grund av denna angivelse hade vice Länsmannen Erik Nordström i Pite å tjänstens vägnar stämt nybyggaren och yrkat ansvar. Piteå Häradsrätt hade då »bland annat», såsom det heter i Hovrättens utslag, där dock det övriga ej uppgives, resolverat, att *sagda Lappmän* skulle, *enär de emot nybyggaren gjort skymfelig och å heder gående angivelse*, den de icke gittat bevisa, tilt följe av 60 Cap. 2 § samt 5 § 2 mom. i samma capitel Missgärningsbalken, böta hvar sina 6 R:dr 32 sk., 32 sk., eller i brist av tillgång, undergå 8 dagars fängelse vid vatten och bröd, och dessutom inför Rätten göra nybyggaren offentlig avbön samt gottgöra honom för Rättegångs-umgälder med 8 R:dr, och en Nämndeman Rese- och Tractamentskostnad samt arvode för stämningars verkställande enligt Räkning med 24 R:dr 16 sk. ävensom 5 andra i målet vittnens tidsspillan med tillhopa 23 R:dr 24 sk. Samt förskjuta ersättningen till ett i anledning av samma lappmäns angivelse mot en annan nybyggare inkallat vittne för sju förspillda dagar 3 R:dr 24 sk., allt Banco.

Häröver hade de båda Lappmännen anfört besvär och Hov-Rätten hade resolverat, att handlingarna skulle igenom klagandenas försorg communiceras såväl Landsfiskal Hofverberg som den omtalade Nybyggaren, därom bevis sist inom 135:te dagen efter resolutionens datum skulle vara i Hov-Rätten inlämnat. Som nu detta icke var fullgjort, utan handlingarna befunnos, efter denna tids förlopp, i Hov-Rätten kvarliggande, alltså kunde Hov-Rätten icke berörda besvär till prövning upptaga. De båda lappmännen gingo således icke allenast miste om, vad de hade åsyftat, nämligen att genom exempels statuerande sätta bom för Nybyggarnes renskjutning, utan måste ännu därtill vidkännas en utgift av

nära 100 R:dr Rgs, och göra offentlig avbön. — Emellertid voro nu Lapparne, genom detta exempel skrämda ifrån allt vidare processande i dylika frågor och nybyggarne fingo en tid bortåt skjuta renar fritt vid sina hässjor. Häradshövding Ekmans egenmäktiga decret, eller vad man skall kalla en sådan produkt av en Härads-Rätts lagstiftning, publicerades årligen i Piteå lands-kyrka, hvarom de vi saken intresserade Nybyggarena lära dragit försorg, under det att Landshövdinge-Embetets av Kammar-ColIegium stadfästade författning aldrig hördes utav. - - -

Det är i sanning bedrövligt, att nyttiga och nödvändiga författningar, som röra Lappmarken, legat i sådant mörker och att däremot så obilliga och efter mitt tycke till och med olagliga, som Landshöfding Ekorns och Häradshövding Ekmans ovanförda, kunnat i långliga tider tjäna till täckmantel för det grövsta ofog.»

Så långt Læstadius.

Precis likartade processer ha ända in i det yttersta av dessa dagar pågått på flera ställen i Syd-Lappland. I den s. k. Nästansjö processen förlorade sameh naturligtvis. I. Maskaur (Arjeplog) pågår nu en process, där sameh åberopat 1801 års kungörelse, jämförd med Lapplagen. Processen förekommer i febr. 1821 och det skall bli roligt att se, om en nutida häradsrätt dömmer efter den av Kungl. Kammar-kollegium stadfästade förordningen eller efter Häradshövding Ekmans, enligt Læstadius, »obilliga och olagliga» decret.

Skogssamernas historia, ett oskrivet kapitel?

Bertil Marklund

Utgångspunkter

Under de 100 år som gått sedan *Dat Läh Mijen Situd – Det är vår vilja* gavs ut är fastställandet av Förenta Nationernas Urfolksdeklaration år 2007 en, i det skogssamiska perspektivet, mycket viktig händelse. Urfolksdeklarationens paragrafer ger ett dagsaktuellt värde åt det som skogssamer har varit med om i form av statliga åtgärder sedan 1790-talet vilka resulterat i att skogssamernas mark, som de som första folk ockuperat i tidernas begynnelse och bebott sedan urminnes tid, inte längre är deras. Urfolksdeklarationens paragrafer säger att det land eller den mark som urfolket levt på och av sedan längre tid tillbaka än minnet, är deras mark. Likaså påtalar deklarationen att stater ska respektera urfolkets rätt att forma sina näringar liksom dess rätt till sin historia, sitt språk och sin kultur (United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples 2007).

Har skogssamerna haft möjligheten att skriva sin historia? Frågan kan besvaras med ett tydligt nej. Har urfolket samerna i sin helhet haft möjligheten att skriva sin historia? I en artikel som denna leder dessa frågor oss in på storheter som historieteori, rätten till sin historia, metodfrågor, etikfrågor, definitioner och standardiseringar. Som forskare har du framförallt att förhålla dig till etikfrågorna formulerade i linje med Urfolksdeklarationen (Drugge 2016, 196–201). Om historieuppfattning och dit hörande metodfrågor krävs en något längre utläggning. Vilken

historiesyn eller vems historia är det som gäller? När det kommer till världens urfolk och rätten de har till sin historia är den frågan viktig: Vilket folk kan leva utan sin historia?

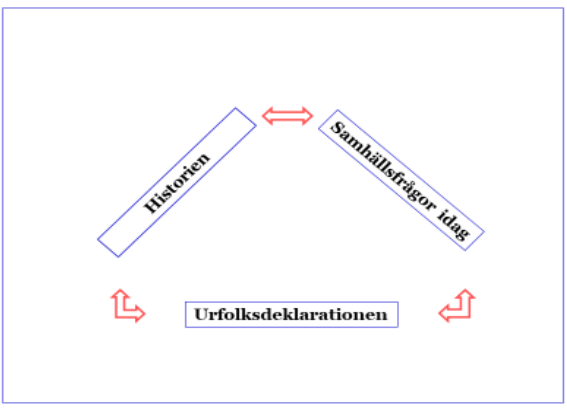
Vilken historia är det som gäller när det kommer till urfolket samerna? Är det svenska statens historieversion? Statens historia om lappmarkerna som den visats upp eller torgförts i Skattefjällsmålet och Girjas-rättegången har sin grund i:

a) Lagar, reglementen, instruktioner, förordningar, landshövdingeskrivelser, et cetera;
b) Statens Offentliga Utredningar eller motsvarande;
c) Den svenska statens nya inriktning att, från 1700-talet sista decennium och i fråga om lappmarkerna, proklamera att de markerna till sin jordnatur nu var *krono* och inte *skatte*. (Holmbäck 1922, 78);
d) Den svenska statens efter 1790-talet undvikande av det juridiska och fiskala begreppet *lappskatteland* i sammanhang där staten i stället nyttjade begrepp som kronopark, avvittring, odlingsgräns, odlingar et cetera fram till 1900-talet då begreppet lappskatteland därav nästan förpassats till glömskan.

Punkterna a) till d) ovan har, genom åren, från 1800-talets början till idag, via en ad hoc-styrd process över tid, sammanförts till ett historiekompilat som skulle kunna gå under namnet ”Den svenska statens historia om Övre Norrlands inland”. Till motparter, media och medborgare i rättegångar som Skattefjällsmålet har den, av statens företrädare, presenterats som *den enda historien* om Övre Norrland.

Som forskare bär det inte alltför långt att ställa sig frågorna: Ska svenska statens historia om denna landsända, skriven av staten självt, vara den

enda som gäller? Är det här, som i andra sammanhang, att historia kan skrivas av fler än en part? I denna artikel kommer metoden för att undersöka olika skogssamiska frågor att bestå av de historiska och samhällsaktuella källorna kombineras med Urfolksdeklarationen som i kraft av sin globala tyngd binder samman historien med frågors samhällsaktualitet. Dessa tre storheter utgör artikelns ram.

Figur 1. *Storheter som Historien, Samhällsfrågor av idag och Urfolksdeklarationen interagerar i analyser av skogssamiska frågor.*

Metoden kan exemplifieras med att du som forskare studerar en skogssamisk samtidsfråga där du snart inser att också frågans historiedel måste gås igenom. Samma sakläge gäller när en skogssamisk historiefråga är färdiggranskad då det blivit tydligt att frågans samhälleliga bäring är viktig. Urfolksdeklarationen är en internationellt erkänd urkund. Den är vidare ett dokument som i sin konstruktion är standardiserad vad gäller definitioner och begrepp. När forskningen om en fråga enligt exemplen ovan knyts samman med Urfolksdeklarationen möjliggörs analyser där urfolksfrågor blir synliggjorda på ett kvalitativt nytt sätt. Är det då vanligt att forskare i Sverige kopplar samman en historievetenskaplig fråga med dess aktuella position i samhällsdebatten och vice versa? Är det så att svenska forskare har haft en tendens att inte behandla frågor på det sättet?

Frågan är av avsevärd vikt och behöver genomforskas. Några fåtalet exempel kan dock nämnas. En del historiker ser historieforskningen om förtrycket av samerna i historiens djup som den viktigaste faktorn för att förklara och belysa frågors samhälleliga vikt av idag (Fur 2016, 254, Drugge 2016, 212f). Andra forskare åter betonar att historiska oförrätter mot samerna inte är en historievetenskaplig fråga utan snarare en moralisk, ideologisk och teologisk fråga (Lindmark & Sundström 2016, 1134). Vetenskapliga frågor som dessa lämnas härmed öppna att återkomma till.

Historiens värde – ett exempel

Men det finns redan bidrag till en skogssamernas historia tack vare Karin Stenbergs *Dat läh mijen situd*. Stenberg, skogssame från Västra Kikkejaur i Arvidsjaur, hade till sin hjälp redaktören Valdemar Lindholm. I förordet träder Karin Stenberg fram och klargör deras samarbete. Stenberg deklarerar att hon tar ”personligen ansvaret för de meningar och synpunkter, som i denna bok framläggas”. Samtidigt tackar hon Valdemar Lindholm för den tid denne lagt ner ”för detta arbetes tillkomst.” För att fullständiga sitt ansvar för boken påpekar hon till sist att hon har ställt sig ”såsom ansvarig utgivare av denna bok.”

Stenberg är noga med att adressera det svenska folket inför framtiden vilket hon gör ”i full förvissning och innerlig förhoppning om, att detta arbete skall bland svenskarna bidraga till förståelse för samefolket och dess livskrav” (2020, 13). Dessa rader säger mycket om Karin Stenberg som person och särskilt om hennes förhoppningar om att boken ska få svenska folket att förstå. Den adressen kanske inte bara visar på hennes förhoppningar utan också på strömningar bland svenskar under 1920-talet. Stenberg uttrycker sin övertygelse om att när svenska folket får veta ”sakernas rätta sammanhang, då skall detta ädla folk skynda att försöka

gottgöra århundradens orättvisor" genom att ge oss skogssamer "vår rätt." (Stenberg & Lindholm 2020, 82).

Ur ett historieforskningsperspektiv är en av de viktigare inslagen i *Dat läh mijen situd* hur Stenberg utmanar statens historieversion. Hon räknar upp exempel på det negativa som drabbat skogssamerna. Hon påvisar inkonsekvenser i hur den svenska staten hanterat skogssamerna på ett sätt och svenskar på ett annat vilket visar på svenska statens dubbelspel (Stenberg & Lindholm 2020, 108).

Stenberg var aktör på den nationella scenen. Men hon hade tyvärr inte tillgång till FN:s Urfolksdeklaration. Kopplingarna mellan Stenbergs klarlägganden om svenska statens behandling av skogssamerna och Urfolksdeklarationens innehåll visar tydligt på Stenbergs ingångar är ett steg på vägen mot en skogssamisk historieskrivning (Stenberg & Lindholm 2020, 53, 108) samtidigt som hon visar att svenska statens historieversion om lappmarkerna är en partsinlaga där samerna inte varit inbjudna.

FN:s urfolksdeklarationen från 2007 är ett viktigt dokument. Även om Sverige har godkänt den i FN, men inte nationellt, så må det anses förenat med svårigheter för staten att inte omfatta deklarationen då det kommer till skogssamernas krav på rättigheter genom den. Kan Sverige införliva FN:s barnkonvention i den nationella lagstiftningen kan väl Urfolksdeklarationen också beredas plats. I Urfolksdeklarationen fastslås urfolks rätt till sin egen historia. Det kan vara så att den för närvarande inte är juridiskt förpliktande i Sverige men ingen kan ta ifrån den betydelsen att vara ett historieverktyg när urfolks historia som skogssamernas ska skrivas.

För närvarande är en *Sannings-och försoningskommission* föremål för diskussioner mellan sameting och stat. I ett sådant sammanhang utgör Urfolksdeklarationen ett analysverktyg som visar på urfolket skogssamernas samhälleliga situation men också den faktor som bygger broar mellan urfolkets nuläge och dess historia.

Låt oss, som en följd av ovanstående resonemang, behandla en enskild historisk händelse av vikt. Stenberg omnämner denna händelse som utspelades 131 år före publiceringen av *Dat läh mijen situd*. Det handlar om en av hennes förfäder, Olof [*Wuolla*] Sjulssons insyning av lappskattelandet Västra Kikkejaur år 1789 (Stenberg & Lindholm 2020, 35). Ärendet inför häradsrätten i Arvidsjaur hade uppkommit då Sjulsson och hans lappskattelandsgranne kommit fram till att de ville dela på det gemensamma skattelandet (Marklund 2008, 395f). Ärendet behandlades vid tinget 1789, insyningen företogs den 14 september 1789 och beslutet om delning fastställdes vid tinget i januari 1790. Efter beslutet hade dock en tvist uppkommit mellan lappskattelandsgrannarna varför målet behandlades på nytt år 1791. Nya gränslinjer föreslogs men då parterna inte kom överens beslutades att målet skulle behandlas vid tinget 1792. Parterna tycks dock ha ingått förlikning då målet inte förekommer vid tingen 1792 eller 1793 (Dombok Arvidsjaur: 1789, 1790, 1791, 1792, 1793).

Eftersom Stenberg väl kände till detta tingsärende är det angeläget att för läsaren presentera det i sin helhet. På så sätt får vi idag möjligheten att omfatta Stenbergs känsla för denna händelse (det kan också vara så att Stenberg läst dokumentet). Här är referatet från tinget i Arvidsjaur år 1790:

> S:D: Sedan den sidstledit Ting emellan lappmännen Olof Sjulsson och Swen Mattsson förehafde twist, rörande delning

> dem emellan öfwer bägge deras Lappskatteland Kickjaur kalladt til ny och ytterligare Syn blifwit utställd, så instälte sig Olof Sjulsson, och Swen Matsson igenom Sonen Mats Swensson, med tilkänagifwande, at Syn och beskrifning med delningen öfwer Landet nu mera skjedt, hwaröfwer ock nu Synemännens Krono Länsman Edströms och Nämdemännens Hans Erikssons och Henrik Nilssons den 14. September nästledit År utgifne Syne betyg, inlämnades och uplästes, hwaraf fants, at berörde Synemän Parterne emellan fölljande skillnads Linia öfwer Landet utsatt neml: det Rålinien öfwer Landet komma, at gå ifrån Råmyran i sydost til bredwiken, och at således berörde skillnads Linia skulle taga sin början wid Norra ändan af Rå myran och sedan i Söder åt Backtjaur och i samma wäderstrek til Glasörn på Norra sidan til Gickjaur i samma wäderstrek til Grisudden wid Gicktjaur och widare i samma sträckning til Koudden wid Maitsträsket och sist i samma wäderstrek til västjaur; Och som Parterna häröfwer hörde, med förenämde syn och landdelning sig nögde förklarade, Olof Sjulsson jemväl försäkrade Swen Mattsson, at hädanefter som hitintils i Lag med honom få nyttja fisket i Wäijejaur; Så blef nu inberörde Landdelning dem emellan med berörde vilkor och på sätt nämde Synebetyg om skillnads Linien utstakar, til föllje af 20. Capl: Rättegångs Balken med Härads Rättens dom them til efterrättelse gillad och fastställd.

Kan detta enstaka mål från tinget i Arvidsjaur år 1790 placeras i ett större perspektiv? Svaret är nog ja. Vid 1789 års riksdag, den 16 mars, beslutades, efter att allvarliga motsättningar blottats mellan Gustaf III och adeln, den s.k. *Förenings- och säkerhetsakten*. I beslutet ingick bland annat att Sveriges bönder fick äganderätt till sina hemman (Carlsson 1961, 241–43). Delningsförrättningen av Västra Kikkejaur genomfördes enligt protokollet den 14 september, 1789 det vill säga ett halvår efter beslutet om Förenings- och säkerhetsakten. Det skulle kunna vara så att

skogssamerna i Västra Kikkejaur hade fått nyheter om böndernas erhållna äganderätt och ville med ett dokument från domstolen befästa sin äganderätt etablerad i och med 1695 års lappskattelandsreform. Men så, knappt tre år senare, den 6 juli 1792 och några månader efter attentatet mot Gustaf III, utfärdar landshövdingen i Västerbotten, J G af Donner, en skrivelse där han proklamerar att lappskattelandens jordnatur skall vara krono (Holmbäck 1922, 78f). Lappskattelanden hade plötsligt från den 7 juli 1792 blivit en del av kronans mark. Varför denna landshövdingens eller andras i maktens centrum dramatiska brådska?

Korpijaakko-Labba har i sin forskning kommit fram till en ståndpunkt gällande Förenings- och säkerhetsakten. Enligt henne handlar beslutet snarare om att bönderna blev av med vissa begränsningar i äganderätten men med 1789 års riksdagsbeslut blev äganderätten oinskränkt (Korpijaakko-Labba 1994, 238–240). Om man följer denna tankelinje så skulle landshövdingens i Västerbotten brev år 1792, med instruktion till underlydande tjänstemän om lappmarkernas jordnatur (som ”nybliven” kronomark), snarare vara föranledd av att de maktbärande skikten hade insett vissa saker: Det förelåg en risk för att skogssamerna med 1789 års förenings- och säkerhetsakt hade fått en förstärkt äganderätt till sina skatteland eftersom det låg i linje med den, enligt Korpijaakko-Labba, stärkta äganderätt som skattebonden erhållit med samma riksdagsbeslut 1789. Att beslutet om Förenings- och säkerhetsakten kan ses ur två något olika perspektiv vad gäller skogssamernas äganderätt till lappskattelanden innebär att detta forskningsområde är en av de viktigaste skogssamiska forskningsfrågorna framöver.

Stenberg beskriver nyckelfrågor i den statliga process där skogssamerna steg för steg med början under 1790-talet förlorar sina lappskatteland. Stenberg & Lindholm (2020, 36) tar upp frågan i termer av urminnes hävd

och säger att vi, det vill säga skogssamerna i Arvidsjaur, ”av ålder innehaft skatteland, för vilka vi årligen utgjort våra skatter och vilka vi bebott och brukat på vårt sätt”. Stenberg fortsätter med att beskriva skattesystemet gällande lappskattelanden att ”gränserna ha blivit fastställda av häradsrätten och införda i jordeboken” och om målet ovan, Västra Kikkejaur år 1789, fortsätter hon med att landet av häradsrätten ”utan förbehåll fastställdes till sina gränser”. Stenberg fortsätter beskrivningen av processen om lappskattelanden med att vända frågan inåt genom att beskriva skogssamernas upplevelser av den statliga hanteringen av deras skatteland och hur staten, efter målet gällande Västra Kikkejaur år 1789, ”i senare tid” har börjat att ”utan vidare taga från oss våra skatteland – och där ha vi stått häpna och undrande inför detta, (att vi varit sorgsna och förbittrade våga vi väl ej säga?)” (Stenberg & Lindholm 2020, 35).

Stenberg refererar här till en standardformulering, tillika ett absolut villkor, som börjar dyka upp i länsstyrelsernas beslut gällande alla insyningar av skogssamiska lappskatteland i Västerbottens län under de första årtiondena av 1800-talet. Med egna ord återger hon dessa för skogssamerna så förödmjukande och ödesmättade förbehåll i slutet av insyningsdokumenten ”Dock med förbehåll om andras bättre rätt och med skyldighet att landet avträda, derest blivande hemmansregleringar inom Lappmarken det kräva eller kronan på annat sätt över marken vill förfoga” (Stenberg & Lindholm 2020, 35). Stenberg avslutar med starka anklagande ord mot den svenska staten med en bestämdhet som är förståelig då skogssamerna i landnam, det vill säga tagit landet i anspråk och därmed var ”det första folket på plats”.

De som sedan urminnes tid har brukat sin mark för att senare, i mannaminnestid, bli berövade landet av övermakten upplever att:

> […] nu stå vi där som tuppen i abc-boken! Vi hade, trots att vi varit degenererade nog att lära oss läsa i bok, dock varit tillräckligt mycket ”riktiga lappar” att inte förstå domarnes skriverier. Det vill säga – det var våra förfäder i tredje led, som icke kunde läsa skriven svenska och förstå… Vi äro ju gudnås inte ”riktiga lappar”, så vi både läsa och förstå. Men det vi läsa och förstå gör oss inte glada. Ty vi läsa och förstå i dessa papper vår egen dödsdom: 'bort från fädernas mark, för vilken sedan århundraden skatt erlagts. (Stenberg & Lindholm 2020, 35-36)

Stenbergs formulering ”bort från fädernas mark” stämmer väl med det som in på 1900-talet blivit en realitet för en stor del av den skogssamiska befolkningen eftersom många skogssamer då inte längre kunde vara en del av renskötseln och inte längre hade förutsättningar att leva av fiske och jakt utan ofta ofta erhöll fattigunderstöd, blev kronotorpare eller flyttade och blev arbetare. Stenberg avslutar inte med att acceptera sakernas tillstånd utan skickar över skuldfrågan till den svenska staten:

> […] vi läsa och förstå något annat också. Och det är, att här bedrivits ett skamlöst svek mot oss sameh, ett svek, som varit möjligt bara därför, att våra förfäder voro 'riktiga lappar', som inte förstodo att läsa skriven svenska och att tyda lagfolkets slingerbultar. (Stenberg & Lindholm 2020, 36)

Kan det objektivt förhålla sig så att den svenska staten, som beslutat om och verkställt 1695 års Lappskattelandsreform, under tiden därefter huvudsakligen ägnat sig åt att tysta ner, förringa, förtiga och avsiktligt och bokstavligen glömma bort lappskattelandsbeslutet år 1695? Kan det objektivt vara så att beslutet 1695, vilket innebar ett godkännande av enskilt ägande av marken inom lappskattelandets gränser, så till den milda grad förnekades efter 1695, av samma makt som godkände

densamma 1695, att ett statens försvar av dess eget beslut 1695 skulle komma att omöjliggöra den kommande koloniseringen och skogsexploateringen? Korpijaakko-Labba redovisar en tydlig analys om vad 1695 års lappskattelandsreform enligt henne står för (Korpijaakko-Labba 1994, 382):

> Alla ovan behandlade urkunder rörande Graans verksamhet tyder snarare på den fullständiga motsatsen. Som ett yttersta belägg bör man naturligtvis nämna kartläggningen och upprättandet av jordeböcker över skattelanden, åtgärder som visar att lappskattelandssystemet var fullt jämförbart med böndernas hemmanssystem. I detta sammanhang bör man ytterligare beakta att Graan också själv var av samisk börd, vilket också så ofta påpekas i urkunderna. Enligt Graans tänkesätt, såsom det förmedlas av urkunderna, utgör lapparnas markindelning en självklar institution som man inte behövt motivera vidare. Markindelningen och rättigheterna har utgjort ett lika naturligt element som människorna i det samiska samhället.
>
> Det står lika klart, att skattelapparnas markanvändning på deras egna skatteland också i fortsättningen skulle vara tryggad enligt Graan. Men samtidigt leder hela händelseförloppet fram till den oundvikliga slutledningen att man utgick ifrån, att lapparna i förhållande till kronan hade jordrättigheter som åtnjöt ”egendomsskydd”. Om man ansett att lapparnas land var kronans egendom, skulle det inte finnas någon logisk förklaring till upprättandet av jordeböcker m. fl. åtgärder som en del av händelseförloppet. Man skulle inte ha behövt några undersökningar, mätningar eller rannsakningar över ”vars och ens land och vatten”, då det varit möjligt att ordna markanvändningen såsom man önskade allt efter behov.

Till yttermera visso är Korpijaakko-Labbas argumentation om statens ståndpunkt i 1695 års lappskattelandsreform helt logisk. För om staten ”ansett att lapparnas land var kronans egendom, skulle det inte finnas någon logisk förklaring till upprättandet av jordeböcker”. Onekligen är Korpijaakko-Labbas argument tydliga vilket återigen leder fram till att lappskattelandsreformen 1695 är en av skogssamernas viktigare frågor att närmare utreda.

Samma argumentationsteknik som Korpijaakko-Labbas gällande lappskattelandsreformen 1695 kan nyttjas i fråga om ett landshövdingebrev från juli 1792: Om landshövdingens i Västerbotten övertygelse i 1792 års brev är att *lappskattelanden alltid varit krono,* vilken anledning finns det då att, 97 år efter 1695 års lappskattelandsreform, utfärda detta brev med proklamationen att lappskattelandens jordnatur är krono och dessutom noga se till att kronobetjänterna för ut detta budskap i länet? För övrigt, fanns det i så fall någon som helst anledning till att i brevet understryka att landshövdingens motiv till brevet med dess innehåll var att det förekom ”emellan Lappallmogen, en myckenhet twister och Rättegångar” (Holmbäck 1922, 78)? Kan det vara fel att häradsrätter är verksamma enligt instruktion? Lappskattelandsreformen 1695 och landshövdingens i Västerbotten brev år 1792 är två av skogssamernas viktigare frågor att närmare granska.

Sammanfattningsvis: Det enskilda målet vid häradsrätten i Arvidsjaur ligger parallellt i tiden med det för bönderna i Sverige så viktiga riksdagsbeslutet i Norrköping år 1789 om deras äganderätt av marken. Om bönderna kunde få sin äganderätt lagfäst varför skulle då skogssamerna avstå från sin äganderätt över lappskattelanden då de med lappskattelandsreformen år 1695 hade klart för sig att den skatt den enskilde skogssamen betalade för sitt skatteland bevisade att jordnaturen

på dessa land var *skatte*? Just detta är ett av Stenbergs fundament och en början till en skogssamisk historieskrivning. Varför skulle skogssamerna stå tillbaka? De hade ju betalat skatt för lappskattelanden enligt den nya ordningen från år 1695 och före det betalat skatt till den svenska staten sedan medeltiden.

I FN:s Urfoksdeklaration från 2007, som Sverige godkänt i FN, men inte godkänt för ”svenskt bruk”, sägs uttryckligen att ett urfolk har rätt till sin mark. Hur ska Sverige som rättsstat kunna stå emot denna nationella/internationella kniptång?

Från 1920-tal till skogssamernas medeltid

Från en enskild historisk händelse i Västra Kikkejaur år 1789 kommer vi nu att bege oss till historiens gryning. Låt oss börja med att kort beskriva de tidigaste källuppgifterna om samernas kontakter med den svenska nationen. Under tidig medeltid hade samerna som urfolk slutfört *landnamet* eller *ockupationen* av övre Norrland (juridiska/folkrättsliga territoriella begrepp). Urfolket samerna/skogssamerna hade då som första nation tagit stora delar av landet Övre Norrland i besittning (jämför Nordamerikas urfolk som kallar sig *First Nation*). Samerna har sedan medeltiden betalat skatt till svenska staten men också inordnats i det svenska rättssystemet. Samerna betalade skatt till staten från slutet av 1200-talet och den svenska rätten gjorde sig gällande på allvar i Övre Norrland under senmedeltiden (Fellman 1915: XXIII; Fellman 1912: XI-XIII). Att samerna ockuperat och tagit landet i besittning erkänns tidigt av den svenska staten. Men det är när vi kommer in i den nya tiden och passerar Vasakungarna, det krigstyngda 1600-talet och kommer in mot 1700-talets slut som det börjar komma förbehåll i form av ägandeanspråk från svenska staten. Hit hör bland annat redan nämnda landshövdinge-

brev 1792 att lappskattelanden ensidigt, utan hörande av samerna, deklareras som kronojord.

Fastställda gränser är ett av kriterierna som legitimerar en stat. Under medeltiden hade den svenska staten inte kontroll över territoriet Övre Norrland (AC och BD län). Riksgränsen i norr mot Ishavet och i väster mot Norge fanns inte reglerad. Inte heller Lappland med sin lappmarksgräns mot det nedre landet var fastslagen (den och riksgränsen mot Norge upprättades först under 1750-talet).

För att ytterligare belysa dynamiken i kampen om, det vi här kallar Övre Norrland, måste de två övergripande rättsordningarna under denna period beskrivas i korthet: Å ena sidan har vi *den svenska rätten* – där häradsrätterna med stöd av de medeltida landskapslagarna dömde i tvister om böndernas åkrar, den gemensamma betesmarken eller skogen på byns allmänning, å den andra sidan den från kontinenten inkommande *regalrätten* som framförallt Vasakungarna (med efterföljare in i vår tid) skulle komma att åberopa och då på kollisionskurs med *den svenska rätten*. Regalrätten är den rätt som furstarna förbehåller sig och som de anser står över folkrätten som benämns den svenska rätten (där lappmarkernas häradsrätter är företrädare för den svenska rätten).

Denna envig över seklerna handlar i grunden om vem som hade rätten att disponera de inom Sverige befintliga naturtillgångarna. Svenska bönder kom i kläm på grund av den kungliga regalrättens övertagande av deras egendom (ekskogar, malmfyndigheter etcetera). Det var en kamp mellan bonden och dennes rätt att själv bestämma över sitt hemmans tillgångar och kungens d v s kronans rätt där den senare, hänvisandes till regalrätten, helt enkelt tog över naturtillgångarna (Boëthius 1939, 178–194; Hallberg 2013, 33f; Wallerström 1995, 27–32). Från medeltid och

fram till 1800-tal kom regalrätten att omfatta allt fler ekonomiska områden. Hit hör regalrättigheter gällande bergs-, skogs- och vattenrättigheter liksom rätten att tillhandahålla ett post-väsende (hit räknades också statsmonopol som bland annat telegraf-, sedelutgivnings-, tobaksmonopol). Regalrätten var ryggraden i 1800-talets statliga mark- och skogspolitik för övre Norrland eftersom staten deklarerade att den var innehavare av ett norrländskt markmonopol (Svensk Uppslagsbok 1922, 636f).

Det väldiga skogslandet i norr *hamnade* under den svenska staten. Det land som urfolket skogssamerna genom ockupation/landnam sedan urminnes tid varit i besittning av, det land som skogssamerna har rättigheter till, hade nu förverkats av den svenska staten. De skogshemman som tilldelades 1800-talets nybyggare vid avvittringarna under 1800-talets sista decennier kunde, med liberalismens grundtanke om prisstegringar som motor för utvecklandet av naturtillgångar, i många, många fall köpas upp av skogsbolagen till en mycket, mycket billig penning.

Vi har nu positionerat skogssamerna och den svenska staten för att påvisa på vilket sätt den svenska staten en gång i tiden tog över makten från skogssamerna det vill säga från det att de inordnat sig i det svenska skattesystemet och domstolsordningen fram till den svenska statens slutliga övertagande av marken. Skogssamerna var första invånare i skogslandet som sträcker sig avsevärt söder om Ångermanland till östra Norrbotten och in i norra Finland och Kemi lappmark och söderut i den. (Marklund 2015, 1). Precis som andra urfolk hade skogssamerna, en social organisation inklusive rättsregler som utformats över tid (Fellman 1912: XI-XVIII). Samernas landnam eller *ockupation* av landet ägde rum *innan* svenskarna och den svenska staten ens påbörjat koloniseringen av

Norrland, eller Storhälsingland som det kallades från den svenska maktens håll. Det medeltida begreppet Storhälsingland bevisar att Norrland av makten sågs som en *Frontier* – ett kolonisationsprojekt statt i rörelse.

Urfolkets avtal med nationen

Inledningsvis framläggs härmed en *hypotes* om hur det gick till när den svenska staten tog över: Från den tiden när skogssamernas kontakter med den svenska staten etablerades, i bemärkelsen att de betalade skatt och därmed erkände en på deras landnamsterritorium inkommande makt, kom de i sina interna diskussioner fram till att den främmande statens makt var större än deras – så stor att man fann för gott att betala skatt och inordna sig i den svenska rätten. Skogssamerna blev därmed den svenska statens/rikets/kungens undersåtar. Detta hände av endera av två anledningar; skogssamerna underkastade sig den svenska staten eller så sökte skogssamerna dess beskydd.

Som tidigare nämnts var inordnandet i den svenska statens skattesystem och det svenska rättssystemet något som ägde rum under medeltiden. Anledningarna till detta inordnande i skattesystem och rättssystem kan för skogssamerna återfinnas i någon eller några av följande orsaker:

A) De har utifrån ett våldsperspektiv, tydliggjort av den svenska staten, tvingats till underkastelse;

B) De söker beskydd hos svenska staten utifrån våld utövat av en tredje part;

C) De ser en möjlighet att uppnå rättvisa för sina rättssaker med den svenske kungen som garant;

D) De ansluter sig till det svenska rättssystemet utifrån en riskkalkyl baserad på interna kollektiva diskussioner över tid;

E) Eftersom stor osäkerhet råder, med flera stater som konkurrerar om att kontrollera området, kom skogssamerna att betrakta eller värdera den svenska kungamakten som en garant för den skogssamiska nationen. Urfolket skogssamerna hade därmed, i praktiken, slutit ett *avtal* med nationen Sverige vars innehåll var att de underordnat sig genom att betala skatt och ingå i det svenska rättssystemet.

Den realpolitiska situationen i denna landsända under medeltiden kan beskrivas som en dragkamp mellan tre stater om herraväldet över detta väldiga område (Sverige, Danmark-Norge och Ryssland). Men varför kom samerna att underordna sig just den svenska staten? Fortsättningen av den frågans besvarande ligger utanför ramarna för denna artikel. Men kanske har det, som Sven Lundkvist beskriver det politiska läget i Sverige under 1300-talet, att göra med en politisk omgruppering från svensk sida; från offensiv till defensiv politik på Nordkalotten (Lundkvist 1990, 70).

Om vi härifrån förflyttar oss fram till början av 1800-talet skulle skogssamerna nu, trots sitt avtal med svenska staten, trots att de var skattebetalare och trots att de inordnat sig i den svenska rätten, komma att förringas och förminskas av företrädare för staten. Den svenske artonhundratalshistorikern Carl Gustaf Styffe (1864, 12f) är en av dessa:

> Ett annat förhållande var det med de stora obygderna i Vesterbotten och Finnland, ännu i början af fjortonde seklet nästan uteslutande bebodt af kringströvande Lappar, hvilka såsom hedningar och tillhörande en alldeles främmande menniskostam, särdeles efter tidens föreställningar, icke kunde anses ega någon rätt till de landsträckor, där de tidtals betade sina hjordar eller utlade sina fiskeredskap.

Styffe företräder ett statsmaktens narrativ vars syfte är att alltid påminna om samernas oförmåga att äga land. Trots allt är det något förvånande att Styffe uttrycker sig i så svepande ordalag eftersom han var en aktad källskriftshistoriker i riket och en av de som ordnade upp Riksarkivet (Svenskt biografiskt lexikon, RA). En tolkning av Styffes yttrande är att det utgör ett, för denna tids maktelit, förväntat uttalande.

Ett annat exempel på hur statens företrädare argumenterade emot skogssamerna gäller vilken roll som den gamla *lapska rätten* eller som den rätten också benämns; *de samiska domstolarna*, hade. Maktelitens företrädares slutsatser var att det ursprungliga samiska rättssystemet, i jämförelse med 1900-talets moderna svenska rättssystem, kunde ”bevisas” vara av ett ringa värde. Förringandet av den samiska rätten var naturligtvis av största värde för den svenska staten eftersom de statliga företrädarna genom förringandet därmed ansåg sig på ett övertygande sätt ha rättfärdigat övertagandet av skogssamernas land. Den samiska rätten saknade ju i stort sett historiska belägg och kunde därför av statliga företrädare värderas som ett rättssystem underlägset det svenska rättssystemet, något som i sin tur utgjorde ett argument för att samiska rättigheter som ägande inte hade ett berättigande. Juristen Holmbäck har i sin utredning om lappskattelanden på ett förminskande sätt argumenterat mot samernas gamla domstolar (Holmbäck 1922, 41). Historikern Lennart Lundmark har beskrivit (2008, 28–36) hur ”Holmbäck konstruerade en historia som bekräftade den ’allmänna’ uppfattningen [hos eliten det vill säga, min anm.] att jorden i lappmarken var kronans.” De nedvärderande omdömena från bland andra Styffe och Holmbäck kom vartefter att bli av stort värde för den svenska staten när den skulle legitimera den behandling som skogssamerna vederfors när deras lappskatteland från 1800-talets början stegvis övergick till kronan.

Randas nya tider?

Men, den i makteliten under 1800- och 1900-talen etablerade berättelsen om samernas underlägsenhet har nu reviderats av företrädare för den dömande makten. I den av HD meddelade domen i det s.k. Girjasmålet den 23 januari 2020 (Högsta domstolen, T 853–18) har justitieråden Herre och Bäckström, under Domskäl nummer 98 och 99, anmält Skiljaktig mening. Under nr 98 är deras skiljaktiga mening:

> Samerna är ett urfolk i den mening som avses i exempelvis FN:s deklaration om urfolks rättigheter. Av folkrättsliga principer följer att urfolk typiskt sett har rätt att få sitt traditionella land definierat, avgränsat och erkänt samt skyddat från intrång.

Utifrån ett historieteoretiskt och historiemetodiskt perspektiv gällande forskningen om de svenska samerna är justitierådens *mening,* vägd mot urfolksdeklarationen och samiska rättigheter, ett uttryck för en ny generation juristers grundsyn. Att införliva Urfolksdeklarationen i den juridiska diskussionen klarlägger i sin tur omfattningen av de brister som finns i historieforskningen om samerna idag. Under *domskäl 99, Skiljaktig mening* fortsätter justitieråden Herre och Bäckström med att visa på den logiska följden av *Domskäl 98, Skiljaktig mening*:

> Sedvanor har präglat samernas liv och de områden där de verkat. Samernas kultur — inbegripet hur samerna bedrev och organiserade renskötseln och annan verksamhet — har i äldre tid endast i mycket begränsad utsträckning nedtecknats av dem själva. Det skiljer sig från vad som gällt för statens beslut och agerande i övrigt. Mycket av dokumentationen rörande relevanta omständigheter har alltså upprättats av staten. Vid prövning av frågor i en tvist som den aktuella beträffande rätten att utnyttja naturresurser i form av jakt och fiske finns det som utgångspunkt

> anledning att ta hänsyn till folkrättsliga principer och till den bristande jämvikt som råder mellan parterna.

Justitieråden Herre och Bäckström har åstadkommit ett genombrott för en folkrättslig ståndpunkt i linje med FN:s Urfolksdeklaration. Den står i skarp kontrast till den gamla myndighetsberättelsen att samerna inte höll måttet som folk och därmed var underlägsna det svenska samhället och den svenska staten (”bevisat” av de många skriftliga jämförelser som under 1800- och 1900-talen utfördes framförallt av svenska statens jurister med flera). Samerna hade i jämförelserna bevisats vara underlägsna och skulle därmed underordna sig den svenska statens vilja oavsett. Justitieråden ifrågasätter statens självpåtagna tolkningsföreträde med: ”dokumentationen har alltså upprättats av staten” (Högsta domstolen, T 853–18). Juristernas *Skiljaktig mening 99* klarlägger ett folkrättsligt förhållande där samerna som urfolk är jämställda med andra i Sverige, i synnerhet och framförallt för att de inte skriftligt kan visa upp samma strukturer ned i historiens djup som stat, regering, lagar, svenskar kan.

Har den svenska staten utifrån historien skyldigheter gentemot urfolket skogssamerna?

Eftersom skogssamerna sökt den svenska statens *skydd* redan mer än 400 år tidigare — dels som skattebetalare dels som underordnade den svenska rätten — har den svenska staten sedan den tiden det ägde rum förvärvat skyldigheter vis à vis urfolket samerna och i detta sammanhang, skogssamerna. Dessa skyldigheter, som man inte förmått vidmakthålla, kan Sverige som modern rättsstat inte retroaktivt svära sig fri från. De skyldigheter som den svenska staten ned i historiens djup inte skött måste rättas till för att Sverige fortsättningsvis ska betraktas som en rättsstat. När det är gjort, då och först då, är Sverige, i sina medborgares och

världssamfundets ögon, en rättsstat. Enligt Sveriges regerings definition av en rättsstat ska den aktuella staten uppfylla vissa krav:

> Rättsstatsprincipen innebär att ingen får stå ovanför eller utanför lagen, att staten och statsorganen är skyldig att följa gällande rätt och att det finns garantier mot missbruk av statsmakten. Förutom formell legalitet som innebär att lagar följs krävs dessutom att lagar stiftas och tillämpas utan diskriminering och med respekt för individens värdighet och mänskliga rättigheter. Det krävs likhet inför lagen och ett oberoende och fungerande rättsväsende som alla har tillgång till, rätt att få anklagelser om brott utredda och prövade inom en rimlig tid i en rättvis rättegång inför en oberoende och opartisk domstol, samt förbud mot godtyckligt frihetsberövande. Ett fungerande rättsväsende kräver okorrumperade poliser och åklagare, oberoende advokater en obunden och opartisk domarkår samt att domstolarnas beslut efterlevs (Regeringen 2008).

Nationen Sverige, som anser sig vara en rättsstat, inlemmade en gång i tiden den samiska nationen och skogssamerna i sin organisatoriska struktur. Det samiska inordnandet under den svenska nationen ägde rum utifrån en bedömning av styrkeförhållandena eller för att söka skydd under den svenska staten i förhållande till andra makter – med andra ord ett avtal. Alldeles oavsett vilka motiven var för samerna vid den tiden *tog den svenska staten det juridiska ansvaret för att skydda det samiska folket* eftersom de inordnat sig och sedan heller aldrig satt sig upp mot den svenska staten (uppror etcetera) utan betalat skatt som alla andra undersåtar i nationen. *Med ansvaret följde och följer skyldigheter för den svenska staten gentemot urfolket samerna*.

Urfolksfrågan idag: Är regeringen och den samiska nationen på samma våglängd?

Har då den svenska staten, som rättsstat, levt upp till det ansvar som följde/följer med att urfolket samerna underordnade sig den? Inför kommande sannings- och försoningskommissioner är hursomhelst rättsstaten Sveriges ansvarstagande gentemot samerna retroaktivt alltsedan de inordnade sig under den svenska staten. Det är nu på sin plats att påminna om figur 1 och metoden att låta storheterna *Historien*, *Samhällsfrågor idag* och *Urfolksdeklarationen* interagera. Hur står det till med Urfolksdeklarationen vägd mot svenska regeringens hantering av urfolket samerna sedan 1970-talet och fram till idag? Tack vare Förenta Nationernas arbete har världen idag en deklaration för urfolken som lyder:

> Ett urfolk härstammar från folkgrupper som bodde i landet eller i ett geografiskt område, som landet tillhör, vid tiden för erövring eller kolonisation eller fastställande av nuvarande statsgränser och vilka har behållit en del eller alla sina egna sociala, ekonomiska, kulturella och politiska institutioner. (Sametinget)

Den svenska regeringens och den svenska statens göranden och låtanden av idag avseende urfolket samerna leder oftast till att man uttalar sig/skriver att de är en nationell minoritet — en av fem nationella minoriteter. Resultatet av detta tillvägagångssätt kan uppfattas som att regeringen och staten inte vill nyttja urfolksbenämningen. För stat och regering är det betydligt vanligare att samerna sorteras in samlingen av fem nationella minoriteter, än att den konstaterar att samerna är ett urfolk och med den utgångspunkten redovisar vilka konsekvenser som därav skulle följa för regering och stat.

I en av regeringen 2015-06-04 författad skrivelse får vi veta att riksdagen år 2011 med ett grundlagsbeslut skulle ha erkänt samerna som ett urfolk (Regeringen 2015). Texten i refererad grundlag (Sveriges Rikes Lag, Regeringsformen 1 kap, 2§) lyder:

> Samiska folkets och etniska, religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv ska främjas.

I samma skrivelse hänvisar regeringen också till att riksdagen år 1977 uttalat att samerna är ett urfolk. Men ett riksdagsuttalande är inte detsamma som en korrekt och adekvat grundlagsformulering. Nuvarande grundlagsformulering är inte heller tillfyllest. När man väger in Urfolksdeklarationens text från 2007 blir denna brist uppenbar. Nu gällande ordalydelse i Regeringsformen är otydlig och inbjuder till en förstärkning av att samerna är en särskild men ändock bara en av Sveriges fem nationella minoriteter. I övrigt kan ovan nämnda regeringsskrivelse bedömas som en sammanfattande programförklaring av de senaste decenniernas regeringspolitik gentemot samerna: Inget faktiskt och reellt erkännande av samerna som ett urfolk. Att som i tidigare omnämnda regeringsskrivelse (Regeringen 2015-06-04) formulera sig om samerna att de ”*uppfyller därmed kriterierna för ett urfolk*” eller att de har ”*folkrättsliga krav på en kulturell särbehandling*” är inte tillräckligt.

Att de facto tillhöra ett urfolk där regering och stat ständigt upprepar att de är en av fem nationella minoriteter i Sverige upplevs av samer som ett ovärdigt nyttjande av minoritetsbegreppet samtidigt som det värderas som att staten undviker att fastslå samernas urfolksstatus. I detta sammanhang har regeringen i dokument haft en tendens att överbetona vissa begrepp om det samiska samhället såsom ”*nationell minoritet*”,

”*kultur*”, ”*samfund*” och ”*språk*”, ett fullföljande av här tidigare beskriven regeringslinje medan faktorer eller begrepp som *urfolk* eller *ägande av mark* lyser med sin frånvaro. Samernas ställning som urfolk kan endast fastslås medelst en ny ordalydelse i grundlagen Regeringsformen som förslagsvis skulle formuleras *Samerna är Sveriges urfolk*.

Som en följd av svenska statens position vad gäller urfolksbegreppet är den för närvarande viktigaste frågan att svenska staten påbörjar arbetet med att i politiken, juridiken och praktiken erkänna samerna som ett urfolk. Det är därför på sin plats att ge förra kulturministern Alice Bah Kuhnke sista ordet under denna rubrik (Dagens Nyheter 2018-05-19):

> Allt som sker som rör urfolket samerna kan inte ses i ett vakuum utan måste sättas i ett historiskt sammanhang. Jag kommer outtröttligt fortsätta kampen för alla människors lika värde.

Sammanfattning

Karin Stenberg krävde i sin bok att svenska staten skulle förstå den omilda hantering de bestått skogssamerna med och gå dem till mötes. Men Stenberg var också säker på att de av henne framförda argumenten skulle falla i god jord hos det rättsmedvetna svenska folket. Utifrån ett särskilt rättsfall om en delning av lappskattelandet Västra Kikkejaur har artikeln sökt visa på förhållandet mellan skogssamerna och svenska staten i dåtid och nutid. Det sammanhållande kittet har varit FN:s Urfolksdeklaration. Tack vare den textens begrepp och standarder kan historia skrivas på ett nytt sätt där deklarationstexten ger utrymma för att binda samman historiska och dagsaktuella frågor som rätt till sin mark, rätt till sin historia och rätt till att fritt utveckla sina näringar (precis som Stenberg framhåller i *Dat läh mijen situd*). Hundra år senare återstår dock

lejonparten av skogssamisk historia att skrivas. Nu är det rimligen dags för att inrätta en oberoende sannings- och försoningskommission för skogssamerna. Utan vidare var och är Karin Stenberg en av förgrundsfigurerna i det kommande arbetet.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Landsarkivet i Härnösand (HLA)

Dombok Arvidsjaur, 1789,1790, 1791, 1792 och 1793.

Tryckta källor och bearbetningar

Boëthius, B. (1939) Främmande rätt och folklig rättsvård. I: *Skogen och bygden*, Stockholm.

Carlsson, S. (1961) *Svensk historia II – Tiden efter 1718*, Stockholm.

Fur, G. (2016) Att sona det förflutna. I: *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*, band 1, Uppsala, s. 153–190.

Fellman, I. (1912) *Handlingar och uppsatser rörande den finska lappmarken och lapparne*, band III, Handlingar angående rättsvården, Helsingfors, s. XI – XIII.

Fellman, I. (1915) *Handlingar och uppsatser rörande den finska lappmarken och lapparne*, band IV, Om lapparnes beskattning, Helsingfors, s. XXIII.

Drugge, A-L. (2016) Forskningsetik och urfolksforskning. I: *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*, band 1, Uppsala, s. 191–220.

Hallberg, E. (2013) *Havrefolket, Studier i befolknings- och marknadsutveckling på Dalboslätten 1770–1930*, Göteborg.

Holmbäck, Å. (1922) *Om lappskattelandet och dess historiska utveckling*, SoU 1922:10, Stockholm.

Högsta Domstolen (2020) *Högsta domstolens dom, T 853–18*, Girjas sameby mot Staten, Stockholm, Skiljaktig mening nr 98 och 99.

Lindmark D. & Sundström, O. (2016) Vem bär ansvaret för kyrkans agerande mot samerna i historien? I: *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*, band 2, Uppsala, s. 1121–1135.

Lundkvist, S. (1990) Nordkalotten och centralmakten under 1000 år. I: *Älvdal i norr*, Bothnica 6, Luleå.

Lundmark, L. (2008) Skogsordningen 1683 och äganderätten till Lappmarken. I: Lundmark, L. & Rumar, L., *Mark och rätt i sameland*. Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm.

Korpijaakko-Labba, K. (1994) *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland*, Helsingfors.

Marklund B. (2008) Skogssamernas ekonomiska rum. I: Sköld, P. (red.) *Människor i norr. Samisk forskning på nya vägar* Umeå.

Marklund B. (2015) *Det milsvida skogsfolket – skogssamernas samhälle i omvandling 1650–1800*, Skrifter från Vaartoe – Centrum för samisk forskning 23, Umeå universitet.

Regeringen, *Regeringsformen, 1 kap, 2§*.

Regeringen (2008), skrivelse till riksdagen, *Mänskliga rättigheter i svensk utrikespolitik*, SKr. 2007/08:109, Stockholm, s16, tillgänlig på internet: https://data.riksdagen.se/fil/404D27BB-3D15-4415-AB56-198C2D19CECC

Regeringen (2015); artikel 2015-06-04: [läst 2020-02-20] http://www.regeringen.se/artiklar/2015/06/samerna---ett-folk-och-urfolk/

Riksarkivet, *Svenskt biografiskt lexikon*.

Sametinget; definition urfolk: [läst 2020-02-20]
https://www.sametinget.se/urfolk

Stenberg, K. & Lindholm, V. (2020) *Dat Läh Mijen Situd – Det är vår vilja, En vädjan till den svenska nationen från Samefolket*, I: Össbo, Å. Marklund, B., Nilsson, L.M. & Stoor, K. (red) *Skogssamisk vilja. En jubileumsantologi om skriften "Dat läh mijen situd", Karin Stenberg och skogssamisk historia och nutid*. Umeå 2020.

Styffe, C. G. (1864) *Framställning af de så kallade grundregalernas uppkomst och tillämpning i Sverige intill slutet af sextonde århundradet, med anledning af den uppdiktade berättelsen om ett riksdagsbeslut på Helgeandsholmen år 1282*, Kongl. Vitterhets Historie Antiqvitets Academiens handlingar, Tjugondefjärde delen, Ny följd, Fjerde delen, Stockholm.

Svensk uppslagsbok, band 22, Malmö 1935, sid 636f.

Wallerström, T. (1995) *Norrbotten, Sverige och medeltiden*, Stockholm.
United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (2007), New York.

Dagstidningar

Dagens Nyheter 2018-05-19.

Upplysning, kulturstadier och slöjor. *Dat läh mijen situd* som en internationell post-kolonial text

Johan Kihlert

The master tools can't dismantle the masters house

I boken *Decolonizing Methodologies* använder sig den nya zeeländska och maoriska akademikern Linda Tuhiwai Smith sig av ovan citat för att illustrera hennes modell för nedmonteringen av koloniala strukturer (Smith 2012, 57). Mästarens verktyg kan inte nedmontera mästarens hus. Det är enligt henne inte möjligt att använda det västerländska för att utmana det västerländska. Detta är en utbredd uppfattning inom det post-koloniala fältet, men i *Dat läh mijen situd* kan vi se ett försök att gå en annan väg, att försöka vända mästarens verktyg mot honom själv.

Denna text har som syfte att presentera en post-kolonial tolkningsram för *Dat läh mijen situd*. Detta innebär ett fokus på frågor om makt, identitet och den koloniala situationens psykologiska konsekvenser. Boken kommer även jämföras med liknande stridstexter inom det post-koloniala fältet. Termen post-kolonial används här inte för att beteckna det som kommer ”efter” det koloniala utan tolkas som det som gör motstånd mot och ifrågasätter kolonial dominans (Loomba 2008, 26). Därför benämner jag texter även från det tidiga 1900-talet som post-koloniala.

Ett problem som oundvikligen uppstår när en vill försöka förstå boken, speciellt som en post-kolonial stridstext, är frågan om författarskap. Det

finns ingen källa som återger exakt hur skrivandet av boken gick till, därför har vi främst bokens egna uppgifter att gå efter. Författaren är officiellt svensken Valdemar Lindholm men den som står för idéerna och själva impulsen för boken är Karin Stenberg (Stenberg & Lindholm 2020, 13). Då jag har ambitionen att tolka boken som en röst från insidan av ett koloniserat folk blir det komplicerat om det visar sig att boken så att säga *egentligen* är skriven av en svensk, även om Lindholm hade stor förståelse och kontakt med det samiska livet. Boken är dock skriven med en röst som behandlar sig själv som same, bokens framställning gör det tydligt att Lindholm spökskriver åt Stenberg. Stenberg åtar sig ”personligen ansvaret för de meningar och synpunkter, som i denna bok framläggas” (Stenberg & Lindholm 2020, 13). Dess röst är som en följd av detta ett samiskt vi, som med sin stilsäkerhet sömlöst får en att glömma Lindholms medverkan, vilket han förtjänar beröm för. Därför tolkar jag i denna text bokens argument och åskådningar som i huvudsak Stenbergs.

I den svenska-samiska historiska kontexten är *Dat läh mijen situd* en aggressiv och stridslysten bok. Närmst rent stilmässigt är förmodligen Elsa Laulas *Inför lif eller död?* från 1904, men i övrigt präglas dess samtids samiska motstånd av en lugnare och mer diplomatisk ton. Detta tar sig i uttryck i *Samefolkets egen tidning* där redaktören Torkel Tomasson i stort tar avstånd från bokens alltför stridslystna ton och ifrågasätter hur representativ tidningen faktiskt är för samers åsikter överlag (Lantto 2000, 109). Trots att boken utgår från anföranden av sameprofilerna Gustav Park och just Torkel Tomasson under landsmötet i Östersund 1918 anses den för konfrontativ och hård i sin kritik mot statsmakten, även om Tomasson också berömmer kampen mot fördomar samt det gedigna historiska arbetet som ligger bakom mycket av undersökningen (Lantto 2000, 109). Men undersöker man boken i en förhållande till andra post-

koloniala texter är det slående hur diplomatisk och förhandlande vissa aspekter av boken är. Boken är inte rädd för att kompromissa:

> Men vi vilja ej vara »dåliga grannar» utan gärna gå med på att foga oss i svenskarna intrång på våra marker inom de gränser, som av Sveriges Rikes allmänna lag och Regeringens och Riksdagens beslut år 1867 fastställdes. (Stenberg & Lindholm 2020, 109)

> [Vi vilja] ha rätt att leva vårt liv och utöva vår näring utan ingrepp från svenska myndigheters eller enskildas sida, naturligtvis under förutsättning att vi ställa oss till efterrättelse alla de lagar och förordningar, som äro gällande för varje svensk medborgare. (Stenberg & Lindholm 2020, 109)

Som kontrast kan vi se hur filosofen och psykiatrikern Frantz Fanon i den klassiska boken *Svart hud vita masker* skriven 1952 menar på att sådana förnuftiga förhandlingar är lönlösa:

> Jag är inte så oskuldsfull att jag inbillar mig att vädjanden till förnuftet eller till respekten för människan skulle förändra verkligheten. För den neger som arbetar på en sockerrörs-plantage i Le Robert på Martinique finns det bara en utväg: att kämpa. Och denna kamp kommer han inte att ta upp och föra till följd av en marxistisk eller idealistisk analys, utan därför att han helt enkelt bara kan tänka sig sitt liv som ett slags kamp mot utsugning, misär och hunger. (Fanon 1997, 199)

Kampen kan se ut på olika sätt. Stenberg menar på intet sätt att samer ska sluta kämpa och sluta stå upp för sig själva. Men metoden är mer lik det icke-våldsamma passiva motstånd Mahatma Gandhi har gjort sig känd för. Gandhi ligger närmre Stenbergs hållning i sin manifestliknande text

Hind Swaraj or Indian Home Rule från 1909 samtidigt som han tar ett mycket större kliv bort från västvärlden:

> Let us first take the argument that we are justified in gaining our end by using brute force because the English gained theirs by using similar means. It is perfectly true that they used brute force and that it is possible for us to do likewise, but by using similar means we can get only the same thing that they got. You will admit that we do not want that. (Gandhi 1997, 78f)

> We hold the civilization that you support to be the reverse of civilization. We consider our civilization to be far superior to yours. (Gandhi 1997, 112)

Våldet som metod kan för Gandhi bara producera en viss sorts samhällssystem. Ändamålet är sammankopplat med medlen. Gandhis ändamål är ett indiskt samhälle fritt från all brittisk civilisatorisk påverkan, varför våldet inte kan nå dit. Kontrastera dessa citat med *Dat läh mijen situds* inställning till den svenska civilisationen:

> Allt nog, ett faktum är, att vi tagit intryck av svensk kultur och att vi allt fortfarande *vilja göra det*. Ty vi äro själva ej så förmätna, att vi anse, att höjden av mänsklig utveckling nåtts av dessa våra gamla förfäder. (Stenberg & Lindholm 2020, 23)

> Den upplyste och kunnige har nämligen förutsättning och möjlighet att inse det stora och intima sammanhanget i mänskligheten och att varje nation och individ såsom led i det hela har sin särskilda uppgift att fylla i världen. (Stenberg & Lindholm 2020, 106)

Upplysning är här symbolen för ett större allmänmänskligt framåtskridande och de andliga landvinningar detta är en del av. För Fanon och Gandhi är det tydligt att det koloniala förtrycket är en fundamental del av den västerländska civilisationen, varför vi måste bekämpa den i sin helhet. Upplysning såsom den är formulerad av västerlandet är inte eftersträvansvärt.

Självklart finns det i dessa jämförelser stora skillnader mellan de sammanhang som texterna är skrivna i och därför är det också olika former av förtryck som behandlas. Jag vill här inte likställa positionerna, en karibisk sockerrörsslav och en skogssame står inte inför en identisk situation. Det väsentliga är dock att de just som post-koloniala texter presenterar olika perspektiv där de mer generella ståndpunkterna kan jämföras.

För Stenberg finns det många aspekter av den svenska staten och dess olika agenter som är förkastliga, vilket bokens historiska exposéer visar. Men bortom dessa myndigheter och aktörer finns ett större projekt, en kultur som gjort stora landvinningar på vetandets områden. Här finns en väsentlig skillnad mellan det materiella och det andliga. Den materiella världens utvecklingar beskrivs i huvudsak negativt, som drivna av ”vinningslystnad” vilket gör att ”förförelserna och frestelserna på det etiska livets område” växer (Stenberg & Lindholm 2020, 104). På detta område ligger Stenberg nära Gandhi. Även om Stenberg inte vill göra lika stora omvälvningar på systemet överlag, och på många sätt ser upp till den svenska kulturens värderingar, finns det ett djupt fördömande av de våldsamma koloniala förtrycksmetoderna. I en med Gandhi nästan identisk argumentation menar Stenberg att historien i stort skrivs i blod av våldets segrare, de tappra och tålmodiga som tror på fredens väg kallas ofta ”stackare” (Stenberg & Lindholm 2020, 30). Även om hon tar inte

steget att fördöma svensk civilisation som sådan, besitter boken alltså en maktanalys av materiell kolonial exploatering och att icke-våld är den föredragna motståndsmetoden.

En återkommande formulering i boken är en variant av att ”svenskarna ha i alla tider givit katten i *lappen*, men varit mån om att – för sitt eget behov – bibehålla renarna. »Lappens» själ – vad betyder den i jämförelse med renens kropp. Den senare kan *svensken* äta – den förra kan svensken inte förstå” (Stenberg & Lindholm 2020, 91). Maktanalysen är cynisk: Lapp-skall-vara-lapp-politiken är en metod för att bibehålla ”lappens väsen” inte för att med humanistisk omtanke rädda ett förment utdöende folk utan för att säkerställa en råvara som står den svenska staten till gagn. Svensken *vill* inte förstå, för skulle han göra det skulle den ekonomiska och materiella strukturen försättas i fara. Materia bestämmer över ande. ”Lappen” är sekundär, en sorts bihang till den resurs som renarna utgör.

En fördjupad förståelse av detta förtrycks konsekvenser på den koloniserades psykologi kan vi finna genom den afroamerikanske sociologen och förgrundsfiguren i medborgarrättsrörelsen W.E.B. Du Bois tänkande. Du Bois, verksam från slutet av 1800-talet till 1960-talet, utvecklade i sin bok *The Souls of Black Folk* från 1903 två begrepp för att beskriva den unika position svarta i USA befann sig i. Genom begreppen slöjan (the Veil) och dubbelt medvetande (double-consciousness) utforskade Du Bois en säregen kunskaps-och upplevelseposition som präglades av att vara en del av två världar i ett land som bara erkänner en. Den vita amerikanska världens frihetsideal går emot hur svarta behandlas och upplever sin situation vilket leder till en psykologisk splittring där flera medvetande, de vitas och de svartas, existerar och kämpar i samma kropp (Du Bois 1999, 11). Den svarta självbilden förvrängs eftersom bilden av jaget i första hand kommer utifrån, från de vitas värld. Det dubbla

medvetandet leder till att de svarta förstår och kan navigera de vitas värld medan de vita inte har någon insyn i de svartas värld. Detta ger upphov till en slöja som täcker de svartas värld. Metaforen om slöjan är relativt bokstavlig. Det är som om ett tygstycke har sänkt sig mellan de vita och de färgade. Slöjan förvandlar subjektet till objekt, erkänner inte dess status som jämlik människa. De innanför slöjan kan se ut och inser slöjans existens, därmed det dubbla medvetandet, men de utanför slöjan ser inte in, de förstår inte ens att slöjan existerar. Genom detta kan dikotomin renens kött-lappens själ förstås. Slöjan har upprättats för att skydda svensken från sina egna handlingar genom att osynliggöra dess mänskliga konsekvenser.

Dat läh mijen situd kan således förstås som ett sätt att kommunicera genom slöjan, att få svenskarna att förstå tidens konfliktlinjer utifrån ett samiskt perspektiv. Det dubbla medvetandet tar sig i uttryck genom att Stenberg är svensk *men* same. Hon behandlas som svensk medborgare samtidigt som något i hennes medborgarskap är ofullkomligt. Hennes självförståelse som same är inte alls den samiskhet som svenska myndigheter föreställer sig. De svenska lagarna har utformats av sådana som ”andligen varit oss så oändligt fjärran” och tillgodoser därför inte samiska intressen. ”Vi ser oftast en ful baksida, där svensken ser en vacker och omsorgsfullt uppbyggd framsida” (Stenberg & Lindholm 2020, 16).

Men trots denna kritik bär boken på ett hopp om att de två folken kan försonas, att slöjan rivs ner och att samefolket än en gång ska få smaka på kunskapens källa. Att de två folken hjälps åt för att bygga något tillsammans så att lagbyggnaden inte är orättvis utan ”även för oss, av lagen instängda sameh, har en vacker insida” (Stenberg & Lindholm 2020, 16).

En väg till försoning finns i bokens själva stildrag. Det sätt på vilket boken lägger fram sina argument utmanar den tankestruktur som byggts upp kring samiska frågor. Detta görs genom att på ett ofta humoristiskt sätt ironisera över de motsägelser som uppkommer i den svenska administrationen:

> Nu är det så, att när vi sameh kallas inför myndigheterna att tala och svara, fordras det av oss, såsom en självklar sak, att vi skola kunna icke blott förstå och fatta innebörden av de ofta tillkrånglade och i den värsta kurialstil skrivna, officiella kungörelserna och de svenska embetsmännens framställningar (vilka ej alltid äro så sakkunniga), utan vi skola också kunna så att säga på rak arm och på ett främmande språk, vilket ofta saknar uttryck just för det vi vilja ha fram, fullkomligt riktigt avgiva vårt yttrande och besvara till oss ställda frågor. I sanning – de svenska myndigheterna måtte ha en oerhört stor tanke om samefolkets intelligens och språkskicklighet! (Stenberg & Lindholm 2020, 20)

Det lustiga tonfallet kan tolkas som en metod för att på ett mer tillgängligt sätt etablera en förståelse hos de svenska läsarna. Fördelen med det ironiska tilltalet är att det egentligen inte överdriver utan endast följer den härskande logiken till sin spets. Det är en uppriktigt motsägelsefull situation med dubbla måttstockar. Allt som krävs för att belysa detta är en röst från den som påverkas av dessa motsägelsefulla direktiv. Stenberg fäller exempelvis en kommentar kring hur svenskar inte borde tro sig vara experter på renskötsel. Inga samer åker ju ner till Skåne för att visa hur jordbruk egentligen ska skötas (Stenberg & Lindholm 2020, 68). Här uppteckna s en sorts dubbelhet, ett undermedvetet hyckleri, hos svensken. Sverige är ett upplyst land som garanterar sina medborgare politiska rättigheter och skyldigheter, men samtidigt skall vissa av statens subjekt,

samerna, förvaltas på ett sätt som går mot dessa frihetsideal. Samerna uppfattas som för annorlunda för att kunna bli riktiga jämlikar inom den svenska staten varför de måste förvaltas. De betraktas som barn, kan inte veta bäst om sig själva.

Men att de två folken är annorlunda vill Stenberg vända till något positivt, till en tillgång. I ett led av att skriva in samerna i mänsklighetens utvecklingsberättelse menar Stenberg att var folk har sin uppgift. Som ett tidigare citat visade anses varje nation och individ ha sin uppgift, sitt bidrag till helheten. Detta är något som ska bejakas, men inte genom konserverande lapp-skall-vara-lapp-politik utan genom att låta samefolket utvecklas på ett andligt plan.

Som ett exempel på bokens förhandlingsvillighet kan vi här se hur svensken försäkras att detta är en bra idé på både kort och lång sikt. På kort sikt görs det gällande att utbildning inte har någon degenererande effekt. Även utbildade samer återgår till rennäringen, till och med de som utbildats i fasta skolor istället för nomadskolor (Stenberg & Lindholm 2020, 91, 98). Det bör dock tas i åtanke att Stenberg själv var lärarinna och hade ett visst intresse i att utbildning inte skulle ses som ett hot. På lång sikt, fortsätter argumentationen, kommer samerna, i egenskap av sitt deltagande i det allmänna mänskliga framsteget, ”ha hunnit till ett kulturstadium som tryggar folkets fortvaro för framtiden” (Stenberg & Lindholm 2020, 55). Här frikopplas det samiska från att vara bundet till renskötande. Det fanns en tid innan samerna skötte renar, och det kommer att finnas en tid efter. Stenberg har inga problem med att i nuläget bedriva renskötsel, men ställer sig emot den essentiella sammankoppling mellan same och ren som svensken har gjort. Denna avlänkning löper dock inte hela linan ut. Den görs inte som en explicit politisk punkt i sammanfattningen där definitionen av en same är ”en var,

som på faders eller moders sida härstammar från sameh och idkar renskötsel, oavsett om han äger hemman eller endast renar." (Stenberg & Lindholm 2020, 110). Definitionen kan ändå ses som innehavande en viss progression. Att erkänna att äga hemman, att vara bofast, som en del av det samiska kan ses som en utsträckt hand mellan skogssamer och fjällsamer. Frågan är dock vad som händer med de som försörjer sig via fiske eller jakt. Är de raderade från den samiska identiteten? De verkar glömmas bort i bokens balansgång mellan pragmatism och idealism.

Det vore svårt att säga att pragmatismen är en politisk strategi, att det egentligen döljer sig en mer radikal agenda bakom orden. Om detta vore fallet borde dock många tillspetsningar vara försiktigare för att tillgodose den mer diplomatiska falang Torkel Tomasson och *Samefolkets egen tidning* utgjorde. Vore strategin att göra en bok som alla kunde ställa sig bakom var det dömt att misslyckas. Boken är till synes ärlig i sina resonemang.

Men vem är det boken egentligen förhandlar med? Det finns en underliggande uppdelning i hur Stenberg ser på det svenska folket. Det finns "lappkännare" och liknande charlataner som tror att sina egna tankefoster är verkliga, dessa är som mest påverkade av slöjans avhumaniserande effekter. Sedan finns det en i samefrågor oinformerad men i andligt hänseende upplyst allmänhet som antas vara mycket mer öppen för sakliga argument. Likt det inom samefolket finns heterogenitet mellan olika sorters renskötar- och bosättningsmetoder finns det inom det svenska folket heterogena sätt att leva, somliga mer upplysta än andra. Det är den upplysta skaran Stenberg vill förhandla med.

Trots det dubbla medvetandets repressiva kraft menar Stenberg att den samiska och svenska karaktären står varandra nära. Det samiska lynnet

är tålmodigt och pacifistiskt, men det är också präglat av en ”tomas-natur” och vetgirighet. Tomas-natur syftar här till Tomas tvivlaren och innebär ifrågasättande och kritiskt granskande attribut (Stenberg & Lindholm 2020, 100). Detta kombinerat med vetgirighet leder till en allmän inställning som är i linje med den moderna vetenskapen. För att kunna hävda saker krävs bevis. Denna inställning följs också just genom att själv presentera bevis, speciellt i kapitlet *Vilketdera folket står i skuld?* där tabeller med produktions och exportsiffror presenteras för att bevisa samernas betydelse för den svenska ekonomin, men också genom att av svenskar avkräva bevis när de kommer med olika påståenden om ”lapparnes fördärv”. Här används mästarens verktyg, en vetenskaplig empirisk rationalism, som ett sätt att nedmontera (eller kanske renovera) mästarens hus.

Denna syn spårar således samernas folksjäl till en plats som är oberoende av svenskt inflytande. Även om Sverige erkänns som en avancerad kulturnation är det inte enbart svensken som kan ge samerna upplysning, fröet finns redan i samerna själva. Boken vänder exempelvis svenska lagar mot svensken själv. I ett resonemang om landäganderätt menas det att ”svenska staten gentemot oss begått ett övergrepp men på samma gång *djupt kränkt hela den äganderättsprincip, varpå det svenska samhället är grundat*.” (Stenberg & Lindholm 2020, 108) Svenskens verktyg vänds emot honom, samtidigt som Stenberg bevisar den samiska sidans respekt och förståelse för lagar och regler. Svensken kan dock vara en samarbetspartner i den gemensamma andliga lyftningen hos de två folken. I korthet menar alltså Stenberg att samerna har utmärkta drag för ett fortsatt upplysnings- och bildningsarbete, den generella livs-inställningen finns där, den måste bara förädlas.

För att återta den internationella kontextualiseringen kan vi här fördjupa förståelsen för det glapp som finns mellan Stenberg och Gandhi i inställningen till västerlandets civilisation. Gandhi tar som tidigare nämnts kategoriskt avstånd mot västerlandets civilisatoriska ideal och menar att dessa till och med är det omvända av vad civilisation bör anses vara. Gandhi går så pass långt att han fördömer flera bärande pelare av det moderna samhället, såsom modern medicin, juridik och järnvägar (Gandhi 1997, 64). Omvänt ligger Stenberg nära den västerländska civilisationen. Hon bibehåller en tro på att den *egentliga* upplysta svensken ska ha förståelse och sympati samtidigt som den svenska statens faktiska beteende konstant fördöms. Denna vilja att ändå anamma den svenska konceptionen av upplysning, med tillhörande tankar om olika grader av kulturstadium, skapar en del problematiska aspekter som Gandhis mer totala avståndstagande inte behöver brottas med.

Det finns en risk att jag hittills i denna text har gjort det lite för enkelt för mig. Jag har kontinuerligt talat om *Dat läh mijen situd* som bärande på samiska perspektiv och samisk identitet i bred mening. Men frågan är hur heltäckande dess ståndpunkter faktiskt är, och om det snarare är så att den representerar, såsom historikern Patrik Lantto menar, ett mer partikulärt skogssamiskt perspektiv (Lantto 2000, 109).

Kapitel IV, *Vilken är vår rätt?*, är det kapitel som i huvudsak resonerar kring fjällsamer och skogssamer. Stenberg vill i egenskap av skogssame uppvärdera sin egen grupps historia och status som länge har hamnat i kläm mellan att inte anses tillräckligt samisk samtidigt som den inte anses tillräckligt svensk. Genom att referera till prästen Petrus Læstadius olika observationer argumenterar hon för den skogssamiska kulturens legitimitet. Genom Læstadius uppvärderas den skogssamiska kulturgraden, som är på en sådan nivå att de ”bland lappar äro ostridigt

de bästa" (Stenberg & Lindholm 2020, 58). Læstadius var inte ensam med att framhålla en skogssamisk exceptionalism. Etnografen Ernst Manker uppvärderar också den skogssamiska livsstilen genom att visa på dess historiska rötter. Lapp-skall-vara-lapp-politikens idealisering av den nomadiska fjällsamen som den äkta och autentiska samen, som en representation av "ur-samen", används för att istället hävda skogssamernas säregna ställning. Manker har en tro på en autentisk ur-same men menar att "skogslappar" var de första som skötte renar, vilket utmanar den ursprunglighet och "renhet" som av många svenskar är unikt förknippad med fjällsamer (Manker 1968, 7). Det finns alltså bevis att hämta inifrån den svenska vetenskapen. Men att så att säga alliera sig med de kunskapsstrukturer som tillhör den koloniala makten, i varje fall dess "andliga kultur", medför vissa problem.

Boken präglas av föreställningar om kulturstadier. På ett i stort sett metafysiskt plan antas människor utvecklas över tid i olika stadier. Alla folk har börjat på primitiva nivåer där jakt och fiske är de primära näringsformerna för att sedan sakta ta sig uppåt, få boskap, bofasthet, jordbruk och tätare bebyggelse. Därför har den germanska folkstammen (som svensken är en del av) och samerna en gång befunnit sig på samma kulturnivå. Den enda skillnaden är att den germanska folksjälen är våldsamt och revolutionärt lagd medan den samiska är fredlig och mer saktfärdig (Stenberg & Lindholm 2020, 56). Varje folk har alltså andliga skillnader, även då de delar kulturstadie. Därför finns det ingen motsättning mellan samiskhet och utveckling. Det samiska riskerar inte att försvinna eller degraderas bara för att det förändras. Men inte alla folk, eller alla grupper inom varje folk, är sammankopplade i utvecklingen, den sker i olika takt. Detta uttrycks i boken med en ironi som samtidigt agerar subversivt mot det svenska narrativet:

> Samefolkets utveckling gick stilla och lugnt. Från att ha varit uteslutande fiskare och jägare hittade våra fäder på, att det var bekvämare att skaffa sig kött på så sätt, att man höll tama renar i ställer för att springa kring skogarne och fjällen på jakt efter vildrenar. Efter svensk uppfattning – sådan den framträder i de förut omnämna officiella »sanningar om lappen» - bör man uttrycka detta så här: »En del degenererade och lättjefulla lappar, som funno det för besvärligt, att efter fädernas sed, jaga renar och som av de kringboende folkens kultur blivit fördärvade därhän, att de tröttnat på fädernas rörliga liv, togo sig för att infånga och tämja renar, för att sedan i lättja och överdåd kunna förnöta sin tid.» (Stenberg & Lindholm 2020, 56)

Den generella tankekonstruktionen om kulturstadier är förmodligen för de flesta nutida läsare svår att navigera. Detta inkluderar även mig. Jag är inte här varken för att berömma eller fördöma de föreställningar som finns i boken. Dock är det så att till synes problematiska sektioner ofta är de som bäst stimulerar tanken. Den kulturstadieteori som presenteras i *Dat läh mijen situd* är en sådan sektion.

Kulturstadieteorin var utbredd under det tidiga 1900-talet, det är således en redan etablerad diskurs som Stenberg deltar i (Lundmark 2002, 31). Det som idag kan ses som implicit nedvärderande, att benämna andra som primitivare eller av lägre utveckling, framstår i boken främst som empiriska observationer. Dessa observationer är sammankopplade med föreställningar om historiens metafysiska lagar. Människosläktet utvecklas i stadier. Så är det. Det är ett kallt med vetenskapen överensstämmande konstaterande. Konsekvenserna av dessa föreställningar kan mycket väl vara skadliga genom att exempelvis delta i en differentiering av samiska grupper som bidrar till en söndra och härska-taktik. Men

boken anammar inte bara en röst som respekterar modern vetenskap utan söker även att utveckla den. Idéhistorikern Julia Nordblad menar i en diskussion om hur vi bör tolka samisk appropriering av rasbiologiska diskurser att det främst bör tolkas som ett led i att gå från att vara vetenskapens objekt till att bli dess subjekt (Nordblad 2015, 213). På samma sätt kan vi tolka *Dat läh mijen situd*. I stället för att tolka kulturhierarkier paternalistiskt gör boken en mer inkluderande tolkning. Boken är på många sätt i sig självt ett bevis på samisk potens i vetenskapliga och bildade kontexter. Bokens argument går hand i hand med boken som en politisk handling i sin samtida kontext. Argumenten för att inkludera samerna i den allmänna mänskliga utvecklings-berättelsen stärks av bokens själva existens, att på ett lärt och sakligt sätt framföra sina synpunkter via skrift bevisar i sig samernas lämplighet för att bli insläppta i den bildade värmen. Det är således inte upplysningen som koncept som kritiseras, snarare hur specifika svenska uttolkare har behandlat den och satt upp dess gränser.

Boken vill tala med svenskar som jämlikar vilket den gör genom att gå in i den vetenskapliga diskursen för att bevisa att den inte är unikt svensk. Detta kan också vara anledningen till att Lindholm får fronta boken som dess primära författare. En svensk röst kan, med tanke på den koloniala synen på samer där bildning ofta ansågs vara en sorts farlig urartning, skänka legitimitet inför en svensk publik (Lundmark 2002, 69). Via en svensk författare försöker man kanske locka in de svenska läsarna bakom slöjan för att därefter övertyga om att även samernas folksjäl är lämpad för att dricka från kunskapens källa.

Men denna strategi att gå in i vetenskapen i sig verkar inte förändra vetenskapen till den grad att de mer problematiska aspekterna försvinner.

Boken frikopplar ande från materia, många fjällsamer med rikedomar beskrivs ändå som andligt fattiga. Samtidigt kopplas utveckling generellt till geografi: Längst upp i norr är det kargast och svårast, en sorts hundliv, medan fjällsamer längre söderut lever en sorts hybridliv där de ibland går ner för att beta i skogen och skogssamer har ett rätt bekvämt och uppfyllande liv, både materiellt och kulturellt (Stenberg & Lindholm 2020, 61). Fjällsamer beskrivs konsekvent som mer primitiva, mer problematiska än skogssamer. Identiteter skapas ofta genom sin motsats, genom en gränsdragning mot en annan grupp. Den skogssamiska identiteten uppvärderas kraftigt i boken, men detta görs också på fjällsamernas bekostnad. Det finns inga tecken på affekt eller politiskt motiverad misstro mot fjällsamer. Men adoptionen av kulturstadieteorin gör att dessa uppdelningar blir oundvikliga. Trots detta bör det betonas att de olika kulturstadierna får en annan innebörd i *Dat läh mijen situd*, de tolkas av Stenberg på ett mer icke-deterministiskt sätt än den koloniala paternalism som präglar det svenska perspektivet (Lundmark 2002, 31). Att vara på ett lägre kulturstadium betyder inte att man är mindre värd, eller att man inte kan utvecklas. Eftersom Stenberg själv argumenterar gentemot Sverige för att öka den ömsesidiga respekten trots skogssamernas lägre kulturnivå kan vi på samma sätt tolka beskrivningar av primitiva fjällsamer som också de förtjänta av respekt och ömsesidighet. Kulturstadierna finns kvar, men deras innebörd och centralitet har förändrats.

Här ligger dock en oupplöst knut i bokens argumentation. Samtidigt som andlig upplysning och framåtskridande frikopplas från västerlandets våldsamma och materialistiska sidor finns det ett medgivande av att det andliga är kopplat till det materiella. På ett primitivare kulturstadium var den andliga såväl som den materiella lyckan sämre. Skogssamernas bofasthet ses därför som ett utvecklingssteg framåt (Stenberg & Lindholm

2020, 58). Andligt framåtskridande kräver alltså ett visst mått av förändring även vad gäller de materiella levnadsvillkoren. Det är svårt att precisera exakt var gränsen går, olika formuleringar menar olika saker. Poängen är dock att boken inte verkar bryta sig loss från sammanlänkningen mellan ande och materia i den mån den själv tror sig ha gjort detta. Även om målet, upplysning i allians med västerlandet utan att för den delen helt behöva delta i det moderna samhället, är tydligt definierat.

I ljuset av allt detta är det aningen svårt att se *Dat läh mijen situd* som faktiskt talande för alla samer. Men det görs ansatser på annat håll. Boken är inkluderande när den beskriver den samiska folksjälen, tålmodighet och vetgirighet är inte bara förbehållet skogssamer. Den övergripande samiska identiteten patrulleras kraftigt. Tonen blir mycket hård när en sorts folkförrädare diskuteras. Samer som så att säga har gått över till andra sidan och assimilerat sig med det svenska samhället, vilka beskrivs som ”ingalunda *de bästa* av vårt folk, utan de fattigaste och – lataste”, fördöms regelrätt. Dessa har ingen tro på den samiska nationen och gemenskapen, och är inget mindre än ”förrädare mot nationen” (Stenberg & Lindholm 2020, 62). De har ”visat sig för dåliga att kunna vara *riktiga* sameh, och nu sätta sin ära i att vara dåliga svenskar”. Den samiska identiteten ifrågasätts aldrig mot andra samer oavsett vilket kulturstadium de anses tillhöra. Men mot storsamhället sker en tydlig differentiering. När vissa samer överger identiteten, då blir de paria. Gränsen går således vid de som slutar kämpa och slutar stå upp för sin samiska identitet.

Samisk eller skogssamisk, nedvärderande eller uppbygglig, diplomatisk eller naiv. Vad man än landar i kring *Dat läh mijen situd* är det tragiskt

att den under dess nu 100-åriga existens inte har fått ett större genomslag. Som jag har försökt visa i denna text uppkommer många temata som är kongeniala med den post-koloniala teoribildningen på ett sätt som är mycket sällsynt för den tid och plats den är skriven i. Dess ”isolation” från en större intellektuell kontext gör också att den kommer med oförutsedda och intresseväckande lösningar på klassiska post-koloniala problem. Boken bär därigenom fortfarande på en lyskraft. Den innehar en komplexitet som stimulerar tanken samtidigt som den är informativ och inbjudande. Den är högst intressant som ett historiskt dokument, ja, men dess största betydelse kan komma att bli den av en svensk post-kolonial nyckeltext som än idag lämnar avtryck.

Litteratur

Du Bois, W. E. B. (1999). *The souls of Black folk: authoritative text, contexts, criticism*. New York: W.W. Norton.

Fanon, F. (1997). *Svart hud, vita masker*. Göteborg: Daidalos.

Gandhi (2009). *Gandhi: 'hind Swaraj' and Other Writings [Elektronisk resurs]*. Cambridge University Press.

Lantto, P. (2000). *Tiden börjar på nytt: en analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900-1950*. Diss. Umeå : Univ.

Loomba, A. (2008). *Kolonialism/Postkolonialism: en introduktion till ett forskningsfält*. 2., [omarb. och utvidgade] uppl. Stockholm: Tankekraft.

Lundmark, L. (2002). *"Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm-": svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv*. Bjurholm: Norrlands universitetsförlag.

Manker, E. (1968). *Skogslapparna i Sverige: fältanteckningar*, Stockholm

Nordblad, J. (2015). *Den enspråkiga demokratin: minoriteterna, skolan och imperiet, Sverige och Frankrike, 1880-1925*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion.

Smith, L. T. (2012). *Decolonizing methodologies: research and indigenous peoples*. Second edition London: Zed Books.

Stenberg, K. & Lindholm, V. (2020) *Dat Läh Mijen Situd – Det är vår vilja, En vädjan till den svenska nationen från Samefolket*, I: Össbo, Å. Marklund, B., Nilsson, L.M. & Stoor, K. (red) *Skogssamisk vilja. En jubileumsantologi om skriften "Dat läh mijen situd", Karin Stenberg och skogssamisk historia och nutid*. Umeå 2020.

Karin Stenbergs lokala supportrar och några yttre stödjare. En samisk förkämpe med många mål

Olavi Korhonen

Karin Stenberg, skogssamernas förkämpe i *Árviesjávrrie*, Arvidsjaur, är känd för sin mångåriga kamp för sina vänner bland skogssamerna. Dopnamn är Maria Katrina Stenberg (1884–1969). Hon växte upp i Araksuolo i västra delen av sjön Västra Kikkejaur cirka 2,5 mil från Arvidsjaur. Fadern Jon Nilsson Stenberg (1845–1916) och modern Maria (Maja), född Mattsdotter (1851–1951), var renägare inom Västra Kikkejaurs skogssameby.

Karin Stenberg deltog i grundandet av de samiska riksorganisationer som nu finns, men främst är hon känd för det hon åstadkom på sin hemort för att skydda och utveckla samisk kultur. I det arbetet sökte hon hjälp från *yttre stödjare*, men hade främst många *supportrar*, vänner i bekanta samefamiljer. De förra är namngivna och kända i offentliga källor, de senare är oftast anonyma men var lika viktiga för den uthållighet Karin visade. I denna text skall de senare särskilt uppmärksammas och därvid skall vi speciellt följa en väninnas levnadsöde som illustrerar den utsatthet som den skogssamiska befolkningen levde under.

Den så kallade "Lappstan" i Arvidsjaur, en samling skogssamiska kåtor och härbren i en central del av samhället motsvarar de kyrkstugor som finns på andra håll i norr och som brukades för övernattning vid kyrkhelger (Bergling 1964). Att Lappstan ännu är bevarad är i hög grad

Karin Stenbergs förtjänst. Kommunen hade, som vi skall se, andra avsikter med platsen, men Karin lyckades avstyra dem.[11] Karin uppmuntrade sina vänner att guida besökare i Lappstan. Det började före kalvmärkningstiden och avbröts när renskötarna samlades för att uppbära "årets ränta", dvs. märka de nyfödda renkalvarna i sommarvistet Tjadnes (Brännström 2017, 208). Dit vandrade Karin Stenberg från närmaste bilväg för att under några veckor vara tillsammans med renskötare och släktingar. Där var det "som en feststämning hela tiden" berättar Lars Stenberg, brorson till Karin. Karin och hennes syster Sara Maria Norsa (1876–1962), och många andra jojkade gärna och efteråt har det sagts att "det var nästan en tävling mellan kvinnorna och männen att jojka och berätta" (Stoor 2007, 93). Sedan återvände Karin, deltog i guidningen eller reste för att träffa de beslutsfattare hon behövde hjälp av vid olika tillfällen.

Bland dem som guidade besökare Lappstan bör man nämna makarna Elsa (1887–1967) och Nils Petter Svensson (1884–1968), makarna Kristina (1889–1979) och Vilhelm Stenvall (1888–1958), makarna Olga (1899–1990) och Johan Albin Nilsson (1900–1976), makarna Hilda (1901–1999) och Jonas Betsvall (1898–1986). Många andra kunde nämnas, bland dem Karins kollega Elsa Jonsson (1887–1964), lärarinna i Olofsberg, och Aldor Stenvall (1926–2010) som deltog med artikelförfattaren i de samiska inspelningar från vilka denna artikel har hämtat material. När Karin Stenberg själv deltog med sin goda berättarförmåga, blev det minnesvärda stunder för besökarna. Karin var initiativtagaren och den pådrivande, men hon behövde villiga supportrar som stödde henne. I Lappstan mottogs Kung Gustav VI Adolf på sin Eriksgata 1952 av Karin Stenberg i

[11] Många uppgifter har erhållits från samtal med främst Ivan Eriksson, Ingvar Larsson och Lars Stenberg m.fl. Andra kommer från digitaliserade tidningsartiklar, dokument och inspelningar, se referenser.

hennes kåta. Man påstod att kungen aldrig bugat så djupt för någon tidigare, men Karin menade att det berodde på att kåtadörren var så låg. I en tidningsartikel står det att "Arvidsjaurs stora lappexperten f.d. lärarinnan Karin Stenberg", som var i "färd med att arbeta för det lappmuseum som en gång skulle uppstå", bjöd Hans majestät på kaffe med renost sittande på kåtans risade golv. Den 5-årige brorsonen Lars Stenberg överräckte en vackert arbetad stav med masurbjörk och renhorn, som kungen mottog med synbarlig uppskattning (SvD 1952-06-17).

År 1963 ser man i tidningarna att den då 79-åriga Karin Stenberg arbetade för ett museum vid Lappstan "som besöks av närmare 10.000 turister varje år." Kostnaden skulle bli hög, men mycket av skogssamisk kultur hotar ju att försvinna. "Det gäller för oss att rädda vad som finns kvar innan det är för sent, menar fröken Stenberg" (SvD 1963-02-10). Planerna på ett museum diskuterades även i sameföreningen, där Karin var ordförande, men de förverkligades aldrig och blev en av de få motgångar Karin Stenberg fick uppleva. En samisk föremålssamling finns däremot i Gamla prästgården i samhällets västra utkant. Till samegården Arvas, brukad för möten, samvaro och övernattning, lyckades hon däremot utverka medel genom sina kontakter med sina yttre stödjare. Samegården ligger i nära anslutning till Lappstan.

Lappstan i Arvidsjaur, Karin Stenbergs skötebarn

En förteckning över Karin Stenbergs utmärkelser rör många ämnesområden (SBL Karin Stenberg). Hon fick Olof Högbergplaketten i guld (1955), hon blev ledamot av Vasaorden av 1. klassen (1956), mottog Artur Hazelius Minnesplakett i silver (1964), varvid motiveringen löd "för hembygdsvårdande gärningar" (SvD 1964-11-30). Hon fick även en fin utmärkelse från Svenska slöjdföreningen och när hon tilldelades ett

hederspris av Svensk Damtidnings Akademi (1960), skrev man att "hon kunde tala för sin sak på ren svenska, hon hade kunskap nog och visste att lägga sina ord väl, hon ingav förtroende. Så fick de myndige i olika institutioner tänka om". Man skrev även att hon var ”en godhjärtad människa som ömmar för andras väl”. Året före sin bortgång blev hon även hedrad som 1968 års kvinnliga kulturpristagare i Arvidsjaur.

När hon var ledig från lärarinnetjänsten i någon av kommunens byskolor, reste hon för att söka stöd hos olika beslutsfattare i kampen att bevara skogssamernas näringar och kultur. Hon hade tjänst vid mindre folkskolor bland annat i Järfojaur (1904–1922), Mader, Strittjomvare, Glottja och vid Pjesker folkskola (1922–1944). Boken *Dat läh mijen situd*, utgiven 1920, är undertecknad i Glottja. Det fanns under hennes tid ett ständigt hot mot skogsrenskötseln. Hon var även tidigt med när samerna i Sverige började organisera sig, t.ex. vid 1918 års landsmöte i Östersund (Karin syns till vänster på ett gruppfoto från mötet, Lantto 2000, 80). Viktigt för skogssamerna var att få en representant i 1919 års lappkommitté. Skogssamerna krävde vid ett möte 1920 en egen representant, vilket framfördes av Karin Stenberg i Stockholm. Skogsrenskötseln framställdes vid denna tid närmast som ett problem beträffande renbete som fjällsamerna vintertid kunde behöva (Lantto 2000, 90ff). När hon i samband med julledighet framförde önskemålet i Stockholm, heter det i en tidningsartikel i december 1920:

> Lappkvinnan Karin Stenberg från Arvidsjaur [i sällskap med riksdagsmannen och borgmästaren Carl Lindhagen] hade på torsdagen företräde inför statsrådet Elmquist, under vars departement lappfrågan hör. Under samtalet, som kom till stånd fick S. tillfälle att utveckla skogslapparnas önskemål att få en särskild representant i kommittén. --- Statsrådet Elmquist

> förklarade att han för sin del fann de uttalade önskemålen fullt riktiga, och lovade sin medverkan för deras genomförande. (SvD 1920-12-24)

Uppdraget för 1919 års lappkommitté var en revision av gällande renbeteslag. När förslaget avlämnades 1932 innehöll det ett särskilt kapitel om skogsrenskötseln. Till skogssamernas medlem i kommittén valdes i juni 1921 ordningsmannen Nils Petter Stenberg (Lantto 2000, 93). Nils Petter var född 1881 och var Karins bror. Tillsammans med systern Sara Maria bildade de en ofta uppmärksammad syskongrupp. Meddelandet om valet till kommittén publicerades i Svenska Dagbladet 1921-06-14.

Att vända sig direkt till viktiga beslutsfattare blev Karin Stenbergs metod för framgång. Strategin lyser fram i det tidningarna skriver om henne. När hon uppmärksammas på sin 80-årsdag 1964 nämns särskilt händelsen när kommunen 1919 tänkte "sopa bort Lappstaden" men hindrades av att Karin tog kontakt med landshövdingen Gösta Malm (NF 1964-04-30). Ernst Manker nämner också att Lappstan var hennes "speciella skötebarn." När kommunala eller andra intressen "hotade med intrång, slog hon alarm hos de kulturvårdande myndigheterna och hon gav sig inte förrän faran var över" (SvD 1969-04-02). Kommunens plan att dra en gata genom den södra delen av Lappstan till sjukstugan nämns ofta. I en ironisk insändare från hösten 1929 undertecknad av "En same Pardne", en samisk Son, troligen skriven av Karin själv, nämns kommunens plan på en gata: Det sägs att samerna "har börjat vakna ur sin dvala" och att "inkorporeringen" av Lappstan äntligen visar kommunens intresse, men "vad skall vi med en gata genom Lappstaden" och "om fan får in ett finger, ja då har han snart där hela handen". Insändaren hoppas på "höga vederbörandes hjälp i denna fråga" (Norrskensflamman 1929-09-12). Ett

avgörande kommer när planen avstyrks av "d:r Ullenius och d:r Fritjofsson" som besökte samerna vid Storstämningshelgen 1931 (NF 1931-09-24). Den förstnämnde representerade som intendent vid Luleå museum museala aspekter, den senare som provinsialläkare frågor om miljö och hälsa och han avrådde bestämt från "motorsurret" som skulle störa de gamla i ålderdomshemmet i närheten! Man anar att Karin Stenberg hade laddat på med auktoriteter från olika håll för att knäcka kommunens planer.

Karin Stenberg guidar turister i Lappstan, Arvidsjaur. Foto: Hilding Mickelsson. Hälsinglands Museum (CC-BY-NC).

Renägaren Ingvar Larsson, nu över 90 år gammal och en mycket minnesgod same i Arvidsjaur, minns att man länge kunde se konturerna av mindre diken som markerade var den tilltänkta gatan skulle anläggas. Senare under 1930-talet införlivas Lappstaden i samhällets stadsplan men med målet att behålla området för sitt ändamål. En notis från 1952 visar också att Riksantikvarieämbetet lät sända lapptillsyningsmannen Nils Ranberg att "ge råd och anvisningar till lagning av stängslet kring lappstaden" (NF 1952-08-09).

Nästa bekymmer uppstod, när rikspressen 1963 kunde rapportera att "Lappstaden är i fara att trängas ihop av modern bebyggelse. Samerna i kommunen vill ha området orört och i det skick det varit sen uråldriga tider". Nyheten finns i flera tidningar, men där talas det ibland om "den bäst bevarade och äldsta kultplatsen (!) i Arvidsjaur" (NF 1963-11-11, Expressen 1963-11-10).[12] Besvär mot kommunens plan för trevåningshus i Lappstans närhet framfördes av Västra och Östra Kikkejaurs och Mausjaurs samebyar, men avslogs (NF 1964-01-28). Utan att formellt inkräkta på området med kåtor och härbren tillät således de styrande uppförande av större hus helt nära Lappstan. År 1976 fick Lappstan byggnadsminnesskydd och sköts nu med stor omsorg av alla beslutsfattare.

Det bör även nämnas att Karin Stenberg tillsammans med kyrkoherde Gustav Park (1886–1968) ivrade för en folkhögskola för samer. Park var i första hälften av 1900-talet den främste företrädaren i mobilisering för samiskt självbestämmande och i kamp mot tidigare oförrätter. Idén fick stöd av biskop Bengt Jonzon och Samernas Folkhögskola grundades 1942 i Sorsele och fick från 1945 sin placering i Jokkmokk. Karin deltog också

[12] Ordet "kultplatsen" avser givetvis "kulturella platsen".

vid tillkomsten av de två viktiga riksorgan, som ännu verkar för samebefolkningen i Sverige, nämligen Same-Ätnam (1945) i kulturfrågor och Svenska Samernas Riksförbund (SSR, 1950) i frågor om rättighet och näringar. I SSR ingick Karin Stenberg i den första styrelsen med Gustav Park som ordförande.

Karin Stenberg drev, som vi har sett, med framgång kulturella och samepolitiska frågor mot viktiga mål i samarbete med sina lokala supportrar och yttre stödjare. De senare, riksdagsmän, landshövdingar, biskopar, präster, språkmän, kulturforskare och andra akademiker blir ofta nämnda i officiella handlingar eller rapporter, men de personer hon fick uppmuntran och stöd av på nära håll nämns ofta inte alls. De är anonyma och svårare att återfinna. Idag kan en del av dem spåras i nytt källmaterial. Ett sådant är de digitaliserade svenska dagstidningar som Kungliga Biblioteket erbjuder på internet. Denna artikel är inriktad på att belysa några personer vid Karins sida som vanligen inte blir omnämnda. Bland mycket goda informanter märks Elsa Olofsson, född Persson (1898-1999), som ingick i gruppen av lokala supportrar, och som längre fram skall komma till tals. Vi kan också vara tacksamma för att Karin Stenberg själv i några inspelningar har bidragit med kunskap om viktigare händelser i sitt liv.

En upplevelse i den unga Karins liv, som hon länge kom ihåg

Elsa Olofsson, som nämndes ovan, var uppvuxen med föräldrar och syskon i samevistet Tjålte. Platsen låg vid sjön Västra Jerfojaur, omkring fem mil nordväst om Arvidsjaur. Elsas och Karins liv var sammanvävda genom att de tillhörde renskötarfamiljer i samma sameby. Man kan följa dem och deras föräldrar i uppteckningar, tidningsnotiser och inspelningar. Även om andra väninnor och deras betydelse för Karin kunde nämnas, är Elsa den om vilken jag har ett rikt material i form av egna inspelningar. Hon talade mycket god umesamiska. Den sista gången

vi träffades var hon cirka 100 år gammal och bodde på äldreboendet Ringelsta i Arvidsjaur. Karins och Elsas familjer träffades varje sommar i Tjadnes. Om vintern hade deras renar gemensamt betesområde i trakter vid Piteälvens utlopp. Karin hade därför varit elev i småskolan i Lillpite och systern Sara Maria i byn Böle (Brännström 2017, 69). Vintern 1888–1889 blev ett svårt år i hela renskötselområdet. I november skriver en tidning att "det blir gott om renar vid kusten under vintern till följd av den djupa och hårda snön" (NK 1888-11-22). Under rubriken "Hårdår för lapparne" skriver Svenska Dagbladet att när samerna i Vilhelmina ännu var i fjällen föll det snö och bildades det skare som låste betet. När renarna magrade "angreps de av en svår sjukdom och dogo hoptals. Hvar man färdas i skogarna, finner man döda renar " (SvD 1888-12-03). Renarna, "som i skogstrakterna helt och hållet saknar bete, hafwa begifwit sig upp till fjellen, der de dels äro utsatta för wargar, dels på annat sätt omkomma" (NK 1889-02-21). Även renarna från Västra Kikkejaurs skogssameby sökte nya betesmarker. De drog sig norrut längs kusten upp mot Luleälven. Norrbottenskuriren (1889-02-05) rapporterar:

> En renhjord på, som wi hört mellan 3. och 4.000 renar, har för ett par weckor sedan nedkommit från öfre landet, der betesförhållandena lära wara mycket ogynsamma, och ströfwar nu omkring på Kallaxheden, en halfmil från staden. --- Ett lappläger är uppslaget å Kallaxön och består af tre familjer med hvar sin kåta. Flera stadsbor ha i dagarne gjort en tur till Kallax för att se lapplägret och den ofantliga renhjorden. Då renarne satte i wäg nedåt kusten, kunde de ej hejdas af lapparne, som ej hade annat wal än att följa hjorden.

Karin Stenberg berättar i en inspelning (ULMA 0576) om händelsen i början av februari 1889. Två av kåtorna tillhörde de blivande väninnornas föräldrar. Karin var då fem år gammal och det kommer fram att hon ännu inte kunde svenska. En dag anlände två män och en engelsk dam i fin päls

ut till samerna. Karin var ute och åkte i backarna med andra barn och kallades in av en av karlarna. Pel-Äjsja kallar hon honom. Den där fina damen och männen besökte kåtorna och i Karins kåta fick hon och hennes tre år äldre bror Nils se hur mor skakade på huvud och skrattade som svar på frågor från damen. Hon tolkades av studenten som var med. Efteråt fick Karin veta att damen kom från ett infruset engelskt fartyg i hamnen och sökte efter ett fosterbarn att ta med sig till England. Barnet skulle få återvända till Sverige vid 18–19 års ålder, om det ville. Konsulatet skulle se till att allt blev bra. Men samerna var förstås inte villiga att lämna ifrån sig något barn. Senare berättades det att damen i alla fall fick med sig ett föräldralöst barn från Luleå (Korhonen 2003, 172–177).[13]

Den gamle man som Karin på bandet kallar Pel-Äjsja var Elsa Olofssons farfar Per Erson (Brännström 2017, 233),[14] som enligt egentligen hette Per Eriksson. Det var således ända från generationen före Elsa Olofssons föräldrar som banden till Karins föräldrar knöts och som senare förde fram till väninnornas förtroliga relation. De två förenades genom bakgrunden i samma näring men främst genom upplevelser av samisk utsatthet som de delade. Elsas starka upplevelse när hon i tonåren med far och mor och syskon avhystes från sitt hem av en nybyggare, blev säkert många gånger ett samtalsämne mellan Karin och Elsa. Redan ute på Kallaxön måste Karin ha börjat reflektera över att livet inte bara var en lek. Det kunde innehålla många bekymmer. Hur kunde någon tro att föräldrar skulle vilja lämna sitt barn till okända personer för att ta det med sig till ett land långt borta? Elsa å andra sidan fick i tonåren plötsligt erfara att det som hon höll för ett tryggt barndomshem plötsligt kunde tas ifrån henne. Hon återkommer flera gånger till det i inspelningar med henne. Men mer om det längre fram.

[13] Huvuddragen av berättelsen är återgiven både på svenska och umesamiska.

[14] Hans dopnamn var Per Eriksson f. 1836. Vid händelsen på Kallaxön var han ca. 53 år gammal och sonen Per (Persson), var ca 17 år och troligen även med vid kusten. Per Eriksson var gift med Anna Stina Nilsdotter f. 1838 och deras son Per Persson var yngst av fem syskon.

Kanske läsaren till dessa rader kan överse med en utvikning som gäller det där oväntade besöket av en engelsk dam på Kallaxön. Vem kan det ha varit? Efter ivrigt sökande i digitala tidningsläggar hittade jag uppgifter om ett engelskt fartyg som blivit kvar i Luleå. Det hade sommaren 1888 anlänt med material till det som skulle bli Luleå-Ofotenbanan. Ett första malmtåg avgick det året med malm från gruvorna i Gällivare till Luleå. Malmen skulle lastas på ångfartyg för vidare transport.[15] Det blev höst och isen blev snabbt tjockare och "Fairfield måste sågas ut genom fottjock is" (Aftonbladet 1888-11-09). Tidningarna berättar om utsågningen av fartyget, som pågår dag och natt. Arbetsstyrkan är uppe i 200 man och ångaren har då bara nått Tjuvholmssundet strax utanför Luleå. Det var minus 20 grader och isen låg ända ut till Rödkallen och blev allt tjockare (NK 1888-11-13).

Nu får vi veta att ångaren var från Stockton i England. Kaptenen hette H. S. Millington. "Kaptenen, som är nygift, har sin unga fru med ombord. Det är hennes första sjöresa – åtminstone på långtur. Besättningen lär uppgå till 16 man." En tidning befarar en upprepning av den infrysning som drabbade ångaren Juana Nancy året före (SNT 1888-11-15). Och så händer det som blir avgörande; plåtar i fören skadas av isen och besättningen vägrar fortsätta med fartyget (GA 1888-11-23). Nu hugger och sågar man i stället in fartyget till den kaj det nyligen lämnade, men inte nog med det; följande sommar när fartyget fortsatte, grundstötte det den 6 juni vid Holmön utanför Umeå! Man lämpade då 800 ton järnmalm över bord för att få fartyget att lätta. För kaptenen och hans unga hustru blev det en lång bröllopsresa. Den varade ett helt år! Makarna fick i alla fall med sig en

[15] I juni 1888 hade ångarna Newcastle och Fairfield anlänt från England till Luleå. Fairfield hade lossat "80 stycken malmvagnar, 4 stora lokomotiv, --- 700 elektiska lampor" m.m. för gruvan i Gällivare och skulle avgå med 2 000 ton malm, men avfärden hade försenats.

föräldralös pojke från Luleå så familjen var kompletterad, när de återvände hem till England.

Kan det ha varit en samepojke? Det har inte varit möjligt att visa, men ingenting kan motsäga det heller. Många samer från inlandet brukade söka sig till kusten vid nödår. Pressen hade redan på våren befarat att "snart komma Boden, Luleå och andra platser att wimla af sysslolösa och hungrande arbetare. I Luleå har ett pockande tiggeri redan börjat" (Barometern 1889-04-15). Vem pojken var som på detta sätt fick ett nytt hem i England, har jag inte lyckats ta reda på.

En ung Karin Stenberg blir en målmedveten förkämpe för sitt folk

När Karins föräldrar varit gifta i nio år fick de en dotter, som i dopet den 24 juni 1884 fick namnet Karin Katarina. Församlingsboken (Arvidsjaur, Födelse- och dopbok 1884, 376) visar att fadern Jon då var 39 år gammal och modern Maria 33 år. En av faddrarna var en viss "Maria Björk från Pite Böle", uppenbart en bekant från byn Böle nära Piteå och Öjebyn, där familjen brukade vistas vintertid. Det är inte märkligt att ett barndomsminne från Öjebyn visar sig i en jojk av Karin på 1950-talet.

> Jag minns som barn en gång när vi var ute och lekte, berättar Karin Stenberg, att vid skymningen så hörde vi de där märkvärdiga ljuden. Vi barn förstod väl inte vad det var. Men det var en äldre man som sa: Nu barn ska ni lyssna. Nu kallar kyrkklockorna folket till gudstjänst. Och så jojkade han en *vuolle* till dem.
> Aja dah bien aja…
> De [är] kyrkklockorna i Öjebyn
> som ropar, kommen, kommen till kyrkan …
> Aja aja aja aja (Arnberg 1997, 170)

Även fem andra barn döptes den där försommardagen i Arvidsjaur. Midsommarhelgen, som samerna firade i Lappstan, var en viktig helg även för andra församlingsbor. Det dröjde sedan bara fem år innan Karin med full tillförsikt ville bli en förkämpe för skogssamerna. På Kallaxheden hade hon varit knappt fem år gammal. Långt efteråt berättar hon i en inspelning om en händelse i Lappstan, när hon var fem år fyllda. Hon hörde några samekvinnor gråtande klaga över att skogssamernas dagar nu var räknade. Inte kunde de flytta till fjälls och lämna sin näring och sina hem. Detta hände troligen Storstämningshelgen i augusti 1889. Om det ändå hade funnits en skolad person som kunde föra vår talan, hade kvinnorna sagt. Det var då Karin tänkte "här har ni mig!" (Korhonen 2003, 172) Hon var beredd att bli den person de behövde. Men för det krävdes utbildning. Det var då hon beslutade sig för att bli lärarinna.

Lappstan i Arvidsjaur består av ett trettiotal skogssamiska kåtor och ungefär det dubbla antalet härbren som ägs av samefamiljer ute i byarna. Foto: Olavi Korhonen.

På den vägen blev det snart en stor besvikelse, när hon i Mattisuddens småskoleseminarum i Jokkmokk, blev underkänd i samiska! Hennes umesamiska dög inte för godkänt betyg. Hon bedömdes visserligen av en

person som var från Skåne och hade lärt sig lulesamiska och inte förstod bättre – men ändå! Följden blev att hon i stället fortsatte vid småskoleseminariet i Öjebyn utanför Piteå. Det berättar hon om på flytande umesamiska i en inspelning från 1960-talet. Hon utexaminerades 1904 från seminariet som låg där familjen brukade vistas vintertid med sina renar.

Vad var det som 1889 hade oroat skogssamerna i Arvidsjaur? Tiden efter den nya renbeteslagen från 1886 var omvälvande. Lagen införde en kollektiv renskötselrätt inom "lappbyn", som uteslöt skogssamernas uråldriga privata rätt i skattelanden. I norr och i fjällområden söderut hade skattelanden i stort sett försvunnit, men de var ännu fullt brukade i skogssamiska trakter. Lagen fastställde en kollektiv renbetesrätt och förbigick skattelanden med tystnad. Detta ser ut att ha varit ett förbiseende för redan i oktober, året efter, kallar "Konungens Befallningshafvande" till möte med ”lappallmogen i Arvidsjaur", där skattelandshandlingar samlas in, men det var uppenbarligen under landinnehavarnas protester. Mötet avsåg att undersöka ”den rätt de från fordom haft till renbete härstädes" och för att "få taga kännedom om de handlingar och papper, som de nu å nämnde renbetesrätt tilläfventyrs innehade”. Landinnehavarna svarade att ”deras förfäder af ålder brukat vissa områden eller s.k. renbetesland, hvilka till gränserna blifvit, efter föregången syn, af Härads Rätten fastställda hvarefter Konungens Befallningshafvande derå meddelat stadfästelse.” Det fanns då 29 skatteland, som gick i arv eller kunde överlåtas genom köp. Man hade ”alltid uppehållit och uppehålla sig, hvar ock en, på sitt land”. Sedan sägs det, att för att styrka ”eganderätten till renbeteslanden inom socknen aflemnades åtskilliga handlingar”. Det är uppenbart att avsikten med mötet var att samla in dokumenten, men det skedde inte frivilligt. De besvikna husbönderna lät i protokollet meddela att renbetesrätten

framledes inte skall inskränkas, "utan att de måtte fortfarande såsom hittills få bruka de områden, som de af ålder innehaft" (Norrbottens länsstyrelses landskansli EXXII:2).

De negativa följderna av 1886 års renbeteslag diskuteras i pressen under åren som följer. Karin Stenbergs senare förtrogne "yttre stödjare", riksdagsmannen tillika borgmästaren i Stockholm, Carl Lindhagen (1860–1946), var tidigt med i debatten. Han klandrar lagen som åsidosatte den rätt skattelandsinnehavarna hade haft. Genom införandet av lappbyar med kollektiv renskötselrätt, visade det sig att renägare med färre renar inte längre kunde hindra andra med större hjordar att utvidga sina betesmarker. De rikare brydde sig inte heller om att ha lika många drängar som tidigare och på vissa håll uppkom det oreda i renskötseln. Att motståndet vid mötet 1887 fortgick lång tid efteråt syns av borgmästare Lindhagens skrivelser; han skrev 1898 att "inom Västerbottens län ha några lappfamiljer lyckats hålla sig qvar i sina gamla numera så otrygga besittningar." Han vände sig mot det "missgrepp i 1886 års lapplag" som "borttog den inom hvarje lappby förefintliga indelningen i särskilda land" som undandrog "innehavarne af lappskattelandet – allt rättsskydd." Även lappfogden A. F. Burman var kritisk: före 1886 års renbeteslag respekterade man varandras rätt och hade tillräcklig tillsyn över renar i skattelanden. Nu sprider sig renarna på grannens skatteland och "smålapparna" måste ta hand om de rikas renar (ÖP 1898-03-14).

Karin Stenberg hade upplevt den svåra betesvintern 1888–1889 och måste av sina föräldrar ha fått höra om följderna för andra familjer i byn. Redan i mars månad kunde man i tidningarna läsa: "hjordarna äro så spridda, att det fordras oändlig möda att åter samla dem" och vintern har för "lappallmogen i Piteå lappmark medfört svårt lidande" (NK 1889-03-05). En familjegrupp i Västra Kikkejaurs lappby drabbades hårt av kritik

från kustbönder på Pitholmen. De lyckades nämligen inte få med sig alla renar därifrån våren 1889. Fem familjer med en hjord på cirka 1000 renar hade hittat bra bete på Pitholmen och stannade envist kvar där (NK 1888-12-15). Det personliga ansvaret för egna renar bland husbönder med skatteland hade minskat och gjorde arbetet mer ineffektiv. I slutet av maj år 1889 återfinns en tidningsartikel med rubriken: "Lapplättjan är ibland makalös." Det är bönder på Pitholmen som klagar över att man "lemnat efter sig hundratals af dessa djur å Pitholmen och innemot 200 stycken å Mannön." Ägarna uppmanas att med hot om laga ansvar ta hand om sin egendom (TU 1889-05-21).

Ett protokollsutdrag från byastämman i Pitholmen som införts i pressen, visar att sex renägare från Arvidsjaur mötte ortens bönder och önskade en frist till Mikaeli för att hämta renarna. Det kunde inte ske tidigare för renarna vägrade låta sig föras bort. En utslaktning hotade som sista utväg. Bönderna å sin sida ville ha ersättning för skada på skog och åkrar, vilket de senare också fick (NP 1889-07-25). Bland renägarna märker man Nils Petter Eriksson från "Jerfejaur" och Olof Olofsson från "Kikkejaur". Den förstnämnde vallade renar tillsammans med Elsa Olofssons farfar och Karin Stenberg hade sin bakgrund i Araksuolo inom Kikkejaursbyn, där även Olof Olofsson bodde. Denne Olofsson, en duktig renskötare, blev senare skogsarbetare enligt folkräkningen 1910 (Brännström 2017, 209, 213–215, 235-236, 263, 396).

Det är således uppenbart att Karin Stenberg och Elsa Olofsson via föräldrarna hade mycket gemensamt. Det medförde att Elsa blev en av Karins främsta lokala supportrar med egna erfarenheter av den utsatthet som samer kunde uppleva. Jag lärde känna Elsa som en mycket stillsam och vänlig kvinna vid inspelningstillfällena i slutet av 1900 talet. Det faktum att hon ofta återkom till avhysningen från bostället Tjålte, visar att

det hon, hennes föräldrar och syskon hade upplevt hade satt sina spår. Allt detta nämndes säkert åtskilliga gånger i samtalen med Karin Stenberg.

Några av Karins supportrar som är värda att nämna

Av en inspelning med Elsa Olofsson framgår det att hon hade Karin Stenberg som lärarinna, när hon 1907 började skolan i *Bálgguovárrie,* Palkovare nära *Gyórane,* Östansjö.[16] Karin var mycket omtyckt. Elsa kommer ihåg att hon undrade varför Karin på måndagarna hade sitt fina tjocka hår utslaget och tydligen inte hade orkat sätta upp hårknuten hon brukade ha. I folkräkningen 1910 är Elsa och fem av syskonen ännu skrivna i "Tjold", men det skulle sedan inte dröja många år innan familjen tvingades flytta till Lund, eller "Lunne", som hon kallar torpet på samiska. Torpet låg i ogästvänlig terräng väster om Ardnasjaure en halv mil söder om barndomshemmet.

Elsa och Karin hade de följande åren troligen bara sporadiska kontakter t.ex. vid marknadshelger och det var först när Elsas far 1927 köpte ett hemman i Vaksemjaur och familjen flyttade dit, som hon kom att bo närmare Arvidsjaur. Elsa vistades tidvis även hos sin bror Anshelm Persson (1897–1986) som hade gift sig och bodde i Radnejaur, vid vägen mot Arjeplog. Där skötte hon hemmet när Anselm och hans fru Sara Stina (1896–1969) långa perioder arbetade i renskogen. Men med åren betydde åldersskillnaden mellan väninnorna allt mindre och när Elsa gifte sig 1945 med den svenske byggnadsarbetaren Oskar Olofsson (1897–1971) kom hon att vistas mer på tätorten. Det var då den där guidningen för besökare i Lappstan började, som Karin Stenberg bedrev tillsammans med ett antal lokala supportrar.

[16] *Bálgguovárrie* är det samiska namnet på kartans Tallberg i närheten av Östansjö. Det blev även namnet på den postort till vilken bosättningen Östansjö hörde. Den gången missade man möjligehten att i stället bruka det samiska namnet på Östansjö, *Gyórane*.

Elsa Margareta Olofsson, född Persson, 1898–1999, som medverkade vid ett flertal umesamiska inspelningar och berättade om sitt liv. Foto: Olavi Korhonen.

En person som tidigt var ett stöd för Karin är den vars bild man ser på sidan fem i boken *Dat läh mijen situd* (1920). Den föreställer en "gammal skogssame från Malå". Lars Göran Lundmark, Malå, nämner att bilden är tagen av hans farfarsfar Nils Sjulsson Lundmark (1819–1914) från Brunnäs. Av familjens åtta barn blev fem lärare och en sjökapten. Den äldste sonen, Bror Petrus, skötte länge renarna i Keppejaurs lappskatteland. Nils Sjulsson var både musikalisk och skicklig snickare.[17] Utsmyckningen på predikstolen i Malå kyrka gjorde han 1852. Det var i egenskap av nämndeman som Nils och Karin träffades vid tinget i Arvidsjaur. Det ledde troligen till att Nils understödde Karin Stenbergs föresatser att bli lärarinna. Han hade ju egna barn som blivit lärare. Karin

[17] Nils Sjulsson Lundmark (1819–1914), var en märklig man. Han följde den omtalade Stor-Stina, Christina Chatarina Larsdotter (1819–1854), till Köpenhamn, där hon skulle träffa sin agent och bidrog på det sättet till att hennes många resor i Europa började. Stor-Stina kände förtroende för honom, eftersom de var kusiner. Stor-Stina, även kallad Stora lappflickan, nådde en kroppslängd av 218 cm. och lät sig förevisas i många länder. Nils hade även gjort sig en fiol och blev med tiden skicklig att hantera instrumentet, vilket gav honom namnet Spelnils eller Speliken. Sina färdigheter med fiolen lär han ha fått tillfälle att visa i Wien, där man först betvivlade att en same från höga Norden kunde spela fiol.

ville nog med bilden i sin bok visa Nils sin uppskattning. Han var ju vad jag i denna text kallar en av de "lokala supportrar" hon hade.

Mycket tidigt började Karins resor till samepolitiska eller kulturella möten i Stockholm. Tidningsartiklar från 1904 och framåt visar det. När hon var ledig från tjänsten som lärarinna, gjorde hon även utlandsresor. En gick till Rom, där hon lär ha träffat påven. Kanske var det under resan till England hon blev bekant med den person som i Arvidsjaur kom att kallas Harry Ely. Han besökte flera somrar orten och var intresserad av samiska förhållanden. Harry Elys namn var egentligen Sir Harry Legge-Bourke (1914–1973) och var en brittisk politiker för grevskapet Isle of Ely i sydöstra England, därav namnet. Som parlamentsledamot representerade han det konservativa partiet från 1945 fram till sin död 1973, då han var endast 59 år gammal.[18]

Det är inte klart om Harry Ely personligen gav Karin Stenberg konkret stöd på något sätt. Men hans besök i Arvidsjaur kan ha berott på ett intresse att följa hur samernas förhållanden förändrades. I England hade han ivrat för vikten av utdikning för att öka jordbrukens odlingsmarker. I Arvidsjaur berörde jordbruk både svenskar och samer och man bör lägga märke till att för samerna var det den näring man sökte sig till när rennäringen sviktade. Vid samernas allmänna landsmöte 1937 var "lappkolonat", "lappkolonisation" centrala frågor. Därvid diskuterade man hur skogstorparnas "odlings- och dikningsarbeten" borde bedrivas effektivast (NF 1937-10-05).

[18] Harry Ely deltog under andra världskriget som sambandschef för de brittiska styrkorna i Grekland och blev major 1944. Han ingick hösten 1942 i den sjunde pansardivisionen vid slaget i El Alamein då Axelmakterna besegrades, vilket Winston Churchill efter kriget lär ha kommenterat med orden "före Alamein hade vi ingen seger, efter Alamein led vi inget nederlag".

Bilden som saknades i Karin Stenbergs fotoalbum

Karin Stenberg kom en gång med sitt fotoalbum till Ingvar Larsson och hans fru Lisa. Lisa Larsson, född Stenberg (1929–2009), var brorsdotter till Karin. Hon ville överlämna det på grund av att hon skulle flytta till ålderdomshemmet och inte ville att systern Sara Maria skulle få tag på albumet. Bilderna visar samekvinnor med olika samedräkter, herrar i långrockar och hattar framför kåtor, sjuksköterskor och skolbarn på utflykt som äter medhavd matsäck etc. Karin syns alltid klädd i samedräkt och ler solbränd mot kameran. Och på en av bilderna ser man en framåtlutad man i gräset framför några härbren i Lappstan. Han har randig kavaj och ljusa byxor och något märke på kavajuppslaget. Huvudet är framåtböjt och ansiktsdragen kan inte urskiljas. Varför finns den bilden med?

Förklaringen kanske finns i det foto som är borttaget på samma sida, möjligen en lyckad bild av samme man, en bild som Karin tog med sig när hon flyttade till ålderdomshemmet och lär ha haft i ram på byrån. Vi får nog aldrig säkert veta vem bilden föreställde, men ett uppslag kan vara det faktum att Karin troligen redan från sin studietid i Öjebyn var bekant med en man, vilket få känner till. Det blev i alla fall tydligt, när de eklaterade sin förlovning med en annons i Dagens Nyheter den 14 december 1916. Den visar, att skogspraktikanten Herman Flodström från en by utanför Luleå, förlovat sig med lärarinnan Karin Stenberg i Arvidsjaur.[19] Förlovningen följdes inte av giftermål. Varför? En anledning kan ha varit de realiteter under vilka en lärarinna på den tiden levde, beredd som hon borde vara att flytta från den ena byskolan till den andra. Då var det ju bäst att vara ogift.

[19] Folkräkningen 1910 visar att Herman Flodström, f. 1891, bodde i Eriksberg nära Selets bruk. Fadern Carl Johan Flodström, f. 1843, var ättling till smeden Nils Flodström. f. 1756, som friherre Samuel Gustaf Hermelin, f. 1744, kallade till Selets bruk omkring 1801 inte långt från Luleå.

Vi vet i alla fall att Herman Flodström emigrerade till Amerika år 1927 eller 1928. Han bytte namn till Herman Wrangel och bodde både i Florida och i Santa Cruz i Kalifornien, där han avled i maj 1974[20]. Han avancerade till forstmästare (jägmästare) och borde inte av ekonomiska skäl ha behövt emigrera. Att byta namn innebar ju att byta identitet och valet av Wrangel gjorde att han kunde förväxlas med greven och diplomaten Herman Wrangel (1857–1934) som också var Sveriges utrikesminister 1920–1921; ingen dum idé om avsikten var att vilseleda. Det mesta tyder på att han inte bara sökte sig geografiskt långt bort, utan även försökte lämna svåra minnen från en tid då han inte fick dela livet med den han ville. Men vem vet vad som drev honom att emigrera. Att Karin rev lös bilden från albumet och tog den med sig till ålderdomshemmet, visar i alla fall att han var viktig för henne, men kanske hennes minnen även var plågsamma.

Det är klart att Karin Stenbergs närmaste kände till Karins och Hermans vänskap. De kunde inte hindra en förlovning, men något bröllop blev det inte. Att systern Sara Maria inte skulle få tag på albumet, som i stället övergick till brorsdottern Lisa Larsson, pekar mot det ofta förekommande gnabb som kan förekomma syskon emellan. Själv var Sara Maria sedan många år gift med en renskötare, som senare blev en känd skidtillverkare. Sara Maria var en duktig jojkare (Stoor 2007, 91–92) och i hennes repertoar som Sveriges Radio spelade in på 1950-talet finns det två intressanta jojkar. En handlar om en förlovning, som flickans samiska föräldrar motsatte sig. Stilen med sina korta versrader är som tagen ur Kalevala och beskriver hur flickan tog på sig ryggsäcken, knöt bärbanden, gick ut, spände på sig skidorna och sade: "Kåta har han och renhjorden kan han valla natt och dag, vajja... Men han dög inte, och nu åker jag"

[20] Uppgifter av Lennart Öhman, Arvidsjaur, och Anita Norén, Piteå.

(Arnberg 1997, 181). Sara Marias mor hade lärt henne jojken, som hon själv i unga år delade med jämnåriga; kanske en form för unga flickors protest mot att föräldrar – kanske främst deras fäder - ville bestämma i frågor om sina barns äktenskap. Den andra jojken handlar om ett giftermål med förhinder.

> Och det var på Storön vaja, valla aa…
> Där samerna fordom har skött renar…
> - Och den där kvinnan var född i Arraksuolo
> aja vala val aja vala…
> Men hon gifte sig inte där vala vaala
> utan flyttade va vala
> - Men den där Ruong lurar mig att jojka vala vala…

Den avslutande raden, även den på samiska, visar att Israel Ruong tydligen kände till jojken och hade förmått Sara Maria att framföra den. Men situationen blev för känslig för henne. Hon känner sig förledd och menade att Ruong 'lurade' henne.[21] Vad var det som var så känsligt? Vem var det som var född i Araksuolo och som flyttade från Storön eller Storholmen, som ligger söder om Araksuolo i sjön Västra Kikkejaur, där familjernas fäbodar tidigare låg (Brännström 2017,262)? Kan det ha varit Karin? I så fall gällde det hennes bröllop som inte blev av.

Jag frågade Ingvar Larsson, Arvidsjaur, om hans mening om varför det inte blev något äktenskap. Han menade att det kanske fanns ett motstånd hos Karins föräldrar. Själv har jag tänkt att en skogspraktikant kunde avancera och bli forstmästare och därmed tillhöra en grupp av svenskar som man helst inte skulle ha så mycket att göra med. Redan det att en

[21] På umesamiska: *men die duohta Ruonga muv närrij juajggat dassnie* 'men den där Ruong lurade mig att jojka här'.

dotter i en samefamilj gifte sig med en svensk var förr inte helt vanligt. Det mesta tyder på att en ungdomskärlek kom i konflikt med det "kall" som Karin kände sig ha som lärarinna och att ett äktenskap i detta fall inte heller var helt accepterat i samisk miljö.

Bovallen Tjålte, skattelandets första innehavarna och deras öden

Vi återvänder nu till Karins väninna Elsa Olofsson, född Persson, och hennes barndom i samevistet Tjålte. Avsikten är ju att följa hennes livsöde. Tjålte var den plats som fadern Per Persson och hans familj tvingades lämna i början av 1900-talet. Vistet låg på stranden av Västra Jerfojaur och Nils Persson hette den tidigaste innehavaren av "Tjållt skatteland", som Elsas far kunde påminna sig (Brännström 2017, 233). Namnen "Nils Pehrsson" och "Sjul Pehrsson" förekommer i ett syneprotokoll från 1815, då Mats Nilssons skatteland "Jerffojaur" insynades. Trots namnet låg landet *norr om* sjöarna Östra och Västra Jerfojaur. Nils Persson och Sjul Persson hade i egenskap av innehavare av landet *söder om* Mats Nilssons infunnit sig vid syneförrättningen för att bevaka sina rättigheter (Dombok, Arvidsjaurs Häradsrätt 1814-1823, 321). Vi vet vidare, att Nils Perssons son Aron Nilsson och dennes systerson Per Sjulsson, brukade landet där bovallen Tjålte låg fram tills de blev utfattiga. Vargen tog den senares allra sista vaja en vinter på Vargön i Pite skärgård. Han flyttade då till sonen Mattes Persson i Västra Njallejaure nära sjön Långträsket. Uppgifterna finner man i Edvin Brännströms bok *Samiskt liv i äldre tid* (2017, 233).

I en annan synehandling från 1824, där "sökanden Lappmannen Nils Perssons andel af Jerfojaurs Lappskatteland" skulle fastställas, visar det sig att "Anders Hindricssons andel af detta land" låg i östlig riktning. Det framgår av gränserna att huvudvistet Tjålte låg centralt vid sjön Västra

Jerfojaur. Betet var dock svagt och Nils Persson var tvungen att "af närgränsande grannar Syna sig land, dels och Wintertiden å undre landet[22] circa två tredjedelar af wintren uppehålla sig." Medan syneförrättningen ännu pågick infann sig "å angränsande grannen Sjul Perssons wägnar Lappmannen Lars Nilsson, som inhyrt sig på bemälda Sjul Perssons land, och hade intet at påminna mot Syneförrättningen." Uppgifterna visar, att ett tidigare större skatteland benämnt efter den största sjön i området, vid denna tid hade börjar delas i mindre delar.

Man ser också av den sistnämnda texten hur viktigt det var att säkra sin rätt till de renbeten man behövde. Syneförrättningen år 1824 slutade nämligen med att länsman Eric Gustaf Edin påminde Nils Persson om att med domboksutdrag "til mera Säkerhet om nyttjo rätten af innehafwande andel i Jerfojaurs Lappland --- hos Konungens Befallningshafwande i Länet, ödmjukast utwärka" (Dombok, Arvidsjaurs Häradsrätt 1824–1831, 727–729)[23] Länsmannens och nämndemännens syneförrättning överlämnades för beslut vid efterföljande häradsting och fick full juridisk kraft, när den sedan underställdes landshövdingen. Nils Persson, som Elsas far Per Persson alltså kände till, hade på detta sätt fått sin rätt som insynt landinnehavare.

Till det skatteland som vi kan följa från 1800-talets början och framåt, flyttade senare Per Perssons far Per Erson. Han kom från "skattelandet Gareknak", svenska Garnet, dagens Södra Holmnäs, 17 km öster om Arvidsjaur. Brännström skriver: "Han (Per Erson) frågade först Per Sjulsson som då bodde i Njallejaure och fick lov." Vi såg att Per Erson

[22] Termen "under landet" eller "nedre landet" är vanligen beteckning för områden nedanför lappmarksgränsen.
[23] Syneprotokollen från 1843 och 1847 visar att frågor om skattelandens korrekta gränser, naturtillgångar och eventuella delningar ofta återkom. Därvid nämns även den bovall som nu är aktuell under namnformen Tioltegedd, dvs. med nu brukad stavning *Tjålttageäddie*, jfr. *tjåltta* 'kulle', *geäddie* '(bo)vall'.

enligt Karin Stenbergs ord var med på Kallaxheden 1888. Vilket värde hade då den tidigare landinnehavarens löfte till Per Erson, Elsas farfar? Det skulle senare visa sig att det inte var mycket värt, när en bonde i början av 1900-talet såg att området kring Tjålte med en frodig gräsvall, potatisåker och präktig tallskog runt om, skulle passa bra att ta med i ett nybruk. På platsen fanns då familjen Perssons stuga, ladugård, kåta, två härbren och en hjäll, förutom två båtar och torkställning för not vid stranden.[24] Vallen var gödslad av renar sedan generationer tillbaka och var en attraktiv slåttervall för en ny ägare. Man kan ännu på internet (Fornsök, ortofoto) se hur vallen avteckna sig i grönt mot omgivande brunaktig terräng.

Härbren i Lappstan, Arvidsjaur, med anor från 1700-talet. Kåtor och härbren finns här sedan 1826. Foto: Olavi Korhonen

Den 81-årige Per Persson intervjuades 1953 av tidningen Norra Västerbotten (1953-10-08) som skrev: "Samerna hade kvar tron på sin urgamla rätt att få bo på sina visten i skattelanden, men en nybyggare kom och lät insyna området kring vistet som nybygge och då följde även

[24] Brännström redovisar på 1930-talet färre byggnader än andra källor visar (2017, 245)

lappvistet med Tjolt med." Reportern kunde givetvis inte återge Per Perssons tonfall vid intervjun, men av Elsa Olofssons berättelse om händelsen på band får vi veta mer om hur den uppfattades.

Några minnen från samevistet Tjålte, återgivna av Elsa Olofsson

Elsa Olofsson har berättat om livet i barndomshemmet, där hennes far växte upp och där hans föräldrar ännu levde. Man bodde under vintern i stugan med öppen spis. I den lagade man sin mat, innan man senare skaffade sig järnspis. Den öppna spisen gav både värme och ljus från tjärved (DAUM 6607) och då kunde Elsas mor sy skor till alla, sommar- och vinterskor (DAUM 3969; 4046).[25] På sommaren bodde man däremot i kåtan på vallen med en eldstad av det vanliga slaget. När man skaffade sig fotogenlampa behövde man köpa fotogen och frakta den fem mil från Arvidsjaur och det var tungt (DAUM 3978; 3968; 4046).

> När vi åt hade vi träskålar och tråg, inte hade vi något annat. Sedan var det skedar och kosor, men sådana nymodigheter som gafflar hade vi inte, utan det var bara knivar vi använde – och fingrarna förstås – när vi åt (DAUM 7242). I stugan satt vi på golvet vid måltiderna – precis som vi gjorde i kåtan om sommaren. Fisk och kött var den viktigaste födan och på den tiden fanns det även fågel i skogarna, som far jagade, men potatislandet var först inte så stort. Far hade senare bara lite renar men så pass att vi hade kött och så hade vi ju mjölk från korna. Getter hade vi också och fisk fanns i sjön. Nog hände det att mjölet tog slut och då blev det till att låna från bönderna i Östansjö, men vi behövde egentligen inte svälta. (DAUM 3968)

[25] Sommarskor, *bárkáhk* och vinterskor, *gåjkiekh*.

När man skulle proviantera, for man till Arvidsjaur. Dit färdades man med båt längs några sjöar. På landsträckorna bar man sin packning. Elsas far bar ibland 50-kilos mjölsäckar på sådana sträckor mellan sjöarna (DAUM 4021). På snöföret var det litet lättare på skidor eller med den häst de hade (DAUM 4046). Om våren fick fadern lite inkomster i flottningen och på vintern i timmerskogen, när inte arbetet i renskötseln hindrade det (DAUM 6607). Elsa berättar:

> En vinter hade far skadat handen så att han fick blodförgiftning. Först försökte han kurera sig hemma, bl.a. med omslag med kogödsel, som någon föreslog, men sedan blev han tvungen att skida till Arvidsjaur. Han hann inte dit på en dag, utan fick lov att övernatta i Seudnur. Doktorn sade, att hade han kommit en dag senare, hade han inte klarat sig (DAUM 4022). Om han hade dött, då hade vi barn fått "gå på socknen". Och min bror Oskar dog av blindtarmsinflammation – han hade fått blå mage. Min syster Edla levde bara en månad efter födelsen. Förr fanns det knappast någon doktor närmare än i Piteå. (DAUM 7242)

> Under spanskan blev far sjuk och hade tänkt skida till Östansjö, - det är en bra bit dit - för att få tag på några droppar konjak. Det var den enda medicin som fanns då, men mor hindrade honom. Olyckor med kreaturen hade vi också. En ko dog när den skulle kalva och två förlorade vi, när vi flyttat till krontorpet i Lund, efter det att vi tvingats flytta från Tjålte. Hästen gick genom isen en gång när mor, som var som en riktig hästkarl, var ute med den. Hon ropade så det hördes ända hem och höll hästhuvudet över isen tills räddningen kom, så det gick lyckligt. (DAUM 3600)

Elsas farfar och farmor bodde på vintern i stugans kammare i Tjålte, alla de övriga i köket. På sommaren bodde farföräldrarna i en kåta på södra sidan av sjön mitt emot vistet. Där fiskade de med kolknot och hade sina

getter. Innan Elsas farmor dog blev hon sjuk i den där bröstsjukdomen, hostade våldsamt. På väg till Storstämningshelgen blev de tvungna övernatta mellan Seudnur och Karakselet. Då blev det kallt för dom gamla och farmor blev sjuk men var med hela helgen. När dom kom hem dröjde det inte länge innan hon dog, det blev väl lunginflammation. Då blev Elsas farfar ensam. Farmor dog 1914 och farfar dog 1916 (DAUM 4046). Elsa berättade en gång på band:

> Vi barn hade det så trevligt i Tjålte. Jag kommer ihåg när far och mor for till kalvmärkningen i Tjadnes.[26] Då tog mor med sig getterna dit, men jag, min syster Anna och de yngre syskonen stannade hemma för att sköta korna, vi hade två kor. Men far for inte varje sommar till Tjadnes, utan tog med oss till Valkanjaure för att fiska och för att korna skulle få bättre bete. Där halstrade vi fisk i sommarkåtans tak eller på en speciell ställning över elden.[27] Det var så gott. Vi fick mjölk från korna – och så hade vi ju getter. En gång höll några getter på att drunkna i en älv, men vi grep dem vid hornen och förde dem till stranden. Slåttermarkerna hade vi vid Nimtek och dit det är halvannan mil att gå. Närmare fanns det inga utängar för oss. Dom hade bönderna i byarna närmast reserverat för sig själva. Men vi tog lövruskor till korna och kokade sörpa åt dem på vintern. (DAUM 4021)

Trots fattigdom, sjukdom och ett strävsamt liv lyser det i Elsas berättelse fram ett ljus av en idyllisk ungdomstid. Men vid ett tillfälle ser man ett mörker som hotar.

[26] I Tjadnes hade Per Persson byggt en kåta för sin familj så sent som 1925 (Brännström 2017, 209).
[27] DAUM 3970, Elsa Olofsson, Anselm Persson. Ställningen kallades *barvvie* 'rökställning'. På den lade man fisk till halsring som man trätt upp på pinnar, jfr. verbet *vátjuostit* 'sticka fisk på pinnar (som placeras på ställning för halstring)'.

> En gång gjorde vi en upptäckt också, som inte var så rolig. När vi barn en helg var ute och åkte skidor i det klara månskenet och var på väg hem till Tjålte från Innervik, då såg vi en lada på en plats, där någon hade fäst ett nät i laddörren. Det var tydligt att den rackarns bonden hade tänkt fånga en ren. Det var nog meningen. Det fanns renar i trakten. Vi rev bort nätet. (DAUM 3970)

Hösten då familjen Persson tvingades att lämna sitt hem i samevistet Tjålte

När Elsa Olofsson var 82 år – och flera gånger efteråt - kom hon vid inspelningarna in på händelsen när hon omkring 14 år gammal med de andra tvingades flytta från Tjålte. Vid minnena av det som hände blir Elsa för första gången upprörd.

> Då kom det en svensk från Sorsele, den där gubben Lundqvist, och sökte ett nybruk. Han såg den vackra tallskogen och så tog den där jädrans bondtölpen Tjålte också.[28] Du vet, han såg hur vackra tallar det fanns där och så tog han Tjålte. Alla byggnaderna blev kvar, stuga, lagård, kåtor, två härbren och en hjäll (DAUM 4022). Vi fick inte ta med dom. Det må vara stugan, men häbrena![29] Dom fick vi inte ta med. Bodan rev han och brände som kolved. Fast nu kommer jag ihåg; den större köpte Ville Larsson i Östansjö, och fraktade dit. Kåtan blev kvar (DAUM 3970). Då var vi alltså tvungna att flytta iväg. Det var redan höst så vi körde våra saker med häst (DAUM 7199). Min bror Alvar var nog bara två år gammal. Då var vi sju syskon för två hade dött. (DAUM 4046)

[28] Elsa brukar här frasen *Tjåltuv väldij niddatjen dádtja* 'han tog Tjålte den jädrans bondtölpen'.
[29] Man kommer att tänka på passusen i *Dat läh mijen situd* om den rike bonden som bryter sig in och tömmer den fattige samens visthusbod. Det sägs dessutom att det händer den "som måste gå från sitt hem" (1920, 27–28).

> På vallen i Tjålte hade det varit fint vallhö och det ville han också ha [...] så den sista sommaren, då vi var där fick vi inte längre slå höet. Han slog höet också. Vi unga tog väl inte flyttningen så hårt, men det var värre för föräldrarna. Det var sent på hösten, så vi fraktade våra saker med häst och släde till det där kronotorpet Lund, som far lyckats få tag på. Vi ledde korna och skaffade dit sängar och sånt på släden. (DAUM 6199)

Det skulle visa sig att huset i Lund var i dåligt skick. När föräldrarna återvände till Tjålte för att hämta fler saker, stannade Elsa, Anna och de yngre syskonen på det nya stället. Det var kallt och de gjorde en kraftig brasa i den öppna spisen murad av "gråstenshällar", men sköt spjället för tidigt. När de vaknade på morgonen hade några av dem ont i huvudet. "Men", säger Elsa på bandet: "vi klara oss i alla fall bra, ingen av oss blev ihjälose". Det var säkert glest i timmerväggarna, för när sommaren och myggtiden kom blev myggplågan i stugan outhärdlig. Den 81-årige Per Persson berättar långt efteråt i en tidningsartikel, att man blev tvingade att snabbt bygga en kåta att sova i för myggens skull. Resterna av den kåtan fanns ännu kvar på 1950-talet (NV 1953-10-08). Positivt i Lund var tillgången på myrslåtter. Man kunde skaffa två kor till och en oxe. Men den första tiden var svår.

> Vi trivdes inte riktigt i Lund, berättar Elsa, och inte korna heller. Den första sommaren kommer jag ihåg att dom hela tiden ville norrut men tvekade om vägen till Tjålte, så en gång när far och mor var borta tog jag och Anna och följde korna till ett ställe där dom kände igen sig. Sedan kom far och mor och upptäckte oss, men då fick de i alla fall den första sommaren beta i Tjålte. Far och mor saknade förstås även sitt gamla hem. Korna trivdes inte på något vis i Lund, det nya stället. (DAUM 6199)

> I Tjålte hade vi haft fyra getter men i Lund fler. Vi gjorde ost och fil av getmjölken. Man kunde ju inte dricka kaffe utan getost. Efter 14 år köpte far ett hemman i Vaksemjaure, dit vi flyttade 1927 och där var fisket bättre än på de tidigare ställena. (NV 1952-12-23)

Per Persson med sin fru Greta Cajsa och dottern Elsa i Vaksemjaur. Foto: Edvin Brännström (2017, 233)

När Edvin Brännström på 1930-talet gjorde uppteckningar i Vaksemjaur och talade med Elsas far, märker man att han drömmer sig tillbaka till Tjålte, den plats där han växte upp och bodde fram till 1913 med sin familj. Platsen var sedan århundraden en utvald plats på grund av den trivsamma miljön. Brännström skriver (2017, 233–234): "Dit kom man från flyttningen på våren i slutet av april. Det låg torrt till, på en backe mot sjön. En kåta fanns där, två häbbren och en hjäll *Luöpti*. Notställning, *trahppo*[30] fanns vid sjön, och båtar." Per Persson ger detaljerad

[30] En *luöpttie* 'hjäll (enkel lave på stolpar att torka fisk eller kött på)', jfr. Manker 1968, 126–127, foto 201, 202, 204; *tráhppuo* 'torkställning för not (flera horisontella upphöjda stänger)', jfr. Brännström 2017, 171.

information om skattelandets gränser och nämner bl.a. att gränsen runt "Tjållt skatteland" löper "till en liten tjärn som hette *Raiejauratj* (rå- eller gränstjärnen). Där träffades fyra skatteland ihop, nämligen *Tjållt*, *Gangsja, Sargejaure* och *Girona* skatteland. Platsen utmärktes av två tallar som voro bleckade på fyra sidor. Det var mycket stora tallar. Man såg textningen på långt håll." Fynd av markerade gränstallar och skattelandsrösen gjordes i ett fältarbete som vid sekelskiftet bedrevs kring frågor om forna skattelandsgränser (Korhonen 2002a; 2002b).

Epilog om väninnorna Karin Stenberg och Elsa Olofsson

Per Perssons kännedom om skattelandets historia och gränser hade förlorat betydelse för honom själv när avhysningen kom 1913. Det löfte som hans far Per Erson, Elsas farfar, hade fått, saknade nu värde. Karin Stenberg nämner också i sin skrift (2020, 35) att "...i senare tid har man börjat att utan vidare taga från oss våra skatteland." En sådan händelse var den nämnda konfiskeringen av insynehandlingarna 1887 (Norrbottens länsstyrelses landskansli EXXII:2). Där nämns att den ena hälften av "Westra Jerfejaurs lappland" innehas av "Per Sjulsson genom arf efter Aron Nilsson." Det var Aron Nilsson som förlorade sin sista vaja på Vargön i Pite skärgård och det var Per Sjulsson som gav Elsas farfar löfte att stå sig ned i Tjålte. Det som enligt gamla rättsprinciper eller personliga löften (inklusive köp) hade förmedlats var nu överspelat av en ny tid då annan rätt härskade och andra personer bestämde.

Nu stärktes genom kolonisationen jordbrukets rättigheter till mark på bekostnad av rennäringens behov. Karin Stenberg nämner i sin skrift (2020, 35) de så kallade "hemmansregleringarna", som visade jordbrukets företräde i förhållande till samisk rätt till skatteland (jfr SOU 1922:53; SOU 1990:91). Men hon hävdar djärvt att "Samefolket har aldrig själv avsagt sig anspråken på sitt land... i kraft härav anse vi, *att Sameland*

tillhör sameh med urminnes hävderätt (2020, 108). Det är uppenbart att väninnorna Karin och Elsa delade många erfarenheter och stärkte varandra i strävandena att hävda sina fränders rättigheter, näringar och kultur. Karin gjorde det i en offentlig kamp på många fronter, Elsa gjorde det som en dold lokal supporter till henne.

Referenser

Arkivmaterial
Dialekt- ortnamns- och folkminnesarkivet, fonogram:

ULMA 0576, Karin Stenberg f. 1884

DAUM 3600, 4046, 6199, 6607, 7242 Elsa Olofsson f. 1898

DAUM 3968, 3970, 3978, 4021, 4022 Elsa Olofsson, Anselm Persson f. 1897

Tidningar
https://tidningar.kb.se/

Barometern

GA *Göteborgs Aftonblad*

NF *Norrskensflamman*

NK *Norrbottens Kuriren*

NP *Norrbottensposten*

NV *Norra Västerbotten*

SNT *Skellefteå nya tidning*

SvD *Svenska Dagbladet*

TU *Tidningen Uppsala*

ÖP *Östersundsposten*

Litteratur

Arnberg, M., Ruong, I. & Unsgaard, H. (1997) *Jojk:* [en presentation av samisk folkmusik] = [Yoik]: [a presentation of Saami folk music], Rev. utg., Sveriges radio, Stockholm.

Bergling, R. (1964). *Kyrkstaden i övre Norrland: kyrkliga, merkantila och judiciella funktioner under 1600- och 1700-talen*. Uppsala.

Brännström, E. (2017). *Samiskt liv i äldre tid: Edvin Brännströms uppteckningar från Arvidsjaur och Arjeplog redigerade av Ivan Eriksson med språkliga kommentarer av Olavi Korhonen*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur

Korhonen, O. (2002a). Lappskatteland i Arvidsjaur. *Samefolket*. 2002:1, s. 25–27.

Korhonen, O. (2002b). Mer om skattelandsrösen och gränstallar i Arvidsjaur. *Samefolket*. 2002:2, s. 36–40.

Korhonen, O. (2003). Här har ni mig. Om Karin Stenberg, samernas förkämpe i Arvidsjaur. Boström, Ulf (red.). *År av liv: Luleå stift 1904–2004*. Luleå.

Korhonen, O. (2017) Karin Stenberg (1884–1969): samernas förkämpe i Árviesjávrrie: en presentation [stencil]

Lantto, P. (2000). *Tiden börjar på nytt: en analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950*. Umeå. Tillgänglig på internet: http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-50562

Manker, E. (1968). *Skogslapparna i Sverige: fältanteckningar*. Stockholm.

SBL Svenskt biografiskt lexikon: https://sok.riksarkivet.se/sbl/Start.aspx

SOU 1922:10. Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling. Uppsala 1922.

Stenberg, K. (1957). *Lappstaden i Arvidsjaur: samisk sed och tradition*. Uppsala

Stenberg, K. & Lindholm, V. (2020) *Dat Läh Mijen Situd – Det är vår vilja, En vädjan till den svenska nationen från Samefolket*, I: Össbo, Å. Marklund, B., Nilsson, L.M. & Stoor, K. (red) *Skogssamisk vilja. En jubileumsantologi om skriften "Dat läh mijen situd", Karin Stenberg och skogssamisk historia och nutid*. Umeå 2020.

Stoor, K. (2007). *Juoiganmuitalusat - jojkberättelser: en studie av jojkens narrativa egenskaper*. Tillgänglig på internet: http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-1323

Ortnamnslista

Ardnasjaure *Árdnasjávrrie* (SaU)
Araksuolo ~ Arraksuolo *Árraksuoloj* (SaU)
Arvidsjaur *Árviesjávrrie* (SaU)
Boden *Suttes* (SaL)
Gangsja *Gáŋssjá* (SaU)
Girona (nordlig namnform för) *Györane*; se Östanjö
Glottja *Glådtjá* (SaU)
Gällivare *Jiellevárre/Váhtjer* (SaL)
Jokkmokk *Jåhkåmåhkke/Dálvvadis* (SaL)
Järfojaur *Jeärffure* (SaU)
Karakselet *Garrieke* (SaU)
Lillpite *Uttja Byöhđame* (SaU)
Luleå *Juvelu* (SaL)
Luleälven *Julevädno* (SaL)
Långträsket *Guhkiesjávrrie* (SaU)
Mader *Njuollavárrie* (SaU)
Mattisudden *Smirjjo* (SaL)
Mausjaur *Mávasjávrrie* (SaU)
Njallejaure *Njallajávrrie* (SaU)
Palkovare, *Bálgguovárrie* (SaU)
Piteå *Byöhđame* (SaU)
Pjesker *Bieskiejávrrie* (SaU)

Porjus *Bårjås* (SaL)
Radnejaur *Rádnávrrie* (SaU)
Raiejauratj *Rájjiejávrátje* (SaU)
Sargejaure *Sárgávrrie* (SaU)
Seudnur *Syövdnure* (SaU)
Skellefteå *Syöldate* (SaU)
Strittjomvare *Striehtjuomvárrie* (SaU)
Tallberg se Palkovare
Tjadnes *Tjadnas* (SaU)
Tjålte ~Tjålt ~ Tjållt ~Tjold *Tjåltta* (SaU)
Umeå *Ubmeje* (SaU)
Vaksemjaur *Vakssamjávrrie* (SaU)
Valkanjaure *Valkkanjávrrie* (SaU)
Västra Jerfojaur *Jilliebe Jeärffure* (SaU)
Västra Kikkejaur *Giehkure* (SaU)
Västra Njallejaure se Njallejaure (SaU)
Östansjö *Györane* (SaU)
Östersund *Staare* (SaS)
Östra Jerfojaur *Luvlliejávrrie/Luvliebe Jeärffure* (SaU)

”Hans själ är nomadens”: Valdemar Lindholms författarskap och engagemang för skogssamiska frågor

Åsa Össbo

Bland det tidiga nittonhundratalets starka samiska aktörer fanns även flertalet samevänner, det vill säga företrädare för majoritetssamhället som på olika sätt deltog i att uppmärksamma frågan om samiska rättigheter tillsammans med samiska aktörer eller på egen hand. Det kunde vara politiker, journalister, predikanter, konstnärer och författare. I kretsen kring den samepolitiska ledaren och debattören Elsa Laula Renberg (1877–1931) fanns till exempel politikerna Carl (1860–1946) och Anna Lindhagen (1870–1941), norska journalisten Ellen Lie (1876–1946) och predikanten Jonas Stadling (1847–1935). Konstnären Johan Tirén (1853–1911) och dennes broder Karl Tirén (1869–1955) vars konstverk respektive fritidsintressen på olika sätt stöttade samiska rättigheter och samiska traditioner. I den konstnärliga och utbildande nischen återfinns Valdemar Lindholm som var författare, översättare och journalist med stort intresse för samernas historia och framtid. Valdemar Lindholm höll i pennan för nedtecknandet av boken *Dat läh mijen situd*, men enligt Karin Stenberg bar hon själv ”ansvaret för de meningar och synpunkter” som lades fram (Stenberg & Lindholm 2020, 13).

Litteraturvetenskapen har ännu inte haft så mycket att säga om Valdemar Lindholm, det beror troligen på att det är svårt att hitta material om honom (Lundberg 1992, 4; Jonsson 2009a). Av vissa anses han också såsom ”glömd” (Nilsson-Tanner 1968, 25). Litteraturvetaren och förre

redaktören för tidskriften *Provins*, Erik Jonsson försökte författa en minnesartikel om Lindholm men skrev istället två blogginlägg om sina ”misslyckanden” (Jonsson 2009a; 2009b). Lindholms brors barnbarn, historikern Anna Lundberg, skrev en uppsats 1992 som begrundar honom som ”Folklorist eller vildmarksromantiker” mot bakgrund av populärlitteratur under 1900-talets första hälft. Lundberg använde privatarkiv med Lindholms korrespondens och lyckas ge en så nyanserad bild av den kringflyttande Lindholm som kan göras inom ramen för en kandidatuppsats. Bristen på material om Lindholms egen person står i skarp konstrast till den uppsjö av romaner, artiklar, revyer och uppteckningar han producerade under sina fyrtiosex aktiva år som publicerad författare.

Valdemar Lindholm har som sagt omtalats som folklorist för sin författarmetod och som vildmarksromantiker för sitt ämnesval (Lundberg 1992). Vad drev Valdemar Lindholm att tillsammans med Karin Stenberg skriva om samiska – och i synnerhet skogssamiska – rättigheter och förhållanden? I en tid då vildmarksromantik kritiserades och författare som Olof Högberg och senare Ludvig Nordström framhöll Norrlands plats i den svenska historien, verkar Lindholm spela på en annan planhalva. Den vildmarksromantiska genre som många andra av tidens etablerade författare arbetade i ”kritisk dialog med” (Forsgren 2018, 62) verkar istället Lindholm välja som röst. Efter att ha försökt sätta sig in i det samiska språket för att göra uppteckningar av samiska sagor och berättelser, var det kanske en röst som enligt Lindholm samsades väl med urfolkets rättighetsfrågor? Eller var de samiska rättighetsfrågorna bara en parentes i Lindholms författarbana, i övrigt överensstämmande med norrlandsförfattarna under tidigt 1900-tal? I det här kapitlet belyses och diskuteras en bit av Valdemar Lindholms omfångsrika författarskap i förhållande till hans litterära samtid och en möjlig bakgrund till att han

ställde sin penna till förfogande för den skogssamiska saken i kampskriften *Dat läh mijen situd. Det är vår vilja!*

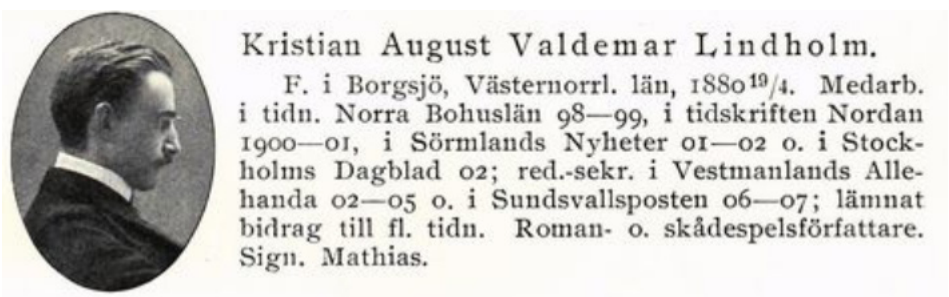
Bakgrunden och uppväxten

Valdemar Lindholm föddes 1880 i Borgsjö socken i Västernorrlands län, son till Josefina Vilhelmina Borgström (1858–1931) och läraren, författaren, folklivsforskaren och tidningsmannen Per August Andreas ”PA” Lindholm (1856–1944). PA Lindholm anses vara den författare som inledde det moderna sameromantiserande författandet med boken *Lappen från Manjaur och hans dotter* (Lundberg 1992, 8). Detta erkännande var snarare en tvivelaktig ära och var ”med få undantag ett dystert kapitel i den svenska diktningens historia”, enligt Thorsten Jonsson (1938, 25). Boken kom 1883 under pseudonymen Mathias Bjugg; den som känner till Västerbottens läns fjällbebyggelsehistoria kan namnet från en nybyggarpionjär vid namn Mathias Bjuhr som grundande byn *Gajhrege*/*Gajhtohke* (SaS) Matsdal i Vojmådalen vara bekant, medan Manjaur är en sjö och by belägen mellan *Likssjuo* (SaU) Lycksele och *Nuoráne* (SaU) Norsjö inom Vindelns kommun, nära den by där PA Lindholm växte upp. Innehållet bygger på en sägen om osämjan mellan en trolldomskunnig same och en nybyggare (Brändström 2004), historiens geografiska positioner har förflyttats en aning.

Valdemars föräldrar var båda födda i Västerbottens läns inland, byarna Arfliden respektive *Knafta* (SaS) Knaften utanför Likssjuo. De kom från nybyggarsläkten som några generationer tillbaka kan ha haft viktiga kopplingar till samer, exempelvis genom en fadder Anders Olofsson Ainek från Vapstens lappby (RA, HLA, Lycksele kyrkoarkiv, födelse- och dopböcker 1778–1813). I *Från det gamla Lappland: arkivanteckningar* (1904) kartlägger far och son Lindholm hur olika nybyggar- och prästsläkter (ofta med samiskt ursprung) har gift sig samman över

generationer; släkter där de själva ingår jämte berömda släkter som Sundelin, Laestadius, Öhrling, Lindahl, Fjellström och Ahlenius.

Under Valdemars tidiga uppväxtår bodde familjen först i Göteborg, där de enligt Lundberg (1992, 10) fick utstå fattigdomens umbäranden, medan fadern förde ett kringflackande liv bland annat på grund av samarbetssvårigheter på tidningsredaktioner. Det går emellertid att spåra Valdemars hemvist genom faderns arbetsplatser. PA Lindholm arbetade som folkskollärare i Kungsbacka mellan 1881 och 1888, lärare i Piteå landsförsamling 1888, 1891 grundade han tidningen Norrbottens Allehanda och verkade som redaktör till 1893. År 1894 arbetade PA Lindholm som förstelärare vid Korsnäs sågverksskola 1894 och sedan Vännäs 1899 (Lundstedt 1910, Vol. XVI). Att Valdemar gått skola i *Bidum* (SaP) Piteå vittnar boken *Robinson på Lill-Fårö och andra norrländska äventyr berättade för ungdom i alla åldrar* (1934).

Källa: Svenskt porträttgalleri, avd. XVI. Tidningsmän (biografier af Bernhard Lundstedt) http://runeberg.org/spg/16/0141.html

Rastlösheten

Fadrens livsföring verkar ha gått i arv till Valdemar, i bostadshänseende såväl som i yrkes- och ämnesval men även i hans karaktär. Valdemar flyttade ofta, blev författare och publicist, skrev om det norrländska och samiska området med teman ibland lånade från faderns författarskap.

Valdemar var gift tre gånger varav det sista äktenskapet endast varade några månader, vid 67 års ålder dog han av en hjärtsjukdom, ”nästan helt ensam och totalt utblottad” (Lundberg 1992, 10–13). Lindholm arbetade sin sista tid främst som översättare och dessförinnan, parallellt med författarskapet, vid ett antal olika tidningsredaktioner runt om i Sverige. Det var tydligt att skrivandet var hans levebröd. ”Hans själ är nomadens” skrev Sundsvalls tidning om honom på 60-årsdagen (Länsbiblioteket Västernorrland).

Hans författarkollegor må ha omnämnt honom som rastlös och ombytlig: ”han bytte signatur lika ofta som skjorta” (Nilsson-Tanner 1968, 25). Däremot ansågs han vara tämligen konsistent i sitt författande, även om kvaliteten kunde variera och historierna användas om igen.

Indignationen och naturen

Det har skrivits om Valdemar Lindholm att redan från början av skrivarkarriären var den norrländska naturen den egentliga huvudpersonen, medan människorna mest framstår som ”mallar eller docklika stereotyper” för att bära handlingen vidare (Länsbiblioteket Västernorrland). Vid min läsning av Lindholms verk framstår det som att människorna är så tätt sammankopplade med sin omgivning att de inte kunde undgå den, eller att de – åtminstone vissa – inte ville söka magistrera den. Naturen är en deltagare med agens som, enligt Lundberg (1992, 23), spelar avgörande roll för karaktärernas slutliga öde. På så vis verkar Lindholm närma sig en samisk berättartradition, där berättaren går in i det som berättas, berättar inte *om* utan *genom*, som exempelvis i jojken (Stoor 2007).

Den nordsamiska berättartraditionen med Johan Turi i förgrunden kan sägas bygga varken på sagor eller myter utan på minnen vilket kommer

fram i Turis *Muitalus sámiid birra*, ordet berättelse som härleds till *muitit* att minnas (Cocq 2007, 41) och återspeglar en muntlig tradition snarare än skriftburen. Den sydsamiska berättartraditionen skulle kunna ses vara litet annorlunda, åtminstone om vi tar Torkel Tomassons upptecknin*gar Vaajese* (Mebius 2008) som exempel, där betydelsen av ordet vaajese (SaS) har mer ordagrant att göra med sägner och berättelser. Betvingandet av naturen kommer däremot till uttryck i den ambivalenta tillbakablick och modernitet som utmärker den mer erkända Norrlands-litteraturen (se Öhman 2015, för ambivalensen) och som Lindholm inte verkar höra hemma inom.

I sin avhandling om debatten om Norrland och naturresurserna har Sverker Sörlin (1988) använt det vid förra sekelskiftet frekvent förekommande epitetet *Framtidslandet* om Norrland. Sörlins idéhistoriska analys baseras till stor del på litteratur och opinion om Norrlandsfrågor kring sekelskiftet. Där Ludvig Nordström förespråkade ett naturresursernas Norrland – en industriromantik, gav Pelle Molins stämningsdiktning röst åt avståndstagandet till industrialismen, ett ”sinnenas Norrland” som skulle (för)bli ödemark – en vildmarks-romantik. Medan Olof Högberg kan sägas ha en fot i båda läger, verkar Lindholm inte riktigt passa in i någon av dessa traditioner, utan hänförs av litteraturhistoriker tillsammans med Martin Koch, Otto Dahlkvist och Jonas Stadling med flera författare, till den mer socialt skildrande *indignationslitteraturen*. Författare som placeras i det facket karaktäriseras främst av att de gav uttryck åt och bar fram ilska och förtrytelse över olika sociala orättvisor (Sörlin 1988, 156–159, 225).

Valdemar Lindholm kan möjligen utmärka sig än mer, i sin förmåga att se och erkänna urfolkets existens och framtid, där andra författare snarare på olika sätt försöker inlemma, eller med begrepp hämtat från

bosättarkolonial teoribildning, *eliminera* urfolket (se Wolfe 2006) in i en gemensam norrländsk identitet. En bosättarkoloni skiljer sig från en råvarukoloni, då målet med koloniseringen snarare är att erövra land för bosättning och då ställs undvarandet och elimineringen av urfolket i fokus, inte exploatering av urfolket genom exempelvis arbete. Lindholm tar inte in på samma bana som de mer norrlandspatriotiska författarna.

Lindholm debuterade med novellsamlingen *När skogen dör* (1901) som tydligt, i likhet med flera andra norrlandsförfattare, skriver tillbaka mot skogsbolagsväldets inverkan på norrländska förhållanden. I boken beskrivs hur människorna förlorar sin mänsklighet när skogen huggs ner: skogens väsen försvinner och den ständiga pengajakten kommer in i människans liv; den som mördat skogen har gjort människorna som levde där till maskiner. Bolagstjuvarna, i sina skogsaffärer, utnyttjar människor och hatet som följer i bolagstjuvarnas och deras metoders spår vänds till sist mot huvudpersonen och dennas egna familj. Samtidigt belyser Lindholm, i denna sin första bok, samernas undanträngda situation när nybyggarna sätter bo i deras område, om än på ett naturromantiserande sätt (Lindholm 1901). Lundberg menar att Lindholms inspirationskällor var ”det norrländska landskapet och dess muntligt framförda kulturarv” och att det som han uppskattade mest var arbetet med de samiska sagorna och legenderna (1992, 14). Det är däremot svårt att veta när Lindholm lärde sig samiska, han var också översättare till finska samt behärskade tyska.

Bosättarkolonial medvetenhet

På sin väg mot *Dat läh mijen situd* skrev Lindholm både uppteckningar av samisk poesi och berättelser i *Solsönernas saga* (1909), *Lapska folksagor berättade för barn* (1913) och *Sagor från Lappland berättade för barn* (1918) och industrikritiska, bonderomantiska böcker som

Farfarsgården (1910), *Varg i veum* (1911) och *När gammelgården såldes* (1915). I de sistnämnda jämställer Lindholm, enligt Lundberg, ”landskapet med Gud, och lantbrukarfamiljen med frälsningen” eftersom staden och industrialiseringen formligen fördärvar människan med antingen girighet eller sjukdom (Lundberg 1992, 25); en släkting eller föregångare till den senare T.S. Eliots *The Hollow Men* (1925), de förlorade själarna, de levande döda människornas resa mot den säkra undergången. Lundberg framhåller Lindholms inspiration från Per Fjellström och Pehr Högströms fysikoteologiska idéer, som ansåg att Gud inte hade skapat något förgäves. Idéer som kombinerades väl med ett nyttotänkande, där samer skulle vara på fjället och ”svensken”/bonden bruka mark och skog (Lundberg 1992, 27). Denna uppdelande nyttotanke syns inte helt jämförbar med Lindholms berättande om samer, som strejkledare och präster, och återfinns inte i *Dat läh mijen situd*. Snarare artikulerar Lindholms berättande hellre en ömsesidig relation mellan människan och omgivningen. Men, som Johan Kihlert (2017, 2 och i denna bok) understryker, är idéerna ”helt och hållet Stenbergs”, likväl skulle Lindholm knappast ställa sin ”professionella hjälp” till förfogande om det inte rimmade med hans egen inställning.

Författare som Olof Högberg och senare Ludvig Nordström skrev utifrån Norrland som råvarukoloni; där Högberg ser naturen som ”en plats som ger utrymme för frihet, uppror och utopier”, beskrev Nordström naturen som präglat av ett ”kulturellt mörker innan det hunnit ’civiliseras’” (Forsgren 2018, 67). De båda författarna försökte, enligt Peter Forsgren, göra upp med Norrlands ”koloniala arv” (2018, 68–69), fast på olika sätt, de beskriver inte avkolonisering utifrån Norrland som en bosättarkoloni eller en del av en bosättarkolonial stat, utan snarare drömmen om den självständiga bosättarkoloniala staten, Norrland. I mångt verkar de fört fram Norrlandsfrågan ur ett bosättarkolonialt perspektiv där den

norrländska befolkningen inte i någon nämnvärd grad inkluderar samer (Forsgren 2018, 69; Öhman 2015, 280). Även om Högberg i *Den stora vreden* (1906) anses ha skrivit en klassisk postkolonial roman, verkar han litterärt välja bort samernas kamp och gemenskap med andra norrlänningar på lika villkor för att hellre närma och bekräfta norrlänningarna mot svenskar och svensk historia i allmänhet (se Öhman 2015, 281).

Ludvig Nordström skrev om *Den stora vreden*: ”Så länge norrlänningarna äro ett om sin historia okunnigt folk äro de som kolonister i främmande land” (citerad i Öhman 2015, 266). Citatet vittnar om den bosättar-koloniala omedvetenhet som både Högberg och Nordström verkar i, hur mycket de än omtalas som postkoloniala författare. Thorsten Jonsson (1938, 18) beskriver just frågan om samernas ställning som ”en mindre betydelsefull sak, som emellertid väckte stort uppseende, och bidrog till att rikta uppmärksamhet mot Norrland”.

Ett exempel från Martin Kochs *Timmerdalen* del 1 (1913, 8) beskriver samernas nedkomst från fjällen ”när vilda jakten drog fram med ödeläggelse och fördärv. Det är nu längesedan dess. Lapparna ha trängts undan långt sin kos härifrån.” Men, bondefolket trängdes i sin tur undan, enligt Koch, i del 2 (1913, 87) låter det: ”Hur ett sådant jungfruland suges ut och ödelägges av snikna lycksökare, hur infödingarna göras till slavar under främlingars lydno”, här är det tydligt att med ”infödingarna” avses inte samerna, utan bönderna som förlorade sin skog under bolagsväldets tid och proletariserades. I Kochs skildring approprieras urfolksstatusen av bönderna (jfr Veracini 2010, 46–48).

Debatten om ett självständigt Norrland ”då” såväl som nu, där förespråkarna i stort glömmer bort eller inte ser urfolket och urfolkets

land (Sandberg McGuinne 2016) är mycket intressant utifrån ett bosättarkolonialt teoretiskt ramverk och kommer inte alls fram i den postkoloniala analysen som är vanlig inom litteraturvetenskapen kring Norrlandslitteraturen. Det blir tydligt att *postkolonial* inte behöver betyda *post-bosättarkolonial* (Macoun & Strakosch 2013).

Synen på samer i Lindholms verk

Ingen har till fullo skärskådat eller analyserat Lindholms litterära framställning; trots sin rika produktion omfattas han inte av någon avhandling likt Högberg, Nordström och Koch (Sörlin 1988, 158). Lindholm författade åtminstone 45 unika verk, ett antal artiklar, revyer och kupletter; åren mellan 1908 och 1911 var hans mest produktiva period med i genomsnitt närmare 700 sidor publicerat material per år (se bilaga). Bo Lundmark framhåller flera exempel på att Lindholm inte alltid rättmätigt tillskrev upphovspersonen, i fallet med exempelvis Anders Fjellner (Lundmark 1979, 80, 87–88). I *Från det gamla Lappland* omnämns Fjellner som en etnolog med livlig fantasi som ibland ”skarfva ej så lite” när han nedtecknade sånger och sägner och att det fanns anekdoter om honom som ”tålde att skrattas åt men mera hedras ändå” (Lindholm & Lindholm 1904, 14).

Emellertid ger Lindholm en eloge till Fjellner efter *Solsönernas saga* (1909a) i romanen *Patron Englund* (1909b) som handlar om en skogsskövlare, vars goda antagonist heter just Fjellner, arbetaren och strejkledaren av samesläkt. Även om Sörlin (1988, 232) kallar det för ”radikal lappsympati [sic!]” går det att lägga ett bosättarkolonialt raster över handlingen, där det visar sig att romanens Fjellner är Englunds son, och i slutet delar Fjellner in utvecklingen i moderns tid under ”drömmarnas Norrland”; faderns tid under ”genombrottets Norrland” och hans egen tid, ”det nya Norrlands – Arbetets och arbetarnes” tid (Lindholm 1909b, 156–

7). Det kan läsas om ett påbud om en framtid i gemenskap och jämlikhet, inte eliminering.

I granskningar av litteraturen om samer har Lindholms framställningar fått viss belysning tillsammans med andra författares. Brit Uppman framhåller att Lindholm i vissa fall sällade sig till den skara som framställde samerna som lättledda barn – ja, just i Lindholms fall ”ett helt folk av barn.” Men däremot var inte avsikten eller undertonen negativ som den ofta var hos lappologer som K.B. Wiklund (se Uppman 1978, 34f, s 41). Detta är också vad Stenberg och Lindholm öppnar *Dat läh mijen situd* med – att samer har framställts som barn, men att det avspeglar att just så ”som barn ha vi sameh alltid blivit behandlade av svensken” en kritik och möjligen från Lindholm: en avbön (Stenberg & Lindholm 2020, 15).

Lindholm skrev sina alster under en tid då rasbiologin var på frammarsch, men det är tydligt att Lindholm som uppger att ”[f]ör min del begriper jag ej rasbiologi” ändå förhåller sig mycket kritisk mot dess så kallade resultat, han ifrågasätter till exempel ”riktigheten i rasbiologernas påståenden” om att ”fjällbefolkningen skulle vara en synnerligen ’mindervärdig’ stam” (Lindholm 1925, 30, 148). Snarare förespråkade Lindholm människans förmåga att i hårt arbete förändras till det bättre och att individers eventuella klammerier med rättvisan inte kunde läggas deras efterkommande till last (Lindholm 1925, 148–150). Även om Lindholm ibland skarvade med kyrkböckernas information och distribuerade felaktigheter på grund av kombinationen av egen fantasi, fria tolkningar och faktatraderingars eventuella felsteg hos uppgiftslämnarna, går det att utläsa att han anser samerna vara ett urfolk med en diversifierad historia, hövdingaminnen såväl som armod, och som hade en framtid trots såväl statliga som lokala maktingrepp. Lindholm avfärdar Lundborgs skallmätningar med ”det vittnar inte bara om grymhet utan

om en häpnadsväckande okunnighet om livet och förhållandena här uppe, en okunnighet, som inte ens är förlåtlig hos en kammarlärd professor" (Lindholm 1925, 150).

Valdemar Lindholm omskrivs i Barbara Sjoholms bok, *Black Fox* (2017) om Emelie Demant Hatt, den danska konstnären och etnografen som bistod tidigare omnämnde Johan Turi att ge ut sin bok. I ett brev från Hjalmar Lundbohm, disponent vid LKAB i *Giron* (SaN) Kiruna 1900 till 1920, till Emelie redogörs vad Lundbohm ansåg om Lindholm, en ung författare som Lundbohm påstår säger sig vara "of the Lapp race" (Sjoholm 2017, 125) och en av de romantiker som skrev om samer utan att egentligen ha någon kunskap om dem. Troligen kan detta härröra ur en skillnad mellan den kunskap som Lindholm hade främst om sydsamiska förhållanden och Lundbohms kännedom om nordsamiska förhållanden.

Det är oklart huruvida Lindholm själv uppfattade sig som same, men framgår att han ibland uppfattades som same för att han framförde samers åsikter (se tidningsreferat i Borgen 1997, 114). Sjoholm framhåller emellertid att Lindholm inte var same (2017, 125–126), men att han var seriös nog att lära sig flera samiska språk och trots att han brukar hänföras till "lappromantiken" så stödde han den samiska kampen för rätt till mark och vatten samt språk och kultur. Lundbohms syn på Lindholm kan måhända dröjt kvar hos Demant Hatt då hon några år senare avböjer ett uppdrag att skriva inledningen till en bok som visar sig vara en direkt översättning till engelska av *Solsönernas saga (1909a)*, "myt-boken" som särskilt hade irriterat Lundbohm. I sin förklaring placerar Demant Hatt både Lindholm och Anders Fjellner i ett annat fack än sig själv – och uttalar sig närmast nedsättande om Fjellner "the clergyman of Lappish extraction" (Sjoholm 2017, 259) – som några som försöker skapa en samisk Kalevala, det finska nationaleposet. Vidare positionerar Demant

Hatt sig som en av dem som känner och älskar samisk folklore som också arbetar för att ta fram det genuina materialet

> […] that the peculiar culture of the Lapps may be seen and valued as it is – or was. V. Lindholm's book and literature of a similar kind does not give any true knowledge about the Lapps and their mind – on the contrary, it is apt to give uncritical readers absolutely false ideas. […] Personally, I find a hundred times more poetry in one little genuine Lappish tale than in all Lindholm's verses put together. (Emelie Demant Hatt, citerad i Sjoholm 2017, 260)

Det går att utläsa att Lindholm använde en för tiden typisk syn på samer för att framställa ett problem. Som i *När solen sjunker* (1912) och *Lappmarksprästen* (1919) som båda bygger på samma grundhistoria, en präst av samisk börd (i boken från 1919 eventuellt inspirerad av Anders Fjellners person) som förlorar sig och sin käraste i en lavin. Hur mycket bildning som samen än tillskansar sig, hur mäktiga förfäderna än vandra, blir ödet eller samhällets straff detsamma: de vandrar bort i historien för att dö (Lindholm 1912, 265). Detta kan snarast läsas som en varnings-klocka, inte som determinism. Beskrivningen av människorna går genom naturen och omgivningen.

Narrativ som metod

Det är tydligt att Lindholm hade en kännedom om samiska berättelser och förhållanden i sydsamiskt område, särskilt inom *Vualtjere* (SaS) Vilhelmina och *Sjeltie* (SaS) Åsele. I romanen *Lappmarksprästen*, som byggde på en tidigare Lindholm-roman, används historien om nybyggaren som bränner renbetesmark för att hämnas samerna: ”hela socknen ända upp till fjället” hade ”blivit förvandlad till svartbränd ödemark” (Lindholm 1919, 269). En snarlik, men mer geografiskt specifik

historia kommer fram i *Dat läh mijen situd*, en Vilhelmina-nybyggare satte i början av 1800-talet eld på skog, med vetskap om att renmossan bränns bort för 60–100 år. ”Så gott som hela skogsområdet ända upp mot fjällfoten blev härjat” (Stenberg & Lindholm 2020, 64).

I *Dat läh mijen situd* används upprepat ”vi sameh” (vi samer) vilket tyder på att rösten var Karin Stenbergs, hon stod bakom orden men samtidigt visar det att Lindholm inte hade några problem att skriva på sådant vis. Även om det torde varit Lindholm som skrev ”Vad fingo vi istället för de oerhörda skatter, som avprässades oss? Vad fingo vi i ersättning för vår tåliga lydnad, för vårt trägna arbete, för våra hustrurs och döttrars förlorade dygd?” (Stenberg & Lindholm 2020, 29). Personligen tänker jag att Karin hellre skulle skrivit: ”…för våra mödrars, systrars, hustrurs och döttrars förlorade dygd”?

Om hur samer uppfattade Lindholms värv

Lindholm erhöll statens stipendier som ”framstående skönlitterär författare” för utgivning av böckerna *Finnbyggare* och även *Solsönernas saga* (Lundmark 1979, 98 not 87) 1908 respektive 1909. Lundberg framhåller att Lindholm fick författarunderstöd om 600 kr från Svenska Akademien 1910 (Lundberg 1992, 11). Men hur såg det samiska samhället eller samer på Lindholms värv?

Solsönernas saga var en bok som lästes lokalt, enligt uppgift skulle bland andra Ran-samen Ludwig Grahn läst högt ur boken när de hade renarna på vinterbete i *Vuordnásuvvane* (SaU) Vormsele, och den fanns i ”åtskilliga hem i detta område” (Lundmark 1979, 98 not 89). En bokanmälan i Samefolkets Egen Tidning (SET) av *Sagor från Lappland* vittnar om att författaren Valdemar Lindholm ansågs ”ägn[a] sameh och deras land sin varma kärlek” (SET 1919:1, 4).

Lindholm närvarade vid det första samiska landsmötet i *Tråante* (SaS) Trondheim 1917 och var under året jämte Andreas Wilks deputerad att framföra samernas åsikter om en riksdagsmotion och den då aktuella regeringspropositionen till riksdagsledamöter i Stockholm. De framförde att förslaget var baserat på nordliga samiska förhållanden som skiljde sig från hur situationen var i sydliga samiska områden. Lindholm deltog även i *Faahtjere* (SaS) Fättjaur vid planeringen av det första mötet på svensk sida (Lantto 2000, 77), som kom till stånd 1918 i *Staare* (SaS) Östersund. Enligt Patrik Lantto verkar det emellertid ha uppstått en ”schism” mellan Valdemar Lindholm och samer som förberedde landsmötet på svensk sida. När sedan *Dat läh mijen situd* anmäls i SET är det med försiktighet och redaktören Torkel Tomasson tar avstånd från de krav som framställs, trots att ”Lindholms (sic) resonemang” till stor del byggde på Gustaf Parks och Torkel Tomassons anföranden vid Landsmötet 1918. I vissa passager hade protokollet till och med kopierats (Lantto 2000, 109). Lantto konkluderar att troligen var ”den kritik Lindholm framförde […] alltför överdriven och skarpt formulerad för att han skulle kunna ställa sig bakom den”. Tomasson ville driva en försiktigare, saklig linje (Lantto 2000, 109). Det vittnar om en intressant mångfald av samiska motståndsmetoder redan då, eftersom vi idag läser Karin Stenberg som en tydligare författare av skriften.

Anakronism och anakorism

Valdemar Lindholms texter kan också diskuteras utifrån begreppen *anakronism*, där berättelser flyttas i tid; och *anakorism*, när en berättelse eller en person tas ur sitt geografiska sammanhang och sätts in i ett annat. Läraren och hembygdsforskaren Ossian Egerbladh (1969, 11–14) redovisar hur Lindholms skildringar av lappmarkens bebyggelsehistoria (Lindholm 1925) var ”dåligt underbyggda” utifrån församlingsböckernas material om *Dearna* (SaS) Tärna. Kanhända lutade Lindholm sig mot en

hundraårig lokal muntlig tradition än den senare Egerbladhs skriftliga? Lindholm använde ibland namnkunniga nybyggarnamn som Samuelsson och Hilduinen (för övrigt hans egna förfäder), kanske medvetet anakronistiskt men också medvetet anakoristiskt (se Freeborn 2014), vilket sågs i brännandet av skogen i böckerna från 1919 och 1920. Anakronism är i grunden ett västerländskt uttryck som måste grunda sig i en linjär tidsuppfattning, medan urfolk oftast anses ha en cirkulär tidsuppfattning, något som tagit sig litterära uttryck bland annat i Paulus Utsis diktning ”Tiden börjar på nytt” (Utsi 1974). Att berättelser och deras personer färdas och flyttas med människorna som berättar dem, är troligen inte heller något främmande inom ramen för ett nomadiserande liv, vilket gör att även anakorismen framstår som ett begrepp uppfunnet inom ramen för ett västerländskt, bofast och geografiskt perspektiv.

Andra exempel på anakorism är *Nils Örn. Prins av Lappland* (1909), *Prins av Lappland* (1941) och *I örnarnas viste* (1944) som alla handlar om en Nila av artesstammens sita. Nilas barndomsöde är ett känt tema som har geografisk spridning då det var många unga samer som med tvång togs till Uppsala för att utbildas till präster och lärare under andra halvan av 1600-talet, såsom Andreas Lundius, Olaus Graan, Olaus Sirma och Nicolaus Lundius. Lokala varianter och historier är den om Adam Kristoffersson från Ångermannabyn som mot sin faders vilja fördes till Skytteanska skolan i Likssjuo i slutet av 1600-talet, han blev sedermera klockare och nybyggare i Sjeltie och morfar till kyrkoherde Johan Öhrling i *Jåhkåmåhkke/Dálvvadis* (SaL) Jokkmokkk som tillsammans med kyrkoherden Erik Lindahl i Likssjuo skrev *Lexicon Lapponicum* 1780, en samisk ordbok. Nicolaus Örn är också namnet på en lappländsk äventyrare som i vissa källor sades vara son till en skomakare i *Rávnna* (SaL) Råneå. Han påstod sig vara av birkarlasläkt och reste runt i Europa

i början av 1700-talet, iförd sin ”lappländska dräkt” under titeln Prins av Lappland (Lindin, Packalén & Svanberg 1982).

En viktig historisk händelse, som var korrekt i tid och rum, vilken förekommer i Lindholms författarskap och i *Dat läh mijen situd* är förordningen från 1801 om att nybyggare även i Ume, Pite och Lule lappmarker måste hägna sina hässjor för att renarna inte ska komma åt höet, annars kan de inte förvänta sig någon ersättning från samerna. Likande resolutioner fanns sedan 1780- och 1790-talen för Åsele och Torne lappmarker (Rumar 2008, 59–61). Förordningarna väckte stort förtret hos nybyggarna, som ansåg sina hässjor och sin utmarksslåtter hade företräde framför renarnas uråldriga betesvanor och resulterade i flera kamper och skrivelser, något som också är ett centralt tema i *När solen sjunker* (1912).

Bosättarkoloniala samhällens problematik

Utan att gå in på Lindholms författande, konstaterar Frida Buhre i sin masteruppsats om den svenska retoriken kring samerörelsen i det tidiga 1900-talet, att den samiska gruppen delades upp i två läger ”där svenska journalister etablerade ett romantiserande, skyddande inslag av de nomadiserande samerna, vilka därmed också tillskrevs ett smalt existensberättigande” (2011, 78). Det andra lägret bestod av alla andra, det vill säga majoriteten av samiska grupper. De svenska journalisterna uteslöt framförallt ”möjligheterna för olika former av bofasthet eller en kombination av jordbruk och renskötsel” eller så bemöttes det ”med starka argument om att sådana möjligheter var olämpliga utifrån att de utgjorde temporala och spatiala anomalier”. Journalistiken romantiserade den nomadiserande gruppen med intensiv fjällrenskötsel och framställde det som att den gruppen behövde beskyddas. I den svenska synen på samernas ”barnlika” position blev samerna inte ett hot,

varken för framtiden eller genom sin historia och ett romantiserat beskyddande av samernas anakronistiska dåtid blev vanligt i beskrivningar av samer (Buhre 2011, 79). Det svenska bosättarkoloniala narrativet placerade samer ”annortiders” (Össbo 2020, jämför ’elsewhen’ hos Veracini 2010, 41). Elsa Laula, såväl som Karin Stenberg och Valdemar Lindholm (i *Dat läh mijen situd*), bryter retoriskt med den svenska journalistiken och litteraturens representation av ”samernas anakronistiska tids-tillhörighet” och ”det gränslösa spatiala utanförskapet” som hade använts ”för att tillsammans skriva ut samerna från nationalstatens framtida karta” (Buhre 2011, 84).

I *Dat läh mijen situd* ställs skogssamiska tolkningar av historiska händelser och samiska narrativ i ett samtida och framtida ljus, som ett flödande bevis på och kritik mot bosättarkoloniala samhällens problematik: att leva genom att utradera, att inte erkänna de som inte låter sig utraderas.

Sammanfattning

Valdemar Lindholms författarskap och verksamhet kunde ges mer utrymme inom forskningen, bland annat genom de brev som trots allt finns i olika personarkiv då han inte efterlämnat något arkiv utom det egna författarskapet. I detta kapitel har hans bakgrund och måhända även bevekelsegrund för att använda samiska motiv och skriva om samiska spörsmål diskuterats.

Det går inte att frånskriva Lindholms tidiga författarskap många tecken på det bosättarkoloniala elimineringsnarrativet ”det döende folket” (Lindholm 1901a), samtidigt som det temat även användes när det gällde svenska norrlänningar inom den etablerade norrlandslitteraturen. Men i Lindholms författarskap tonar samtidigt en kritik fram som blir tydligare

i de senare verken – som rimmar väl med parollen bland urfolk världen över idag: ”we are still here/vi är fortfarande här”.

Referenser

Borgen, P. (1997) *Samenes første landsmøte 6-9 februar 1917. Grunnlaget før Samefolkets dag* Trondheim.

Brändström, K-A. (2004) Per August Lindholm och den moderna lappromantiken. I: Peter Sköld & Patrik Lantto (red.) *Befolkning och bosättning i norr: etnicitet, identitet och gränser i historiens sken* Skrifter från Vaartoe – Centrum för samisk forskning 1, Umeå.

Buhre, F. (2011) ’En föråldrad brokig tafla’: Spatio-temporala representationer av samernas första politiska rörelse 1903–1907. Masteruppstas i retorik vid Uppsala universitet.

Egerbladh, O. (1969) *Tärna. Kolonisationen 1824–1861.* Ur Lappmarkens bebyggelsehistoria VIII, Umeå.

Forsgren, P. (2018) Att skriva sig fri genom/från naturen. Exemplen Olof Högberg och Ludvig Nordström. I: Degerman, P., Johansson, A.E. & Öhman, A. (red) *Norrlandslitteratur: ekokritiska perspektiv* Makadam Förlag: Göteborg & Stockholm.

Freeborn, D. (2014) *‘Is it time we move through or space?’ : literary anachronism and anachorism in the novels of Elizabeth Taylor* ProQuest Dissertations Publishing.

Högberg, O. (1906) *Den stora vreden: Nordsvenska öden ur häfd och sägen* Fritzes: Stockholm.

Jonsson, E. (2009a) Sanningsenlig redogörelse för mina misslyckanden kring forskningen i fd umeåbon Waldemar Lindholms författarskap del 1. *Dagarnas skum* https://blogg.vk.se/dagarnasskum/2009/11/04/sanningsenlig-

redogorelse-for-mina-misslyckanden-kring-forskningen-i-f-d-umeabon-waldemar-lindholms-forfattarskap-del-1/ [läst 2019-11-01]

Jonsson, E. (2009b) Sanningsenlig redogörelse för mina misslyckanden kring forskningen i fd umeåbon Waldemar Lindholms författarskap del 2. *Dagarnas skum* https://blogg.vk.se/dagarnasskum/2009/11/04/sanningsenlig-redogorelse-for-mina-misslyckanden-kring-forskningen-i-f-d-umeabon-waldemar-lindholms-forfattarskap-del-2/ [läst 2019-11-01]

Kihlert, J. (2017) Det är vår vilja. En idéhistorisk analys av en samisk motståndshandling. Kanditatuppsats Idéhistoria, Södertörns högskola.

Koch, M. (1913a) *Timmerdalen del 1 Bondefolk* Bonnier: Stockholm.
Koch, M. (1913b) *Timmerdalen del 2 Proletärer* Bonnier: Stockholm.

Lantto, P. (2000) *Tiden börjar på nytt. En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900-1950.* Kulturens Frontlinjer, skrifter från forskningsprogrammet Kulturgräns Norr 32, Umeå universitet.

Lindholm, V. (1901a) Om lapparnes mytiska poesi: några anteckningar om ett döende folk. I: *Nordan. Illustrerad tidskrift* 1900–1901, [27–30].

Lindholm, V. (1901a). *När skogen dör* Beijer: Stockholm.

Lindholm, V. (1909a) *Solsönernas saga* Åhlén & Åkerlund: Göteborg.

Lindholm, V. (1909b) *Patron Englund. Ett blad ur den svenska skogssköfvlingens historia* Åhlén & Åkerlunds enkronas böcker 30: Göteborg.

Lindholm, V. (1910) *Farfarsgården*: *berättelse* Sillén: Stockholm.

Lindholm, V. (1911) *Varg i veum* Fröléen: Stockholm.

Lindholm, V. (1912) *När solen sjunker* Nordiska förlagets elitserie 1: Stockholm.

Lindholm, V. (1915) *När gammelgården såldes och andra berättelser* Minerva: Stockholm.

Lindholm, V. (1919) *Lappmarksprästen* Lindblad: Uppsala.

Lindholm, V. (1925) *Vildmarkens besegrare: en bok om ett obekant folk i ett obekant land* Svenska Andelsförlaget: Stockholm.

Lindin, L., Packalén, S. & Svanberg, I. (1982) Nicolaus Örn (1683? -1716?), en biografisk skiss. I: *Kort beskrivning av Lappland av Nicolaus Örn*, Två förläggare: Umeå.

Lundberg, A. (1992) Valdemar Lindholm (1880–1947). Folklorist eller vildmarksromantiker - om populärlitteratur under 1900talets första hälft. Kandidatuppsats vid Litteraturvetenskapliga institutionen, Umeå universitet, Umeå.

Lundstedt, B. (1910) *Svenskt porträttgalleri. Vol. XVI: Tidningsmän* Hasse W. Tullbergs förlag: Stockholm. http://runeberg.org/spg/16/0141.html

Lundmark, B. (1979) *Anders Fjellner. Samernas Homeros och diktningen om solsönerna*. Acta Bothniensia Occidentalis. Skrifter i västerbottnisk kulturhistoria 4, Västerbottens Museum, Umeå.

Länsbiblioteket i Västernorrland, *Författare med anknytning till Medelpad och Ångermanland*. https://web.archive.org/web/20100817224926/http://www.ylb.se/authors/lindholm2.html [läst 2019-11-01]

Macoun, A. & Strakosch, E. (2013) The Ethical Demands of Settler Colonial Theory. *Settler Colonial Studies* 2013, vol. 3: 3-4, (s. 426-443).

Riksarkivet, Härnösands landsarkiv, Lycksele kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker C:2 1778-1813.

Rumar, L. (2008) Kampen om hässjorna. I: L. Lundmark & L. Rumar, *Mark och rätt i Sameland* Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm.

Samefolkets Egen Tidning 1919:1.

Sandberg McGuinne, J. (2016) ”Mitt Sápmi kan aldrig bli ditt fria Norrland” https://johansandbergmcguinne.wordpress.com/2016/08/15/mitt-sapmi-kan-aldrig-bli-ditt-fria-norrland [läst 2019-08-28]

Sjoholm, B. (2017) *Black Fox. A Life of Emelie Demant Hatt, Artist and Ethnographer* University of Wisconsin Press: Madison.

Stenberg, K. & Lindholm, V. (2020) *Dat Läh Mijen Situd – Det är vår vilja, En vädjan till den svenska nationen från Samefolket*, I: Össbo, Å. Marklund, B., Nilsson, L.M. & Stoor, K. (red) *Skogssamisk vilja. En jubileumsantologi om skriften ”Dat läh mijen situd”, Karin Stenberg och skogssamisk historia och nutid*. Umeå 2020.

Sörlin, S. (1988) *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet* Carlssons: Stockholm.

Nilsson-Tannér, P. (1968) Hemlösa i nuet – Valdemar Lindholm. I: *Norrländsk tidskrift* 1968:1.

Uppman, B. (1978) *Samhället och samerna 1870–1925*. Acta Universitatis Umensis 19, Umeå.

Utsi, P. (1974) *Giela giela*. Uppsala.

Veracini, L. (2010) *Settler colonialism. A theoretical overview* Basingstoke.

Wolfe, P. (2006) Settler colonialism and the Elimination of the Native. *Journal of Genocide Research* 8:4 [387–409].

Öhman, A. (2015) Olof Högberg, Den stora vreden och skapandet av Norrland. *Samlaren*, årg. 136 [260–286].

Össbo, Å. (2020) Från lappmarksplakat till anläggarsamhällen. Svensk bosättarkolonialism gentemot Sápmi. *Historisk Tidskrift* 2020:3, Tema Svensk kolonialism.

Bilaga 1. Valdemar Lindholms arbeten

källa: Libris flera (upplagor och titlar med samma namn existerar, här omnämns den först publicerade, kortare sångöversättningar och sångtexter ej medtagna, ej heller introduktioner i verk)

1901

Om lapparnes mytiska poesi: några anteckningar om ett döende folk. I: *Nordan. Illustrerad tidskrift* 1900–1901, [27–30]

När skogen dör Beijer: Stockholm 1901 [151 s]

På Lycksele marknad. Norrlandskildring. I: *Nordan. Illustrerad tidskrift* 1901 (1):2 [54–59]

1902

Två människor. Berättelse Bonnier: Stockholm [136 s]

1903

(som Mathias) *År 2003 eller en midsommarnattsdröm i Södertelge eller Pelle Panks stora fluga eller hvad ni behagar: stor dramatisk, komisk, tragisk ... revy med tal, sång, musik och balett i 0,999 akter och 2/3 tablåer* Södertelge [18 s]

1904

(med P A Lindholm) *Från det gamla Lappland. Arkivanteckningar bilaga till Västerbottenskuriren*, Umeå

1908

Fjället, skogen och myren. Tre norrlandssägner Göteborg: Åhlén & Åkerlund [226 s]

Finnbyggare Gebers: Stockholm [205 s]

1909

Solsönernas saga Åhlén & Åkerlund: Göteborg [288 s]

Patron Englund. Ett blad ur den svenska skogssköflingens historia Åhlén & Åkerlunds enkronas böcker 30: Göteborg [158 s]

Där hafvet börjar. Två berättelser från kusten Åhlén & Åkerlunds enkronas böcker: Göteborg [136 s]

Sven Dufva. Berättelser och äfventyr från finska kriget 1808–1809, del 1 Stormbådaren Åhlén & Åkerlund: Göteborg

Sven Dufva. Berättelser och äfventyr från finska kriget 1808–1809, del 2 Första skottet Åhlén & Åkerlund: Göteborg

Sven Dufva. Berättelser och äfventyr från finska kriget 1808–1809, del 3 Kalle Bastant Åhlén & Åkerlund: Göteborg

Sven Dufva. Berättelser och äfventyr från finska kriget 1808–1809, del 4 Bångens pojke Åhlén & Åkerlund: Göteborg

Sven Dufva. Berättelser och äfventyr från finska kriget 1808–1809, del 5 Svartholm Åhlén & Åkerlund: Göteborg

Sven Dufva. Berättelser och äfventyr från finska kriget 1808–1809, del 6 Fem kappar pengar Åhlén & Åkerlund: Göteborg [inalles 144 s)

Varulfven. En berättelse från fjäll och hav Åhlén & Åkerlund: Göteborg [93 s]

1910

Farfarsgården: berättelse Sillén: Stockholm [208 s]

Det nya gamla landet. Vildmarksberättelser Sillén: Stockholm [184 s]

Krönikor och bilder från Bergslagen Folket: Eskilstuna [93 s]

Nils Örn. Prins av Lappland. Historisk-romantisk berättelse. Del 1 [257 s]

Nils Örn. Prins av Lappland. Historisk-romantisk berättelse. Del 2 [268 s]

1911

Varg i veum. Roman 1: Staden Fröléen: Stockholm [223 s]

Varg i veum. Roman 2: Vildmarken Fröléen: Stockholm [170 s]

Brudhällan och andra berättelser Fröléens bokskatt 30: Stockholm [120 s]

1912
När solen sjunker Nordiska förlagets elitserie 1: Stockholm [268 s]

Bortom storskogen Nordiska förlagets 10-öres-serie 1: Stockholm [123 s]

1913
Lapska folksagor och äventyr: berättade för barn Stockholm [123 s]

1915
När gammelgården såldes och andra berättelser Minerva: Stockholm [187 s]

1917
För barnets skull Nordiska förlaget: Stockholm [80 s]

(som Kristian Alenius) *Den stora Vattudalen* Åhlén & Åkerlund: Stockholm [191 s]

1918
Klockorna. En kärlekssaga Svenska förlaget: Stockholm [102 s] Först utgiven i Dresden 1918 under titeln ”Die glocken die Meister Siefried”

Sagor från Lappland. Berättade för barn Stockholm: Svenska förlaget [174 s]

(som Tommy Allen) *Den stora Rubelstölden* Stockholm: Svenska förlaget [119 s]

(som Lucas M. Flower) *Bröderna Vall. Kriminalroman* Stockholm; Svenska förlaget [157 s]

(som Mathias med ”Elsa 17 år”) *Kupletter ur Alhamras nyårsrevy 1918* eller *Ola Bengtssons äventyr* Stockholm

1919
Lappmarksprästen Uppsala: Lindblad 1919 [280 s]

1920

(Med Karin Stenberg) *Dat läh mijen situd. Det är vår vilja. En vädjan till svenska nationen från Samefolket*, AB Stockholm: Svenska Förlaget [96 s]

Norrland. En översikt [9-45]; Læstadiernas ungdom: två käcka arjeplogspojkar, som blevo stora män [218-226]; Prästerskapet i Arjeplog [227-232]. I: Ramselius, Nils: *Vår nordliga hembygd* Lund: Gleerups

1921

Ur Borgsjö sockens krönika. En bok om födelsebygden Sundsvall: J. Sunessons bokhandel [140 s]

(som anonym) *Resan till Sagolandet* Korsnäs

1925

Vildmarkens besegrare: en bok om ett obekant folk i ett obekant land Stockholm, Svenska Andelsförlaget [159 s]

1926

(som Sven Högerman) *Millionärskojare, samhällsskyddare, mutkolvar och kulsprutemän i landet under Sveriges rikes lag* Stockholm [47 s]

1928

Vid Fällforsens brus. Sångvals Vännäs: Svenssons [93 s]

1931

Träsnitt ur psalmboken: en bok om psalmers diktare, för psalmers älskare Stockholm: Seelig [137 s]

1932

Öster-Fernebo sockens krönika: en hembygdsbok Gävle [271 s]

1934

Robinson på Lill-Fårö och andra norrländska äventyr berättade för ungdom i alla åldrar Stockholm: Diakonistyrelsen 1934 [168 s]
https://www.bibblo.se/annotationer/lindholm-robinson_pa_lill_faro_och_andra_norrlandska_aventyr_berattade_for_ungdommar_i_alla_aldrar.pdf

1935

En moders offer. En treklang i g-moll Stockholm: Diakonistyrelsen [131 s]

1937

Som örnar över vidderna: några bilder från bröderna Lars Levi och Petrus Læstadii ungdomsår Stockholm: Svenska missionsförbundet 1937 [70 s]

När vildmark väcktes Stockholm: SMF [229 s]

1938

Pojkar, djur och odjur Stockholm: Svenska missionsförbundet [102 s]
https://www.bibblo.se/annotationer/lindholm-pojkar_djur_och_odjur.pdf

1939

Översättning finska av Arvi Järventaus, *Kyrkoeldaren* Stockholm Lindqvist [377 s]

1941

Vildmarkens son Stockholm: Harrier [211 s]

1942

Prinsen av Lappland Del 1: Vingarna prövas Stockholm: Lindfors [138 s]
https://www.bibblo.se/annotationer/lindholm-prinsen_av_lappland_del_1_vingarna_provas.pdf

1944

I örnarnas viste Stockholm: Svenska missionsförbundet [86 s]

https://www.bibblo.se/annotationer/lindholm-i_ornarnas_viste.pdf

I brytningstider Stockholm: Lindqvist [189 s]

1946

Översättning finska av Arvi Järventaus, *Himlasnickaren* Stockholm Lindqvist [318 s]

1949

Översättning finska av Arvi Järventaus, *Malmkungen* Stockholm Lindqvist [221 s]

Syskonen Stenberg i Árviesjávrrie

Krister Stoor

Inledning

Det finns mycket forskning som visar hur stor betydelse våra syskonrelationer har för våra relationer och roller senare i livet. I det här kapitlet vill jag beskriva Karin Stenberg och hennes två äldre syskon Sara Maria och Nils Petter. Alla hade de sina roller i kampen för den skogssamiska kulturen, och för att förstå Karin Stenberg är det också viktigt att förstå hennes roll i relation till syskonen.

Karin Stenberg, en ung flicka som någon gång under tidigt 1890-tal är med om en händelse.[31] Hon är född 1884 och är förmodligen mindre än tio år gammal. Karin Stenberg hör två äldre damer förtvivlat tala om den rådande situationen som skogssamerna hamnat i efter den nya renbeteslagstiftningen 1886. Det råder en kaosliknande situation bland skogssamiska renskötarfamiljer, de gamla skattelanden och den renskötsel som hör därtill hade i ett riksdagsbeslut upphört. Den nya situationen med en ny lappby som ska fungera kollektivt hade ännu inte rotat sig hos de närmast berörda. Historikern Patrik Lantto (2012) beskriver i *Lappväsendet* om just det kaos som drabbar särskilt den skogssamiska befolkningen. ”Tänk ändå om vi hade någon lärd person som kunde tala för vår sak” (Stenberg 1963) är de ord Karin Stenberg hör och som kommer att påverka hela hennes liv och senare även skogssamernas situation. Fast det visste hon inte då. Hon hade två äldre

[31] Delar av denna text har tidigare publicerats i Bårjås 2017/2018 (Stoor 2018).

syskon, Sara Maria och Nils Petter som hjälpte henne med att lära sig läsa och skriva. Karin berättar hur Sara Maria hjälper henne med uttal på svenska språket. Karin lär sig att uttala brrr-ljud och allt som är ovanligt för henne.

Familjen lever under slutet av 1890-talet i ett semi-nomadiskt samhälle, där jakt och fiske med en småskalig boskapsskötsel är grunden för uppehället. Familjen flyttar med sina renar ned till området mellan Öjebyn och Byske på vintern och under sommaren befinner de sig i Syöldatnjuona, ett område öster om Arjeplog, en halvö omkretsad av Skellefteälven och sjöar som har sitt utlopp i älven. Under sommarhalvåret har man flera olika boplatser. En av de viktigare boplatser är Tjadnes, där flera familjer spenderar tid tillsammans. Israel Ruong (1944a; 1944b; 1959; 1991, 90–96) beskriver hur skogssamiska familjer flyttar emellan sina sommarboplatser när mjölkningen av vajor är basen för renskötseln, hushållen kunde ha upp till 8–10 boplatser som man flyttade emellan under sommartiden. Redan Gustav von Düben (1977 [1873]) beskriver denna typ av renskötsel som bedrivs inom Árviesjávrrie.

> På detta sitt område har Lappen flera kåtor af trä uppförda på tjenliga ställen, helst vid sjö, eller elf, på ¼ - ½ mils afstånd från hvar andra. Vid hvarje har han ett skjul och en omhägnad plats (kerda = gärde!), hvar uti renarne under somrarna indrifvas för mjölkning. Vid några visten har han äfven en stolpe-bod eller flera, lafvar, nätställningar, etc., synnerligen der han förnämligast har sitt tillhåll, vid hufvud-vistet. Ej sällan bo 2–5 familjer inom samma land, hvilka alla ha samma anordning af vistena, hvarföre dessa ligga temligen tätt.
> (von Düben 1977 [1873], 39)

Under midsommaren när myggen kommer utnyttjar familjerna den kunskapen att renarna skarpt ogillar det besvär myggen gör. Det finns ett flertal beskrivningar om hur renskötare agerade, bland annat hos Petrus Læstadius (1833 [1977]:352) och Ruong (1944a:130–135; 1944b). Nils Arell (1981:9) citerar landshövding Widmark som berättar att skogssamerna antänder rökeldar som skydd mot mygg och att renarna söker sig till röken.

Sommarbostället där familjen har sina renar är i Syöldatnjuona, som halvön kallas hos lokalbefolkningen. Renarna kan inte fara västerut, norrut eller söderut för där ligger Tjårvek 'Hornavan' Ujjak 'Uddjaur', Gáhkal 'Kakel' och Gubblehávrre som stora hinder. I en utredning står det att läsa:

> Landet har ju sedan gammalt kallats Sioldat-njuonje, och namnet *Sioldats lappby* bör då naturligen ha lätt för att vinna burskap. Detsamma har föreslagits av lapparna själva. – Som en kuriositet kan nämnas, att alla lappar på landet ifråga bland stamfränderna kallas Sioldat- sameh och att de ha sin egen Sioldat-vuolle, som ej mister i sångbarhet, då man passerar gränsen mellan Arvidsjaurs och Arjeplogs socknar. […]
>
> Även *landet* på Sioldat-njuonje är med sina växlande vegetationsformer gynnsamt för renskötseln. I mitten ligger höglandet med rika sommarbeten på myrarna mellan gransluttningar mot bergen, och med kala 'fjäll', som ge renarna vind och svalka. Och från höglandet mot vattnen utbreda sig relativt stora tallområden med lavbeten, lämpliga att hålla renarna, då de skola samlas på hösten. (1930 års lapputredning)

När väl myggtiden är över och i augusti månad när svampen växer till är det omöjligt att hålla ihop renarna och då låter man renarna gå i vildan. Ingvar Larsson berättar att man brukade sätta en ylletråd runt pinnen i renskällan för att den inte ska låta, i och med att ylletråden nöts upp så kommer skällan att börja låta igen efter cirka en månad. Efter renslakt och renskiljning under höst och höstvinter beger man sig ned mot kusten. Nils-Petter Stenberg berättar om flytten ned mot kusten på följande sätt.

> Den nu varande flyttningsvägen [för Västra Kikkejaurs] har gamla anor, vilka enligt sägnen sträcka sig långt in på 1700-talet. Och vad vi med säkerhet vet, är att undertecknads mors farfar Vuolla-Ola flyttade med sina renhjordar ner åt Arvidsjaur och efter Byske älvdal till kusten. Betesmarkerna hava säkerligen även i forna dagar varit kusttrakten mellan Byske och Skellefteå eller Kåge. Undertecknads morfar hade skötningsrenar åt en bonde vid Fors, tydligen nuvarande Fällfors. Bonden hette Stormark och hans ställe Sjåjmark, vilket namn är lapskt och betyder ”den vackra mossrika heden”. Denna hed sträcker sig, som bekant, ända från Strykfors och ned till kusten förbi Fällfors. De same, som vid denna tid befann sig i samma kåtalag, var sålunda undertecknads förfäder och en Nils Anderes, förfäder till den nu levande renskötargenerationen i Östansjö. Min mor är nu 84 år gammal och hon vet att berätta åtskilligt om sin farfar Vuolla-Ola, hurusom även han berättat, att hans förfäder flyttat efter samma flyttningsvägar. Min mor har talat om, att hon var endast sex à sju år gammal, när hon började följa med på flyttningarna vintertid ned åt kusten. Huvudvistet för lappbyn var då som nu Arraksuolo, en liten holme i västra ändan på sjön Västra Kikkejaur. Undertecknads morfar hette Matts Klemetsson. Även han flyttade samma väg. Av det anförda framgår sålunda tydligt, att Västra Kikkejaurs nu varande flyttningsvägar som nämnts datera sig från många generationer

> tillbaka långt in på 1700-talet. Rättigheterna härtill ha sålunda gått i arv i många, många släktled och vunnit så att säga uråldrig hävd och det finns enligt undertecknads bestämda uppfattning allting som talar för att flyttningsvägarna ännu må bevaras åt släkten, generationer framåt. Arraksuolo den 3 april 1935. N.P. Stenberg, Ordningsman. (Lappfogden i Norrbottens södra distrikt Vol. 1.9. s.4; se även Stoor 2017, 91)

Utbildningsresan

Under 1800-talet när syskonen Sara Maria och Nils Petter var i skolåldern var högre utbildning för skogssamer ovanlig. Bland familjen Stenberg var dock det politiska samtalet och berättandet framträdande, det fanns en bra grogrund för en progression i kunskapsinhämtandet. År 1901 på hösten, en stilla morgon, beger sig den unga flickan Karin Stenberg, då 16 år gammal på en vandring norrut, Karin Stenbergs familj var boendes i Araksuolo som var ett gammalt höstviste (Ruong 1944b, 99), men boplatserna var flera under året. Färden har startat i Tjadnes strax öster om Arjeplog. Från denna boplats, Tjadnes, går Karin Stenberg med målet att nå Smirjo 'Mattisudden' inom en vecka. Hon har en äldre man till hjälp den första biten, men sedan ska hon klara sig själv. Med Guds hjälp vid sin sida finns tron på att hon ska komma fram. Hon måste ta sig över två stora älvar Bihtamädno 'Piteälven' och Unna Julevädno 'Lilla Luleälven', samt ett flertal mindre åar och myrområden. Idag åker vi med bil samma sträcka på två timmar. När hon så småningom kommer fram till södra stranden av Unna Julevädno måste hon övernatta hos ett nybyggarpar för att med båtskjuts komma över till Lärarseminariet som finns på nordsidan av älven. Det blir ingen skön nattsömn, hon plågas av vägglöss och sömnen blir därefter. Ögonen är igensvullna och det går flera dagar innan hon blir bra igen. Karin Stenbergs första dagar på Lärarseminariet börjar inte bra och det första året blir aldrig riktigt trivsamt. Hon är långt

från familjen, hennes samiska språk som hon talar sen barnsben accepteras inte. En skånsk dam, en lärarinna på skolan, talar om för henne hur riktig samiska ska talas och underkänner Karin Stenberg i lapska språket. Stenberg ger igen senare 1920:

> Skåningar skola lära oss lappska, så som de ock skola lära oss renskötsel! Vi äro i sanning lyckliga. Och den lappska, som läses, är den s.k. Viklundslappskan, som i och för sig är ett mycket vackert språk, vilket lär i sin ursprungliga form existera i Jokkmokk, endast där, fast den nu blivit oss given av svenskarna såsom det enda ”riktiga” lappska språket. Vi själva förstå naturligtvis inte lappska … Det var ju så naturligt för resten, vi voro ju inte ”riktiga lappar”, då kunde vårt språk ej vara ”riktig lappska”. (Stenberg & Lindholm 2020, 102)

Inför andra läsåret begär hon förflyttning till lärarseminariet i Öjebyn och hon får förflyttning. Nu är hon i princip hemma, detta är nära familjens vinterbetesområde dit man flyttar med renarna varje vinter och hon får stort stöd från familjen att flytta till Öjebyn. Då var det Västra Kikkejaurs sameby som nyttjade området, den sameby som Karin Stenberg tillhörde. Hennes första år på lärarseminariet både i Mattisudden och Öjebyn kommer att påverka resten av Karin Stenbergs liv, men det kommer också att påverka skogssamernas och hela den samiska befolkningens liv. Det är nu som hon formas till att bli skogssamernas motsvarighet till Elsa Laula, som vid den här tidpunkten är i stånd att driva igång den första samiska organisationen *Lapparnes Centralförbund* som bildas hösten 1904.

Efter slutfört seminarium får Karin Stenberg ett flertal olika jobb och slutligen som lärare vid skolan i Pjesker, *Bieskiejávrrie* 40 km öster om Arvidsjaur. Varför beger sig den unga Karin Stenberg på denna färd norrut

för att påbörja sin utbildning vid Lärarseminariet i Mattisudden utanför Jokkmokk? Viljan att utbilda sig, är ett givet svar. Hon växte inte upp i ett samhälle där folk utbildade sig. Situationen är också den att samerna är redan i minoritet i Arvidsjaur på 1800-talets början. Petrus Læstadius (1977, 84) berättar i sina *Journaler* att han i en visitation och i gudstjänsten höll predikningen på två språk, svenska och samiska. Den svenska befolkningen var redan då i majoritet 800 individer mot 500 samer.

Skogssamernas situation

När staten beslutar att dra odlingsgränsen 1867 mitt genom skogssamebyarna Maskaure, Stokke och Udtja, kan man se det som en gräns som innebär en åtskillnad från statens sida mellan kulturbygd och fjällbygd. Öster om odlingsgränsen skulle kulturbygden och nybyggesverksamheten gynnas. Det är uppenbart att skogsrenskötseln, som till större delen hamnar öster om odlingsgränsen, inte var i prioritet (Arell 1981). När sedan renbeteslagen 1886 trädde i kraft innebar det bland annat att lappskattelanden försvann och inledningsvis påverkade detta renskötseln. Nu skulle en familjebaserad renskötsel bli kollektiv och för det fanns ingen beredskap. Frustrationen var tydlig, fanns det över huvud taget en möjlighet att leva det liv som man alltid gjort? Myndigheterna ansåg inte att skogsrenskötsel var en äkta samisk näring, de var hybrider, oönskade.

Med renbeteslagen 1928 lagstiftades den så kallade *tretrean* (SFS 1928:309, 3 kap, 3 §), som innebar att skogssamerna måste ge plats för fjällsamerna om de behövde markerna bättre, som i sin tur måste ge plats för nybyggesverksamhet om de behövde platsen (Stoor 2015, 146). Karin Stenberg växer upp i denna tid och hon färgas av den diskriminering skogssamerna utsätts för. I en intervju berättar hon om en situation där

hon som liten flicka hör två damer som förtvivlat talar om den situation skogssamerna befinner sig i, beskrivet i detta kapitels inledning. Myndigheterna vill att man ska ge upp renskötseln eller flytta upp till fjälls och bli ”riktiga lappar”, det vill säga fjällsamer. - Om ändå vi hade en skolad person som kunde tala för vår sak. Karin Stenberg svarar: - Om ni behöver en så har ni henne här, jag ska tala för er sak.

”Lappkungen” Lars Erik Granström 1844–1913. Fotoarkivet i Arvidsjaur

Lars-Erik Granström, också kallad ”Lappkungen” för han hade ett stort innehav av renar, var den som ofta förde skogssamernas talan och han var väl medveten om sina tillkortakommanden i samtal med myndigheter. Granström önskade att skogssamerna hade en utbildad person som kunde föra deras talan när han själv började bli äldre. Det är mycket troligt att de

förtvivlade damernas ord om en skolad person som kan tala för deras räkning egentligen är Granströms ord som går igen. Vilket torde tyda på hans inflytande i trakten. Granström var född 1844 och avled 1913.

Från skogssamisk sida satt man inte bara och väntade på myndigheternas brist på beslut, utan de agerade politiskt och klagade hos myndigheterna över de förändringar som man tvingades till. Bland annat klagade skogssamerna i Arvidsjaur över lappfogde Hultins bristande kompetens; de ansåg sig illa behandlade av honom. I Malå protesterade skogssamerna 1909 mot den behandling de fick i sin näringsutövning (Lantto 2012, 110f; 134f). En ökad aktivitet blir synlig under tidigt 1900-tal då skogssamer i högre grad markerar sin tillvaro mot myndigheternas inkompetens att sörja för deras frågor. Andan fanns där, men de saknade en ledare och det är här Karin Stenberg kommer in, hon blev en ledare som förde frågan till ett högre plan och gick före, bland annat genom att publicera boken *Dat läh mijen situd, Det är vår vilja* (1920) tillsammans med Valdemar Lindholm.

Det är vår vilja

Dat läh mijen situd är en mycket kritisk bok där den samiska lärarinnan Karin Stenberg från Arvidsjaur står för orden och författaren Valdemar Lindholm för pennan. Man kan i och för sig fråga sig hur stor Lindholms påverkan varit. Trots det kan skriften även fungera som tankeställare för forskare inom kulturhistoriska ämnen:

> Det har skrivits mycket om samefolket och både från statens och enskildas sida har nedlagts ett oerhört arbete för att beskriva lapparna och utreda lappfrågan. Men både beskrivningarna och utredningarna ha gjorts av människor, som, om de också varit oss lekamligen nära och vistats något år hos oss, dock andligen

> varit oss så oändligt fjärran, att vår röst nått fram till dem endast som ett avlägset, svårtytt brus, svårt att avgöra, om det härstammar från skogen eller från de stora vattnen. (Stenberg & Lindholm 2020, 16)

Tidigare forskare som studerat samiska frågor, så kallade ”lappologer”, har haft sina utgångspunkter i stereotypa definitioner av samer och detta har också haft betydelse för svenska statens agerande i samefrågor. Att samerna ansågs ha en naturlig anpassning till miljön var utgångspunkten bland forskare när det debatterades om samer vid sekelskiftet 1900. Den litteratur som beskrivit samer, särskilt i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, har alla tendenser att mer eller mindre bedöma samerna som ett lägre stående folk: samerna ansågs sakna karaktär, ha dålig ork, vara lättledda och lata. De som hade egna uppfattningar om och egna intressen i lappmarkerna uttalade sig ofta i främsta ledet. Stenberg och Lindholm gör följande reflektion:

> Vi sameh kommo först under de senaste århundradena före Kristi födelse inflyttande till Sverige. Så säga åtminstone de svenska vetenskapsmännen, som forskat i denna sak, och vi ha ju inte kunskaper nog att disputera med professorer — för resten är det inte lönt, ty en professor har alltid rätt. Vi sameh måste därför betrakta oss som inkräktare t. o. m. i vårt eget land, Sameätnam, eller som svenskarna säga, Lappland. Lustigt förefaller det dock oss sameh, —att svenskarna givit landet namn efter oss — om de själva bott där *före* oss. Landet brukar ju annars få namn efter den, som bodde där, när namnet gavs, och namn uppstår, när ett ställe blir bebott. (Stenberg & Lindholm 2020, 25)

Karin Stenberg. Foto: G. Holmström, Nordiska Museets arkiv.

Med boken *Dat läh mijen situd* axlade Karin Stenberg officiellt rollen som företrädare för sitt folk, skogssamerna, både politiskt och kulturellt. Finns det då något som vi idag kan se kritiskt på? Det är uppenbart att Lindholm och Stenberg trots allt själva tror på utvecklingsteorierna.

> Vi same påstå ingalunda, att den samiska livskraften är — såsom någon välmenande svensk sagt — så ringa, att ”den sista lappen försvinner när den sista renen dör”. Tvärtom tro vi, att när det kommit så långt, att den sista renen dör, skall vårt folk ha hunnit till ett kulturstadium, som tryggar folkets fortvaro för framtiden, långt bättre än det i viss mån primitiva stadium, varpå vi nu befinna oss. (Stenberg & Lindholm 2020, 55)

Stenberg & Lindholm skriver också att man vördar sina äldre och kallar varje hedervärd person för Aja 'farfar'. De skriver vidare att man har ett patriarkaliskt system. Det är något som kan ses som förvånande med tanke på den roll Karin Stenberg hade i sitt samhälle, det samma gäller hennes syster Sara Maria Norsa. Det är väldigt tydligt i det protokoll som finns när professor Björn Collinders grupp från Uppsala möter samerna i Árviesjávrrie och där Sara Maria Norsa väldigt tydligt har en ledande roll (Moberg 1943).

Jojkaren och berättaren Karin Stenberg

Karin Stenberg var inte bara en framstående agitator, hon var också en mycket duktig berättare och jojkare. Hon jojkar bland annat Syöldatnjuona vuöllie som ligger vid Skellefteälven inom Västra Kikkejaurs sameby öster om Arjeplog.

> die bien die bien juoigostuv bien
> Sieldutnjuonav gusnie l
> mun äitegii bien
> ja iettsan buotsoid ruovvadamma ja änna minnah
> aja, aja aja
> (Ruong 1954, 46)
>
> ———————
>
> Så jojkar jag, så jojkar jag
> Seüldotnjuona
> där mina föräldrars renar har strövat
> och ännu strövar
> aja, aja aja
> (Arnberg *et al.* 1997b, 170)

Det ger ett perspektiv om det förgångna för henne själv, men samtidigt är det något som fortfarande sker och släkten är delaktig. Genom att framhäva släktens närvaro i jojken, släktskap är ett av de viktigaste identitetskriterierna, är man själv fortfarande med i renarbetet.

I en TV-inspelning från 1963, *Gille i köket: Lars Madsén bjuder på underhållning* (Madsén 1963), jojkar Karin Stenberg samma vuöllie, men kallar den för något annat, texten är också omarbetad. Lars Madsén introducerar Karin Stenberg i programmet och vill att hon ska förklara vad jojken handlar om.[32]

> Ja, jo det är så att låga fjäll
> det är ju enstaka höjder som vi har i våra skogstrakter
> som vi från en höjd på niohundra och tusen meter
> så kan man se andra höjder långt borta
> och däremellan då är det sjöar, myror [sic!] och älvar
> och från en höjd kan man t.o.m. se när en renhjord kommer eller
> rensamerna kommer med sin renhjord
> har vi vuolle till fjällen också.
> Nu är det till våra lågfjäll.
> Dábbiene mijjan vuöllievärij
> gustie veäjssá mubbijde värijde, men ájjaj butsijde
> jah gulddaliehpie guktie rievvá
> jah die bien jah guktie sámieh butsijgujme menneh
> ája vaja vaja
> [Här bland våra lågfjäll
> varifrån man dunkelt ser till andra fjäll,
> men också ser renar och hör hur man strävar
> och hur samerna far med renarna

[32] Jag riktar ett stort tack till professor emeritus Olavi Korhonen för hjälpen med den umesamiska texten och svenska översättningen.

> ája vaja vaja]
> Där hör man att man kommer och så ser man andra höjden långt borta och mycket annat. (Madsén 1963)

Karin Stenberg introducerar sin vuöllie och för detta tillfälle jojkar hon en för henne välkänd melodi, men hon anpassar texten. Det låga fjället som också fungerar som bra utsiktspunkt, är ett återkommande tema i flertalet jojkar. Runda fjäll som inte har några stup betraktas som fina fjäll och vyn från fjället ger jojkaren både kontroll och tillfredsställelse med livet. Professor Tryggve Sköld berättade för mig om Karin Stenberg när han var i Árviesjávrrie på fältarbete och dokumenterade ett flertal berättelser med olika kunskapsbärare i trakten i början av 1960-talet. Han tog bland annat Karin Stenberg till *Vyöhtjage* (SaU) Vittjåkk och när de kom upp på toppen jojkade hon en vuöllie som gjorde enormt intryck på Tryggve och hans hustru Nina. Vad Karin Stenberg jojkade förtäljer inte historien, tyvärr. En annan rolig händelse som Karin Stenberg berättar om är hennes roll som lärare och hur hon möter överraskande frågor från eleverna, som i detta fallet med stor ödmjukhet.

> Här i Pjesker där jag hade skola där hade det varit länge. Jag hade både samebarn och små barn som inackorderades från andra håll från Kolertrakten t.o.m. inackorderades i bondstugorna och där var det en liten pojke som var inackorderad.
> Och när jag hade åskådningstimma så skulle vi tala om ekorren jag hängde upp tavlan så sa jag: Det här lilla djuret känner ni väl igen? Och det blev liv i bänkarna där och så var det en liten flicka hon sa: Ekorren! Då sa den här lilla pojken ifrån annat håll här: Hör du henna e ingen ekorr! Och jag blev lite förvånad jag sa: Är det inte? Nääe, sa han, he är int ekorren henna int! Hur så då? Pappa min, kom ifrån skogen med en himmelens stor, å han säg

he är ekorren, han har horna baki skallen och han he den direkt ini hoyskrinna och kör direkt in i porten så ingen ska få se, men han har en himmelens mycket kött, men he säg pappa he e ekorren! Då barnen börja skratta, jag förstod, hela saken och tänkte det var lite tråkigt för den här lilla grabben, så jag sa: Ja, kära söta man kan kalla olika djur med samma namn fast det inte är det. Och morgon därpå då jag går till skolan får jag höra små kippande steg efter mig, då jag vänder mig om så är det den här lilla, jag kallar honom för Åke, jag minns int vad han hette och han är väl stor nu om han hör. Å så sa jag: Gomorron, Åke! Han svara mig inte, han sa: Hördu, i ha int stöle nån rein!
Nä men kära, jag har väl inte sagt att du stulit nån ren, vem säger de? Dem säg där i bo, att vi hadd stöle en rein, men i ska tala om för di, i ha int stöle nån rein! Näe, sa jag, jag eller du och ingen gör väl det förstår du, dem bara narras med dig. För jag tyck de va synd om en (skratt). Ekorren då.
(Stenberg 1963b)

Jojkaren och berättaren Nils Petter Stenberg

Den äldre brodern Nils Petter Stenberg, fader till Lars Stenberg och Lisa Larsson, är mer känd som renskötare och politiker.[33] Under hösten 1948, ingår Nils Petter som adjungerad i den interimsstyrelse som bildades för att förbereda det som 1950 kom att bli Svenska Samernas Riksförbund (SSR) (Ruong 1985, 39). Jag har inte för avsikt att kommentera hans gärningar som renskötare eller politiker, utan mer se hans jojkande och berättande. Nils Petter finns med redan på Karl Tiréns jojksamlingar (Musikverket 1913), upptagen på en vaxcylinder framför han två olika vuöllie. Den första är till hans fader Jonas Nilsson Stenberg och den andra

[33] Nils Petter Stenberg valdes in i Lappkommittén efter kritik över att ingen skogssamisk representant fanns med i kommittén. Därför petades en nordlig representant, nämligen Johan Knutsson Stoor, min farfar. Det märkvärdiga är att hans son gifter sig 1958 med en Stenbergare. Lappkommittén lades för övrigt ned 1922 i samband med den Thorsonska geddesyxan (Ruong 1991).

till hans renbetesland i Västra Kikkejaur. Karin Stenberg jojkar också till fadern på Sveriges Radios inspelningar från 1953 (Arnberg et al 1997), medan Sara Maria Norsa jojkar samma melodi i Uppsala Landsmålsarkiv, ULMA:s inspelning *Lapska låtar II* (Grundström & Smedeby 1963, 49; ISOF 1963). I Norsas version är vuöllien tillägnad hela släkten Stenberg inklusive syskonen Stenbergs avlidne fader. När det gäller själva jojkandet är Nils Petter knapphändig med text, det blir oftast bara ett ord som beskriver vem jojken tillhör. Han är också dokumenterad i Sveriges Radios inspelningar (1997), med nio vuöllie och han är lika ordknapp i dessa inspelningar. Det är uppenbarligen melodin och känslan som spelar mest betydelse för honom. Karin Stenberg är mer lyrisk i sitt textande och Sara Maria Norsa har ett mer berättande i sina framförande.

Jojkaren och berättaren Sara Maria Norsa

Det finns en hel del inspelningar med Sara Maria Norsa och ska man beskriva hennes jojkstil, kan man säga att berättelsen är det framträdande i allt hon framför. I Sveriges Radios inspelningar (1997) framför hon tre stycken vuöllie och alla tre har en berättande episk form. I min avhandling *Juoiganmuitalusat* (2007) har jag beskrivit hennes friarjojk *A Broken Engagement,* en äldre vuöllie som hon lärt av sin mor som är från 1700-talet. Sara Maria Norsa visar på den viktiga betydelse kvinnor hade vid frierier. Sara Maria Norsa växlar mellan tal och sång och på andra inspelningar är det svårt att avgöra om det är tal eller sång. I Lapska sånger II (Grundström & Smedeby 1963) framför hon 17 vuöllie som är inspelade och transkriberade, både text och noter. En av dessa är vuöllien till brodern Nils Petter. Hur det kunde gått till under en av ULMA:s inspelningsresor ges en ögonblicksbild av i ett protokoll som beskriver inspelningssituationen, det är uppenbart vem som har ledarrollen i församlingen, nämligen Sara Maria Norsa. Erik Persson jojkar en karl som "klådde upp 4 lappar en kväll" under allmänt jubel av den samlade

skaran (Moberg 1943, 9-10). Protokollet beskriver hur det kunde vara i Arvidsjaur när ett flertal jojkare är i samma rum. Utövarna växlar position; de sitter som åhörare ena stunden, den andra stunden sjunger och berättar de. De responderar säkert med nickar och ger kommentarer till varandra. När Bror Larsson jojkar skriver protokollföraren att han hade "ett manligt röstläge utan tecken till primitivt föredrag. Inte heller denne sångare öppnar dock munnen vid sång. - Fru Norsa nynnade svagt med i denna vuolleh med alla tecken till välbehag och sade sen: 'det var väl en vacker jojk, nästan för vacker!'" (Moberg 1943, 5).

Det är också tydligt vilka förväntningar forskarna hade. Det äkta, genuina och primitiva var det man sökte i första hand och helst skulle det vara gammalt. Protokollet ger också en bild av hur jojkutövarna kände sig. Det var inte alltid helt lätt att jojka inför okända människor som hade förväntningar. Nils Erikssons uttryck "jag var så nervspänd" efter avslutad session visar inte minst på detta faktum (Moberg 1943, 7). I slutet av protokollet gör Moberg en jämförelse mellan hur samer beter sig och hur svenskar gör. Samer, menar författaren, har inspiration och berättarglädje, musik och dikt lever inte vid sidan av utan är en del av livet. Moberg skriver också att svenska informanter måste “mjölkas” på information, för de visade mer intresse för inspelningapparaturen än för vad som egentligen förväntades av dem (Moberg 1943, 12).

> De lapska berättarna visa en helt annan inspiration och berättarglädje, ett i ursprunglig och god mening primitivt drag, som visar ursprungligheten och kraften i deras kultur-manifestationer. Hos dem är inte musiken och dikten något vid sidan av det levande livet utan en förtätad del därav, sublimeringen av livserfarenheterna. (Moberg 1943, 12)

Jojkprotokollet beskriver när ett antal jojkare hade samlats för att jojka och berätta för ULMA:s fältarbetare.[34] Det står att en man vid namn Nils Petter Svensson från Mausjaur bland annat jojkade en vuöllie om väntan på morbröderna Johan och Lars Mattsson en morgon då dem skulle komma hem med fågel från jakten. Svensson jojkade "med ganska öppen mun och inte oful fast något pressad bariton." (Moberg 1943, 9). Det är tydligt att Svenssons framförande har en berättande karaktär, enligt Moberg. Svensson använder gester och innehållet rör gärna livets händelser. Nils Petters Svenssons morbror Lars Mattsson återkommer i flera berättelser, bland annat hur morbrodern ville lära sig "trollkonster" av en "trollkunnig" (Moberg 1943, 10). Det är slående hur denna berättelse om den "trollkunnige" växer fram under tillställningen inom gruppen som sitter tillsammans. Under gruppens möte rör sig samtalsämnena ofta om det supranormala som vittra, om nåjder och så vidare. Bland annat berättar Nils Petter Stenberg om hur hans farbror som skulle lära sig att spå, vilket enligt protokollet skulle ha skett på 1720-talet.[35] Som ett resultat av berättelsen om N.P. Stenbergs farbror är det naturligt att Nils Petter Svensson talar om sin morbror som hade liknande nåjdförmågor som Stenbergs farbror. Berättarna växlar position, ibland är de åhörare och ibland talare. Nils Petter Svensson återkommer vid ett senare tillfälle om samme man som varnade kvinnorna för att undersöka nåjdens medicinskrin (Moberg 1943, 10).

Sammanfattning

Det är helt klart att de tre syskonen Nils Petter Stenberg, Sara Maria Norsa och Karin Stenberg har påverkat det historiska skeendet i Árviesjávrrie. Som jojkare hade de olika uttryck, men lika betydelsefullt. De var också

[34] Den 27–30 augusti 1943 samlade ULMA sina informanter. Detta är tiden för storstämningshelgen då alla samer i området samlas i "Lappstan" i Arvidsjaur.
[35] Den faktiska tiden försvinner i berättelser, N. P. Stenberg var född 1881 och hans farbror skulle ha varit aktiv 160 år före det. Farbror står i detta fall troligen för ett begrepp på en äldre respekterad person.

ledartyper. Karin Stenberg, den politiske agitatorn som verkligen fick folk med sig och hade bra kontakter. Nils Petter Stenberg tolkar jag som ledaren och ordningsmannen som visar vägen genom att praktiskt leda som en man som färdas med sin ledarren och hjorden följer efter. Av Mobergs protokoll utläser jag av det som beskrivs att Sara Maria Norsa har en ledarroll just i det sammanhanget, när man samlas för att berätta och jojka. Precis som de olika jojktyper man är, så är man också olika i sina ledarroller.

Referenser

Arell, N. (1981) Skogsrenskötsel: markanvändning, markanvändningsproblem och näringssituation. LiberFörlag/Allmänna förl.

Arnberg, M., Unsgaard, H. & Ruong, I. (1997) *Jojk*. Stockholm: Sveriges Radios förlag.

von Düben, G. (1873 [1977]) *Om Lappland och lapparne, företrädesvis de svenske. Ethnografiska studier*. Stockholm: Gidlunds.

Grundström, H. & Smedeby, S. (1963) *Lapska sånger*. Texter och melodier från Svenska Lappland. Fonografiskt upptagna av Landsmålsarkivet i Uppsala II. Sånger från Arjeplog och Arvidsjaur. (Skrifter utgivna genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala, ser. C:2^{II}). Uppsala.

ISOF (1963) *Lapska sånger 2*. Institutet för Språk- och folkminnen.

Lappfogden i Norrbottens södra distrikt, Luleå. Vol 1. 9. (1935) *Landsarkivet i Härnösand. A1. Protokoll.* Lappfogdens i Norrbottens södra distrikt arkiv SE/HLA/1140004.

Lantto, P. (2012) *Lappväsendet. Tillämpningen av svensk samepolitik 1885 – 1971*. Umeå universitet. Vaartoe, Centrum för samisk forskning.

Læstadius, P. (1831) [1977] *Journal för första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken*. (Kungl. Skytteanska samfundets handlingar No 15:1 – 1977). Umeå: Två förläggare.

Madsen, L. (1963) Gille i köket. Lars Madsen bjuder på underhållning. I: Acc. VD07742/ZS_T01-1467.mpg. Statens ljud- och bildarkiv. Stockholm: Sveriges Radio.

Moberg, (1943) *SOFI i Uppsala. Acc 17598.* Protokoll över upptagningarna av lapsk folklore och jojkningar under prof. Collinders expedition till Arvidsjaur d. 27–30 aug.-43.

Musikverket.(1913) https://katalog.visarkiv.se/lib/views/rec/ShowRecord.aspx?hit=8_4 Accesionsnummer SVA CYL 0217. Stockholm: svenskt visarkiv.

Ruong, I. (1944a) Studier i lapsk kultur i Pite lappmark och angränsande områden. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv. Tidskrift utgiven av Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala*. Dag Strömbäck (red.). 1943-44 Sextiosjätte – sextiosjunde årg. H 1-2.

Ruong, I. (1944b) Något om den gamla skogsrenskötseln i Arvidsjaurs socken. I: Geografiska studier tillägnade John Frödin den 16 april 1944. (Geographica 15). Uppsala.

Ruong, I. (1954) *SOFI i Uppsala. Ruong_011.* Karin Stenberg och hennes syster Sara Maria Norsa den 4-5/3 1954, Israel Ruong.

Ruong, I. (1991) *Samerna i historien och nutiden*. 5:e utgåvan. Stockholm: Studieförbundet Vuxenskolan.

Ruong, I. & Ruong, M. (1985) *Index till Samefolkets Egen Tidning – Samefolket 1918 – 1973 med historisk kommentar*. Östersund: Stiftelsen Samefolket.

Sköld, T. (1963) *Institutet för språk- och folkminnen. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. DAUM BD 573*. Karin Stenberg, Arvidsjaur. Inspelat 1963-08-28.

Stenberg, K. & Lindholm, V. (2020) *Dat Läh Mijen Situd – Det är vår vilja, En vädjan till den svenska nationen från Samefolket*, I: Össbo, Å. Marklund, B., Nilsson, L.M. & Stoor, K. (red) *Skogssamisk vilja. En*

jubileumsantologi om skriften "Dat läh mijen situd", Karin Stenberg och skogssamisk historia och nutid. Umeå 2020.

Stenberg, K. (1963a) *Institutet för språk och folkminnen. DAUM BD 573*. Karin Stenberg, Arvidsjaur. Inspelat 1963-08-28 av Tryggve Sköld.

Stenberg, K. (1963b). *Institutet för språk och folkminnen. DAUM BD 574*. Karin Stenberg, Arvidsjaur. Inspelat 1963-08-28 av Tryggve Sköld.

Stoor, K. (2007) *Juoiganmuitalusat - Jojkberättelser. En studie av jojkens narrativa egenskaper* (Sámi dutkan – Samiska studier 4). Umeå universitet. [Diss].

Stoor, K. (2015) Skogssamisk kultur under press. Jojkarna berättar. I: *Från kust til kyst. Áhpegáttest áhpegáddáj. Möter, miljö og migrasjon i pitesamisk område*. (Bjørg Evjen og Marit Myrvoll (red.). Stamsund: Orkana forlag.

Stoor, K. (2017) Vi följer renens vandringar. Skogssamiska manliga renskötares förhållanden till landskapet. I: *Samisk kamp. Kulturförmedling och rättviserörelse*. Marianne Liliequist & Coppélie Cocq (red.). Umeå:h:ström.

Stoor, K. (2018) Skogssamernas Elsa Laula. I: *Bårjås 2017/2018. Árran – julevsáme guovdátja sahtediedalasj ájggetjála. Populærvitenslapelig tidsskrift fra Árran – lulesamisk senter. Dávvera ja mujttalusá. Gjenstander og skildringer*.

Sveriges Radio. (1997) *Jojk*. Musica Sveciae. Folkmusik in Sweden. CD. CAP 21544:1. Stockholm: Caprice.

1930 års lapputredning. Skogsrenskötseln i Pite lappmark. Vol 1 17. Forskningsarkivet vid Umeå universitet. Lappfogdens i Norrbottens norra distrikt arkiv SE/HLA/1140002. FXI:5 1930., CD 1106.

Minnesbild från en skogssamisk skoltid

Lena Maria Nilsson & Aina Nilsson

Aina Nilsson, född Betsvall 1931, växte upp i byn Sundsnäs två mil väster om Árviesjávrrie (SaU, Arvidsjaur). Som barn i en skogssamisk familj var nomadskola aldrig aktuellt för henne. Ändå präglades även hennes skolgång av samhällets syn på samer och av separation från familjen. Inackorderad hos en bondfamilj tillbringade hon sina skolterminer i kulturell ensamhet. Byskolans lärarinna hette Karin Stenberg.

Det var år 2015, i samband med en offentligt boksläpp av den så kallade *Nomadskoleboken* (Huuva and Blind 2016), som jag och Aina Nilsson först kom i samspråk med varandra om hennes skoltid. Vi heter båda Nilsson och har båda skogssamiska rötter i samma trakter, men vi är inte släkt med varandra.

Nomadskoleboken är kortnamnet på antologin *”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka” - minnesbilder från samernas skoltid*. Den skildrar hur nomadskole-systemet växt fram i samarbete mellan kyrka och stat under 1900-talets början och hur det använts av myndigheter för att styra och trycka ner den samiska befolkningen. Bokens kärna utgörs av 10 berättelser av äldre samer som ser tillbaka på sin tid som barn i nomadskola och arbetsstuga. Svenska kyrkan står bakom antologin, som tillsammans med den så kallade ”Vitboken” (Lindmark & Sundström 2016b, Lindmark & Sundström 2016a) är en del i kyrkans bearbetning av sitt koloniala arv.

Aina Nilsson tyckte förstås att Nomadskoleboken var både viktig och bra. Men bland de 10 berättelserna saknade hon ändå en representation av de skogssamiska barnens upplevelser av sin skolgång. Utan att ha en tydlig bild av i vilket sammanhang detta skulle kunna användas, stämde jag träff med henne för en intervju. Att skolflickan Aina Betsvalls berättelse på något sätt borde publiceras, som minnesbild av en skogssamisk skoltid - det var vi överens om.

Aina föddes 1931 i byn Sundsnäs två mil nordväst om Árviesjávrrie. Dit flyttade hennes farfar år 1921, på grund av statens förbud att bedriva renskötsel vid det ursprungliga hemstället, Södra Levattnet, öster om lappmarksgränsen. Berättelsen om hur Ainas farfar och hans familj färdades genom väglöst land med allt sitt bohag till det nya hemstället, den har Aina fått höra så många gånger under sin uppväxt, att hon nästan tycker sig kunna se det framför sig. Målande beskriver hon hur familjen packar ihop allt sitt bohag, hur de monterar ner två härbren stock för stock och hur de sedan genomför sin långa och av ny svensk lagstiftning påtvingade resa: Först kommer alla familjens renar, som med sina klövar trampar fram en väg genom snön. Efter renarna kommer de andra husdjuren, samt familjen med diverse slädar och ackjor. Det gäller att lämna så lite som möjligt efter sig. Allra sist släpas de nedmonterade härbrena på slädar, dragna av ko-oxar.
– Jag ser det som en tvångsförflyttning, det som farfar och hans familj utsattes för, förtydligar Aina. De flyttade visserligen självmant, innan den nya lagen trätt i kraft. Men farfar såg ju hur situationen för honom som skogssame hotades alltmer i nedre landet och han måste därför ha känt sig tvingad att flytta.

Det finns inga dokument som beskriver den spektakulära flytten. Samhället Árviesjávrrie passerades under natten. Kanske var detta en

medveten taktik från farfaderns sida. Kanske ville han undvika uppståndelse.
– Man kan ju bara tänka hur det såg ut, reflekterar Aina. Hela det långa ekipaget. Alla djuren. De kan ju knappast ha tagit sig helt ljudlöst genom Árviesjávrrie. Men ändå finns det inga dokument, inga berättelser om detta förutom familjens egna.

Vad som däremot är dokumenterat är diskussionen kring alla de skogssamer som, liksom Ainas farfar, hade sina lappskatteland på fel sida av lappmarksgränsen under det tidiga 1900-talet. I den politiska skriften ”Dat läh mijen situd”, belyser Karin Stenberg bland annat detta, och skriver:

> Vi vilja dock ej motsätta oss, att de, som redan slagit sig ner ovan odlingsgränsen, få kvarbo. Men vi anse konsekvensen fordra, dels att å andra sidan skogssameh å nedre landet också då få bibehållas på sina skatteland…[…] (Stenberg & Lindholm 2020, 69)

Det var året efter att Karin Stenberg riktat denna uppmaning till den svenska staten, som Ainas farfar med hela sin familj och allt sitt bohag flyttade till Sundsnäs. Den politiska diskussionen fanns där i bakgrunden, men på ett praktiskt plan var det upp till varje enskild renskötare att avgöra, vilken som var den sannolikt tryggaste lösningen för den egna familjen och att agera därefter.

På 1930-och 40-talet, när Aina växte upp, bodde där förutom Ainas familj, ytterligare tre ”tvångsförflyttade” samiska familjer i Sundsnäs: Ainas farfars och Ainas två farbröders. På skogssamiskt vis hade familjerna både renar och småjordbruk. På somrarna betade korna och hästen i skogen,

precis som renarna. På vintern togs kor, får och häst in i ladugårdarna. Männen fick då följa efter renarna till vinterbetet, medan kvinnorna stannade kvar hemma på gårdarna för att ta hand om husdjuren och de yngre barnen.

Detta mångsyssleri stack i ögonen på den svenska staten. Rennäringslagen förbjöd bofasta samer i Jämtland och Västerbotten att äga renar. I Norrbotten fick bofasta samer högst äga 20 renar. Missnöjet över detta pyrde bland skogssamerna och Karin Stenberg skrev: ”Vi anse, att same är en var, som på faders eller moders sida härstammar från sameh och idkar renskötsel, oavsett om han äger hemman eller endast renar” (Stenberg & Lindholm 2020, 110)

Rennäringslagen var särskilt hård mot den skogssamiska renskötseln. Den sa bland annat att om skogssamernas renskötsel var till förfång för fjällsamerna och för den jordbrukande befolkningen, då skulle skogssamernas renskötsel upphöra. Aina beskriver det som att hennes pappa levde under en ständig press:
– Jag minns på våren, när renarna började komma in på ängarna hos bönderna, hur pappa tog cykeln och for runt och körde ut renarna, för att dom inte skulle vara till förfång för jordbrukarna. För då skulle han kanske inte få lov att fortsätta att vara renskötare längre. Han var säkert inte den enda renskötaren, som måste ut för att köra bort renar på det viset.

Karin Stenberg påpekar i sin politiska skrift det orimliga i att kräva denna höga nivå på tillsyn av renar, och hänvisar till en förordning från 1801, där det stadgas att nybyggare är skyldiga att stängsla in sina hässjor och lador med höga och täta gärdsgårdar, så att renarna inte ska kunna komma åt dem.

> Denna förordning har aldrig blivit formellt upphävd, men lika fullt döma de svenska domarne varje år många sameh att utbetala stora belopp för renskada utan att ett dugg fråga efter om stängslet kring hässjan varit lagenligt (Stenberg & Lindholm 2020, 51)

Vintern 1936 blev en katastrof för Ainas familj och för många andra skogssamer. Det var en extremt snörik vinter och när renarna inte kunde komma åt de lavar som växte under snön, svalt många av dem ihjäl. Ainas farbröder förlorade ett stort antal av sina renar och Ainas pappa var den ende av de tre bröderna som kunde fortsätta att arbeta som renskötare efter ”djupsnövintern”. På 1930-talet fanns inte heller några statliga bidrag för stödutfodring av renar, på samma sätt som det gör idag. Ett litet understöd bestående av en säck vetemjöl och en hårdost, inhöstade ändå familjerna från den svenska staten sommaren efter den hårda vintern.

Aina var fem år gammal när detta hände och hon berättar att hon förundrades mycket över detta oväntade överflöd. Vetemjölet gick ju att förvara bland torrvarorna i häbret, men osten – en hel ostring var det. Än idag undrar Aina hur familjen lyckades hantera denna jätteost mitt i stekheta sommaren. Någon kyl och frys fanns ju inte, bara en jordkällare. Hann familjen äta upp osten innan den blev dålig? Delade de med sig av osten till farbrödernas familjer, då dessa var större? Aina vet inte, minns inte.

I övrigt beskriver Aina mest sin barndom som en lång längtan efter att börja i skolan. Därhemma var hon äldst i syskonskaran. Hennes fyra år yngre bror var, enligt Aina, ”inte mycket att ha i lektagen” på grund av den stora åldersskillnaden. När hennes två år äldre pojk-kusiner, som hon

föredrog att leka med, började skolan, blev hon därför ett ganska ensamt barn.

Kusinerna gick inte i nomadskola, som de fjällsamiska barnen. Nomadskolan krävde nämligen att föräldrarna förde ett helt nomadiserat liv. I praktiken innebar detta att inga skogssamiska barn kunde gå där. Som barn kände Aina inte till ett enda skogssamiskt barn, som gick i nomadskolan. Men i vuxen ålder blev hon bekant med en man från skogslandet, som berättade att han fått gå nomadskola när han var liten. Hans föräldrar hade ansökt om dispens för detta.

Precis som de flesta andra skogssamiska barn i trakten, bodde kusinerna istället inackorderade i byn Lappträsk[36] under skolterminerna, där de gick i den så kallade missionsskolan. När kusinerna kom hem på skollov, berättade de för Aina om allt trevligt, som de fick göra i skolan. Men det var något konstigt med deras berättelser. För fastän kusinerna aldrig sa ett ont ord om sin skolgång, så byttes glädjen snabbt i sorg och förtvivlan, när lovet var slut. Att lämna hemmet var mycket svårt för dem.

Aina berättar hur hon stod tillsammans med sin mamma nere vid sjön och såg på hur hennes farbror rodde de två kusinerna över sjön till vägen, där bussen skulle komma och hämta dem till skolan. Den yngsta kusinen grät och skrek och då sa Aina till sin mamma att hon tyckte att kusinen var dum som gjorde så, när han skulle få fara till skolan:
– Så ska då inte jag göra, när jag ska fara!

Aina tyckte att det verkade som att hennes mamma blev glad av att höra henne säga så. Som vuxen har hon funderat över hur det kan ha känts för

[36] Lappträsk utanför Arvidsjaur heter idag Moräng.

föräldrarna att skicka iväg sina barn till främmande människor och främmande förhållanden.

När det blev dags för Aina själv att börja skolan, hamnade hon dock inte med sina kusiner. Lappträsk var visserligen det första alternativ som diskuterades vid inskrivningssamtalet i Árviesjávrrie, dit Aina åkt tillsammans med sina föräldrar inför skolstarten. Eftersom hon var ett samebarn tyckte överläraren, att de skulle skriva in henne där. Men hennes pappa sa bestämt ifrån, att i Lappträsk hade han själv gått och dit skulle inte hans barn skickas. På samma sätt ratade föräldrarna förslag nummer två: att skriva in henne på skolhemmet i Árviesjávrrie. Där hade hennes mamma gått och mammans barndomsupplevelser av arbetsstugan, som den tidigare hette, var inte heller så positiva. Aina minns att hon tänkte, att det här kommer att sluta illa – mamma och pappa kommer inte låta mig börja i skolan någonstans. Men föräldrarna hade en annan plan. De föreslog att Aina skulle skrivas in i byskolan i Bieskiejávrrie (SaU, Pjesker), tre mil utanför Árviesjávrrie. Där bodde en moster till Aina, som hon kunde bo hos under skolterminerna – och den planen godkändes också till sist av överläraren.

När det var dags att börja skolan, följde Ainas mamma henne med buss till Árviesjávrrie och hjälpte henne sedan att komma med på rätt buss till Pjesker, där hennes moster mötte henne vid bussen. Det var dagen innan skolan startade.

Det första Aina märkte när hon kom till skolan, var att det fattades en plats. Barnen satt två och två i bänkarna och ingen bänk var ledig. Aina fick klämma in sig mellan två flickor, som hon inte kände. Hon undrade om det verkligen var säkert att skolan i Pjesker hade en plats för henne. Allt omkring henne var obekant. Det kändes som att hamna i en helt ny

värld. Aina beskriver också, hur hon kände en sorts avundsjuka inom sig, när hon jämförde sina två bänkkamraters vackra, självlockiga hår med sitt eget raka och stripiga. Men hon tog sig snabbt samman, för sju år gammal hade hon redan gjort upp en plan: hon skulle lyckas i skolan för att sedan, när hon blev stor, kunna bli lärarinna:
– Jag tänkte att nu ska jag sköta det här, säger Aina. Jag ska vara duktig, jag ska inte gråta, jag ska läsa mina läxor, jag ska vara lydig och jag ska vara snäll. Detta försökte jag hålla.

Under sitt första skolår trivdes Aina både i skolan och hos sin moster och morbror. Men efter ett år flyttade hennes moster från byn och då blev Aina istället inackorderad hos en bondfamilj. Det var en stor familj med två vuxna döttrar och tre vuxna söner. Aina hjälpte till i ladugården med att sköta får och kaniner och fick med tiden också lära sig att mjölka korna och att spinna fårens ull till garn. Till hennes uppgifter hörde också att bära in ved. I 1930-talets Sverige ansågs det som självklart, att ett barn skulle hjälpa till och på det viset skaffa sig färdigheter. Det var också bra att ha sysselsättning sedan läxorna gjorts och Aina utförde gärna sina sysslor.

Pengar tjänade Aina också ibland, genom att hjälpa Greta, en av de vuxna döttrarna i familjen, med att skura golvet i skolan, de dagar då skolan var stängd för skurlov. Tack vare denna extrainkomst kunde hon så småningom köpa sig både egna skridskor och ett hopprep.
– Materiellt gick det ingen nöd på mig, summerar Aina. Men den där varma kontakten, den saknade jag. Jag vet aldrig att nån gav mig en kram. Jag vet aldrig att nån frågade vad jag gjort i skolan under dagen. Jag vet aldrig att nån frågade mig om jag läst min läxa. Jag fick sköta mig själv.

Bondfamiljens syn på sina samiska grannar, var en annan sak som Aina for illa av. Kanske var det aldrig menat för hennes öron, men hon kunde ändå inte undgå att uppfatta hur de såg på ”lapparna” och främst deras sätt att tala. En samisk kvinna hälsade ibland på hos bönderna för att köpa potatis. Svenska var nog inte hennes modersmål. Det märktes särskilt när hon uttalade ordet potatis med ett öppet samiskt á. Så länge den samiska kvinnan var kvar i huset, var alla vänliga och trevliga mot henne. Men så snart hon hade gått, gjorde de sig lustiga över hennes sätt att prata: potátis, potátis! Aina tyckte att det var falskt mot den samiska kvinnan att bete sig så och det gjorde ont i hennes barnahjärta att höra det. Inom henne växte en misstro, som sedan följt henne upp i vuxen ålder:
– Än idag är jag mycket reserverad mot människor, som jag inte känner, förklarar Aina. Jag är rädd att deras vänlighet ska vara falsk.
På skolan var det däremot ingen som blev retad eller mobbad för att han eller hon var same, såvitt Aina kan minnas. Det var ju vanligt på den tiden att man talade illa om ”lapponga”. Men på skolgården fick hon aldrig heta nånting sådant.

Ainas lärarinna under de två första skolåren i Pjesker var Karin Stenberg, som vid den tiden var en väl erkänd förkämpe för den skogssamiska kulturen. Aina beskriver Karin Stenberg som en lugn och stabil lärare, som aldrig höjde rösten i klassrummet. Hon hade en naturlig auktoritet och barnen var tysta då hon talade och lyssnade på vad hon sa. Detta kan förstås också ha berott på, att barn hade en annan respekt för vuxna på den tiden. Även senare, när hon träffat Karin Stenberg i vuxen ålder, minns Aina att hon upplevt henne på detta sätt, som en lågmäld och vänlig kvinna med stor auktoritet. Kan Karin Stenbergs närvaro på skolan ha påverkat miljön för de samiska skolbarnen? Aina är tveksam.

– Det konstiga var, att så samisk som hon var och så mycket som hon gjorde för samerna och samiskan, så nämnde hon ändå aldrig någonting om det samiska i skolsalen, förklarar Aina.

Den bild av Sverige, som Aina alltså indirekt fick ta del av under sin skolgång, utgick från ett centralsvenskt perspektiv, där det samiska inte var en detalj värd att nämna, inte ens när Karin Stenberg stod för undervisningen. I efterhand har Aina Nilsson kontaktat bekanta från skoltiden, som bekräftat hennes minnesbild av hur Karin Stenbergs undervisning var.

Man kan undra varför det var så här. Kan Karin Stenberg ha sett sitt yrkesutövande som någonting helt frikopplat från sin politiska gärning? Ett arbete för brödfödan och ingenting mer. Kan hon ha velat anta en professionell hållning? Vinnlägga sig om att ge samma undervisning som vilken annan svensk lärarinna som helst skulle ha gjort. Vid tiden då Karin Stenberg undervisade i Pjesker, var hon dryga femtio år gammal. Kan hon ha verkat i en mer samisk anda under sitt tidigare yrkesliv, men blivit tillrättavisad och sedan rättat sig i ledet? De här frågorna kommer vi aldrig att få svar på. Men Ainas minnesbild, att hon inte fick lära sig något om samisk kultur under sin första skoltid i Pjesker, ter sig onekligen märklig.

Aina erinrar sig dock, att Karin Stenberg ändå gjorde en ganska speciell sak för de samiska skolbarnen i Pjesker. Som en oväntad ljusglimt, utverkade hon så att alla samiska flickor i skolan fick tyg till en klänning och varsitt par kängskor. Aina vet inte varför och på vilket sätt Karin Stenberg utverkade detta. Kanske ville hon att det skulle vara mer rättvist i förhållande till de samebarn som gick i missionsskolan i Lappträsk, som alla fick nya enhetliga kläder vid skolstarten.

– Vi avvek ju också i våra klänningar och våra kängskor, minns Aina. Det vart väldigt fina klänningar. Det var inte heller några andra som hade såna skor som vi, men vi hade dom, vi var glada över dom och dom var lätta och fina att gå i.

Den första och enda gången som Aina och hennes klasskamrater fick höra något om samer i skolan var i årskurs fyra, då det undervisades om Sverige i ämnet geografi. Det var i kapitlet om Lappland. Under en liten bild av en renskötare i nordsamisk kolt och mössa, lasso över axeln och en hund bredvid sig, stod det så här: *”Samerna bor i Lappland. De är kortväxta, krumbenta, har svart stripigt hår, utstående kindkotor och snett ställda ögon”.*

Trots bristen på ett samiskt perspektiv i undervisningen, kändes ändå det mesta bra för Aina, så länge hon bara fick vara i skolan och lära sig saker. Söndagar och enstaka lovdagar minns hon däremot som tråkiga och ensamma. Då hände det att hon kände sig avundsjuk på de barn som istället fick gå i nomadskola.
– Jag tänkte att dom har ju varann, förklarar Aina. Jag tänkte att dom kan sitta och prata om skolan, dom kan sitta och prata om vad som har hänt. Och på kvällen när det är kallt kan dom ligga tillsammans, i samma säng. Det hade ju jag inga möjligheter till. Utan jag fick ligga i köket. I kökssoffan. Hos en bondfamilj. Och då kan du tänka dig hur sent det hann bli, innan det blev tyst på kvällen.

När Aina gick i femman, var det dags för hennes yngre bror och en jämngammal kusin att börja skolan. Bondfamiljen gick med på att ta emot båda syskonen och kusinen i sitt hem, under förutsättning att Aina tog hand om de yngre barnen och hjälpte dem med läxorna.

– Det gick ju bra med Gerd (kusinen), berättar Aina. Men du kan ju tänka dej med min bror. Han var inte samarbetsvillig.

Aina och Karl-Erik: På bilden är Aina 11 år gammal, bor inackorderad i en jordbrukarfamilj och ansvarar för att hjälpa sin fyra år yngre lillebror Karl-Erik med läxorna. Foto: privat.

Aina var bara elva år, då hon förväntades ta en vuxens ansvar för sin lillebror, inte bara när det gällde läxläsningen. Hon berättar hur hon ständigt fick lirka med honom för att han skulle komma i säng i tid, till exempel genom att tävla med honom om vem som kom i säng snabbast. För att vinna, struntade hennes lillebror i att klä av sig mer än ytterbyxorna och gick till sängs utan att tvätta sig och med resten av kläderna på. Hon kunde inte få honom att sluta med detta, förrän de slutade att tävla mot varandra.

En av de vuxna sönerna i huset förstod till slut Ainas svårigheter och erbjöd sig därför att hjälpa Ainas kusin med läxläsningen. Det underlättade lite, men kraven på Aina var ändå för stora. Så stora att hon till sist blev sjuk.
– Jag kände mig svag och fick ont överallt, berättar Aina. När jag pratade med mamma i telefon, så sa hon att jag genast skulle åka till sjukstugan i Árviesjávrrie. Bondfamiljen tyckte inte att det behövdes, för jag såg ju inte sjuk ut. Men mamma övertalade dem att jag måste åka.

I Árviesjávrrie skrev läkaren ett intyg på att Aina var överansträngd. Hon fick genast fara hem för att vila. Tiden, då Aina var borta, blev mycket tråkig för hennes bror och kusin. För att trösta sig, använde de en klänning, som Aina glömt kvar hos bondfamiljen. När barnen luktade på klänningen, grät de av längtan och sedan använde de klänningen till att torka sina tårar med.
– Den måste tvättas, sa min kusin, när jag kom tillbaka, berättar Aina.

Läsåret därpå ordnade föräldrarna så att barnen slapp åka tillbaka till Pjesker. Aina fick istället gå sitt sista folkskoleår i Árviesjávrrie tillsammans med sin bror. De bodde inackorderade i ett privat hem i samhället och det gick bättre. Ainas lillebror var dessutom ett år äldre och mera inriktad på samarbete och behövde inte så mycket läxhjälp som tidigare.
– En gång bad min bror, att jag skulle hjälpa honom med läxan genom att slå honom med boken i skallen, berättar Aina. Jag skulle slå ett slag för varje ny kunskap han skulle lära sig. Det var hans eget påhitt. Han trodde att kunskapen skulle fastna bättre på det viset. Det var min första pedagogiska insats.

Ainas pedagogiska ambitioner ledde henne så småningom vidare till småskollärarinneseminariet i Lycksele och till sist även till en högskoleutbildning i specialpedagogik i Umeå. När hon ser tillbaka på sin skoltid i förhållande till de berättelser som beskrivs i Nomadskoleboken, ser hon både skillnader och likheter.

– Det som gällde för oss skogssamebarn vid skolstarten, var inte unikt, förklarar hon. Nybyggarna som bodde i byarna häromkring var i samma situation. Det var obligatoriskt att skicka bort sina barn, när skolan började. Skolskjuts var inte aktuellt förrän senare.

Utterliden 1951–1952: Ainas första anställning var som lärare var i byskolan i Utterliden en bit utanför Glommersträsk. Lärarbostaden låg i skolhusets övervåning och skolsalen låg i bottenvåningen. Bilderna visar en ung Aina vid skolporten och hennes skolbarn utanför skolbespisningen, som fanns i köket hos en familj som bodde granne med skolan. Foto: Privat.

Den nomadskola som fram till 1920-talet erbjudits till samiska skolbarn kritiseras hårt i Karin Stenbergs bok:

> Vi anse, att vi sameh böra ha samma rätt, som alla andra svenskar att sätta våra barn i de skolor, vi själva tycka lämpligt, endast undervisningen blir tillräckligt god. De statsskolor, som upprättas för våra barn, skola, vilja vi, meddela sames barn lika goda och omfattande kunskaper som Statens vanliga folkskolor. Missionsskolorna vilja vi gärna ha kvar, då de givit en god undervisning åt sames barn. Men de så kallade kåtaskolorna och hela det s.k. Karnellska skolsystemet vilja vi ha bort. (Stenberg & Lindholm 2020, 110)

Aina är inte säker på om den undervisning som gavs i nomadskolan på 1930- och 40-talet var sämre, än vad motsvarande undervisning ute i byskolorna var och påpekar att det finns många högutbildade vars bildningsresa börjat inom båda skolformerna. Den stora skillnaden i kvalitet var istället mellan de som gick i a-skola och de som gick i b-skola. – I byskolorna undervisades två eller fler årskurser av en enda lärare med alla elever sittandes i samma skolsal, förklarar Aina. Detta ställde stora krav på både lärare och elever.

Sammanfattningsvis tror Aina att hennes skolgång var ganska typisk för skogssamiska förhållanden i trakterna kring Árviesjávrrie. Nomadskolan var inte något alternativ för skogssamernas barn. Istället hade man att välja mellan centralortens skola, missionsskolan i Lappträsk eller enskilda byskolor. I dessa skolor speglades centralsvenska värderingar, utan koppling till den samiska kulturen. Samiska barn mötte också, kanske för första gången i sina liv, samhällets syn på samer, när de bodde inackorderade i skolhem och hos icke-samer i bygden.

Kanske påverkade det ändå Aina indirekt att ha en lärarinna som Karin Stenberg under sina första skolår. Även om Karin Stenberg inte lyfte fram något om samer i sin undervisning, var hon kanske ändå ett levande

exempel på en möjlig karriärväg för en ambitiös skogssamisk skolflicka från Árviesjávrrie under 1930 och 1940-talet.

Referenser

Huuva, K. & Blind, E. (2016) *"När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka" : minnesbilder från samernas skoltid,* Stockholm, Stockholm : Verbum : Svenska kyrkan.

Lindmark, D. & Sundström, O. (2016a) *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna : en vetenskaplig antologi. Bd 2,* Skellefteå, Skellefteå : Artos & Norma.

Lindmark, D. & Sundström, O. (2016b) *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna : en vetenskaplig antologi. Bd 1,* Skellefteå, Skellefteå : Artos & Norma.

Stenberg, K. & Lindholm, V. (2020) *Dat Läh Mijen Situd – Det är vår vilja, En vädjan till den svenska nationen från Samefolket*, I: Össbo, Å. Marklund, B., Nilsson, L.M. & Stoor, K. (red) *Skogssamisk vilja. En jubileumsantologi om skriften "Dat läh mijen situd", Karin Stenberg och skogssamisk historia och nutid*. Umeå 2020.

Nomadskoletiden i Arjeplog

Lars Stenberg

Jag är född och uppvuxen i Strömudden i Västra Kikkejaurs sameby inom Arvidsjaurs kommun. År 1954 började jag klass ett på nomadskolan i Arjeplog. Mina klasskompisar och jag bodde tillsammans på internatet och det var ett stort gult hus. – Fortfarande, när jag idag ser ett liknande gult hus, går mina tankar tillbaka till den mörka skoltiden!

Före detta internatet i Arjeplog där samebarnen bodde för att kunna gå i nomadskolan. Nomadskolan är idag riven men låg alldeles intill internatet. Foto: Lena Lindgren, 2015.

I skolan gick ett 30-tal elever i klasserna 1–3 och 4–6, de allra flesta från Arjeplogs kommun. I klass ett och två var jag endast hemma till jul och påsk! Min halvsyster Malin bodde i Renvallen och jag kunde hälsa på henne någon gång.

Jag hade inte direkt någon gedigen vän på skolan. Vi var dock en handfull skogssamer, några av dom var från Gitton. De accepterades mer som same

än jag, eftersom de var från Arjeplogs kommun. Ingrid och Olof Nilsson, skogssamer från Allejaur började på skolan innan jag kom dit.

Skogssamen – inget värd

Från dag ett i första klass fick jag veta att jag inte var värd ett piss. Allt från vårt skogssamiska sätt att leva var ingenting värt. Man talade bland annat om för mig att köttet från skogsrenen inte gick att äta.

Under 6 år fick jag veta att "mitt" samiska språk ingenting var värt, det var ju inte den samiska man pratade i Arjeplog! Jag tappade därmed nästan helt språket. Visst pratade jag umesamiska hemma men det var bara där.

Jag skorrade i barndomen. Läraren tog upp mig på podiet och sa att jag skulle säga efter honom.
– Min far skorrar och min mor läspar, men jag varken skorrar eller läspar!
Hela klassen skrattade gott men jag kände mig förstås enbart kränkt vilket också var lärarens mening. Tänk hur en lärare på den tiden kunde behandla sina elever!

En yngre skolkompis som stammande kände jag sympati för. Han fick ju också för att han stammade. Vi satt i samma båt. Han bor nu i Norge.

Vi hade matte. Jag gick fram till läraren för att fråga om ett tal jag länge grunnat på. Han pekade överallt på sidan med sina glasögon som han höll i handen och som skakade väldigt på grund av hans sjukdom. Detta gjorde att jag inte alls förstod vad han visat. Tillbaka i bänken funderade jag på vad han sagt men jag kunde fortfarande inte förstå vad han pekat på. Jag gick fram igen och då pekade han istället med handen som inte darrade lika mycket. När han förklarat talet, vek han ihop boken, tog sats och slog

den i mitt huvud. Sen den dagen frågade jag aldrig mer om något. Jag fick ju förstås betyg därefter!

Vi hade ett ämne som hette naturlära. Läraren gick igenom olika minoriteter som till exempel indianer, innan han kom till samerna. Läraren påpekade att vi i Sverige har fjällsamer och skogssamer, men att skogssamernas tid var förbi! Detta synsätt bottnade i klausulen 3:3 i Rennäringslagen från 1928. Där stod att skogsrenskötseln var till förfång för fjällrenskötseln.

Vi var en ohyra för fjällsamen. Skogssamerna var också till förfång för skogsbruket, vi var tydligen i vägen för allting. Jag kände mig dumförklarad och som ohyra hela skoltiden.

Jag fick gå om andra klass och i och med det, blev jag ännu mer dumförklarad. Nu i vuxen ålder har jag förstått att om man vantrivs och samtidigt försöker lära sig något, så går det inte. Det har jag kommit på först idag!

När jag blev större, det var nog i klass fyra, fick jag åka buss till Vaxliden för att sedan cykla de sista 12 kilometrarna till Strömudden. Jag minns tydligt klumpen i magen och den gråt som fanns inom mig när jag skulle hemifrån efter en ledig helg. På den tiden gick vi i skolan även på lördagar och klumpen i magen kom redan hemma på lördagskvällen då jag visste att jag skulle tillbaka till skolan på söndagen.

Det kostade att åka buss. Magistern hade ett kassaskrin i vilket han förvarade och förvaltade elevernas pengar som föräldrarna givit. En helg lovade läraren mig att åka hem. Men, han gav mig inga pengar till

bussresan trots att mina pengar låg i kassaskrinet. Så, den helgen kunde jag inte åka hem! Det var så förnedrande och kränkande!

Denna händelse utmynnade i att jag aldrig mer bad om pengar ur kassan utan tog med mig egna pengar till skolan och gömde dem för att vara säker på att kunna åka hem. Mina egna pengar var min säkerhet, för då visste jag att jag kunde åka hem när jag ville.

Kvällen innan jag gick ut klass fem ringde jag till mina föräldrar och sa att jag hade packat ihop alla mina tillhörigheter för att lämna skolan och aldrig mer komma tillbaka. Och så blev det! Den allra sista dagen tog jag ut alla mina "sparade" pengar från skolans kassaskrin!

Det fanns en ljuspunkt i Arjeplog, vår kokerska Dagny Grahn. Mjölken kom till skolan med buss från Aspnäs och vi barn fick frakta mjölken på en stor kärra från busstationen till skolan. Vi fick hjälpa till och till vår glädje blev vi ofta inbjudna in i köket på en kaffetår. Dagny pratade med oss som en mamma. Det var under sådana stunder man glömde var man var. Jag besökte henne mycket senare i Ammarnäs. Jag berättade för henne hur vi uppskattade henne och att hon var den enda ljusglimten i Arjeplog. Hon blev så glad!

Klass 6 och 7 i Arvidsjaur

Jag började klass sex i Arvidsjaur och bodde hos min halvsyster Malin och en tid även hos George Lundgren. I sjuan bodde jag hemma på Strömudden. Min far, Nils-Petter Stenberg, var då sjuk och jag hjälpte till mycket i hemmet. Ibland fick jag ledigt från skolan för att hjälpa till bland annat när pappa skulle till doktorn.

Tre syskon Stenberg, Araksuolo, Västra Kikkejaur sameby, 1950-tal. Från vänster: Sara Maria f. Stenberg-Norsa, 1876–1962. Nils Petter Stenberg, 1881–1963. Karin Stenberg, 1884–1969. Foto: Ur Arvidsjaurs Fotoarkiv.

Jag hade en önskan att min halvsyster Malin skulle hjälpa mig ur alltihopa, hon hade sett min situation, hon förstod mig och stod mig nära. Pappa dog vintern efter jag gick i sjuan och det tog jag hårt. Han var ett stöd för mig här i livet. Året därpå dog min halvsyster Malin, den andra personen som betytt mycket för mig.

Jag gick sexan och sjuan i Arvidsjaur. Jag tyckte att jag kommit till himmelriket men senare har andra klasskompisar sagt att "nog var vi djävliga med dig". Men, jag tyckte som sagt att jag fick det mycket bättre i den nya skolan. För mig blev det betydligt enklare i skolan.

Minnena finns kvar

Det jag minns från skoltidens första sex år, var alla lärarnas och klasskompisarnas kränkningar för att man ingenting var värd. Jag kom inte håg att vi slogs fysiskt utan det var bara psykisk mobbning. – Jag har senare träffat flera av klasskompisarna men vi har aldrig pratat om vad som hände oss under skoltiden.

Jag har trott att på äldre dar skulle minnena blekna och att jag skulle kunna skaka av mig mina erfarenheter som en blöt hund. Men minnena har satt sådana starka spår i mig, de förföljer mig. Jag har alltid lidit av dåligt självförtroende och varit rädd på något vis. Den rädslan har aldrig gått bort. Jag kan inte skaka av mig mina minnen!

Lars Stenberg. f. 1947, Västra Kikkejaur sameby. Foto: Arvidsjaurs fotoarkiv

Det som fortfarande kan plåga mig är mardrömmarna; jag är i Arjeplog och ska ta mig därifrån. Jag kommer bara till Radnejaur och då kommer alltid frågan ”hur tar jag mig härifrån nu då?”

Jag har funderat många gånger på hur saker och ting skulle ha varit annorlunda om jag inte gått skolan i Arjeplog. Men, det tjänar ju ingenting till!

Jag har burit allting inom mig och först nu de senaste åren har jag vågat och kunnat prata öppet om mina erfarenheter från de sex första skolåren i Arjeplog. Nu kanske jag någon gång i framtiden kan skaka av mig min skoltid!?

Lars Stenbergs far var Nils Petter Stenberg, bror till lärarinnan och den skogssamiska förkämpen Karin Stenberg, Araksuolo, Arvidsjaur. Karin skrev 1920 i samarbete med Valdemar Lindholm skriften *Dat läh mijen situd. Det är vår vilja*. I boken beskriver även hon hur hennes modersmål, umesamiska blev underkänd på småskoleseminariet i Jokkmokk. ”Vi (skogssamer) voro ju inte riktiga lappar och då kunde det ju inte vara fråga om riktig lappska heller.” (2020, 102).

Sjön låter en inte dö: skogssamiskt fiske före 1800

Gudrun Norstedt

Inledning

Våra kunskaper om skogssamernas försörjningsmönster i äldre tid kommer i stor utsträckning från etnografiska skildringar från 1900-talets första hälft. Pionjärer som K. B. Wiklund, Ernst Manker, J. G. Ullenius och Israel Ruong intervjuade gamla minnesgoda människor och beskrev ett försörjningsmönster nästan helt baserat på intensiv renskötsel. Somrarna ägnades åt hårt arbete med renmjölkning och ostproduktion på en rad olika vallar. Under vintrarna förflyttade man sig med renhjorden mellan vinterbetesområden i kustlandet. Endast under kalvningstiden på försommaren och brunsttiden på hösten fick renarna gå i vildan och människorna stannade upp på ett mer permanent huvudviste. Detta levnadssätt var redan i början av 1900-talet på väg att försvinna och framstod därför som gammalt och genuint.

I det gamla skogssamiska liv som etnograferna dokumenterade hade fisket inte särskilt stor plats. Under sommaren hade man inte tid till så mycket annat än arbetet med renarna och under vintern levde man på resande fot och förde knappast med sig fiskeredskap. Endast vid huvudvistet, där man både hade tid och förvaringsutrymmen, kunde fisket få någon större betydelse. I en tidigare artikel har jag tillsammans med en kollega förespråkat uppfattningen att detta levnadssätt är en relativt sen företeelse och att fisket hade en betydligt mer central roll i det skogssamiska samhället på 1600- och 1700-talen (Norstedt & Östlund

2016). Denna uppfattning baseras bland annat på skildringar från den aktuella tiden vilka tämligen samstämmigt säger att ”granlapparna” – den tidens benämning på skogssamerna – levde betydligt mer på fisk än på renost och renkött (Linné 2003, 55; Rudbeck & Anfält 1987, 56; Lundius 1983 [ca 1674], 11f; Graan 1983 [1672], 35; Rheen 1983 [1671], 15, 20; Högström 1980 [1747], 85; Öhrling 1970 [1773], 11; Stobée 1919 [1746], 72; Ehrenmalm 1743, 129). Samma bild får man av den forskning som Filip Hultblad (1968, 141) utfört om Jokkmokk och Bertil Marklund om Malå (1999). Troligen har det dock alltid funnits olika strategier. Vi vet att en del skogssamiska hushåll varit starkt beroende av fiske ända in på 1900-talet och det kan mycket väl ha funnits skogssamer som inriktade sig på renmjölkning och osttillverkning redan på 1600-talet. Ju längre tillbaka i tiden man går, desto glesare blir källmaterialet och desto mer ofullständig blir bilden.

Helt klart är att det skogssamiska fisket behandlas ytterst kortfattat i den litteratur som rör den svenska delen av Sápmi. Det viktigaste skälet är säkert att fisket inte längre hade någon central roll när de stora etnografiska dokumentationsinsatserna utfördes. Kanske var forskarna inte heller så intresserade av denna näring som framstår som mindre särpräglad och ”typiskt samisk” än renskötseln. De kan också ha varit omedvetet präglade av ett synsätt som noterats även på internationell nivå, där antropologer tenderat att förbise fiskets betydelse eftersom detta uppfattats som antingen en sista utväg eller ett nöjsamt tidsfördriv (Pálsson 1988). Oavsett anledningen kan man konstatera att Ernst Manker i standardverket *Skogslapparna i Sverige* ägnar fisket en knapp halvsida, och då får han även med pärlfisket. I boken finns visserligen några fotografier av fiskande samer, men inte en detaljstudie av ett nät, en not eller en mjärde. Ingenting om materialval, teknik eller traditionell kunskap rörande fiske. Skillnaden är påtaglig mot hur ämnet behandlats

på finsk sida. T. I. Itkonens tvåbandsverk *Suomen lappalaiset vuoteen 1945* (”Finlands samer fram till 1945”) innehåller ett 54 sidor långt kapitel om fiske. På finsk sida behöll fisket sin centrala betydelse för många samer ända in i etnografernas tidsålder och gick helt enkelt inte att bortse ifrån. Denna texts rubrik är en del av ett skoltsamiskt ordspråk från det då finska Petsamo, som i fri översättning lyder: ”Skogen törs man inte förlita sig på, men sjön låter en inte dö” (Itkonen 1948, 536).

På svensk sida ligger den stora fiskeepoken längre tillbaka i tiden och är svårare att beskriva på ett rättvisande sätt. Min ambition med denna uppsats är därför inte att ge någon fullständig redogörelse för skogssamiska fiskemetoder och redskap, eller ens för fiskets betydelse. I stället ska jag koncentrera mig på ett fåtal begränsade ämnesområden om vilka jag fått fram en del nya uppgifter i två olika källmaterial. Det ena källmaterialet är landskapshandlingarna, det vill säga de räkenskaper som började föras av Gustav Vasas fogdar på 1530-talet. Här har jag systematiskt sökt efter uppgifter om två aspekter av det skogssamiska fisket, nämligen laxfisket och handeln med hampa. Med denna inriktning har jag gått igenom *Västerbottens handlingar* (som omfattar alla kustsocknar från Nordmaling till Torneå) från perioden 1539–1607 samt serien *Norrlands lappmarker* (som omfattar samtliga svenska lappmarker) från perioden 1553–1576. Främst har jag läst de delar som kallas för huvudräkenskaperna, där fogdarna sammanställde inkomster och utgifter. När jag hittade uppgifter om laxleveranser från lappmarkerna tog jag även fram de så kallade träskregistren för motsvarande år, försökte identifiera alla ingående fiskevatten samt eftersökte de personer som nämndes i samtida skattelängder. För att få en uppfattning om handeln med hampa längre fram i tiden valdes Ume och Ångermanna lappmarker ut för en genomgång av huvudräkenskaperna fram till 1607.

Mitt andra källmaterial är den avskriftsamling som upprättades under ledning av professor K. B. Wiklund i början av 1900-talet och som innehåller delar av protokoll från häradsrätterna i de svenska lappmarkerna. De delar som valts ut och skrivits av är referat av de mål som rör samiska skatteland under perioden 1645–1845, totalt omkring 2 500 stycken. Jag håller för närvarande på att digitalisera hela samlingen men har hittills utelämnat målen från Torne lappmark, eftersom merparten av denna lappmarks domböcker från perioden redan är utgivna i sin helhet. För denna uppsats har jag använt samtliga avskrifter rörande övriga lappmarker fram till och med år 1799. Till skillnad från när det gäller landskapshandlingarna har jag inte sökt efter några särskilda ämnen utan förutsättningslöst studerat alla avskrifter som handlar om fiske. Därigenom har jag inte bara hittat ytterligare uppgifter om laxfisket utan även fått kunskap om företeelser som jag inte tidigare kände till.

Med hjälp av dessa båda källmaterial från perioden 1539–1799 avser jag att belysa några aspekter av det skogssamiska fisket på svensk sida som sällan eller aldrig har behandlats i litteraturen. Det kommer att handla om materialet i nät och notar, om mjärdar och ryssjor, om laxfiske samt om fiskevård.

Nät, notar och materialval

Samernas fiske med fiskegarn, alltså fiskeredskap gjorda av tråd som knutits till maskor, är förhållandevis välkänt. Nät och notar nämns återkommande i litteraturen. Den terminologi som rör sådana redskap består också till stora delar av arvord som funnits i det samiska språket mycket länge, vilket tyder på att även teknologin har djupa rötter i det samiska samhället (Nesheim 1947, 86ff). Själva ordet för nät är ett sådant gammalt ord (SaN *fierbmi*, SaS *viermie*). På den utgrävda samiska

boplatsen på ön Dálmmat (Kjelmö) i östligaste Finnmark har man hittat nätbindningsnålar och nätsänken från järnåldern (Gjessing 1935; Solberg 1909). Med tanke på att det skogssamiska området är mycket rikt på både vatten och fisk får man utgå från att fiskegarn även där har använts sedan urminnes tider.

En noggrann genomgång av de arkeologiska fynd som gömmer sig i museernas arkiv skulle förmodligen kunna förbättra våra kunskaper om bruket av nät i äldsta tid. Jag har inte haft möjlighet att göra någon sådan genomgång nu, men de äldsta nätrelaterade fynd som jag känner till inom skogssamiskt område kommer från boplatsen Paulundsvallen vid Umeälven. Där hittades bland annat två sänken bestående av stenar insvepta i näver, åtta sänken av renhorn samt ett mynt från 1680. Möjligen är ett renhornssänke från Paubäcksudden ännu äldre (Zachrisson 1976). Från samma århundrade finns också en mängd skriftliga uppgifter som rör användningen av nät och not, såväl i prästrelationerna (Niurenius 1983 [ca. 1640], 14; Lundius 1983 [ca 1674], 10, 18f; Graan 1983 [1672], 54; Tornæus 1983 [1672], 61) som i beskrivningen till Geddas karta (Norstedt 2011).

Från och med 1600-talet råder det alltså ingen brist på belägg för att fiskegarn varit i bruk inom det skogssamiska området. Ändå vet vi ganska lite om hur garnen tillverkades och användes. T. I. Itkonens (1948) omfattande verk om samerna i Finland innehåller flera sidor om nät- och notfiske, framför allt hos skoltsamerna och Enaresamerna, med ingående beskrivningar och teckningar av nätnålar, bindningsteknik, vilka material som användes, hur stora näten var, hur de lades ut i vattnet och så vidare. Från svensk sida kan man förvisso hitta en del uppgifter om sådant hos exempelvis Sigrid Drake (1979 [1918]) eller Phebe Fjellström (1986), men

ytterst ofullständigt. Vi har mycket kvar att lära om skogssamernas användning av nät och not i äldre tid.

En aspekt som särskilt intresserat mig är materialet. Om samerna har bundit nät sedan urminnes tider får man utgå från att de ursprungligen använde lokala material. Vad kan det ha varit? Vid utdikning av en fuktäng i Korpilahti på Karelska näset 1913 hittades resterna av ett bortåt 10 000 år gammalt fisknät (ofta kallat för Antreanätet efter det finska namnet på närmaste stad, som numera är rysk och heter Kamennogorsk). Detta nät var tillverkat av bast från sälg eller vide (*Salix* sp.) (Miettinen *et al.* 2008). Det anses ha varit omkring 20 meter långt och 1,3 meter högt, med 6 cm stora maskor (Pälsi 1920). Det var alltså fullt möjligt att göra rätt stora nät av sälg- eller videbast, även om garnet blev ganska grovt. Annars har det föreslagits att samerna ursprungligen band nät av fibrer från brännässla (*Urtica dioica*) (Drake 1979 [1918], 205; Nesheim 1947, 85). Brännässla är dock inte någon särskilt vanlig art i det boreala skogslandskapet, förutom i anslutning till jordbruk, varför jag ställer mig tvivlande till att den använts i någon större utsträckning. Sälg och viden växer däremot överallt. I avsaknad av arkeologiska nätfynd inom skogssamiskt område kan vi dock bara gissa kring det förhistoriska materialvalet.

Det äldsta material som vi faktiskt vet att samerna använt i sina nät är hampa. Olaus Graan skriver 1672: ”All hamptråd den de till nät och not bruka, spinna ock lappkvinnfolken, fast mycket långsamt dock väl, dragandes fram en bäst [sic; ska kanske vara ”test”?] efter den andra, den de sedan tvinna och göra så en jämn och god tråd av.” (Graan 1983 [1672], 54). Hampa är också en råvara som regelbundet förekommer i 1500-talets fogderäkenskaper. I Västerbottens handlingar tas hampa upp i bokföringen redan 1543, men då för användning vid kronans egna fisken.

I fogderäkenskaperna för Ume och Ångermanna lappmarker 1553–1607 finns uppgifter om att samerna bytt till sig hampa mot skinn i stort sett varje år.

Hampodlingen i övre Norrland på 1500-talet tycks inte ha varit tillräcklig för att täcka de regionala behoven. Även om fogdarna köpte en del hampa från bönder i Västerbotten visar räkenskaperna att betydligt mer togs från landets sydligare delar. I Torneå bedrev ryska köpmän omfattande handel med hampa, vilket gjorde att fogden åtminstone fram till 1570 kunde ta ut hampa som tull och sedan använda den i kronans handel. Dessutom förekom en oreglerad rysk gårdfarihandel. År 1598 beklagade sig lappfogden Jöns Karlsson över att ryska köpmän reste runt inom Kemi lappmark och Österbotten samt väster om Bottenviken ända ned till Umeå och köpte upp så mycket skinn av samerna att det knappast fanns något att få för den svenska kronan (Fellman 1910, 298f). Det är troligt att hampa var ett betalningsmedel även i denna handel.

Det framgår inte i vilken form hampan handlades. Hampa bereds på ungefär samma sätt som lin (Ågren 1974). Det rötas i vatten (det är därför det på kartorna finns så många vattensamlingar med namnet ”Hampsänket” eller ”Hamptjärn”) och bearbetas med bråka och draga så att stammens vedartade delar krossas och avlägsnas. Eftersom dessa moment utförs med ganska skrymmande specialredskap och syftar till att få bort sådant som inte fyller någon funktion verkar det troligt att handelslinet var färdigdraget. I nästa steg, häcklingen, använder man olika grova häcklor (kammar) för att skilja de långa fibrerna från de korta (blånorna) så att de kan användas till garn av olika kvalitet. Utförde samerna själva detta moment, eller köpte man häcklad hampa av en viss kvalitet, färdig att spinnas? Mig veterligt finns inga uppgifter om att samerna ägnat sig åt häckling, medan vi däremot vet att de spann nätgarn

med slända (Drake 1979 [1918], 200; Itkonen 1948, 342f, 510, 563; Paulaharju 1921, 112). Spinnandet var en kvinnlig syssla medan det var männen som band näten (Drake 1979 [1918], 204) (Figur 1).

Figur 1. *Johan Fredrik Höckerts målning "Det inre av en fiskarstuga i Lappland" från 1857 är kanske den enda bilden från före 1900 som visar en same som binder nät. Troligen är scenen från Arjeplog, som Höckert besökte 1850. Mannen har lindat upp garnet på en nätnål av tidlös modell. I sin vänstra hand håller han en kavel som används för att maskorna ska bli lika stora. Kaveln är rund; annars brukar den ofta vara platt. Maskstorleken kan uppskattas till 5–6 cm, vilket ser lite stort ut för den kaveln, men kanske har jag inte förstått tekniken rätt. I korgen på golvet nedanför nätet finns en kniv. Bredvid på golvet ligger vad som torde vara en överteln, ett rep med flöten som det färdiga nätet fästes vid. Sådana rep var ofta av granrötter och flötena ser ut att vara gjorda av träskivor. Tyvärr vet vi så lite om samernas traditionella nätbindning på svensk sida att det är svårt att säga om detaljerna är autentiska eller om Höckert har lånat dem från annat håll. Men vi kan räkna med att arbete med nät måste ha varit oerhört vanligt inom det skogssamiska området i äldre tid. Foto: Nationalmuseum, public domain.*

Hur mycket hampa behövdes till fisket i skogssamiska hushåll i olika lappmarker vid olika tidpunkter? Hur många nät och notar hade man, hur stora var de, hur länge höll de? Om detta finns bara fåtaliga uppgifter. Sigrid Drake (1979 [1918], 14) hävdar att noten var ett sällan förekommande fiskeredskap eftersom den mest användes av samer som huvudsakligen levde av fiske. Men hennes avhandling baseras till största delen på J. A. Nenséns uppteckningar, som främst rör renskötande fjällsamer på 1800-talet. Enligt Nicolaus Lundius (1983 [ca 1674], 19), som beskrev förhållandena i Ume och Lule lappmarker 150 år tidigare, hade alla samer not, ”både fattiga och rika”. I beskrivningen till Geddas karta nämns användning av ”not och nät” i 13 av de 28 skogssamiska landen, och med tanke på att fisket framhålls som mycket viktigt i nästan alla övriga land får man nog utgå från att redskapen användes även där (Norstedt 2011).

Fiskegarn av naturfibrer är förstås inte särskilt hållbara. Så länge de är fuktiga utsätts de för nedbrytning, varför de måste torkas noggrant efter varje användning. Ett par tingsprotokoll handlar om att någon rivit ned andras nät från torkställningar och låtit dem ligga i gräset, vilket lett till att de blivit förstörda (KBW 172–174; 1564–1570). Det var en kännbar förlust, för ett handknutet hampgarnsnät kunde hålla i 10–15 år (Itkonen 1948, 588). Från den del av det skoltsamiska området där man under barmarksperioden huvudsakligen ägnade sig åt fiske sägs att en välbärgad familjegrupp under tidigt 1900-tal ägde 40–50 nät och att man då behövde fem nya nät per år (Itkonen 1948, 563). Fullt så många nät hade nog inte den genomsnittliga skogssamen i äldre tid, men tingsprotokollen visar att det var vanligt att fiska med flera nät, eller med både not och nät. I ett mål vid Jokkmokks häradsrätt 1712 sägs till exempel att en man hade lagt ned fyra nät i Ryggträsket, det vill säga Tjavelkjávrre i nuvarande Udtja naturreservat (KBW 335).

Hur mycket hampa gick det då åt till ett nät? I fogderäkenskaperna för Västerbotten 1548 anges att 19 lispund hampa använts till tre notar och två nät vid kronans laxfisken. År 1555 användes 33 lispund till fem notar och fyra laxnät. Av detta kan man räkna ut att det gick åt 2 lispund (17 kg) hampa till varje laxnät och 5 lispund (42,5 kg) till varje not. Nu kan man ju inte utan vidare hävda att skogssamernas redskap var likadana, eftersom dessa till övervägande delen användes för att fånga andra fiskar än lax och därmed torde ha haft en annan maskstorlek och konstruktion. Det verkar också rimligt att skogssamerna hade betydligt tuffare ekonomiska och personella begränsningar än kronan och att deras redskap därför förmodligen var mindre.

Samtidigt finns det siffror som tyder på att samernas och kronans redskap kanske ändå inte var så olika. I fogderäkenskaperna för 1572–76 ingår en sammanställning över det årliga behovet av varor i Lule respektive Pite lappmark. Där räknar man med att varje skattande same behövde 1½ lispund hampa per år. År 1603 finns en liknande sammanställning för samtliga lappmarker, där det årliga behovet av hampa beräknas till 2 lispund per skattande same (Hoppe 1944). Den senare siffran motsvarar åtgången för ett av kronans laxnät. Om näten höll i minst tio år skulle varje hushåll alltså ha haft minst tio sådana nät. Det låter överdådigt men är förmodligen inte orimligt om man huvudsakligen lever av fiske. Ändå blir man fundersam, med tanke på att en stor andel av samerna i de flesta lappmarker betecknades som ”fjällappar” vid denna tid och i samtida källor beskrevs som mer renskötare än fiskare. De borde därmed inte ha haft särskilt många nät. Det är möjligt att fjällsamerna använde hampa till andra ändamål, exempelvis rengrimmor, vilket är något som också nämns i räkenskaperna. Det återstår dock en hel del forskning för att vi ska kunna förstå vilken betydelse handeln med hampa spelade i såväl skogssamernas som fjällsamernas ekonomi.

En annan egendomlighet är att Ume och Ångermanna lappmarker avviker i sammanställningen från 1603. Där ansågs de 47 skattande endast behöva 40 lispund hampa om året, vilket är mindre än hälften så mycket per person som i övriga lappmarker. Varför? För närvarande har jag inget bra svar på den frågan, för det finns ingenting som tyder på att fisket skulle ha varit mindre viktigt i Ume och Ångermanna lappmarker än i övriga områden. Tvärtom var detta de enda lappmarkerna på den svenska sidan där det enbart fanns skogssamer, eftersom fjällsamerna inom nuvarande Västerbottens län ingick i Pite lappmark tills Lycksele blev kyrkplats 1607 (Bergsland 1978).

Det kalkylerade årliga behovet motsvaras inte alls av kronans handel med hampa. Lennart Lundmark (1982, 198ff) har sammanställt tabeller över de varor som fogdarna handlade med i Lule lappmark för varje år under perioden 1562–1616. Där dyker hampa upp i räkenskaperna först 1584 och förekommer därefter i mycket varierande mängder. Vissa år såldes så lite som 2 lispund, som mest 107 lispund. Det är mycket mindre än de 163 lispund som 1576 beräknades vara Lule lappmarks totala behov eller de 330 lispund som angavs 1603. Som påpekas av Lundmark (1982, 131f) är alla siffror över handelsutbytet behäftade med stor osäkerhet. Kronans fogdar var visserligen tvungna att föra minutiösa räkenskaper över sin handel, men däremot vet vi inte vilka varor birkarlarna och de ryska köpmännen erbjöd och inte heller i vilka mängder.

Mycket återstår att utreda om hampans betydelse för samerna under olika tidsperioder. Sälg- och videbast i all ära, men nät knutna av sådana fibrer var knappast lika tunna, lättknutna och hållbara som nät av hampgarn. Den totala frånvaron av belägg för användningen av inhemska fibrer tyder på att hampan tog över helt när den kom, trots att den måste köpas in utifrån, och att den således uppfattades som överlägsen. Hur länge har

samerna haft tillgång till hampa? Ingick den redan i det tidiga öst-västliga handelsutbyte som återspeglas i de rika samiska depåfynden från medeltiden (Zachrisson, 1984)? Hade det omfattande samiska fisket under 1600-talet, som bland annat renderade stora mängder torkade gäddor till den svenska arméns försörjning, överhuvudtaget varit möjligt utan hampa? Detta och mycket annat återstår att reda ut.

Mjärdar och ryssjor

En typ av redskap som ytterst sällan nämns i samband med skogssamiskt fiske är ryssjor och mjärdar. Båda dessa redskap utgörs av burar eller strutar där fisken leds in i ett utrymme varifrån den har svårt att ta sig ut igen. Skillnaden dem emellan består i att mjärden är en styv konstruktion av vidjor, träspjälor eller liknande (i senare tid även nät kring en fast stomme), medan ryssjan är en nätpåse som hålls utspänd av ringar eller bågar men som kan skjutas ihop på längden (Modéer 1939, 2; Ekman 1918). Den samiska terminologin för dessa redskap är i stor utsträckning inlånad från grannfolken, varför detsamma antas gälla teknologin (Nesheim 1947, 197). Så är för övrigt fallet även inom det svenska språkområdet, åtminstone i fråga om ryssjan, som anses ha införts av cisterciensmunkar på medeltiden (Modéer 1939). Mjärdens ursprung går däremot förlorat i förhistoriens dunkel. Tyvärr kompliceras den svenska terminologin av att ordet ”ryssja” inte sällan använts också om mjärdar av styvt flätverk, särskilt i Norrlands inland (Ekman 1918). Enbart utifrån ordvalet går det därför inte att avgöra vilken sorts redskap som avses.

Bland samerna i Finland och på Kolahalvön finns en mängd olika ryssjor och mjärdar dokumenterade, men de infördes relativt sent, vanligen efter 1800 (Itkonen 1948, 559ff, 1937; Sirelius 1906, 138f). På svensk sida är ämnet så gott som outforskat. Schefferus (1956 [1673], 303) konstaterar bara att samerna ”lägger mjärdar”. De enda uppgifter som publicerats

akademiskt tycks vara Nenséns uppteckningar från 1800-talets första hälft om att samerna i Arjeplog köpte ryssjor av nybyggare och att i Jokkmokk ”bruka blott skogslappar” ryssja (Drake 1979 [1918], 11). Phebe Fjellström intresserade sig för saken, men tvingades i brist på konkreta upplysningar konstatera att samernas användning av mjärdar var en av många olösta uppgifter inom samisk etnologi (1986, 225f). Och så är läget fortfarande.

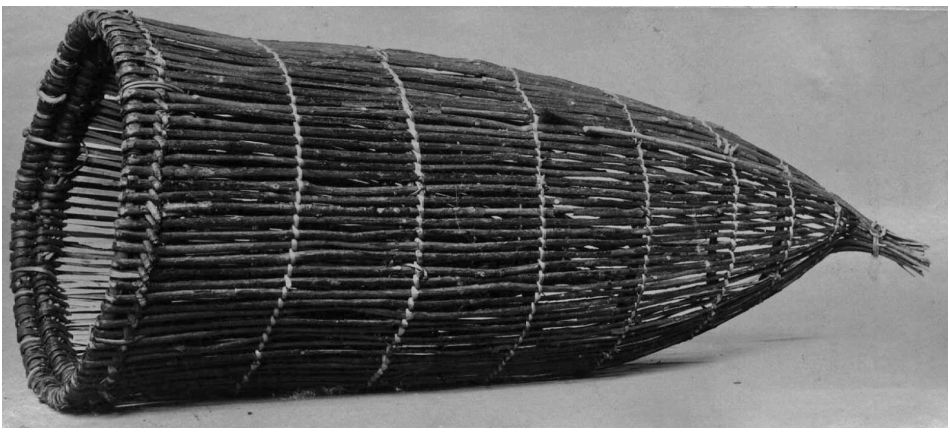

Figur 2. *Lappträskån, där Olof Persson hade sin mjärde, är ett litet vattendrag som rinner genom tät skog. Kanske sattes mjärden på just ett sådant här ställe, vid utloppet av ett sel som rinner genom en myr. Här skulle en ledarm eller risgård ha kunnat få den dämmande effekt på slåttermyren ovanför som nybyggarna motsatte sig. Foto: Louise Vedin.*

Desto mer intressant är det därför när hårda fakta dyker upp i en serie protokoll från häradsrätten i Arvidsjaur på 1770-talet. Bakgrunden var att ett nybygge hade insynats vid Tjakttjure eller Lappträsket (nuvarande

Moräng vid Glommersträsk). Parallellt med nybygget fortsatte samernas bruk av det omgivande skattelandet. I början av 1770-talet, när skattelandet innehades av samen Olof Persson, hade de två nybyggarna, Lars Nilsson och Erik Matsson, börjat bygga en kvarn i Lappträskån. Olof Persson drog dem inför tinget, eftersom han menade att kvarndammen skulle förhindra fiskvandringen mellan Ullbergsträsket och Lappträsket och därmed också hans fiske i ån (Figur 2). Nybyggarna erbjöd sig att göra en lucka i kvarndammen, men häradsrätten bedömde att det ändå fanns stor risk för att fisket skulle skadas och beslutade att hela anläggningen skulle bort. Men kvarndammen blev kvar och konflikten trappades dessutom upp genom att de båda nybyggarna sommaren 1773 saboterade Olof Perssons fiske inte mindre än fyra gånger och för detta dömdes till dryga böter (KBW 1287, 1543–45, 1564–70, 1618).

Det redskap som Olof Persson använde för att fiska i Lappträskån kallas i protokollen mestadels för ryssja, men en gång för mjärde. Som redan påpekats kan man inte utifrån språkbruket avgöra vilken typ av redskap det rörde sig om. Men gissa kan man alltid. När nybyggarna saboterade Olof Perssons fiske bröt de också av de stänger där hans not hängde på tork, så att noten hamnade i gräset och tog viss skada. Notar har alltid varit knutna av garn och var före nylonlinans tid mycket känsliga för bristande torkning. Om även Olof Perssons ryssja hade bestått av garn borde den väl också ha tagit skada av att ha kastats bredvid bäcken, men om detta sägs ingenting. Detta indikerar att det snarare rörde sig om ett redskap tillverkat av relativt tåligt trävirke, således en mjärde.

Figur 3. *Mjärde tillverkad av A. O. Borgström i Stensele 1909 och kategoriserad bland "Lapska föremål" hos Nordiska museet (NM.0114187). Enligt museets katalogkort är mjärden tillverkad av kluvna björkspön som flätats samman med "trävirke". Konstruktionen består av en yttre strut, manteln, kring en inre, mindre ingångstratt. Den yttre strutens ände, stjärten, är tillsluten med en rännsnara gjord av en vriden björkvidja. Fisken simmar in genom den inre tratten, hamnar innanför den yttre manteln och kan inte ta sig ut. Redskapet vittjas genom att rännsnaran kring mjärdens stjärt löses upp. Redskapets totala längd är 1,34 meter och vidden över den runda ingången 0,55 meter. Foto: Nordiska museet.*

Faktum är att det i Nordiska museets samlingar finns ett – ett enda – föremål som klassificeras som en samisk mjärde (NM.0114187). Vid närmare granskning uppträder dock en del frågetecken. Det framgår av dokumentationen att mjärden (som kallas för ryssja) tillverkats 1909 av A. O. Borgström i Stensele på beställning av jägmästare Hilmer Zetterberg. Det måste ha varit Anders Olof Borgström, född 1855, i folkbokföringen registrerad som backsittare i Sandvik. Jag har inte kunnat finna att denne man hade något närmare samiskt påbrå. Mjärden skulle förstås ändå kunna vara av samisk typ, men det framgår inte av dokumentationen. Inte desto mindre är redskapet intressant eftersom det är tillverkat av lokala material, nämligen kluvna björkspön (Figur 3). Olof Perssons mjärde skulle mycket väl ha kunnat vara av denna typ.

Figur 4. *En rekonstruktion av hur Olof Perssons mjärde i Lappträskån kan ha sett ut. Förebilden för redskapet är den samiska mjärde som finns hos Nordiska museet (Figur 3). Mjärden ingår i en "ryssjegård" med smått "verke", det vill säga en ledarm eller risgård av nedstuckna grenar eller kvistar. Denna har återgivits med en konstruktion från Iijärvi i Enareområdet som förebild (Itkonen, 1948, 562). Där använde man dock ett utspänt nät med instuckna björkkvistar i stället för verke. Illustration: Gun Lövdahl.*

Till en början var jag övertygad om att det redskap som Olof Persson använde inte kunde ha varit något annat än just en mjärde, eftersom ryssjan enligt litteraturen kom betydligt senare till Norrland. Till Haverö i Medelpad skulle den till exempel ha införts först vid mitten av 1800-talet (Modéer 1939, 51f). Ännu i början av 1900-talet menade Sven Ekman (1983 [1910], 316) att ryssjor hade en obetydlig användning i Norrland, utom i de sydligaste delarna. Därefter upptäckte jag att Arwid Ehrenmalm

(1743, 126) i sin reseskildring från Åsele lappmark 1741 har en förteckning över vilka fiskeredskap som användes där. Det första han nämner är ”de av notgarn så kallade (…) ryssjor, dem de lägga uti rännilars utlopp”. Var de av notgarn så var de verkligen ryssjor i ordets rätta bemärkelse. Mjärdar nämner Ehrenmalm däremot inte. Bevisligen användes alltså ryssjor i Åsele lappmark redan i början av 1700-talet. Det gör att man också kan misstänka att de ryssjor som samerna i Arjeplog sades köpa av nybyggare i början på 1800-talet (Drake 1979 [1918], 11) var just sådana, för en ryssja var förmodligen svårare att tillverka själv än en mjärde. Och det innebär att Olof Persson lika gärna kan ha haft en ryssja som en mjärde.

Om redskapets användning finns en del upplysningar i häradsrättens protokoll. Olof Perssons redskap ingick i en *ryssjegård* som beskrivs dels som ”stängsel och täppning”, dels som ”stängsel med smått verke”. *Verke* är ett äldre ord för en ledarm eller risgård bestående av nedslagna pålar eller nedstuckna grenar eller kvistar (*Svenska Akademiens ordbok*). En mängd olika sådana installationer, oftast i större vattendrag men även i bäckar, finns beskrivna från östsamiskt område (Itkonen, 1948). Av protokollet framgår också att nybyggarna rev upp ryssjegården därför att den fick vattnet att stiga in på en angränsande äng, vilket innebär att stängslet måste ha varit ganska tätt. Ett försök att rekonstruera hur det kan ha sett ut visas i Figur 4.

Vi kan också dra slutsatser om vilken fisk Olof Persson var ute efter. Det var en art som vandrade upp i bäcken, och tidpunkten framgår när häradsrätten påpekar att även om ryssjegården skulle orsaka översvämning på nybyggarnas äng skulle höet kunna bärgas ”sedan Olof Persson efter tre à fyra veckors förlopp övergivit detta fiske”. Fisket skedde alltså under några veckors tid i början av sommaren, gott och väl

före slåttern. Troligast är väl därför att det handlade om harr, som brukar leka efter islossningen (Trybom 1884).

Bäckfiske efter öring och harr med ryssjor eller mjärdar är känt från Enaresamerna, där det var en syssla som gamla gubbar kunde pyssla med medan de yngre ägnade sig åt storskaligt nätfiske i det väldiga Enare träsk (Paulaharju 1927, 40). Olof Persson var för sin del bara i 30-årsåldern när målen om Lappträskån behandlades i Arvidsjaurs häradsrätt. Den energi han lade ned på att driva tvisten mot nybyggarna tyder på att bäckfisket var en viktig del av hans försörjning, trots att han även hade renar och bedrev insjöfiske med not och nät.

Hur vanligt var då denna typ av fiske bland 1600- och 1700-talens skogssamer? Under arbetet med denna uppsats har jag börjat fundera på om inte källorna ruvar på fler belägg än vad jag hittills har förstått, belägg som döljs bakom ordet ”vånor”. *Vån* eller *våna* är ett ord som kan användas om alla möjliga sorters passiva fångstredskap för både vilt och fisk (Rietz 1867; *Svenska Akademiens ordbok*). När det gäller vilt handlar det om fällor och snaror. När det gäller fisk kan ordet även avse nät, men när jag granskar mina belägg tycker jag att det oftare verkar handla om något annat. I tingsprotokollen talas ett par gånger om vånor i samband med laxpator eller andra byggnader för laxfiske (KBW 150, 1417), en gång i samband med katsor, det vill säga fasta fiskfällor som nybyggare satt ut i sjöar (KBW 1414, 1543). När det gäller Olof Perssons fiske sägs att han vill kunna ha en ”mjärde eller annan fiskevån” i Lappträskbäcken (KBW 1618). I åtskilliga andra protokoll omtalas fiskevånor utan att det går att avgöra vilken typ av redskap som avses (KBW 159, 178, 203, 218, 287, 412, 441, 743), men inte i något av dessa fall framkommer att det skulle handla om nät. Jag misstänker därför att *vånor* i samband med fiske vid denna

tid i första hand användes om mjärdar och andra typer av fällor, även om det ibland också haft en mer generell betydelse.

Den tolkningen gör att beskrivningen till Jonas Persson Geddas karta över Ume lappmark 1671 kan lämna ifrån sig information som tidigare gått obemärkt förbi. Om Djurbergslandet sägs att fiske efter gädda och abborre sker i Grundträsket med ”nät och vånor”, medan ”nät och not” används i Skarvsjön. På Snarabergslandet fiskas efter gädda och abborre ”med nät och vånor vid fiskleken” i Inre Verkansjön, medan man i Långvattnet eller Ullisjaure fiskar med nät och not (Norstedt 2011). I båda fallen är de sjöar där vånor nämns betydligt mindre än de där man använt not. Sommarfiske på abborre och gädda med mjärde är något som skogssamer i varje fall under 1900-talet har ägnat sig åt, även om mjärden då varit av stålnät (Sommarström & Westman Kuhmunen 1997, 34). Jag menar att nyläsningen av beskrivningen till Geddas karta utgör ett stöd för att ordet *vånor* när det handlar om fiske vid denna tid i första hand avser mjärdar eller möjligen någon annan typ av fiskfällor.

Trots all osäkerhet vet vi nu betydligt mer om de svenska skogssamernas användning av ryssjor och mjärdar än på Phebe Fjellströms tid. Jag är övertygad om att ämnet fortfarande är långt ifrån uttömt.

Laxfiske

En stor och högt skattad fiskart som säkerligen var betydligt vanligare innan vattendragen omformades för först flottningens och sedan vattenkraftens behov är laxen. Inte desto mindre lyser den nästan helt med sin frånvaro i den litteratur som finns om skogssamernas fiske. Visserligen finns ett par mycket intressanta uppgifter i en ”Undervisning om floder och laxfisken” från tidigt 1500-tal (Berggren 1995, 50ff). Den ena uppgiften rör Skellefteälven, troligen Bomansforsen, där fisket

tillhörde kungen men där ”en lapp han vill bygga henne med i sina syner”. Vad det betyder är oklart, men det skulle kunna finnas ett samband med klagomål som framfördes 1525 om att de som bodde nära laxfisket i Bomansforsen hade uppfört en egen fångstbyggnad. Den andra uppgiften rör Åbyälven, där birkarlarna sades inneha laxfisket ”på lapparnas vägnar”. Det krävs nog en hel del ytterligare forskning innan detta kan tolkas på ett meningsfullt sätt, varför jag avstår från det just nu.

Utöver denna svårtolkade förteckning från tidigt 1500-tal har jag faktiskt bara kunnat hitta en enda publicerad uppgift om att samerna i Sverige skulle ha bedrivit laxfiske i äldre tid. Den är från 1841: ”Fordom fångade skogslappar ofantligt mycket lax i Pärlälven, så mycket de ville” (Drake 1979 [1918], 11). Det är häpnadsväckande magert. Vi har många goda belägg för att de samer som levde vid bland annat Tanaälven i nuvarande Norge och Finland tidigt bedrev ett storskaligt laxfiske. Redan 1607 tillsatte Karl IX en laxfogde vid Tanaälven och instruerade honom att kräva in en tiondel av samernas fångster (Waaranen 1864, 277). Långt fram i tiden fiskades där med hjälp av olika sorters stängsel och ledarmar, pator, i kombination med tinor, ryssjor, nät och notar (Itkonen 1948, 551ff).

När det gäller Sveriges nuvarande territorium har Tor L. Tuorda (2017) i en artikel vävt samman fakta och fiktion för att levandegöra hur det givande laxfisket i Edeforsen i Luleälven, som förmodas ha utövats av samer fram till 1300-talets början, därefter togs över av katolska kyrkan. Det kan ha gått till ungefär som han skriver – men innebar övertagandet slutet för det samiska laxfisket på svensk sida? Nej, faktiskt inte. I de källor som jag använt går det att belägga laxfiske inom skogssamiskt område åtminstone från mitten på 1500-talet till slutet av 1700-talet.

När fogdarna på befallning av Gustav Vasa börjar upprätta fiskeregister över lappmarkerna 1559 träder samernas viktiga fiskevatten fram i historiens ljus. Dessa så kallade träskregister innehåller i första hand sjöar men också enstaka vattendragssträckor. För varje fiskevatten redovisas noggrant vilka personer som nyttjar dem, vattnets ungefärliga storlek samt vilka fiskarter som levererats i skatt till kronan och i hur stor mängd. Lule lappmark intar en särställning under den period som jag studerat genom att det endast är därifrån som invånarna levererat lax. Detta skedde i form av *stränglax*, det vill säga lax som skurits i remsor och lufttorkats i skuggan (Arndt *et al.* 1994, 132; *Svenska Akademiens ordbok*). Var denna lax fiskades framgår av träskregistren, som för Lule lappmarks del finns från åren 1559–62. År 1562 anges emellertid inga fiskarter, varför mina data endast kommer från åren 1559–61. Totalt levererades drygt 30 kilo stränglax från Lule lappmark 1559 och omkring 50 kilo 1560 och 1561. Det är inte enorma mängder men heller inte försumbart. Som jämförelse kan nämnas att det levererades omkring 600 kilo gädda och 220 kilo sik från Lule lappmark 1560.

Tabell 1 innehåller en sammanställning över de fiskevatten från vilka stränglax levererades – mellan fem och sju stycken per år. De fiskevatten som har kunnat identifieras diskuteras närmare nedan.

Kartzo omtalas som ”ett sel som tags lax uti”. Det torde röra sig om ett sel i Stora Luleälven, beläget nedanför Gárddevárre (Kartiberget), senare kallat Porsiselet. Laxfisket här är belagt även i senare tid, vilket vi återkommer till. Kartzo brukades 1559–61 av Erik och Nils Anundsson vilka enligt samtida skattelängder hörde hemma i Sjokksjokksbyn. De fiskade även i sjön Kaltzjaur (Gáldesjávrre?), men det var troligen bara i Kartzo de fångade lax. År 1560 levererades ca 20 kilo stränglax härifrån.

Tabell 1. *Blåmarkerade rutor är fiskevatten ("träsk") varifrån innehavarna levererar stränglax 1559, 1560 respektive 1561. Samtliga ligger i Lule lappmark. År 1560 finns två förteckningar som båda har tagits med eftersom namnformerna varierar något. I flera fall har samma innehavare flera träsk, vilket markerats i tabellen med linjer. När det gäller den första gruppen, som innehades av Erik och Nils Anundsson, står om Kartzo: "ett sel som tas (sträng)lax uti", med små variationer i formuleringen mellan åren. Jag har tolkat det som att lax inte togs i Erik och Nils Anundssons andra träsk, Kaltz Jaur. På så vis stämmer summan av antalet träsk varifrån stränglax levereras 1560, nämligen sju. År 1559 anges summan till fem, vilket kanske ska tolkas som antalet träskgrupper. År 1561 finns ingen summa.*

Den första förteckningen 1560 (a) anger antalet innehavare men inga namn. För samtliga träsk står "lapp" eller "lappar" utom i ett fall, som ingår i tabellen, där det står "en bonde". Såvitt bekant fanns det inga bönder i Lule lappmark 1560, varför denne förmodligen bodde i någon närbelägen kustby, exempelvis Harads, men ingen Anund Anundsson har kunnat återfinnas inom rimligt avstånd. Inte heller hans träsk har identifierats, men med tanke på att de brukades av en bonde kan man misstänka att de låg i öster, kanske till och med nedanför den nuvarande lappmarksgränsen. Det ligger förstås nära till hands att koppla samman "Tåra Jaur" med Dårajávrre/Tårrajaur. Emellertid finns en annan sjö med detta namn i träskregistret, och den ingår i samma grupp som ett träsk med namnet "Mått Jaur", vilket bör vara Majtumsjön. Anund Anundssons träsk torde därför ha varit en annan sjö. Att byn anges vara "Sjokksjokk" beror på att den förste innehavaren, Anund Ivarsson, återfinns där i skattelängderna. De flesta övriga innehavare kan också med någorlunda säkerhet identifieras med personer i skattelängderna, varför bytillhörigheten kan anges. En person, Jon Sjulsson, hittas dock ingenstans. Det försvårar identifikationen av de sjöar som han fiskade i, men i tabellen föreslås två sjöar som ligger nära varandra och vars namn stämmer ganska bra. De tillhör dock två olika vattensystem, Kåskatsbäcken respektive Varjekbäcken, även om båda slutligen mynnar i Luleälven. Det är okänt om lax kan ha gått upp i något av dem.

"Mil från kyrkan" anges för några träsk och avser avståndet till Nederluleå kyrka i Gammelstad. Det verkar handla om gamla norrländska mil som var fem kilometer. Givetvis är avstånden högst ungefärliga.

Träsk 1559	Fiskare 1559	Träsk 1560a	Träsk 1560b	Fiskare 1560b	Träsk 1561	Fiskare 1561	Tolkning	By	Mil från kyrkan
Kaltz Jåur	Erik & Nils Anundsson	Kaltz träsk	Kalt Jaur	Erik & Nils Anundsson	Kalt Jaur	Erik & Nils Anundsson	Gáldesjávrre	Sjokksjokk	26
Karzo		Kartzo träsk	Kartzo		Kartzo Jaur		Porsiselet	Sjokksjokk	30
Irdt Jåur	Per Nilsson	Irdt träsk	Irdt Jaur	Per Nilsson	Irdtz Jaur	Per Nilsson	Jiertajávrre	Sjokksjokk	27
Harr Jaur		Har träsk	Har Jaur		Harr Jaur		Hárrejávrre	Sjokksjokk	
Kosk Jaur	Jon Sjulsson	Koske träsk	Kosk Jaur	Jon Sjulsson	Kosk Jåri	J Sjulsson	Goaskásjjávrre?	?	25
Wanis Jaur		Varis träsk	Wariss Jaur				Varjekträsket?	?	
Nirks Jaur	Anund Ivarsson	Wyrke träsk	Nirks Jaur	Anund Anundsson (1560a: "en bonde")	Nirtzi Jaur	Ingen (Anund Anundsson död)	?	Sjokksjokk	
Tåre Jaur		Tåre träsk	Tåra Jaur		Thåra Jaur		?	Sjokksjokk	
		Ertse träsk	Erts Jaur		Ette Jaur		?	Sjokksjokk	
Pertill Jaur	Erik & Per Nilsson	Bartill träsk	Pertil Jaur	Erik & Per Nilsson	Bertill Jaure	Erik & Per Nilsson	Bierddinjávrre	Jokkmokk	
Poucks Jaur	Per Nilsson	Porke träsk	Porke Jaur	Per Nilsson	Porke Jaure	Per Nilsson	Burgávrre	Jokkmokk	

Därefter kommer *Irdt Jaur* och *Harr Jaur*, två sjöar som brukades av en och samma person, Per Nilsson, och som följaktligen bör ha legat någorlunda nära varandra. Troligen handlade det om Jiertajávrre och Hárrejávrre i Hárrejávrejåhkås vattenområde. Per Nilssons namn var så vanligt att han inte kan identifieras med säkerhet, men området bör ha hört till Sjokksjokk och det finns mycket riktigt en Per Nilsson i skattelängden för den byn. Mängden stränglax som levererades från Irdt Jaur och Harr Jaur var avsevärt mindre än från Kartzo, bara knappt 8 kilo. Men är det rimligt att lax gick upp i Hárrejávrejåhkå? Kan det i stället ha handlat om storvuxen öring? Jag kommer inte att försöka besvara dessa frågor här utan nöjer mig med att konstatera att även öring förekom i fogderäkenskaperna under diverse olika beteckningar.

Bartill eller *Pertil Jaure* bör vara Bierddinjávrre (Piertinjaure). Denna sjö brukades av Erik Nilsson och Per Nilsson tillsammans. Den förstnämnde återfinns som skattebetalare i Jokkmokksbyn, där det också (1559) finns tre Per Nilsson, så den andre kan mycket väl även han ha hört dit. År 1560 levererade de tillsammans omkring 6 kilo stränglax.

Bierddinjávrre ligger i Pärlälven, just det vattendrag om vilket det 1841 sades att ”skogslapparna” fordom fångade så mycket lax de ville (Drake 1979 [1918], 11).

Porke Jaure torde vara Burgávrre (Purkijaure), den sjö där Pärlälven mynnar. Sjön brukades av en annan Per Nilsson, gissningsvis också han från Jokkmokksbyn, som levererade omkring 3 kilo stränglax 1560.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att fogderäkenskaperna ger belägg för att flera skogssamer i Sjokksjokk och Jokkmokk ägnade sig åt laxfiske på 1500-talet. Från perioden 1645–1799 finns ytterligare upplysningar om

det skogssamiska laxfisket i K. B. Wiklunds avskriftsamling. Även där sticker Lule lappmark ut: samtliga mål i avskriftsamlingen som rör lax kommer från denna lappmark. Tyvärr är Torne lappmark ännu inte inkluderad i digitaliseringen, av skäl som tidigare redovisats. Jag hade för avsikt att kontrollera om lax nämns i sakregistren till de domböcker från Jukkasjärvi och Enontekis tingslag som publicerats, men denna tryckta serie har på grund av coronarestriktioner inte gått att få tag på i Umeå under arbetet med denna uppsats. Vad gäller åren 1700–1733, som finns tillgängliga på nätet, finns dock inga omnämnanden av lax (*Domböcker Torneå lappmark: Jukkasjärvi och Enontekis tingslag* 1700–1733).

Samtliga hittills kända rättsfall rörande lax där samer är inblandade kommer således från Lule lappmark och samtliga rör Luleälven. Det nedersta laxfiskeställe som nämns är *Storluleåforsen*, en fors som före vattenkraftsepoken låg alldeles nedströms Lilla Luleälvens utflöde i Luleälven. Denna mäktiga fors, senare kallad för Porsiforsen, var fem kilometer lång och hade en fallhöjd på 29 meter, varav 25 meter bara i den övre halvan (Statens meteorologisk-hydrografiska anstalt & Kungl. Vattenfallsstyrelsen, 1914). Vid Storluleåforsen ville Anders och Henrik Eriksson från Hovlös slå sig ned som nybyggare 1689, vilket blev grunden till den bosättning som vi känner som Porsi. När ärendet diskuterades i häradsrätten hävdades att samerna inte utövade något laxfiske i Storluleåforsen, varför det stod nybyggarna fritt att fiska där (KBW 67). Man skulle kunna misstänka att detta inte var sant; att häradsrätten var partisk till nybyggarnas fördel och tonade ned samernas resursutnyttjande. Detta var emellertid inte regeln i det sena 1600-talets rättsutövning, då häradsrättens nämndemän fortfarande till övervägande delen var samer (Lundmark 2006, 25f). Tvärtom lade häradsrätten vid den tiden stor vikt vid att skydda samernas fiske, jakt och renbete. I stället var det kanske så att samerna inte var så inriktade på att fiska sin lax i just

de stora forsarna. 1500-talets träskregister innehåller inte heller några uppgifter om forsfiske inom Lule lappmark, medan både kronan och bönderna hade forsfisken i älvarnas nedre delar. Kanske fiskade samerna hellre sin lax i lugnare vatten.

Ett sådant samiskt laxfiskeställe låg strax ovanför Storluleåforsen. Vid tinget 1702 klagade en nytillkommen nybyggare, Jöns Persson, över att Nils Anundsson i Sjokksjokk hade hindrat honom att fiska efter lax vid *Kartisjaurlandet*. Troligen handlar det om det sel som på 1500-talet kallades för Kartzo, alltså Porsiselet. Jöns Persson hävdade att han och hans granne Anders Grelsson skattade för detta fiske. Ändå hade Nils Anundsson dels låtit andra samer komma dit och fiska med honom, dels lagt sina nät på ett sådant sätt att varken Jöns eller Anders kunnat bedriva något fiske den sommaren (KBW 184). Här får vi alltså veta att samerna fiskade lax med nät. Det är också intressant att namnet Nils Anundsson, som aldrig har varit särskilt vanligt, nämns i samband med samma fiskeställe såväl 1559 som 1702. Det antyder att fisket på platsen nyttjats med obruten kontinuitet inom en och samma familj över mer än 150 år och gissningsvis fem generationer. Fisket i just det här selet diskuteras för övrigt också i en språkhistorisk studie av Olavi Korhonen, där namnet på Kainoberget på älvens södra sida sätts i samband med det samiska ordet för notens dragrep (Korhonen 1987).

Även högre upp i Stora Luleälven finns belägg för skogssamiskt laxfiske på 1700-talet. Vid tingen 1770 och 1771 tvistades om två fiskeställen. Det ena var *Kirkerim*, ett stritt sel som låg omedelbart nedströms Kirkerimkuoika vid Messaure (Statens meteorologisk hydrografiska anstalt & Kungl. Vattenfallsstyrelsen, 1914) (jämför bergen Norra och Södra Kierkåive på ömse sidor om älven). Det andra var *Kallakjeri*, gissningsvis selet nedanför Gállakoajvve, i så fall motsvarande det lugnare

Suobbatselet. Återigen var det lappskattelandets innehavare, nu Pål Anundsson (sonson till ovannämnde Nils Anundsson) och hans svåger Isak Jakobsson, som tvistade med två nybyggare om rätten till fisket. Två gamla samer vittnade om att samer och nybyggare förr hade bedrivit fiske i lag på så sätt att nybyggaren hållit not och båt, medan samerna bidragit med arbetsinsatser och fått del i laxfångsten. Rätten till fiske var således delad. Sedan parterna konstaterat att Kallakjeri var bättre och mer ”fiskligt” än Kirkerim förklarade sig samerna vara nöjda med att enskilt få disponera det sistnämnda. Häradsrätten tyckte att det var en bra lösning, men om nybyggarna inte ville gå med på det skulle båda parter även fortsättningsvis vara lika delaktiga i båda notvarpen (KBW 1483; 1509–1510). Här har samerna alltså tidigare utnyttjat nybyggarnas utrustning men var tydligen nu inställda på att använda egna redskap.

Men laxfisket slutade inte där. Djupt nere i Messauremagasinet finns resterna av den sju kilometer långa forsen *Tuorakuoika* (jämför Duvravárre i Muddus nationalpark) med en fallhöjd på 35 meter (Statens meteorologisk-hydrografiska anstalt & Kungl. Vattenfallsstyrelsen, 1914). År 1764 behandlade Jokkmokks häradsrätt en ansökan från fänrik Fredrik Köpping om att få inrätta en byggnad för laxfångst i ”Turåforss” och även högre upp mot Storfallet, det vill säga Njoammelsasskam eller Harsprånget. Samerna Anders Hierpe och Olof Styrman berättade då att de med not brukade fiska efter lax både ovanför och nedanför Turåfors, Anders Hierpe dessutom vid Storfallet. Varken Anders Hierpe eller Olof Styrman hade särskilt många renar och inte heller några goda fiskesjöar, så de var helt beroende av laxfisket i älven. Om detta togs ifrån dem skulle de bli tvungna att söka sin utkomst i Norge (KBW 1388–1393).

Förbi Njoammelsasskam, som var ett storslaget vattenfall med 75 meters fallhöjd (Statens meteorologisk-hydrografiska anstalt & Kungl. Vattenfallsstyrelsen, 1914), tog sig ingen lax (Ekman 1983 [1910], 368). Men hela vägen från Porsiselet och dit finns alltså belägg för skogssamiskt laxfiske i äldre tid.

Även laxfisket i Lilla Luleälven träder fram i tingsprotokollen. I *Själlarim* fanns ett ”litet laxfiske” som 1722 brukades av Anders Toresson i Jokkmokksbyn (KBW 449). Merparten av uppgifterna rör emellertid *Vuollerim*. Laxfisket där såldes 1676 av de samiska skattelandsinnehavarna till bönder från Harads, och fisket brukades av dem och deras efterkommande åtminstone fram till 1763. När komministern i Jokkmokk, Jonas Högling, ville ta upp ett nybygge i Vuollerim 1756 upprättades ett syneinstrument där en del detaljer om laxfisket framkommer. Haradsbornas laxfiske låg på västra sidan av älven i ett sel mellan forsarna, vilket måste ha varit det starkt vidgade Vuollerimselet. När laxen sommartid vandrade uppströms bedrev bönderna sitt fiske med notar, medan man om hösten, när laxen var på väg nedströms igen, ägnade sig åt ljustring. Vid nybyggessynen visade det sig att det också fanns ett samiskt laxfiske i närheten. Erik Pålsson Rim och Lars Pålsson i Badjeriebme (Padjerim) bedrev notfiske från Jakobsmässan till Bartolomei, det vill säga från 25 juli till 24 augusti. De hade inga andra fisketräsk, varför laxfisket i älven var av stor betydelse för dem (KBW 26, 35, 67, 83–85 146–150, 184–185, 310, 1259, 1370, 1404–1405) (jämför Hultblad 1968, 117, 325).

Det kan tilläggas att efterledet *-rim*, lulesamiska *-riebme*, som förekommer i så många av ortnamnen ovan, av Olavi Korhonen satts i samband med just laxfiske. Ordet avser ett kort sel mellan två forsar, ett ställe där laxen kan stanna upp bakom någon sten och samla kraft inför

nästa utmaning, och där man har god chans att få tag på den med ljuster (Korhonen & Anderson 2010). I likhet med de rättsfall som rör skogssamiskt laxfiske är detta ortnamnsled begränsat till Luleälvens båda grenar.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att skogssamerna i Lule lappmark verkar ha fiskat lax mer eller mindre överallt där arten fanns. Om 1500-talets fiskemetoder vet vi ingenting, men på 1700-talet användes i varje fall nät och not. För en del skogssamiska familjer var laxfisket helt avgörande för försörjningen.

Men varför är det bara från Lule lappmark som man hittar belägg för samiskt laxfiske i 1500-talets fiskeregister och i 1600- och 1700-talens tingsprotokoll? Älvarnas karaktär är förstås en avgörande faktor. På grund av naturliga vandringshinder kunde laxen sällan eller aldrig komma högre upp än till Fällforsen i Umeälven, Krångforsen i Skellefteälven, Blankselet i Byskeälven, Fällforsen i Piteälven, Mårdsels by i Råneälven och Jokkfall i Kalixälven (Ekman 1983 [1910], 368). I ingen av dessa älvar har det således funnits förutsättningar för laxfiske ovanför Lappmarksgränsen. När det gäller Vindelälven sades det i slutet av 1800-talet att ganska mycket lax ljustrades om höstarna i Vindelgransele och att laxen någon gång kunde påträffas ända uppe i Sorsele (Trybom 1884). I Ångermanälven ska lax i äldre tid ha ljustrats i tämligen stort antal vid Stenselekroken strax nedströms utloppet ur Volgsjön (Trybom 1884), i Gideälven ska den ibland ha gått upp till Fredrika socken och i Torneälven emellanåt till Jukkasjärvi, Soppero och Muonionalusta (Ekman 1983 [1910], 368). Förklaringen till att vi inte känner till något äldre samiskt laxfiske i dessa älvar skulle kunna vara att det fiskades alltför intensivt med fällor i älvarnas nedre lopp. Men det är ingen bra förklaring, för även i Luleälvens nedre del bedrevs ett omfattande laxfiske av såväl kronan

som bönderna. Även när det gäller det samiska laxfisket finns således en hel del kvar att klargöra.

Fiskevård

Slutligen några ord om ett par andra förbisedda aspekter av det skogssamiska fisket: fiskevård och andra aktiva åtgärder för att gynna fisket. Genom analyser av DNA i sjösegment har en forskargrupp från Umeå universitet kommit fram till att siken inte uppträdde i sjön Hotagen i Hårkan förrän för ungefär 2 000 år sedan. Eftersom fisken inte själv kan ta sig förbi det branta Näsfallet tror man att arten avsiktligt fördes dit av människor (Olajos *et al.* 2017). I äldre litteratur finns anekdotiska uppgifter om att samer ”i sina grytor burit börting och röding till högt belägna fjällsjöar, där fisk förut ej fanns, men där de nu kunna fånga till sitt behov” (Trybom 1884, 33). Men några förstahandsuppgifter om detta har jag tidigare inte sett.

K. B. Wiklunds avskriftsamling innehåller emellertid ett både gammalt och tydligt belägg för fiskintroduktion. År 1709 tvistade Store Anders Sjulsson i Ranbyn och Tomas Andersson i Umbyn om rätten till fisket i sex små sjöar som kallades för Fisklösträsken och som sinsemellan var förbundna med små bäckar. Ursprungligen hade dessa sjöar varit just fisklösa, men tio år tidigare hade Anders burit dit fyra levande och friska ”rödingar eller små börtingar” (öringar), vilka hade förökat sig så att man nu kunde få ”vackert av det slaget”. Emellertid låg sjöarna inne på Tomas skatteland, så frågan var vem som egentligen hade rätt till fisket. Tvisten löstes så att sjöarna skulle delas upp i två jämngoda enheter som skulle fördelas genom lottdragning (KBW 288–289). Sjöarna har inte kunnat identifieras med säkerhet, men med kännedom om hur landindelningen såg ut och var de båda personerna hörde hemma står det klart att det var i Boksjödalen. I den översta delen av Vuöllie Girjá (Nedre Boksjön)

mynnar en bäck som på dagens kartor heter Gueredsjuhka eller Gurisbäcken. I en synehandling från 1841 kallas den i stället *Gulesbäcken* (Västerbottens läns landskontors arkiv, Utslags- och resolutionskoncept 1843, nr 346), vilket ligger snubblande nära det umesamiska *Gueletsjuhka*, det vill säga Fisklösbäcken. Följer man bäcken uppåt hittar man några småsjöar som är ungefär sex till antalet. Dessa sjöar skulle det kunna vara, men identifieringen är inte säker.

En annan aktiv insats för fiskets befordrande omnämns 1769. Då träffades en överenskommelse mellan nybyggaren i Mårdsjö i nuvarande Dorotea, Göran Jönsson, och skattelandets innehavare, samen Tomas Håkansson, om nyttjandet av områdets fiskevatten och renvallar. Bland annat omtalas ett ”fiskesund som lappen av gammalt sjöarna emellan uppgravit”, vilket bör vara sundet mellan Mårdsjön och Baksjön. Detta sund skulle Göran och Tomas nyttja till hälften var under våren tills ”Lillsjön” (=Baksjön?) blev isfri, varefter Tomas förbehöll sig ensamrätten till fisket i sundet. Under de tider då Tomas vistades på annat håll fick sedan nybyggaren ha sina fiskeredskap i sundet (KBW 1448). Mårdsjön skiljs från Baksjön av en smal ås av isälvsmaterial som sänker sig ned mot söder men som är avskuren strax före den södra stranden (SGU Kartvisare). Kanske gick åsen ursprungligen hela vägen fram till den södra stranden; kanske hade Tomas Håkansson helt enkelt grävt bort en bit av åsen för att skapa en förbindelse. Alternativt hade han fördjupat en existerande förbindelse. Någon aktiv insats hade han i varje fall gjort för att få till stånd en god fiskeplats.

Fiskintroduktionen i Boksjödalen är förstås inget bra exempel på skogssamisk fiskevård eftersom de tänkbara sjöarna ligger i fjäll-björkskogen. Exemplet har ändå tagits med här som en påminnelse om att fiskbestånden i våra sjöar inte nödvändigtvis uppstått naturligt ens i

äldre tid. Exemplet från Mårdsjö visar också att även samerna kan ha omformat naturmiljön för att anpassa den till sina behov. Här har vi ytterligare ett område där det säkert finns mycket kvar att upptäcka.

Slutord

Denna relativt begränsade studie visar att det finns mycket spännande att upptäcka om skogssamernas fiske i äldre tid. Vi har mycket kvar att lära om fiskets betydelse för försörjningen under olika epoker och i olika regioner, om de faktorer som styrde detta liksom om hur olika redskap användes i olika typer av vatten för att optimera fångsterna. Hampans roll i sammanhanget har relevans inte bara för förståelsen av samernas hushållsekonomi utan även för de internationella handelsnätverken på Nordkalotten. Laxens utbredning i äldre tid är svår att bedöma idag när vattendragen är så kraftigt påverkade, men fördjupade studier av fångster och leveranser kan ge kunskap både om samernas försörjningsmönster och om naturmiljön. För att komma vidare med forskningen om lax behöver man också få en bättre förståelse för hur olika öringstyper benämndes och redovisades i äldre dokument.

Ett källmaterial som fortfarande har mycket kvar att ge är landskaps-handlingarna, som är lika omfattande som svårtillgängliga. En mer ingående studie av dessa handlingar från såväl lappmarkerna som kustområdet torde kunna bidra med en mängd data inom ovannämnda forskningsområden. K. B. Wiklunds avskriftsamling är också långt ifrån fullständigt utnyttjad. Den del som ännu inte digitaliserats innehåller bland annat en mängd insyningshandlingar för lappskatteland där det finns många uppgifter som kan bidra till en tydligare bild av fiskets betydelse för den samiska ekonomin. Särskilt givande skulle det vara att utnyttja dessa källmaterial i ett tvärvetenskapligt och internationellt samarbete mellan historiker, fiskekologer, arkeologer och lingvister från

både Sverige, Finland och Ryssland. Det är min förhoppning att denna uppsats kan uppmuntra till fortsatt forskning om den boreala skogsregion där sjöarna och vattendrag är ett så stort och viktigt inslag och där skogssamerna var den dominerande folkgruppen långt fram i historien.

Tack

Tack till professor Göran Englund vid Institutionen för ekologi, miljö och geovetenskap, Umeå universitet, samt professor Lars Östlund vid Institutionen för skogens ekologi och skötsel, SLU, för värdefulla kommentarer på en tidigare version av texten. Tack också till Bertil Marklund, en av antologins redaktörer, samt Ulf Lundström vid Skellefteå museum för tips om uppgifterna om samiskt laxfiske i Skellefteälven och Åbyälven.

Referenser

Arkivkällor

Nordiska museet (samlingar tillgängliga via Digitalt museum)

NM.0114187. Mjärde. Dokumentation.

Riksarkivet (digitala handlingar tillgängliga via webbplatsen)

Wiklund, K. B. Avskrifter angående lappskatteland. Kopiesamlingen I, SE/RA/760001/Avdelning I/519–523. I texten citerad (KBW *löpnr*).

Landskapshandlingar Västerbottens handlingar, SE/RA/5121/5121.16.

Landskapshandlingar Norrlands lappmarker, SE/RA/5121/5121.18.

Västerbottens läns landskontors arkiv, Utslags- och resolutionskoncept, SE/HLA/1030006/A II a/46 (1843), nr 346 (bild 620ff i digital version).

Webbsidor

SGU Kartvisare, jordartskarta 1:25 000–1:100 000. Åtkomst: 1 maj 2020.

Litteratur

Arndt, E.M., Swenson, B. & Stjernstolpe, J.M. (1994). *Ernst Moritz Arndt's Resa genom Sverige år 1804, del 3–4*. Degeberga: Ultima Thule.

Berggren, Å. (1995). *Fisket i Piteå 1: från medeltid till tidigt 1900-tal*. Piteå: Piteå museum.

Bergsland, K. (1978). ”Lais Lappebyen”. I: Kultur på karrig jord: festskrift til Asbjørn Nesheim, s. 77–100.

Domböcker Torneå lappmark: Jukkasjärvi och Enontekis tingslag (1700–1733). Digital version tillgänglig från: http://www.lenvik-museum.no/hovedside.htm.

Drake, S. (1979 [1918]). *Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet: etnografiska studier*. Umeå: Två förläggare i samarbete med Västerbottens museum.

Ehrenmalm, A. (1743). *Resa igenom Wäster-Norrland til Åsehle lappmark, anställd uti julii månad 1741*. Stockholm. Digital version tillgänglig från: http://runeberg.org/resawenoas.

Ekman, S. (1918). *Några ålderdomliga fiskemetoder med risbyggnader*. Stockholm. Digital version tillgänglig från: http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1246837/FULLTEXT01.pdf.

Ekman, S. (1983 [1910]). *Norrlands jakt och fiske*. Umeå: Två förläggare.

Fellman, I. (1910). *Handlingar och uppsatser angående Finska Lappmarken och lapparne. 1*. Helsingfors.

Fjellström, P. (1986). *Samernas samhälle i tradition och nutid*. Stockholm: Norstedt.

Gjessing, G. (1935). *Fra steinalder til jernalder i Finnmark: etnologiska problemer*. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie C, 3). Oslo.

Graan, O.S. (1983 [1672]). Relation, eller en fulkomblig beskrifning om lapparnas ursprung. I: Wiklund, K.B. (red.) *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige*. Umeå: Kungl. Skytteanska samf.

Hoppe, G. (1944). *En gammal marknadsplats i lappmarken*. Uppsala.

Hultblad, F. (1968). *Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken*. Stockholm: Almqvist & Wiksell/Geber.

Högström, P. (1980 [1747]). *Beskrifning öfwer de til Sweriges krona lydande lapmarker*. Umeå: Två förläggare.

Itkonen, T.I. (1937). Inarin tunturilappalaisten kalanpyyntiä. *Suomen Museo,* XLIV, s. 113–127.

Itkonen, T.I. (1948). *Suomen lappalaiset vuoteen 1945. Del 1*.

Korhonen, O. (1987). Natur och näringar på platser med Gáino- och Kainunamn i Sverige. I: Julku, K. (red.) *Nordkalotten i en skiftande värld: kulturer utan gränser och stater över gränser. Etnologica; Philologica*, s. 62–82.

Korhonen, O. & Anderson, H. (2010). *Samiska ortnamn vid vägar och färdleder i Lule lappmark: en liten bok om lulesamiska natur- och bebyggelsenamn vid gamla och moderna färdvägar i Lule lappmark*. Jokkmokk: Förlag Hans Anderson.

Linné, C.v. (2003). *Iter Lapponicum = Lappländska resan 1732. I. Dagboken*. Umeå: Skytteanska samf.

Lundius, N.A. (1983 [ca 1674]). Descriptio Lapponiæ. I: Wiklund, K.B. (red.) *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige*. Umeå: Kungl. Skytteanska samf.

Lundmark, L. (1982). *Uppbörd, utarmning, utveckling: det samiska fångstsamhällets övergång till rennomadism i Lule lappmark*. Lund: Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia.

Lundmark, L. (2006). *Samernas skatteland i Norr- och Västerbotten under 300 år*. Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning.

Marklund, B. (1999). *Lappskattelandet Vuorbejaur 1650–1800: en pilotstudie*. Umeå: Umeå Univ. Digital version tillgänglig från: http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:798061/FULLTEXT01.

Miettinen, A., Sarmaja-Korjonen, K., Sonninen, E., Jungner, H., Lempiäinen, T., Ylikoski, K., Carpelan, C. & Mäkiaho, J.-P. (2008). The palaeoenvironment of the 'Antrea net find'. *Iskos,* 16, s. 71–87.

Modéer, I. (1939). *Den nordiska ryssjans ursprung och ålder: ordstudier*. Uppsala: Lundequistska bokh.

Nesheim, A. (1947). *Lappisk fiske og fisketerminologi. 1*. Oslo.

Niurenius, O.P. (1983 [ca. 1640]). Lappland, eller beskrivning över den nordiska trakt, som lapparne bebo i de avlägsnaste delarne af Skandinavien eller Sverge. I: Wiklund, K.B. (red.) *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige*. Umeå: Kungl. Skytteanska samf.

Norstedt, G. (2011). *Lappskattelanden på Geddas karta: Umeå lappmark från 1671 till 1900-talets början*. Umeå: Thalassa.

Norstedt, G. & Östlund, L. (2016). Fish or Reindeer? The Relation between Subsistence Patterns and Settlement Patterns among the Forest Sami. *Arctic Anthropol.,* 53 (1), s. 22–36.

Olajos, F., Bokma, F., Bartels, P., Myrstener, E., Rydberg, J., Öhlund, G., Bindler, R., Wang, X.-R., Zale, R. & Englund, G. (2017). Estimating species colonization dates using DNA in lake sediment. *Methods Ecol. Evol.,* 9 (3), s. 535–543. Digital version tillgänglig från: http://dx.doi.org/10.1111/2041-210X.12890.

Pálsson, G. (1988). Hunters and gatherers of the sea. I: Woodburn, J., Ingold, T. & Riches, D. (red.) *Hunters and gatherers. 1, History, evolution and social change*. Oxford: Berg, s. 189–204.

Paulaharju, S. (1921). *Kolttain mailta: kansatieteellisiä kuvauksia Kuolan Lapista*. Helsingfors: Kustannusosakeyhtiö kirja.

Paulaharju, S. (1927). *Taka-Lappia*. Helsingfors.

Pälsi, S. (1920). Ein steinzeitlicher Moorfund: bei Korpilahti im Kirchspiel Antrea. Län Viborg. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja,* 28 (2).

Rheen, S. (1983 [1671]). En kortt relation om lapparnes lefwerne och sedher, wijdskiepellsser, sampt i många stycken grofwe wildfarellsser. I: Wiklund, K.B. (red.) *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige*. Umeå: Kungl. Skytteanska samf.

Rietz, J.E. (1867). *Svenskt dialekt-lexikon: ordbok öfver svenska allmogespråket*. Digital version tillgänglig från: http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:eod-261589.

Rudbeck, O. & Anfält, T. (1987). *Iter Lapponicum: skissboken från resan till Lappland 1695. 2 Kommentardel*. Stockholm: Coeckelberghs.

Schefferus, J. (1956 [1673]). *Lappland*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Sirelius, U.T. (1906). *Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern: eine vergleichende ethnographische Untersuchung*. (Kansatieteellisiä julkaisuja, 3). Helsingfors: Finsk-Ugriska Sällsk. Digital version tillgänglig från: http://okrlib.ru/ebook/2012-0047.pdf.

Solberg, O. (1909). *Eisenzeitfunde aus Ostfinmarken: lappländische Studien*. (Skrifter / Videnskabsselskapet i Kristiania. II, Historisk-filosofisk Klasse, 7). Christiania.

Sommarström, B. & Westman Kuhmunen, A. (1997). *Udtja: en etnologisk dokumentation av en skogssameby*. Jokkmokk: Ájtte.

Statens meteorologisk-hydrografiska anstalt & Kungl. Vattenfallsstyrelsen (1914). *Förteckning över Sveriges vattenfall. H. 9: Luleälv*. Stockholm: Norstedt. Digital version tillgänglig från: http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:rara-1070.

Stobée, L.K. (1919 [1746]). Berättelse om lappar och nybyggare. *Arkiv f. norrl. hemb.forskn.* (1–2), s. 68–80.

Svenska Akademiens ordbok. Webbversion tillgänglig på: https://www.saob.se/.

Tornæus, J. (1983 [1672]). Berättelse om lapmarckerna och deras tillstånd. I: Wiklund, K.B. (red.) *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige*. Umeå: Kungl. Skytteanska samf.

Trybom, F. (1884). *Iakttagelser om fisket i Ume-lappmarker*. Köpenhamn: Hoffensberg & Traps etabl.

Tuorda, T.L. (2017). Uppsala universitet och ärkebiskopens rikedomar: Laxfisket vid Luossamuorkke, Edeforsen. I: Uppsala mitt i Sápmi – Sábme – Saepmie, s. 120–130. Digital version tillgänglig från: http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1089420/FULLTEXT01.

Waaranen, J.E. (1864). *Samling af urkunder rörande Finlands historia D. 2. Handlingar upplysande Finlands historia under Karl IX:s tid*. Helsingfors.

Zachrisson, I. (1976). *Lapps and Scandinavians: archaeological finds from northern Sweden*. Stockholm: Vitterhets-, historie- och antikvitetsakad.

Zachrisson, I. (1984). *De samiska metalldepåerna år 1000–1350 i ljuset av fyndet från Mörtträsket, Lappland* Umeå: Arkeologiska inst., Umeå Univ.

Ågren, K. (1974). Lin och hampa. *Västerbotten: Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok,* 3, s. 126–145.

Öhrling, S. (1970 [1773]). *Arjeplog 1773: historisk-ekonomisk avhandling om Arjeplogs församling i Lappland*. Arjeplog: Silvermuseet.

Renskötsel och skog

Ingvar Larsson

Jag har många gånger fått berättat för mig att år 1936, under den så kallade djupsnö-vintern, for skogssamerna i Västra Kikkejaure sameby som vanligt ner med cirka 4 000 renar till kusten för vinterbete. Det hade snöat utöver det vanliga, renarna svalt och så var förhållandena för alla renägare. Även fjällrenarna kom ner till kusten. Många renar dog den vintern och man kom hem med 2000 renar! Efter vintern 1936 och under ytterligare några dåliga år framåt, kände sig flera renskötare tvungna att sluta med renskötseln. De tog i stället tillfälliga jobb, exempelvis i skogen. Men, efter några år kunde dock flera komma tillbaka till renskötseln.

På den tiden gällde självhushåll. När jag var ung var ett par bra skidor det viktigaste en renskötare ägde! Samerna hade inte så stora omkostnader. Varje familj hade få renar och man köpte få varor, kanske salt, mjöl och annat livsnödvändigt. Man åt förstås renkött och dessutom fisk en gång om dagen. Idag har samerna många fler utgifter. Kostnader för bilar, skotrar och annat som används idag fanns förstås inte förr. Dessa nya kostnader har idag blivit nödvändiga för renskötselns fortsatta existens.

När jag började 1942 i renskötseln, var jag 13 år. Vi hade cirka 1200 renar i samebyn som bestod av 10–12 familjer. Efter 1942 följde flera goda betesår på varandra, samtidigt som det blev högre inkomst på renen.

Renbetesmarkerna

Renbetesmarkerna har med åren förändrats, samtidigt som de ständigt minskar i storlek. Det är en stor skillnad mellan hur det var när jag var ung och hur det är idag. Förr fanns det många fina renbetesmarker. De har, så länge jag har varit med, halverats och därmed krympt oerhört mycket. Resultatet blir att de minskade renbetesmarkerna används hårdare. Idag finns färre renskötare och var och en måste ha ett större antal renar för att klara sig. Man kan ju diskutera mycket om varför och hur renbetesmarkerna har minskats och förändrats genom åren.

Idag finns inga ersättningsmarker för renbete, alla marker används redan. Förr fanns hänglaven som reservbete men den har försvunnit p.g.a. att man huggit bort all lavskog. Hänglav finns idag i begränsat omfång främst då i naturreservat. När renbetet krymper, övernyttjas övrig mark till max.

Avverkning och kalhyggen

Förr avverkade man skog under tre månader efter nyår med häst, yxa och såg. Marken klarade sig och återhämtningen skedde relativt snabbt. Idag är många marker sönderkörda av traktorer som körs både sommar som vinter. Det tar mer än en mansålder för marken att återhämta sig. Jag tror egentligen inte att skogsbolagen förstår eller vill förstå att skog och mark tar ytterst lång tid på sig att repareras! Efter avverkning bereddes marken genom harvning. Detta var en lättare typ av plöjning som jag såg det. På den tiden när man plöjde med plog, gjordes meterdjupa diken i marken. Beroende på markförhållandena kunde vissa ställen bli ganska jämna.

Vid plöjningen kunde sluttningar dräneras och torkas ut och vid t.ex. störtregn och snösmältning på våren, kunde jorden rinna ner och bilda små bäckar i dikena. När skogsbolagen sen skulle återplantera, hade plantorna svårt att få fäste och skogens återhämtning tog en otroligt lång

tid! Plöjningen sker idag i begränsad omfattning. Jag har en känsla av att Sveaskog gärna säljer markområden de själva inte kan avverka exempelvis nära sjöar och myrmarker.

Samiska kulturlämningar

Vi samer har levt i skog och mark i århundranden. En devis som en del av samernas levnadsstil är, att man aldrig lämnar en plats ”miljöförstörd” av människan. Detta sker i respekt för vår natur som man är helt beroende av och som man är en del av. Man ser efter tusentals år ingen ”miljöförstörelse” efter samernas användning av naturen. Vad som idag finns i naturen är samiska kulturlämningar som finns kvar som rester från en tid då samerna bodde och levde i skogen.

När man övergick från häst, såg och yxa till att avverka med traktor började skogsbolagen köra över kulturlämningar. På 1940- och 1950-talen fanns en lag som sa att man inte fick förstöra fornlämningar. Många samiska kulturlämningar är idag förstörda och borta! Jag har fått berättat för mig att det fanns de som körde över fornlämningar med traktorer för att sen kunna avverka skogen.

När man söker efter samiska kulturlämningar i skogen borde en arkeolog vara med. Arkeologer har specialkunskaper och har lättare att hitta till exempel något som ligger under mossan. Jag har följt arkeologer och tittat efter härdar m.m. på platser där skogsbolagen plöjt och harvat. Jag har sett resultaten. Det kan tydligen vara svårt att se lämningarna från traktorhytten. Mellan plograderna kunde vi se rester av samiska fornlämningarna. Det är inte roligt att se våra förfäders historia försvinna bara så där.

Idag skyller skogsbolagen på att lämningarna inte är dokumenterade. De

är inte lätta att dokumentera, då det är stora arealer. Men det är förstås extra viktigt att för eftervärlden kunna dokumentera de få kulturlämningarna som idag finns kvar.

Contorta och rotsnurr

Skogsbolagen planterade en tid den nordamerikanske tallen contortan där man plöjt. SCA gör det än idag. Contortaskogen växer upp snabbare än vår vanliga tall, men blir mycket tät, risig och svårframkomlig, även för renen. Man kunde själv bli mörkrädd när man gick in i den. I och med att skogen blev tät och risig blev undervegetationen som död. Renlaven och renbetet försvann.

Den kontroversielle kronojägaren Ruben Holmström i Arvidsjaur, arbetade åt Domänverket. Holmström menade bland annat att skogen runt Arvidsjaur var en mycket bra och fin skog, i mångt beroende på renarna. Han sa ”*att här uppe i norr har vi renarna att tacka för vår fina skog*.” Holmström protesterade på 1990-talet mot att skogsbolagen planerade nya plantor i för små krukor som hindrade rötterna att utvecklas. Plantorna kallade han för ”rotsnurror” och skogsvårdsstyrelsen för skogs-förstörelsestyrelsen. Stora skogsarealer som avverkats och återplanteras med rotsnurren blev livsodugliga. Många ytor fick omplanteras igen och skogsbolagen förlorade stora summor och många planteringsår på rotsnurren.

Hyggesbränning

Bränningar av skog och mark var på gott och ont. Det började på 1940- och 1950-talen. Allt skulle brännas, ingen hänsyn togs till vilken sorts mark som brändes. Vi samer stred hårt för att inte torra marker med renlav skulle brännas. På vissa ställen blev det bättre efter bränningen, till exempel på sommarbetet. Djupmosselandet som är halvsurt, kunde bli

bättre. De första åren efter en hyggesbränning ligger bara aska på marken, sen börjar växtligheten att komma tillbaka: först som gräs, sedan kommer slyet och förbuskningen och renbetet minskar drastiskt. Det kan ta minst en mansålder innan renbetet återhämtat sig igen.

Vägbyggen

Vad många inte tänker på är att vägbyggen minskar skogsarealen och tillgången till renbete. Det är stora vidder som förstörs när nya vägar, till bland annat kraftnät och skogsskövling, byggs i skogen. Ibland tycker jag att de byggs i onödan. Det är inte bra med för många vägar, varken för marken, skogsbruket eller renskötseln. Hela områden blir avstyckade i små arealer som på så sätt förstörs och blir till nackdel både för naturen, renarna och även skogsbolagen. Skogsytan och renbetet krymper. Dessutom är ofta dessa vägar endast till nytta vid avverkning och skötseln av dem åsidosätts efter användandet.

Renarnas vandringsvägar kan skäras av på grund av de nya vägarna. Många gånger ändrar renarna riktning och vandring p.g.a. en ny väg eftersom det är lättare att ta sig fram där. Följden blir ett merarbete för renskötarna. Ett stort antal nya vägar byggs bland annat för vindkraften och i Piteå har vindkraftutbyggnaden i Markbygden blivit ett stort bekymmer för renskötseln på grund av hundratals nya vägar.

Renarna bra för marken

Runt Arvidsjaurs samhälle fanns förr fina och omtalade marker, det var som Kanans land! Alla samer pratade förr om dessa marker! Svaipa sameby hade sitt rastbete på Nyborgsheden där betet var omtalat. Där fick renarna vila och beta under flytten till och från kusten. Nu finns det som alla vet, hus på dessa marker.

Ingvar Larsson, 1960-tal. Foto: Tulo, Norra Västerbotten, Norran. Arvidsjaurs fotoarkiv

Från 1940-talet och cirka 30 år framåt, lät Domänverket inhägna rutor som kunde vara på en hektar, för att se hur marken blev efter renbete. Ändamålet med rutorna var egentligen att se hur stora skador renarna gjorde. Man lät det växa fritt inom rutorna och utanför betade renarna. Det fanns ganska gott om dessa inhägnader exempelvis mellan Renvallen och Dolpek. Vi såg att runt rutorna där renarna betade kom skogen snabbare och innanför blev det risigare. Man upphörde så småningom med rutorna och resultatet har i alla fall inte jag sett eller fått ta del av.

Jägmästaren Joel Wretling från Malå, var bland de första som började med hyggesbränningar. Han talade om ett område vid kusten där det fanns mycket renlav men där skogen inte växte. Han menade att om man lät renar beta där, skulle skogen växa upp och bli till en alldeles utmärkt skog.
”Ta hit tusen renar så ska ni få se att skogen kommer att ta sig!”

Samråd: samebyar – skogsbolag

Samråd sker regelbundet mellan skogsbolagen och samebyarna angående avverkningar inom samebyarnas områden. Samråden startade redan 1945. När jag var 17 år 1945 var jag med på mitt första samråd med Domänverket, det var mest för att lyssna och lära.

På samrådet höll en jägmästare ett långt föredrag om bl.a. kalhyggen och om hur många det var som skulle leva på skogen och avverkningen, exempelvis staten och skogsarbetarna. Åkare och skogsarbetare skulle inte få arbete om skogsbolagen inte gjorde dessa kalhyggen. Han menade att om de inte fick bruka marken på sitt sätt skulle det bli dåliga tider för oss alla. Jägmästaren sa också att om det var ett värdefullt område som skulle kalhuggas skulle samerna få likvärdig mark för renbete. Men, någon ersättningsmark fanns inte. Tyvärr fanns det på mötet inget utrymme för oss samer att säga hur vi tyckte och tänkte! Jägmästaren pekade med hela handen!

Idag är det en jädra massa samråd. De fungerar olika. Idealbilden av samråden är att *alla* tar hänsyn till varandra, för renskötseln och samernas överlevnad, för markens, naturens, klimatets och människans skull. Ingen ska sätta sig på andra utan man ska lyssna förutsättningslöst med respekt för varandras kunskaper, det är så vi får en bättre natur där alla ryms.

Slutord

Renskötseln har genom tiderna burit upp den samiska kulturen. I samklang med naturen har man skött renar och tagit tillvara på allt vad renen givit. Renkött har varit centralt för samen.

I dessa dagar när man talar om bl.a. miljöförändringar, närproducerad

och ekologisk mat, tycker jag att renskötseln egentligen ligger rätt i tiden. Renarna går fritt i skogen och äter det som naturen ger. Renköttet är rent, naturligt och magert utan tillsatser som exempelvis antibiotika. Jag har en bekant från Danmark som ofta hälsar på i Arvidsjaur. Hans omdöme om renköttet är att det är världens bästa kött!

Denna hoppfullhet har inte alltid funnits och är fortfarande kanske lite kantstött. Jag minns så väl när jag var liten och de äldre samerna pratade om hur de kände sig nedtryckta och inte tagna på allvar. De pratade ständigt om detta och det är över 70 år sen! Staten bara pekade med hela handen och kom med direktiv. De gamla trodde att renskötararbetet och vår kultur skulle upphöra och att de skulle bli de allra sista renskötarna, den sista generationen samer.

Jag är idag 90 år och jag känner mig också nedtryckt! Men jag tror att det finns hopp om skog och mark och renskötseln, nu när folk idag blivit upplyst och fått kunskap om hur skogen kan och måste skötas bättre. Jag fortsätter att tro på vår kultur och vårt yrkeskunnande och jag hoppas att andra också gör det och arbetar därefter!

Renskötsel och skog från 1900-tal till idag. En vädjan från samerna 1920 – hur gick det sen?

Lars Stenberg

Min faster Karin Stenberg tog i början av 1900-talet initiativ till utgivandet av skriften *”Dat läh mijen situd”, ”En vädjan till Svenska nationen från Samefolket”.* Boken utkom 1920 och i den vädjar hon och medförfattaren Valdemar Lindholm om bättre förståelse för samernas situation. Till det svenska folket och myndigheter vädjade hon att (2020, 108)*:* ”Vi samer […] anser sig ha rätt att leva och bedriva vår näring i våra fäders land såsom det oss för gott synes” och ”… vi tro på vårt folks framtid och utveckling till en lika kultiverad nation som någon annan”.

Hundra år har gått sedan boken skrevs. Hur ska man beskriva vad som hänt med samernas levnad utifrån hennes och samernas önskan och vilja från 1920 fram till idag, 100 åren senare? Med följande berättelser beskriver jag, Karins Stenbergs brorsson, hur jag iakttagit förändringar under min livstid vad gäller renskötsel och skogsbruk. Jag har sedan barnsben med egna ögon sett förändringar inom Sápmi och framförallt inom skogssamebyn Västra Kikkejaur där jag verkat. Mitt yrkesliv har varit renskötarens, ett arbete där man så gott som dagligen befinner sig i skog och mark och därmed kan följa naturens förändringar på nära håll och hur samernas sätt att bedriva renskötsel har förändrats.

Förutsättningarna för renskötsel krympte drastiskt när den nya tekniken infördes i skogsbruket. Förr avverkades skog när marken var tillräckligt

snöbelagd, 3–4 månader fram till påsk. Jag minns 1959 när skogsarbetarna avverkade skog i ett område i Peiver under våren med hjälp av skogshuggare och två hästar. Det tog ca tre månader. Idag skulle det ta ungefär två veckor med en modern skogsskördare. Man kan i området fortfarande tydligt se avverkningen från 1959 genom den ungskog som vuxit där. Det värsta med avverkningarna vad gäller renskötseln, är när den sker sommartid. De stora moderna skogsmaskinerna gör stor åverkan och spår i marken som förstör renbetesmarker för vilka det tar oerhört lång tid för att återhämta sig.

Nuförtiden ska allt vid avverkning gå så fort, samtidigt som marken fortfarande återhämtar sig i sin egen takt om man inte gör yttre ingrepp för att skynda på återväxten vilket kan ske både på gott och ont. Om klimatet blir mildare växer det kanske något snabbare en tid och då kan det bli tillfälligt positivt. På sikt är det negativt eftersom de sammanlagda klimatförändringarna drastiskt påverkar levnadsförhållandena för natur, djur och människorna. Vi ser i världen att där det är torrt, blir somrarna torrare och där det regnar mycket blir det översvämningar med mera. Jag ser och tycker att skogsbolagen under förra århundradet bidragit och fortfarande bidrar till den miljö-förstöring och klimatförändring vi ser och påverkas av idag. Det gäller kalhyggen, bränningar, hormoslyranvändning med mera. Det är idag ännu viktigare att myndigheter, skogsbolag och samer arbetar tillsammans och lyssnar på varandras sakkunskaper, för att säkra vår natur och våra naturresurser till en hållbar värld för oss alla.

Första vintern som renskötare

Under min första vinter 1964–1965 som renskötare fick vi en stor blida i januari med hård skare som följd. Man kunde inte se renarnas spår på skaren utan bara ana sig till var de gått. Under skaren låg snön djup och det blev svårt för djuren att hitta föda. Renarna vandrade då självmant till

ersättningsmarkerna vid Klubbälven mellan Långträsk och Klubbfors, där det fanns tät och lavig granskog. Renarna rörde sig inom detta område hela vintern. På våren under tillbakaflytten till Arvidsjaur kunde vi konstatera att vi hade lika många renar med oss hem som när vi lämnade! Alla renar hade överlevt trots att det var djup snö och hård skare eftersom de ätit hänglaven som fanns inom skogsområdet vid Klubbfors. Hänglavsskogen är ersättningsmarker där renarna hittar sin föda i träden i stället för på marken eller under snön.

Förr hade vi samer ett renantal som markerna tålde. Idag är många av de tidigare markerna och speciellt ersättningsmarkerna med hänglavsskog, avverkade. Flera av hyggena har återplanterats ensidigt med den nordamerikanska tallen contorta. Hänglav finns idag oftast endast i reservat på ytterst små och begränsade områden. FSC är en skogscertifiering som skogsbrukarna ansöker om för att bedriva ett ansvarsfullt skogsbruk. Citat ur texten om hänglavsskogar ur FCS:*”… skogsbrukare med markinnehav inom renskötselområdet, ska lämna hänglavsrika kantzoner längs vattendrag och myrar samt områden/trädsamlingar inom eller i anslutning till avverkningstrakt som spridningskällor för hänglav.”*

Den perfekta hösten är när marken är frusen och nysnön ligger ovanpå. Då kommer renarna åt betet. Innan det blir för djup snö betar renarna ”sia”, ett torrt och fruset gräs ovanpå den frusna, dock inte isiga marken. När marken fryser direkt på hösten, blir det ett bra renbete. Men när det blir varmgradigt och slask och det fryser till, blir marken isbelagd. Renarna kommer inte åt betet med en isskorpa eller skare ovanpå laven. Dessutom äter de inte heller sådant som är isigt. Nuförtiden är det ofta vi upplever vintrar med hård skare, vilket idag blivit ett stort samtalsämne bland renskötarna. Vi får vara beredda på klimatförändringar framöver.

Det kommer ytterligare förändringar och därmed nya förutsättningar för renskötseln. Och är det så, att vi i framtiden kommer att ha barmark om 50 år? I så fall, hur kommer skogsbolagen och renskötarna att förhålla sig till det då?

Rennäringen, skogsbruket, klimatförändringar

Ur renskötar- och miljöperspektiv är det viktigt att man vårdar skogen på ett bra sätt vilket man inte gjort de senaste 50 åren, exempelvis när skogsbolagen började med enorma kalhyggen där solen brände upp renlaven. Kronojägare Fridolf Holmberg arbetade åt Domänverket och bodde i Gitton, norr om Abraure. Han och hans mannar lät kalavverka och hugga ner varenda pinne mellan Gitton och Abraur till ett enda stort hygge. En yta 15 mil lång och 2 mil bred! Sen tände de eld på marken i en så kallad hyggesbränning. Allt brändes och markytan med den långsamtväxande renlaven försvann. Fotografen Anders Gustavsson är uppvuxen i Abraur. Som barn på 1960-talet såg han en tidningsartikel om att Europas största kalhygge fanns i närheten hans hemby Abraur. Domänverket hade totalavverkat ytorna mellan Abraur där han bodde in i Arjeplogs kommun mot Gitton. Anders blev stolt över att Abraur nämndes i artikeln och kalhygget var då inte av intresse för ett litet barn.

I Tjadnes, ett av vistena i Västra Kikkejaur sameby, tog kalvmärknings-epoken slut på grund av att hyggesbränning skedde runt vistet. Det fanns stora myrar runt vistet Tjadnes där renarna samlades för bete och för att slippa myggen. Vi visste alltid var renarna fanns, de var lätta att hitta, det var givet att hitta dem på myrarna. Efter hyggesbränningar runt vistet, letade sig renarna istället till bränd mark där det också var myggfritt. Kalvmärkningen vid Tjadnes upphörde och flyttades till andra hagar. Markbränningen förorsakade brända ytor där renarna sökte skydd mot mygg och ohyra. Renarna flyttade till andra marker.

Med tiden blev de stora hyggena gräsbevuxna och även frodiga under en tid. När den täta ungskogen växte upp begränsades undervegetationen. Vi hade en av våra renhagar i skogen mellan Radnejaur och Allejaur. I närheten fanns ett berg. Domänverket hyggesbrände i stort sett hela berget och renlaven försvann i branden. Efter hyggesbränningen samlades renarna alltid på berget, där det var myggfritt och till en början gräsbevuxet. Så småningom växte sly och tät skog upp på berget och den långsamtväxande renlaven tog mycket lång tid på sig att växa upp igen. Renbetet förändrades med hyggesbränningen.

Utfordring av renar

Nödvintern 1967–1968 var halva gruppen i samebyn tvungen att helutfordra renarna på grund av att de hade svårigheter att hitta naturligt bete. Renarna var då ovana vid utfordring. Fodret var inte detsamma som idag, det såg ut som krossat hö med tillsatta vitaminer. Många renar blev sjuka i ”skvalpmage” och följden blev en stor dödlighet bland renarna. Vi försökte medicinera med en ”sörpa”, som vi tvingade i renarna. Det var en blötlagd renlav blandat med vatten och vitaminer. Fodret köptes och för renskötarna tillkom nu en helt ny kostnad.

Idag utfodras renarna lite då och då, så de är mer vana. Renarna skulle idag klara sig själva om de under perfekta väderförhållanden endast betade av det som naturen ger. Men, det finns idag inget annat val än att utfodra renarna när det blir is och skare. Utfodringen är en stor kostnad för rennäringen samtidigt som den minskar och hotar lönsamheten.

Dialog med rennäringen

Både skogsbruket och renskötseln behövs i samhället. Båda näringarna brukar samma marker så därför krävs det att man samsas och på riktigt för en ärlig, miljövänlig och sakkunnig dialog. Idag sker en bättre dialog

mellan rennäringen och skogsbolagen än när jag började som renskötare. Det finns idag ett visst gehör hos skogsbolagen men fortfarande är vi som renskötare i ett rejält underläge. Det kan fortfarande vara riktigt tufft! Det har gått i rätt riktning, men handlar trots allt fortfarande om stora ingrepp i naturen och på marken.

Det finns allt mindre avverkningsbar skog idag då stora delar av skogen redan är avverkad. Skogsbolagen har kommit till ett läge så de måste avverka områden som man förr tillät vara kvar, till exempel runt bebyggelse. Vissa ingrepp sker inte idag, exempelvis hyggesbränning, hyggesplöjning eller hormoslyranvändning. Men ingrepp görs fortfarande, och idag handlar det mest om att från skogsbolagens sida återbeskoga och få tillbaka skog så snart som möjligt. Skogen tar tid på sig att växa upp och de som idag beslutar om avverkning hinner inte under sin livstid uppleva en fullvuxen skog på de idag avverkade ytorna. Ofta har man återplanterat markerna med en enda sorts trädart, vilket gör skogen mer ensidig. Ett exempel på ingrepp är inplantering av den nordamerikanska tallen contortan som är mycket snabbväxande. SCA planterar fortfarande contorta i stora mängder. Contortaskogar är negativt för djur och växter. I contortaskogen är det totalt svart, skogen är så tät att ingenting kan växa på marken.

Grenverket täcker marken så solen inte kommer åt den. Jag skulle kunna uttrycka det så att marken blir steril. Växter, insekter, fåglar och djur tar man inte hänsyn till. Contortaskogen är dessutom ful och ”ensidig”. På vintern blir träden missbildade och krokiga och med snön blir den täta skogen omöjlig att komma igenom. Renarna undviker contortaskogen då den är svart och steril. När vi påpekat för skogsbolagen om hur skogen förändras med en artfrämmande tall i våra skogar har de svarat som vanligt att *”vi är ålagda att återbeskoga”*. Resultatet har blivit att de

avverkar och återbeskogar på det snabbaste och mest ”ekonomiska” sättet som de tror är bäst för dem.

Andra ingrepp i naturen kan idag ske genom vägbyggen, markberedning, vindkraftsbyggen, gruvbrytning, avverkning inom känsliga naturområden och till och med olagliga avverkningar såsom avverkning ovanför skogsodlingsgränsen.

Vad är FSC?

Forest Stewards Council. Skogsbolagen kan ansöka om en skogscertifiering som kännetecknas av att det är ett miljöanpassat skogsbruk där man bevarar och vid behov återskapar ekosystemens produktionsförmåga, fundamentala ekologiska processer och biologisk mångfald. Skogsbruket tar *socialt ansvar* genom att …”respektera lokalbefolkningens och ursprungsbefolkningens kultur och hävdvunna rättigheter samt beaktar värden som vilt, svamp, bär, fiske och rekreation…”

Samråden med skogsbolagen

Samråden mellan skogsbolagen och samerna om hur skogens ska användas, var tidigt en ensidig information från myndigheternas sida. Vid avverkningar kunde skogsbo-lagen kategoriskt säga att ”*detta kommer att ske på dessa marker, så här har vi tänkt göra*”. Punkt slut! Och så blev det, trots samernas åsikter, erfarenheter, önskemål och kunskap om terrängen och naturen. Man lyssnar mer idag på samernas levnadsvillkor och önskningar, men samråden måste utvecklas. Alla måste nu dra i bromsen så att tillväxt och skogsuttag kommer i balans. Detta för djurens, naturens, miljöns och människornas skull och för alla som vistas och arbetar i våra skogar. För detta finns redan de så kallade samråden där alla borde lyssna mer på varandras sakkunskaper!

Lars Stenberg. Foto: Lena Lindgren 2020.

Tryck på användning av mark

Både skogsbruket och rennäringen verkar i skogen. Trycket på markens användning blir allt större på grund av att skogsbolagen vill ta ut maximalt av skogen då marknaden och ekonomin styr, samtidigt som renarna får allt mindre tillgång till betesmarker.

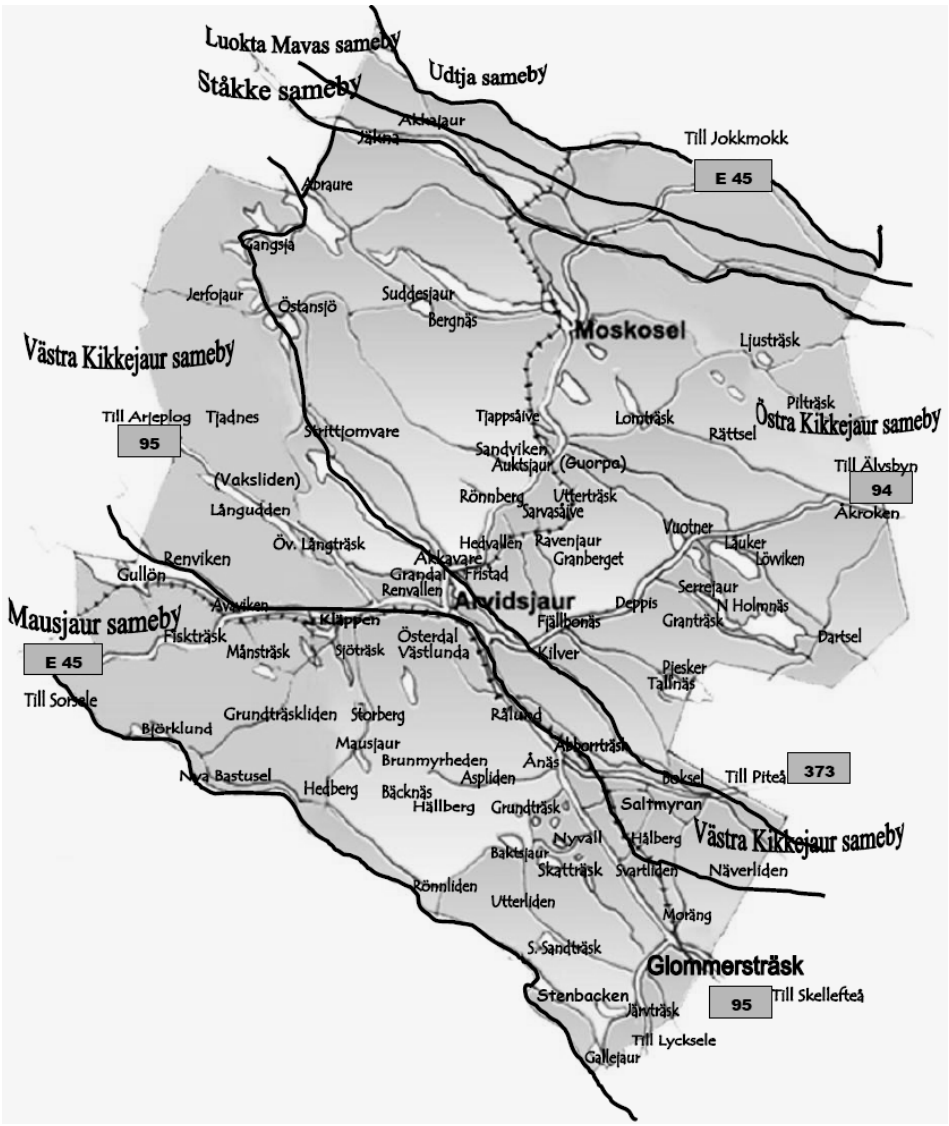
Jag har en tydlig minnesbild från slutet av 1970-talet: Vi satt i samråd med Josten Holmlund som berättade att man skulle bryta en väg inom Västra Kikkejaur sameby, söder om Järfojaur. Vi samer ifrågasatte vägbygget då marken var mycket svårtillgänglig och stenig. Vi sa att skogen var så

eländig att inte ens räven ville gå in i skogen. Vi undrade hur och på vilket sätt han hade tänkt bryta en väg genom området och hur han skulle få ut stockarna därifrån. Han svarade övermyndigt att det skulle ske eftersom det redan var bestämt. Vägen bröts. Men på nästa samråd gav Holmlund vika och bad om ursäkt för sitt beteende. Han hade nu förstått att terrängen var svår. Men Gud hjälpte honom en vinter med djup snö. De kunde gå in i skogen med en enormt stor skogsskördare. Under en hel vinter kapades all skog i området. Det kommer att ta ett par hundra år innan ny skog vuxit upp på området!

Rovdjursfrågan

Då Karin Stenberg skrev *Dat läh mijen situd*. Detta är vår vilja, år 1920 pekade hon på olika hot och faror. Rovdjuren var inget större hot för renskötarna på den tiden då de kunde anpassa rovdjurstrycket med jakt. Med jakten kunde man hålla rovdjuren på en acceptabel nivå. När rovdjuren fridlystes på 1970-talet så eskalerade problemen med dem. Vissa samebyar har idag en kalvöverlevnad på 20–30 %. Det hotar deras existens att överleva. Riksdagen har beslutat att det ska finnas toleransnivåer för skador på ren orsakade av rovdjur. Rennäringen ska inte behöva tåla mer än 10 % i förluster, men verkligheten är långt därifrån. Idag har vi fått ett stort vargproblem här i norra Sverige. Myndigheterna lovar stort att man ska ersätta alla olägenheter med varg. Det låter vackert men byråkratin och fortlöpande beslut sätter käppar i hjulet.

Karta Árviesjávrrie Kommuvdna
Arvidsjaurs kommun

Skapad av Christer Löfgren och Lena Lindgren

Skogen; makterna, skogsbruket och urfolket skogssamerna

Lars Göran Lundmark

Skogsbolagens makt

När det gäller Sveaskog som pekar med hela handen så fungerar det på detta sätt: det statliga bolaget hemställer hos den statliga Skogsstyrelsen och det statliga Lantmäteriet, det statliga Naturvårdsverket samt den statliga Länsstyrelsen om alla nödvändiga tillstånd för sina ageranden och i slutändan av en statlig domstol som genast påpekar att ska du gå vidare med överklagan, kommer det att kosta dig skjortan. Dom statliga verken är också remissinstanser i beslutskedjan. Sverige är en rättsstat i den meningen att staten har alltid rätt.

Sveaskogs markförsäljningar

Varför har försäljningen av Sveaskogs marker accelererat de senaste åren? Ett av skälen är Tingsrättens dom i Girjasmålet och som förstärkts i Hovrätten och nu senast i Högsta Domstolen. Sveaskog befarade att något liknande skulle kunna hända även med deras stulna marker och att dom ursprungliga ägarna kunde ställa anspråk på äganderätten över de forna Lappskattelanden. Det är en liknande process som nu sker som under avvittringen. Staten säljer det stulna landet en gång till. Det här är ett led i ett slutgiltigt utplånande av vad som tidigare kallades för Lapparnas land som till största delen har tagits över av statsnyttostaten. Jag är ganska övertygad om att ingen svensk politiker har den blekaste aning om hur utvecklingen inom renskötselområdet har utvecklats dom senaste 100 åren. Det började med statens inblandning i renskötseln efter första

världskriget då allting skulle industrialiseras och med stordrift som det allenarådande. Renskötseln fick en helt ny dimension utryckt från sitt sammanhang i de tidigare lappskattelanden där renskötseln bara var en del av försörjningen. Statens uppfattning om lappar och deras lappskatteland (hemman) blev av noll och intet värde.

Nuvarande regering om skogsbruket

Annie Lööf beskriver visserligen vid en intervju utifrån sitt perspektiv om äganderätten, det gör också alla andra politiker från alla partier utan att veta hur det gick till när svenska staten berikade sig från extrem fattigdom och konfiskerade det enorma skogsområdet Lappmarken för att bilda sitt folkhem med välstånd. När centerpartiet satt i regeringen tillsammans med sossarna visade dom en häpnadsväckande oförståelse för äganderätten och respektlöshet mot de enskilda människornas existens och egendom. Om det nu är så att Annie Lööf och Stefan Löfvén verkligen menar allvar och värnar om äganderätten emotser vi, arvtagarna till lappskattelanden, deras deltagande i återställandet av våra bestulna arvegods.

Intäkter från skogen en av regeringens större kassakor

En välfylld statskassa som till största delen kommer från skogen har ebbat ut betänkligt beroende på att staten via politiker urskiljningslöst har strött pengar omkring sig, pengarna har runnit som sand mellan fingrarna, det har varit skandal på skandal: kolkraftverken i Tyskland, Telias mutskandaler, Folksamhaveriet, vapenexportskandalerna, SAAB-skandalen, nedrustningen av försvaret, skatteparadisen, skandalerna med transportstyrelsen och Nordea. På nåt sätt ska alla skandaler betalas och priset vi får betala är att vi får våra gigantiska kalhyggen, sänkta pensioner, nedtrappning av vård, skola och omsorg. Bland det första vår nuvarande statsminister sa efter tillträdet på en fråga om hur han skulle

finansiera sina vallöften var att, ”*det går att ta ut mera från skogen*”. Dessa ord måste han ha fått av tjänstemän på skogsstyrelsen med skygglappar för ögonen där endast dollartecknen kunde skönjas.

Är exploateringstrycket på skogen för högt för skogen?

Trycket på skogen och markanvändningen har aldrig varit större än idag. Elbolagen vill sätta upp vindkraftverk på alla berg för att tillgodose övergången till eldrift på alla fordon. Gruvbolagen letar febrilt efter metaller som kommer att behövas för elbilarnas batterier. Plasten ska ersättas med pappersförpackningar. Hus ska i större utsträckning byggas av trä. Skogsavfall är tänkt att utnyttjas, förädlas och användas till drivmedel, listan kan göras lång. Det som är känt är att det lilla avfall som kommer vid avverkning behövs för gödsel av den kommande skogen. Vinsten eller förlusten om man så vill är att vi istället importerar gödsel från Sydamerika för att ersätta skogsavfallet och det går åt enorma mängder. Man kan undra över hur förespråkarna för dessa åtgärder egentligen tänker?

Betesskadorna

Vi kan konstatera att det som är klassat som betesskador är inga betesskador, alltså direkta lögner. Skadorna beror på skogsbolagens skövlingar med milsvida kalhyggen med plöjning och gödsling som efterbehandling där det statliga Sveaskog går före som avskräckande exempel. Plantorna växer så det knakar med dessa metoder men blir också oerhört sköra och knäcks lätt vid dom senaste årens tilltagande blötsnö nederbörd som en följd av den globala uppvärmningen. Alla knäckta tallplantor klassas som betesskador av inventerarna. Dessa plantor håller också en avsevärt sämre kvalitet.

Snöskoteråkarna tar också sin beskärda del av plantorna. Dom anser det som fritt fram att köra på de stora vita vidderna som kalhyggena utgör. Vad dom inte tänker på är att plantor som inte börjat synas ovanför snön finns bara några centimeter under snötäcket och att topparna knäcks när dom blir överkörda av skotrar, det i sig är inte skoteråkarnas eller älgarnas fel att det finns enorma kalhyggen. Skogsforskarna eller representanter för skogsindustrin, som i praktiken är samma sak, kom för ett trettiotal år sedan med den geniala idén som dom lanserade bland jägarna ”skjut mera älgkalvar så får ni mera älgar på era marker”? Inga vettiga djuruppfödare håller med om dessa teorier som vi nu ser resultatet av. Bocken till trädgårdsmästare är ett gammalt uttryck som passar bra in i detta antagande där skogsindustrin också har blivit självutnämnda ledande experter i djuruppfödning.

Orsakssamband: Klövviltet eller kortsiktiga ekonomiska uttag?

Den 7 februari 2018 kunde en debattartikel läsas i Norran av Skogsstyrelsens regionchef där han försvarade den fortsatta plundringen och skövlingen av våra skogar. Han sa bland annat att klövviltet var det största hotet för skogen. Tvärtom, det största hotet för våra skogar är regeringens handplockade tjänstemän på Skogsstyrelsen med en övertro på sin förträfflighet och att det enda värdet i skogen är det rent kortsiktigt ekonomiska uttaget.

Missvisande älgskador

Före årets älgjakt 2016 blev några nyexaminerade ungdomar som tagit jägarexamen intervjuade i TV om var dom tänkte jaga till hösten, samtidigt blev dom upplysta av programledaren att om dom tänkte jaga i Västerbotten fanns dom bästa förutsättningarna vid kusten söder om Skellefteå. Dom allra sämsta chanserna att ens få se en älg fanns i Malå kommun som i det närmaste var tomt på älg enligt dom senaste

inventeringarnas resultat. Några månader senare släppte Skogsstyrelsen en rapport om betesskador av älg på skogsföryngringar och där visade det sig att inom Malå kommun fanns dom svåraste betesskadorna inom Västerbotten?

Skogsavverkningarnas ekonomi och andra ekonomiska storheter

Förfrågan hos Skogsstyrelsen gav ungefärliga värden: ett kalhygge i Norrland ger cirka 250 kubikmeter virke som motsvarar 37 000 kr för en hektar skog. Det blir efter avdrag för avverkningskostnader och frakt samt återplantering, gödsling och markberedning ungefär 3 miljoner kr för en kvadratkilometer. Som ett exempel kan nämnas att för svenska biståndet till Colombia på 184 miljoner kr innebär det att vi får 60 kvadratkilometer kalhyggen extra. Miljöpartiet anser det vara en rimlig utgift och poängterar att vi är ett rikt land och har råd med detta men tar ingen hänsyn till den tilltagande misären som utbreder sig i Norrland beroende på skövling och misshushållning av statens egendom.

Skogsbolagen gör beräkningar

Stora Enso gjorde ett tvärsäkert uttalande 2008 om ett område dom avverkat i norra Enareträsk och hävdade att 80% av markerna förblev renbetesmark. Mark av intresse för för Stora Enso var resterande 20 %, av vilka de bara använde 16 %. Av dom 16 % som brukades för skogsbruk, hur mycket utgjordes av produktiv skogsmark och av produktivt renbete? 4 % utgjorde med all sannolikhet av impediment (4 + 16 = 20) och dom resterande 80 % av fjäll, myr, vatten och otjänlig mark för både skogsbruk och renbete. Alltså brukade Stora Enso 100% av det som gick att bruka. Man kan använda matematik och statistik i många syften men låt oss också konstatera att fortfarande är 100% av ingenting fortfarande ingenting.

Skogen är en miljöfråga som inte kan pratas bort

Hur mycket skog finns det, hur är dess kvalitet, hur rik natur representerar den nya skogen och hur förklaras de många skogsskadorna? Samtidigt säger vissa skogsforskare att så mycket skog som vi har idag, har aldrig tidigare funnits i Sverige. Förbannad lögn. Det dom menar är att så mycket sly som det finns nu har aldrig tidigare funnits. Deras statistik bygger på att dom kallar 10-åriga plantor för träd. För att kalla något för skog måste dom dominerande träden ha en ålder av minst 150 år i alla fall när det gäller norra Norrland.

Fredrik From är en forskare som försvarade sin avhandling 2014 vid lantbruksuniversitetet i Umeå (SLU). Hans avhandling handlar om hur tillförsel av kväve påverkar våra svenska skogar på lång sikt:

> Jag har undersökt om de tillväxthöjande effekterna på träd orsakade av traditionell skogsgödsling kan överföras mellan beståndscykler, det vill säga om de överförs till det bestånd som etableras efter det gödslade, säger han och tillägger: - Jag noterade att de tioåriga träden i min studie som växte på marker som gödslats två gånger med 150 kilo kväve per hektar hade en snabbare höjdtillväxt jämfört med träd på tidigare ogödslade marker.

Skogsbruket har genom sina kalavverkningar orsakat utrotning av gamla skogar och liv som är beroende av gammelskog. Ett färskt forskningsresultat från östra Finlands universitet påvisar att det råder många missuppfattningar om skogsskydd och skogsnatur. Skogen återhämtar sig aldrig någonsin från den genomgripande störning som kalavverkning innebär. I Finland uppmanas kommuner att mer aktivt skydda skogen för giriga exploatörer och fridlysa de få kvarvarande urskogarna från

vandalisering. Kommuner i Sverige säger aldrig emot. Lokala politiker är satta under hård press av bolagen och vågar inget säga då bolagen hotar med neddragning och massuppsägningar av personal, *vilket nu också sker*. Effekterna av det moderna skogsbruket med kalhyggen och markberedning som hyggesplöjning samt gödsling börjar visa sig markant i markerna med frodiga ungskogar i 40 till 60 års ålder som växer så det knakar. En annan effekt är att dessa frodiga skogsbestånd också blivit betydligt skörare än de tidigare senvuxna skogarna.

Plantager utmärker hela landskapet vid Auktsjaur 2019. Foto: Anders Gustafsson.

Konsekvenserna blir näst intill katastrofala under snörika varmare vintrar med tung blötsnö som de frodiga ungtallarna inte klarar. Träden bryts av på mitten men oftast är det topparna som inte klarar trycket. Dessa avbrutna träd utsätts för både svamp och insektsangrepp. För 70 år sedan kunde forskarna omöjligen förutse konsekvenserna av den globala uppvärmningen. Förhoppningsvis vet dom nu bättre men skogsbolagen fortsätter ändå med samma metoder som tidigare. Det här är ett långt värre problem än exempelvis betesskador av älgar, tidsförlusten mellan

betesskador och avbrutna träd till avverkningsbart virke rör sig om cirka 50 år.

I Finland uppmanas kommuner att mer aktivt skydda skogen för giriga exploatörer och fridlysa de få kvarvarande urskogarna från kalavverkning. Redan för 110 år sedan varnades för denna vandaliserande utveckling som nu är ett faktum av riksdagsmannen, överjägmästare P.O Welander i publikationen *Lapplands skogar* (Welander 1908).

Någon miljökonsekvensbeskrivning existerar knappast när Staten är inblandad och behöver pengar. Hela lagstiftningen är ett påhitt för att kunna exploatera (vandalisera) så mycket som möjligt och det gäller inte bara skogen.

Skogsbolagens vandalisering, marginalisering av allemansrätten och förstörelse av kulturminnen

Efter skogsbolagens vandalisering i markerna med kalhyggen och plöjning har dom skapat ett enormt mänskligt lidande då ingen mera kan vistas på dessa marker, det gäller även för älgen och andra djur som inte har någonstans att ta vägen. Problemen som har uppstått dom senaste 50 åren är skogsbolagens ökande girighet, allt som går att avverka mejas ner. Skogsbranschens metoder är den direkta orsaken till glesbygdens avfolkning. Den som inte ser eller vill se sambandet mellan avskogning och avfolkning är inte tillräckligt observant.

Skogsbolagen åsidosätter de mänskliga rättigheterna genom att begränsa allemansrätten och förstöra tillgängligheten för människor att vistas i naturen. Ingen med bara ett litet funktionshinder kan gå över plöjda hyggen, det är en prestation av en fullt frisk att ta sig över och att gå över ett sådant i mörker är förenat med direkt livsfara. Kulturminnen förstörs liksom boplatser och stigar. Är verkligen politikerna så enormt okunniga

om vad som försiggår ute i landet? Förvisso får dom bara information från den ena sidan. Ingenting av de vackra orden i regeringsförklaringen är genomförbara om vandaliseringen av skogen får fortsätta.

Kombinationseffekten av skogsgödsling och hyggesplöjning

Skogsgödslingen ökade enormt i Norrlands inland, kvadratmil efter kvadratmil gödslas med otroligt stora mängder konstgödsel. Uppskattningsvis tiodubblades denna gödsling fram till 2015. Efter nästan alla skogsbilvägar var det väldiga upplag av gödsel. Värst av alla har varit statliga Sveaskog, andra skogsbolag följde efter. Någon miljökonsekvensbeskrivning existerade knappast, det smusslades en hel del om denna gödsling. Genom det nya skogsbruket med hyggesplöjning eroderar jorden lätt och det mesta av gödseln rinner naturligtvis ner i vattendragen. Allt vatten hamnar till slut i havet med algblommning och fiskdöd som följd. Det bönderna har sparat in på i sin gödsling har med råge utnyttjats och överträtts av skogsbolagen i totalspridning av gödsel.

Det du sår idag får du skörda om hundra år sägs det, tror verkligen skogsforskarna att dom ska bli så gamla? Är dom idag omkring 50 år är dom vid skördetid ungefär 150år. Det gäller väl bara för skogsforskarna. Många forskare säger att vi vet inte vad som kommer att hända med skogen med dessa nya förödande metoder förrän om cirka 70 år. Med andra ord den som lever får se. Jag har själv varit med om att plantera skog för 60 år sedan och vad jag kan se så behövs det säkert minst 60 år till innan dessa plantor är avverkningsbara.

Förödelsen och orsakerna till skogsbränderna

Vansinnet inom skogsnäringen och allt som har med skogen att göra är helt otrolig. Det verkar som dom inte förstår de mest elementära grunderna för livet och kretsloppen i våra skogar. Den i särklass största

gödselkällan i skogen utraderades av skogsförstörelseekonomerna när dom utrotade lövträden som dessutom var i stort sett det enda skyddet mot skogsbränder. Utrotningen av sälg, asp och övriga lövträd innebar också utrotning av dom pollinerande insekterna som tidigt på våren är oerhört beroende av träden. Bär som inte blir plockade är också högkvalitativt anrikad gödsel för all växtlighet i skogen. Försvinner dom pollinerande insekterna försvinner också bären och utrotningen blir total.

Ekonomernas framförhållning rör sig om någon tusendels sekund på världens börser och med den framförhållningen beräknar dom även skogen som kan bli 400 år och äldre. Det säger sig självt att ingen människa kan ha den överblicken och allra minst en ekonom i sin fantasivärld med snabba klipp som förebild. Kan det för stunden omsättas i pengar verkar allt tillåtet, förutseendet och planeringen tycks vara helt obefintligt.

Utan tvekan är det moderna skogsbrukets utveckling under dom senaste 50 åren orsaken till det uppkomna katastrofläget där vi nu befinner oss. Kalhyggen och efterföljande markberedning är de metoder som skapar våra skogsbränder. Vid värmeböljor och extrem torka behövs inte mycket påverkan för att en brand ska uppstå, några glasbitar räcker för att självantändning är möjlig i de upphettade humuslagren som kan vara upp till 100 grader varmare i den gassande solen där den borttagna skogen tidigare skuggat undervegetationen.

Åskan bidrar givetvis också till bränder men i mindre omfattning än vad man kan tro förutom på de överhettade kalhyggena där värmen går djupt ner i marken och blixten har där lättare att antända. Markberedningen med plöjning orsakar uttorkning och sänker grundvattennivån som blir än värre vid långvariga torrperioder som vi dessvärre kommer att ha

mycket av framöver. Det är så torrt i markerna att plantering av ny skog i det tilltagande ökenlandskapet är helt bortkastat, plantorna dör och sommaren 2018 förstördes plantor för tiotals miljoner kronor beroende på det tilltagande extremvädret och ytterligare satta plantor till ett okänt antal och belopp torkade bort och dog. Kommer detta som en överraskning? Knappast, det är ett välbekant fenomen att sticker man hål på en förpackning med fuktigt innehåll torkar det ut i värme, så är det även med de enorma ytorna av markberedda kalhyggen, de torkar ut och värmen går långt ner i jorden. Gödsling bidrar också till en ökad vattenförbrukning.

Skogsindustrin är inte så oförstående att dom inte känner till dessa effekter. Deras specifika område är det viktigaste och bieffekterna anser dom sig inte ansvara för. Har vi råd med att förstöra denna skattkammare för generationer framåt och dessutom bidra med enorma koldioxidutsläpp? Avverkad skog binder ingen koldioxid, tvärtom blottläggande av jorden med markberedning avger ofattbara mängder med koldioxid och är en av de största anledningarna till klimatförändringen. Kalhuggna och markberedda ytor bidrar med mycket förhöjda temperaturer och torka samt sänkta grundvattennivåer. Vilka politiker bryr sig om konsekvenserna? Ingen, och allra minst oförstående miljöaktivister.

Länsstyrelser, renantal i skogssamebyar och det oskyldiga skogsbruket

Det har gått så långt att idag ger Länsstyrelsen skogssamerna skulden för att renbetet inte räcker. Minska renantalet med 2000 djur inom samebyns område är deras budskap vilket innebär att minst 5 rennäringsföretag måste avyttras och läggas ner. Hur är det möjligt att maktfullkomliga

tjänstemän på Länsstyrelsen getts tolkningsföreträde gentemot ursprungsbefolkningen på deras ärvda skatteland?

Stora områden inom Malå samebys kärnområden är starkt påverkade av skogsbruket. (se Sametingets kartläggningsprojekt 2007) Fastän arealen kan tyckas betydande är inte renbetet det bästa i stora delar av Malås betesmarker, beroende på skogsbruket. Det är rentav så dåligt att en omfattande biltransport måste utföras mellan sommar och vinterbete. De sista lavmarkerna Malå sameby förfogar över vill Sametinget nu överföra till fjällsamebyarna och det är inte acceptabelt ur våran synvinkel.

Det finns ingen rim och reson med Sametingets antydan att Malå sameby borde minska sitt renantal alternativt utfodra sina renar för att fjällsamerna behöver mera betesmark för att inte behöva utfodra. Det enda rimliga borde vara att nämda byar minskar sitt renantal, och eller utfodrar, i vårat tycke är det att gå över ån efter vatten.

Renskötseln en motvikt gentemot skogsexploatering och miljöförstöring

Renskötseln är en exemplarisk förebild. Hård exploatering och miljöförstöring är en realitet, den lilla men ack så viktiga bromsklots som renskötseln utgör ifråga om Norrlands utsugning av naturtillgångar kommer antagligen kommande generationer att ha som en exemplarisk förebild för människans överlevnad. *Samhällsnytta* är ett modeord som används i de mest varierande sammanhang, klassas något som samhällsnytta får allt annat vika sig för den högst tvivelaktiga termen. Vad är samhällsnytta och för vem? Tillstånd för vattenfallsbolag, gruvbolag, skogsbolag med mera - exploatering, ofta med utländskt ägande och med ett förstärkt intresse om att allt måste söderut, helst utomlands, i alla fall

vinsterna. Pengarna används i de flesta fall till spekulationer på världens börser, inte minst genom statliga bolag.

Utan Sameland vore Sverige ett fattigt land. Vi pratar om värden på tusentals miljarder kronor som enkelriktat genom åren försvunnit från Sameland för att främja den svenska välfärden. Med en jämförelse med dessa värden är det bara bråkdelar av en promille som gått tillbaka till den samiska befolkningen. Det starka svenska samhället har verkligen tagit för sig av samernas land och naturtillgångar. Tankefrihet, yttrandefrihet och demokratiska rättigheter fråntogs samerna på ett tidigt stadium av den svenska staten. De flesta jordbruk i Norrlands inland är redan nedlagda och det är bara en tidsfråga innan de sista jordbruken vid kusten går samma väg. Endast 2 % av Sveriges befolkning bor i Norrlands inland på nästan hälften av Sveriges yta. Det tog ungefär 300 år för staten att inse att jordbruk i Norrland var ett misslyckande.

Hormoslyrkatastrofen

Skogsindustrins förljugna metoder verkar inte ha några begränsningar i att manipulera makthavarna endast det rent ekonomiska har företräde, så var det med hysterin kring hormoslyr katastrofen när alla lövträd skulle utrotas. Det tragiska var att ett okänt antal som arbetat med denna besprutning avled i cancer. Ett verkligt hemskt exempel återfanns i byn Jutis ett tiotal mil norr om Arjeplog där merparten av den manliga befolkningen som arbetat med hormoslyr efter några år avled i cancer. Det berättades om en företrädare för skogsindustrin som skulle bevisa hormoslyrets ofarlighet och framför ett arbetslag drack ett glas med hormoslyr. Två år senare avled denna tappre förkämpe i cancer. Alla sådana saker mörkläggs av myndigheterna – det har aldrig förekommit.
En annan effekt av utrotandet av lövträd och sly var att Älgen endast hade tallplantor att livnära sig på. Före utrotningen av lövsly och

undervegetation existerade knappt betesskador på tall som förvisso inte var Älgens naturliga föda. Gissa av vilken anledning dessa betesskador uppkom?

Byggnadsgrund från ett hormoslyrförråd som revs 2018. Ligger fortfarande öppet augusti 2020 och avger gifter. Foto: Anders Gustafsson.

Dagens skogsbruk: markberedning, koldioxidutsläpp och andra miljökonsekvenser

Ett gammalt talesätt hos skogssamerna har varit, du kan inte äga marken, du har den bara till låns och du ska lämna tillbaka den i samma skick som när du fick låna den. Samma sak är att du kan inte äga dina barn, du har dom bara till låns och du ska överlämna dom som välartade plikttrogna samhällsmedborgare. 2017 kom en helt ny forskningsrapport som påvisade att stora mängder koldioxid frisattes vid plöjning av marken. Forskarna uppmanade därför bönderna att sluta med plöjning och att markbereda så lite som möjligt för att undvika denna tidigare okända allvarliga bieffekt. Det var en nyhet som lanserades i både radio och TV.

Vilka är då dom största markberedarna? Utan tvekan skogsindustrin. Det behövs egentligen ingen forskning för att begripa vad som sker med skogen, vanligt sunt förnuft och en iakttagelseförmåga som sträckt sig över många år räcker långt. Borttagande av det skyddande humuslagret och blottläggandet av jord genom markberedning medför avdunstning av vatten med sänkt grundvattennivå som följd. Det är så självklara saker som var och en borde begripa.

Urfolket och tillståndet i dagens skog

Urfolket om vad skogen borde representera och vad den representerar

Vi skogssamer, skogsmarkernas urfolk har vår syn på vad skogen representerar, vi som urfolk förbehåller oss rätten att lägga våra bedömningar på hur skogen ska hanteras. Vi värderar skogen utifrån vårt kulturella perspektiv. Som urfolk och med skogen som vår livsmiljö, där vi bott och verkat sedan urminnes tider, anser vi oss ha tolkningsföreträde i alla frågor som rör skogen. Och eftersom vi tillhör urfolket måste våra åsikter och vår kunskap om skogen respekteras.

Lapparna har aldrig någonsin fått föra sin egen talan. Det har politiker, utredare, präster, Lappfogdar osv. gjort oftast baserat från forskningsrapporter beställda av ovan nämnda. Forskarna har så att säga fört våran talan och därför har vi bland annat våra gigantiska kalhyggen med hyggesplöjningar, ett gytter av skogsbilvägar, uppdämda älvar, gruvhål i massor och nu sist enorma vindkraftsparker med nya breda kraftledningar med riktning söderut där även vinsterna och skatteinkomsterna hamnar av alla dessa förödelseauktioner. Stadsborna i södra Sverige anser att det är höjden av orättvisa om något av dessa gigantiska inkomster går tillbaka till Norrlands inland och framförallt inte till samerna.

Skogssamerna och virkesåkrar, gallring, skogsexperter, skogsmyndigheter, skogsbolag och rikspolitiker

En av dom största, förmodligen den största orsaken till avvattning är landhöjningen. Bara under min livstid har landet höjts med 78 cm. Den första iakttagelsen som kan göras är att myrmarkerna blivit igenväxta. Där det för 60 år sedan var öppen myr är det nu *ung*skog utan att någon dikning har förekommit. Ännu en orsak till att vara mycket återhållsam med dikesplöjning och markberedning. Skogen som den varit förut är dessvärre bortsopad och ersatt av väldiga gryende virkesåkrar som tyvärr skogsbolagen struntar i beroende på den enorma arbetsinsats som krävs för gallring av dessa gigantiska ytor. Det tar mycket längre tid att gallra på ställen där plöjning har förekommit, det kan rentav vara en överhängande livsfara att utföra arbeten på sådana ställen där olycksrisken mångdubblas. Ungefär 70% av plantor och sly som finns på dessa åkrar borde för länge sedan ha gallrats bort, då återstår 30% av deras så kallade skogar. Det minsta man skulle begära av skogsforskare och tjänstemän på skogsstyrelsen och skogsbolagen och inte minst politiker är, att de som obligatorisk kurslitteratur övertygas om att läsa *Trädens hemliga liv* av Peter Wohlleben, Norstedts förlag 2016.

Skogsstyrelsen ändrade kappan efter vinden, namnet ändrades från Skogsvårdsstyrelsen till Skogsstyrelsen för att vård inte längre förekom. Metoder legaliserades genom namnbyten te.x från plöjning till harvning men metoden är ändå densamma. Naturvårdsverket är också en tandlös organisation och borde byta namn till Naturverket då vård knappast existerar. Vid närmare eftertanke räcker nog inte namnbyte till Naturverket och för att komma sanningen närmast borde det heta Naturvandaliseringsverket. Det finns tydligen inget annat passande namn på detta moral- och etiklösa verk. Dom tillåter jakt på 80 älgar från helikopter i april månad men värnar om vargars förökning. Dom

godkänner skövling och vandalisering av våra skogar men förbjuder allmänheten att bryta en endaste kvist, för att nämna några av deras Statsnyttostatsbeskyddande verksamhet och som alltid prioriterar skogsförstörelse ekonomernas åsikter.

Det mesta som finns med i statistiken av de skyddade skogarna är områden där avverkningskostnaderna blir för höga; branta bergssidor, myrholmar och impediment. Till slut kan man fundera över vilka det är som värnar svenskarnas rätt att bruka de stulna skogsmarkerna och att deras påhittade äganderätt skulle vara starkare än ursprungs-befolkningens äganderätt över sina marker? Skogsindustrin som historiskt aldrig har skyggat för sin egen del att strunta i den mest grundläggande rättigheten, äganderätten.

Staten ansåg det som absolut nödvändigt att frånta ägarna till lappskattelanden deras land och frikostigt dela ut deras egendom till skogsbolag utan ersättning. Tvärtom blev de ursprungliga ägarna föremål för en begynnande utrotning, och satta under förmynderi. Skogssamebyar från Lycksele och söderut upphörde också att existera.

Politikernas strategi är att skylla på varandra och det gäller hela skalan från yttersta vänstern till extremhögern, en viss parallell finns då brottslingar på det sättet kan undvika straff och vad jag vet så har ingen politiker fördömt kalhyggen eftersom det genererar pengar till deras kampanjer och reformförslag. Likheten med hönan som värpte guldägg är slående, politikerna håller nu på med att slakta denna höna. Forskning, gamla sanningar och erfarenheter har till största delen numera ersatts av ekonomiskt kortsiktiga intressen.

Skogssamerna, skogsforskningen, skogsgenetik och konsekvenserna

Vi skogssamer kräver att dessa skogsindustrins förkämpar, forskare vid SLU i Umeå, ska upphöra med sin destruktiva forskning. Det var dom som myntade begreppet att så mycket skog har vi inte tidigare haft i Sverige, förbannad lögn, det dom kallar för träd var 10-åriga plantor, för att det ska kallas skog blir det först om tidigast 150 år, med andra ord den som då lever får se. Det senaste är att de leker gudar som manipulerar skapelsen med hjälp av genteknik för att få tallarna oaptitliga för älgar. Älgarna är redan rödlistade vilket inte dessa forskare bryr sig om endast industrins behov av virke har betydelse. Vad händer med skogen om inte älgar kan beta tall?

I TV programmet Landet runt 2020-01-12 visades ett skräckexempel på framtidens tallplantage. Dom undrade över vad det kunde bero på att en del tallplantor växte med dubbla stammar och att hela beståndet liknade buskar. Jag tror mig veta orsaken men skogsindustrin mörkar och förnekar dessa sanningar. Det hela beror på genmanipulation som gått snett men kategoriskt förnekas av skogsforskarna. Förvisso är det också andra djurarter som då inte kan livnära sig i skogen, skogsfåglar, ekorrar, insekter, ja, listan kan bli lång. Renskötseln kommer också att drabbas, då förmodligen hänglaven och övriga lavor också kommer att bli förgiftad liksom allt övrigt i skogen som bär och svampar.

Till slut drabbas människan

Till slut drabbas människan som under nödår var beroende av barkbröd av tall för att överleva; ingen kan överleva i de kommande förgiftade skogarna om skogsförstörelse experterna får som dom vill. Vad vi inte förstår är att dessa så kallade forskare, aktiekapitalets företrädare, förespråkare för monokultur och ökenlandskapets arkitekter inte får

kallas vid sina rätta namn ”skogsförstörelseekonomer”. Skogsstyrelsen verkar hellre prioritera aktieägarnas portföljer med sitt handlande och verkar övertygade om att krig, ofärdstider och pandemier aldrig mera ska uppstå. Numera vet vi med exakthet att pandemier kan uppenbara sig när och hur som helst. Omvärlden fördömmer våran regering för senfärdighet och naivitet, inte minst från Kina. Min dotter som är läkare på NUS säger att detta är ett läge som är ytterst allvarligt och inte kan negligeras bort. De ämnen som kommer att finnas i skogen, nedsmittade av dessa oaptitliga träd, kan inom en snar framtid drabba renskötseln då dessa ämnen kommer att finnas i alla renlavar på plantagen, bär och allt annat ätligt i skogen kommer förmodligen också att smittas av giftet. Detta påhitt är än värre än deras tidigare överförmyndarfasoner som till exempel inplantering av Contortatall. Vi människor och djur är och kommer alltid att vara beroende av skogens skafferi för vår existens och överlevnad. Svampangrepp på dessa plantor blir också ett större riskmoment, redan nu har det kommit rapporter om att 40 % av Norrlands inland är drabbad av svampangrepp på plantagen, en ofattbart stor areal. Virke från plantagen som markberetts och gödslats växer så det knakar men blir skörare och porösa de håller också en mycket sämre kvalitet och köparna börjar avstå från detta virke.

Detta har fått till följd att Setras sågverk börjar med massuppsägning av arbetare, men det godkänner inte skogsindustrin och skyller på andra saker som till exempel klimatförändringarna som dom dessvärre i högsta grad själva är orsaken till genom sina metoder att skapa ofantligt stora plöjda och gödslade kalhyggen med enorma koldioxidutsläpp som i sig är en stor riskfaktor till skogsbränder. Kalhyggen binder ingen koldioxid, snarare tvärtom, men detta förnekas av skogsindustrins företrädare, det märkliga är att politikerna anammar deras ensidiga information om dessa förhållanden och massmedia tiger. Det är i nuläget ingen som vet vad den

nya sjukdomen avmagringssjukan som drabbar klövvilt beror på. Risken är påtaglig att djuren ätit av de förgiftade plantorna, men detta kommer kategoriskt att förnekas av Skogs(skövlings)styrelsen. Dom kommer att hävda att smittan kommer från Kanada.

Det tragiska är att där också planterats plantor av skog som varit genmanipulerade. Tre älgar i Arjeplog och en i Norge har påträffats döda under sommaren och hösten 2019 beroende på avmagringssjukan, däremot inga renar men slakterierna och rennäringen drabbas av en omfattande provtagning. Det avlivades en hel renhjord av vildren i Norge men det är oklart om dom verkligen var smittade, om det nu finns någon smitta förutom gift från dessa plantor. Förmodligen var det en förevändning och vilseledning i syfte att utrota dessa renar. Skillnaderna verkar ligga i att endast älgarna äter tallplantor och att där dom påträffats döda är ingen lång sträcka för en älg att ta sig från vinterbetet vid Bottenvikskusten till de platser där dom påträffades döda. Det sorgliga är att sådana tilltag hålls hemliga tills det är en realitet.

Vår nuvarande statsminister visste tydligen om dessa planer, upplyst av tjänstemän på Skogs(skövlings)styrelsen då han bara några timmar efter att han blivit vald på en fråga om hur han skulle finansiera sina vallöften sa att det går att ta ut mera från skogen. Ännu sorgligare är det att miljöpartiet också måste ha vetat om dessa planer, väljer att tiga. Lövin upplyste i januari 2020 att Sverige skickar ofantliga summor till korrupta stater runt om i världen för att befrämja miljön. Effekten av deras ge-bort-politik är så marginell och kan jämföras med en mus som kissar i havet. För detta måste skatterna höjas och välfärden prioriteras ner. Det mesta av dessa pengar kommer förvisso från skogen och därför får vi våra enorma kalhyggen och krav om snabbare återväxt.

Skogssamerna, skogen och framtiden

Vi skogssamer är oerhört bekymrade och oroade över utvecklingen av vårt hem skogen. Under mina vandringar i det som tidigare har varit skog har jag börjat fundera över om det numera är missvisande att kalla sig för Skogssame, *Kalhyggessame* vore nog ett mer passande namn. Det är rent förfärligt det man nu ser; sen jag var barn på 1940-talet har jag sett hur landskapet har förändrats med enorma kalhyggen och det värsta av allt: plöjningen med meterdjupa diken så långt man kan se.

Vi undrar om Sveaskog som är det ledande bolaget inom markförstörelsen av vår gemensamma natur verkligen har mandat för den enorma skövling som pågår, och om det nu är så: vem har då gett dom det mandatet? Precis allt som går att avverka mejas ner. Inga andra än skogsindustrin kan åberopa sin rätt att använda våra gemensamma skogsmarksområden, allting förstörs genom den enorma markberedningen, kalhyggen, plöjning skogsgödsling och med ett gytter av skogsbilvägar. Det drabbar alla men särskilt renskötseln blir lidande av att varken människor eller djur kan vistas på dessa marker.

På våren dör också många kalvar i dessa diken då de fastnat och inte kan ta sig upp, de är då ett lätt byte för rovdjuren. Det förekommer även att vuxna djur bryter benen i dikena och att driva en renhjord över plöjda marker är i det närmaste omöjligt, renskötarna utsätter både sig själva och djuren för stor fara vid sådana förflyttningar. De gamla flyttlederna finns inte mer och som en följd av detta letar renarna sig ut på vägarna vilket samerna får skulden för.

Skogen – En mental resurs?

Människan ska inte bo i städer, japanska forskare har bevisat genom provtagning och mätning städernas destruktiva inverkan på människan,

det är teorier som funnits mycket länge. Naturen stödjer återhämtning och välbefinnande, utmattade och genomstressade personer återhämtade sig väldigt mycket snabbare om dom bereddes en skogsvistelse. Dom återfick minne, koncentration och uppmärksamhet otroligt mycket snabbare efter en tids vistelse i skogen. En naivitet som saknar motstycke har uppstått när denna kunskap har gått förlorad. Amygdala, en del av hjärnan som fungerar som ett larmsystem, påverkas av vistelse i stressande stadsmiljö, upp till 30% av stresshormonerna är överaktiverade hos stadsbor. Sambandet mellan natur och hälsa är vetenskapligt bevisat. Intresset för denna forskning påbörjades så sent som 2015 och har mötts av enormt intresse världen över. Att tappa kontakten med naturen medför enorma hälsorisker som depression och ADHD-liknande tillstånd. Naturen fungerar som ett antidepressivt läkemedel. Kalhyggen driver människor till psykisk ohälsa, ensamhet och dödsångest. Man har först på senare tid börjat forska om sambandet mellan natur och hälsa. Träd avger ämnen som fytoncider som har betydelse för vårt immunsystem. Det har visat sig att *gamla tallar* i skogen har den mest läkande kraften. Forskningen har märkligt nog kunnat berätta och påvisa naturfolkens mångtusenåriga kunskap om skogen.

Med forskning menar vi inte skogsförstörelseekonomernas

Vi behöver lyssna mera på den mångtusenåriga kunskap som naturfolken besitter. Människan är knuten till naturen, stadsmiljön är onaturliga och ohälsosamma miljöer som skapats av kapitalismen. Den tiden är inte långt borta när läkarna kommer att ordinera skogsvistelse istället för mediciner. Naturupplevelser ska planeras in, inte läggas till på slutet för en minimal penning. Intressant nog har forskning kunnat bekräfta naturfolkens gamla kunskaper om skogen och dess påverkan på hälsa och välbefinnande, det är mångtusenårig kunskap. Det jag tidigare skrivit om

att avskogning och avfolkning hör ihop besannas. Det ovan nämnda är en urgammal kunskap som funnits hos skogssamerna.

Jag kan också tillägga rörande den psykiska ohälsa som dessvärre katastrofalt utbrett sig i det svenska samhället: att gå och vistas i skogen är rena hälsokuren, men att gå i plantager och plöjda kalhyggen som numera utgör 99% av den tidigare skogen är deprimerande. Detta monolandskap som skogsindustrin har skapat har förmodligen ingen läkande kraft snarare tvärtom, speciellt när man som vi minns hur naturskogen såg ut förr. Det är helt uppenbart att skulle svensk miljö- och skogspolitik fått råda i världen skulle planeten Jorden numera vara obeboelig.

Att synliggöra de osynliggjorda

Gunilla Larsson

Det här kapitlet behandlar skogssamisk kultur och historia i äldre tider, framförallt i Mellansverige, vilken har varit i det närmaste helt osynliggjord inom historieskrivningen. Karin Stenberg kämpade hela sitt liv för att synliggöra samernas, och i synnerhet skogssamernas, samhälle, liv och rådande situation. I *Dat läh mijen situd. Detta är vår vilja. En vädjan till Svenska Nationen från Samefolket* som hon gav ut för hundra år sedan, med Valdemar Lindholm som medförfattare, beskrivs hur samerna historiskt trängts undan och ännu då skriften kom ut fortsatte att fördrivas från sina gamla marker nedanför odlingsgränsen, i samband med att svenska staten och nybyggare vid kolonisationen av övre Norrland lade beslag på samiska skatteland. Det var sådant som aldrig skrivits ner tidigare. Skriften behandlar en okänd samisk historia. Det var dock inte första gången samer fördrevs. Ett par hundra år tidigare skedde samma sak i Mellansverige, och den historien ska också belysas närmare i detta kapitel.

Samernas historia i söder går sannolikt långt tillbaka i tiden. Med hjälp av en kombination av arkeologiskt, historiskt och etnologiskt källmaterial, har jag gjort en analys av några socknar i Mellansverige, för att närmare utröna vad dessa material kan berätta om samernas liv och verksamhet i detta område i ett långtidsperspektiv. Tidigare är det framförallt etnologen Ingvar Svanberg (1981 m fl), arkeologerna Inger Zachrisson (1997, 2006, 2010, 2011, 2012), Bernt Ove Viklund (2004, 2008) och Christer Westerdahl (2008) liksom Jonas Nordin (2017), samt historikern

Peter Ericson (2003 m fl.) och dessutom professorn i finsk-ugriska språk, Lars-Gunnar Larsson (2018), som har forskat kring samerna i detta område. Det finns även ett samarbetsprojekt mellan länsmuséerna i Dalarna, Västmanland och Gävleborg *Ohtsedidh* kring dessa frågor (www.ohtsedidh.se). Mitt forskningsintresse väcktes då jag i samband med mitt avhandlingsarbete uppmärksammade fynd av vikingatida, samiskbyggda båtar i Mellansverige (G. Larsson 2007). Min forskning här bedrivs mot bakgrund av mina tidigare resultat av forskning kring skogssamisk kultur, historia och samhälle i äldre tider i Lule älvdal, där jag själv också har mina rötter (G. Larsson 2015).

Skogssamiskt liv i norr och i söder

Skogssamerna hade förr en varierad och mångfacetterad ekonomi; de kombinerade jakt och fiske med renskötsel och hantverk, och var ofta bofasta i hus eller timmerkåtor. Skogssamerna nomadiserade inte på samma sätt som fjällsamerna, utan hade sommar- och vinterbeten inom skattelandet, hade ofta getter och har sedan järnåldern haft en småskalig odling. Pollenanalyser vid skogssamiska boplatser och i myrar i Norr- och Västerbotten har påvisat en odling av korn, råg, havre och hampa sedan järnålderns mitt (Bergman 2018, Hörnberg et al 2014, Hörnberg et al 2015, Josefsson et al 2017, Sundström 1983). Den småskaliga odlingen har inte lämnat så stora spår efter sig. Ättlingarna till skattelands-innehavarna har berättat att in i vår tid bedrevs odling på de näringsrika mjölkningsvallarna när man flyttat vidare till nästa vall. I Mellansverige har det ännu inte gjorts liknande pollenanalyser vid skogssamiska boplatser, men Lundius berättar från sydsamiskt område på 1600-talet om odlingen och nämner här rovor (1983), vilket också nämns i Nenséns samlingar från tidigt 1800-tal (Drake 1918). I “Sockenlappska”, den idag utdöda samiska dialekt som talades i Mellansverige och nedtecknades på 1700-talet av Linnélärjungen Petrus Holmberger i en förteckning som har

analyserats av förre professorn i finskugriska språk Lars-Gunnar Larsson finns med än 60 ord som hänger ihop med jordbruk och husdjursskötsel (L-G Larsson 2018:191), vilket är betydligt mer än listans 50 ord relaterade till renskötseln (L-G Larsson 2018:192) Inom sydsamiskt område finns tidiga belägg för en annan osynliggjord näring bland samerna i söder, fårskötseln. Att denna har varit av stor betydelse indikeras i 1500-talets handelslängder. Exempelvis nämns avsevärda mängder med *vadmal* (ett tyg gjort av vävd, stampad ull och det vanligaste textilmaterialet i äldre tid bland såväl samisk som svensk landsbygds-befolkning) som handelsvara från samerna i Ume och Ångermanna lappmark i varulängderna från 1555–1561 (Fjellström 1962:301ff).

Många skogssamer var mer eller mindre bofasta. I norr hade skogssamerna skatteland, vilket dem i äldre tider hade ett äganderättsligt förhållande till (Korpijaakko-Labba 1994; Lundmark 1998) och de vistades inom skattelandet året om. På skattelanden hade innehavaren ett huvudviste, bebott från höst till vår, och därtill sommarbetesvallar inom landet vid myrar där skogsrenen hade sitt sommarbete (G. Larsson 2015). Det var organiserat lite likt fäbodväsendet. Skogssamerna bodde ofta i timrade hus eller timrade kåtor. Myndigheternas syn på ”riktiga” samer som endast renskötande nomader, gjorde att de samer som var bofasta förlorade rätten till renskötsel och de som hade lite eller ingen renskötsel förlorade rätten till både renskötsel, jakt och fiske genom de olika rennäringslagarna som kom i slutet av 1800- och början av 1900-talet. För att behålla rättigheterna till renskötsel, skulle renskötsel bedrivas som huvudsaklig näring, och den skulle då huvudsakligen bedrivas ovan odlingsgränsen, utom vintertid. De skogssamer som ville fortsätta med renskötseln fick skaffa flera renar och drevs mot en homogenisering av ekonomin, och nödgades därför ofta flytta upp ovanför odlingsgränsen.

Samernas historia i Mellansverige

Samernas, och i synnerhet skogssamernas historia, utgjorde, och utgör än idag, en för de flesta okänd del av landets historia. Det gäller inte minst samernas historia i Mellansverige. Den har aldrig utforskats närmare. I detta område, mellan Mälaren och Ångermanälven, har sannolikt sedan urminnes tider funnits samer. I historisk tid vet vi att det funnits såväl skogssamer, som fjällsamer och kustsamer, som de svenska sjösamerna brukar kallas. Skogssamernas historia, i detta område, har helt osynliggjorts i historieskrivningen. Men spåren finns kvar; i föremål och hantverksprodukter, upptecknings, arkeologiska lämningar och ett ännu inte undersökt historiskt källmaterial. Ännu år 1954 när en frågelista skickades från ULMA (frågelista M 207 ”Berättelser om lappars uppträdande i svenska bygder”, Uppsala Landsmåls- och Folkminnesarkiv) till en stab av meddelare runt om i landet, kände landsbygdsbefolkningen väl till samerna här, var de hade bott och vad man hade livnärt sig på. Med bland annat detta underlag som bas, har dessa platser besökts och de arkeologiska lämningarna tillsammans med bevarat hantverk på gårdar och i föremålssamlingarna studerats. Men innan vi tittar närmare på det, behövs en historisk bakgrund.

Den skogssamiska kulturen i mellersta Sverige växte fram ur det som kallas den fennoskandiska fångstkulturen. Från järnåldern är det känt att denna kultur har gravar som i fråga om lägen, utformning, gravskick, gravgåvor och utsmyckning skiljer sig från jordbruksbefolkningens gravar (Zachrisson 1987). Inom undersökningsområdena har jag kunnat visa att med hjälp av samma inventeringsmetoder som använts i Norr- och Västerbotten, återfinns samma typ av arkeologiska lämningar som kopplar till en samisk miljö, och även de boplatslämningar som hört till gravarna, som ska visas här. Av de få undersökta samiska boplatslämningarna kan nämnas bland annat, från järnålder och historisk tid en

boplats nära Lappmon i Rogsta socken, Hälsingland (Broadbent 2009, 2010), vikingatida boplats- och gravlämningar vid Vivallen i Härjedalen (Zachrisson 1997) och den medeltida boplatsen på Kåtaudden i Järvssjön utanför Söderhamn (Wennstedt Edvinger & Ulfhielm 2004; Edvinger 2005).

Samerna saknas inte heller i historiskt källmaterial. De samer är omnämnda i kyrkoarkivalierna från 1600- och 1700-talen i Mellansverige, har enligt Svanbergs genealogiska efterforskningar funnits i området så långt tillbaka som vi har källmaterial (Svanberg 1981). Vad hände då med samerna i Mellansverige, och varför blev deras historia här osynliggjord? På 1600-talet börjar myndigheterna gå in för att fördriva samerna från Mellansverige. Under Karl XI:s lydregering kom år 1671 ett kungligt plakat ”Kungl. Maij:ts Placat angående Lapparnes flyttiande ifrån theras hemwister” om att samerna som vistades utanför ”Lappmarken” omedelbart skulle bege sig dit ”undwijka wår hämd och ogunst”. För de som inte vistades där väntade en kungens hämnd; att fångas in såsom landsstrykare, föras till slott och slås i järn med straffarbete (Stiernman 1753:866f; Tervalampi manus):

> at the hwar å sin ort them effterslå, sampt medh them aldeles så förfara, som medh andra Landsstrykare och Lättingar effter Tiggare Ordningen förfaras bör, nembligen ther the beträdes, föra them til nästa slott til at ther arbeta uthi Järn, och thet så länge, til thes the samma någon bättring wissa, och ther igenom förtiena at hållas på frija fötter til at resa till Lappmarken igen.

I början av 1700-talet går myndigheterna alltmer handgripligt tillväga för att få bort samerna. Länsstyrelsen samlade ihop samer och förde dem till

slottsarresten i Gävle för vidare transport till norra Norrlands inland. Den 1 september 1720 skickades ett kungligt plakat ut av Fredrik I om att fördriva samerna, för att läsas upp i kyrkorna. Det finns omnämnt i "Resolution på Präster-skapets Besvär" från riksdagen den 17 oktober 1723:

> Kongl. Maj:t hafwer redan under den 1 Sept. Åhr 1720 låtit, angående Lapparne, utgå dess nådige Befallning, at, som the tilfoga Allmogen hwarjehanda olägenhet, samt skada och förderfwa Skogarna, ty skulle de igenom det ena Lånet til thet andra blifwa förde och beledsagade, in till dess de, med deras rätta hemwister uti Lappmarcken, kunde komma at stadna.

Den 29 oktober 1723 förnyades förordningen att alla lappar skulle deporteras till Lappland. Rädslan för att bli deporterade gör att i synnerhet samerna i Västmanland och Dalarna inte längre vågar ha dop och bröllop i kyrkan.

Sockenlappsinstitutionens uppkomst

Sockenlappsinstitutionens uppkomst och funktion har ingående behandlats av Svanberg (1999). Dess etablerande kan enligt honom sägas ha berott dels på att allmogen klagat på att samerna fördrevs, dels troligen också på att prosten Broman i Hudiksvall bekymrade sig för detta och för samernas själavård, och därför engagerade sig. Broman var den som kom att bli mest drivande i frågan om att låta en samisk familj i varje socken få stanna, mot att de blev bofasta och hjälpte allmogen i socknen. Han kontaktade konsistoriet i denna fråga och önskan att samer skulle tilldelas vissa socknar, med avsikt att den skulle tas upp i riksdagen. Men en stor betydelse kan också Hinderssonsläktens enträgna skrivelser till kungen ha haft, tillsammans med övriga som engagerade sig för att några samer

skulle få stanna. År 1732 och 1733 stadgas av landshövdingen att varje socken skulle mantalsskriva en samisk familj (Broman 1954:235). Att allmogen var beroende av det samiska hantverket och på många håll protesterat mot fördrivningarna har sannolikt haft mycket stor betydelse. I bland annat ett kungligt brev från 1735 framgår att allmogen på många håll agerat till samernas fördel:

> […] sedemera har allmogen i en eller annan socken uppe i landet såsom i Medelpad och de närmare fjällen belägna socknar så väl som uppstäderna hos Eder anhållit om tillstånd att få hos dig behålla 1 eller 2ne par lappfolk till att betjäna allmogen, dels med nottögor eller linor, så väl som tömmar, som de mycket behändigt skola spinna av granrötter, dels ock med allehanda slags korgar förfärdigad, vilket arbete skall vara för landet både nödigt och nyttigt, till besparande av den myckna hampa, som eljest till notlinor vid fiskerännan hela sjökanten igenom betarvas. Likaledes hava ock några socknar i Gästrikland, i synnerhet i Ovansjö, Torsåker och Årsunda anhållit att få antaga några få lappar till att utrota vilddjuren som nu skola begynt allt för mycket där i orten sig att inrita och allmogen stora skador tillfoga" (efter Svanberg 1999:36).

Sockensamen hade inom ramen för den sockenlappsinstitution som etablerades i början av 1700-talet, liksom sockenskräddare och sockenskomakare, bestämda sysslor. De var bland annat ålagda att avliva hästar, hundar och katter, och andra sysslor som den svenska befolkningen inte ville åtaga sig. Sockenlappsinstitutionen gör att samerna återigen synliggörs i de historiska källorna, i sockenstämmo-protokoll och kyrkoarkivalier. I dag känner man fortfarande i hembygdsföreningarna till var socknens samer har bott och där finns de

arkeologiska lämningarna kvar. På gårdarna finns gott om samiskt hantverk kvar och i minnesarkivens uppteckningar lever berättelserna om samiska levnadsöden. Här ska göras ett första försök att synliggöra denna osynliggjorda historia.

Skogssamiskt liv i söder

Syftet med undersökningarna har varit att få en inblick i skogssamiskt liv och samhälle i söder, samt klarlägga hur detta förändrades med fördrivningarna under 1600- och 1700-talen. En målsättning har också varit att utforska det skogssamiska kulturarvet i söder. Ett viktigt mål har också varit att initiera en forskning om den samiska historien i detta område. Mina undersökningsområden har varit framförallt Hälsingland, Uppland, Västmanland och Dalarna. I detta område har jag studerat folkminnesuppteckningar, reseskildringar och historiska källor, samt analyserat samiskt hantverk som bevarats i muséernas föremålssamlingar och på gårdarna i området. I bland annat Forsa socken, Färila socken och Rengsjö socken i Hälsingland, Nora socken i Uppland och Sundborn i Dalarna har platser besökts och bevarade arkeologiska lämningar på boplatserna studerats.

Inledande forskningsresultat visar att skogssamerna i söder, liksom i norr, synes ha haft en varierad ekonomi. Här har framförallt hantverk, men också jakt, fiske, skogsrenskötsel och handel har varit viktiga delar. Tidigt förekommer även spår av järnframställning och smide, som finns indikationer på redan vid en av de få undersökta vikingatida boplatserna vid Vivallen (Zachrisson 1997). I Färila finns en järnframställningsplats intill en plats för en känd äldre samisk bosättning, av vilken minnet finns bevarat i ortnamnet *lapp-punsen* (Pehrsson 1996). Vanligt i historisk tid har tjärbränning varit, något jag tidigare har uppmärksammat i norr vid undersökning av de skogssamiska skattelanden *Skällarim* (tidigare kallat

Vaimat-Suobbats) och *Tjäruborgares land*, där skattelandsinnehavaren i det senare landet haft så stor produktion av tjära för avsalu, att den givit namn åt skattelandet.

Renskötseln har varit en mindre del av ekonomin, men omnämns i flera fall. Många skogssamer har haft inga, eller bara ett fåtal renar som transportrenar, för mjölkning och som lockrenar vid vildrensjakt i äldre tid. Men det förekommer också, särskilt bland skogssamerna i söder, att man har hästar som transportdjur (Frågelista M 207). Skogsrenen har haft sommarbete på myrarna i skogslandet, och de flesta av de samiska bosättningar som jag besökt har legat i anslutning till en myr, såsom till exempel av de platser jag hittills besökt i Hälsingland vid *Medskog* och *Skarmyra* i Forsa socken, liksom vid *Lapptjärn* i Färila socken, vid *Lappkällan* i Högs socken och i Uppland vid *Tärnsjös* äldre bosättning i Nora socken. I Bergsjö nämns renskötsel hos de där boende samerna in till 1800-talet. Vid Bergvik i sydvästra delen av Bergsjö samhälle bodde den sista bofasta samefamiljen i socknen som bedrev renskötsel i en grånad timrad stuga. En av dessa var Jakob Aronsson, död 1842 (Stolt 1998, 229).

Jakt har varit en viktig inkomstkälla för skogssamerna. Det har varit dels den ekonomiskt betydelsefulla pälsdjursjakten, som givit pälsverk viktiga för handeln, dels vildrensjakt. Samiska långväga handelsfärder till sjöss med pälsverk och torrfisk nämns redan under 1500-talet (G. Larsson 2014b). Fågeljakten var också av stor vikt, såsom jakt på tjäder, orre och ripa, vilka var handelsvaror. I folkminnesuppteckningarna nämns att vissa samer, som mannen i familjen som bodde vid Flissmyran på gränsen mellan Alfta och Ovanåker, levde på fiske och fågeljakt (Sagesman Linnea Jernström i Edsbyn, född 1902, frågelista M 207). Fågel var så viktig som handelsvara, att den också nämns som en av de varor, vid sidan om

hantverket, som salufördes på handelsfärder till södra Sverige. Det är omnämnt bland annat i upptecknings från Småland (Gunnar Skogmark, Misterhult, frågelista M 207). Vid kusten har kustsamerna jagat säl, som gav det viktiga tranet, sjö- och kustsamernas kanske viktigaste handelsvara sedan järnåldern. Pälsdjursjaktens betydelse för samer redan under romersk järnålder är under senare år väl dokumenterat i Inger Zachrissons undersökning kring de romerska myntens utbredning i södra Norrland (2010).

Ekonomiskt viktigt var rothantverk för avsalu av korgar, rep och fiskeredskap, hornarbeten, trähantverk, tenntrådsarbeten, produkter i läder, skinn och päls. Samarbetet med den svenska befolkningen och det ömsesidiga beroendet visas inte minst av exempelvis tillverkningen av tenntrådsbroderade lommor, kjolfickor, till de svenska folkdräkterna ibland annat Hälsingland och delar av Dalarna under slutet av 1700- och början av 1800-talet. På museer och hembygdsgårdar, liksom i privat ägo, finns ett stort antal föremål som vittnar om den samiska närvaron i söder i äldre tider. Några av dessa presenteras här. De arkeologiska lämningarna är i stort sett desamma som dem som återfinns i skogssamiska miljöer i Norr- och Västerbotten, där jag har deltagit åtta säsonger vid Riksantikvarieämbetets fornminnesinventeringar under 1980- och 1990-talen. Vi ska inleda med att titta på några av dessa spår.

Arkeologiska spår

I samband med fältinventeringar 2002 efter spår av samer i Hälsingland (Wennstedt Edvinger & Ulfhielm 2004) påträffades lämningar efter två kåtatomter på *Kåtudden i Järvssjön*. Dessa har besökts av författaren. Båda har försänkt golvyta och den ena liknar närmast en samisk källargrop. Den försänkta golvytan i bostadslämningen har varit ovanlig i nyare tid, men från vikingatid i norr förekommer lämningar efter en oval

bostad av torvkåtatyp med försänkt golvyta, som allmänt bland arkeologer brukar kallas *stalotomter*. Det var länge omtvistat huruvida denna fornlämningstyp var samisk eller ej, och en stor diskussion finns i ämnet, men idag är forskningen tämligen överens om att det rör sig om en samisk fornlämningstyp (diskussionen sammanfattad av Hansen & Olsen 2006), med vissa undantag (Wepsäläinen 2011, se också Holms recension av denna bok i Fornvännen 2016 med debattartikel). Läget är typiskt för samiska bosättningar i söder, på en udde i en sjö och i skogsbygden avsides från jordbruksbebyggelsen. De är registrerade som möjliga torvkåtatomter. Platsen är en av få samiska boplatser i Mellansverige som undersökts, men ännu bara för datering (Wennstedt Edvinger 2005). Den kunde dateras till 1300–1450 e.Kr. (14C, 2 sigma).

Samiska källargropar, *boerne* (SaS)*,* iakttogs både vid Medskog och den undersökta boplatsen vid Järvsö, och har tidigare av författare iakttagits på skogssamiska bovallar utanför Jokkmokk (G Larsson 2015). De synes ha varit vanliga på skogssamiska bovallar i både norr och söder, och även vid fjällsamiska visten. Dessa källargropar har bland annat använts för förvaring av mjölkprodukter, fisk eller kött (Johansson 1989, 66). *Gompa* eller *kombo* var en rätt som gjordes av renmjölk med kvanne och förvarades i träkaggar i källargropen. Kvannen konserverade mjölken så att den höll i flera månader (Fjellström 2000, 241ff; Qvarnström 2006, 16). *Jåamoe*, var en annan vanlig rätt, som förr gjordes av renmjölk och ängssyra (Qvarnström 2006, 19) och också kunde förvaras på liknande sätt. Hade man en kallkälla på bovallen, kunde man förvara träkaggarna i den istället.

Vid mina tidigare undersökningar i Norrbotten, har det visat sig att de skogssamiska bovallarna varit av två typer; *kiedde*/*giedde*, som var en

öppen bovall, och *kärta/ gárdde* som var en med timmergärdesgård inhägnad bovall (Ullenius 1937:107ff; Manker 1967:156). På svenska kallas de *bovallar*, vilket är en bra term, då vallen till funktion, vegetation och utseende är mycket lik en *fäbodvall*. De kännetecknas av öppna ytor med mycket gräs, örter som kräver hög näringshalt, liksom enar. Vid mina inventeringar har oftast förändringen i vegetation varit det första som hittats på platserna för äldre övergivna bovallar. Vid mina undersökningar i Mellansverige finns dessa också, men endast den öppna varianten av bovall har hittills påträffats, den som inom lulesamiskt område kallas kiedde/*giedde*.

Ett av mina undersökningsområden i Mellansverige har varit Forsa socken i Hälsingland. Vid *Medskog*, i gränsskogarna mellan Forsa och Hälsingtuna socknar, har funnits flera bosättningar, belägna ovanför en tjärn och intill en äldre väg. Markägaren, Erik ”Västerängarn” Nilsson, berättar att platsen där samerna bodde kallades *Lappslätta* (Erik Nilsson, Forsa, muntlig information 2015). Här har flera skogssamiska familjer bott. Vid en av platserna, där många välbevarade lämningar finns, hade fadern i familjen under 1800-talet haft anställning som ”stadslapp” i Hudiksvall (Hudiksvalls kyrkoarkiv), vilket motsvarade tjänsten som ”sockenlapp”.

Medskog låg på utmarken till Västerängs by. Marken var i äldre tider allmänning för invånarna, men år 1865 skiftades skogen som hörde till Västeräng och då kom marken med den samiska bosättningen i Medskog att tillhöra gården Västeräng 1:1, en gård som har gått i samma släkt i flera generationer tills idag. Här finns en hel del arkeologiska lämningar bevarade. På platsen är grunden till en timrad stuga, bestående av syllstenar, nästan kvadratiskt utlagda för en byggnad cirka 4 x 4,8 meter. Här finns också en källargrop omgiven av en låg vall (figur 1), och

syllstenar för ett härbre. En bit ifrån finns även ett kort dike med vall, möjligen en tjärränna. En bit ifrån finns också en vall, sannolikt en mjölkningsvall, som iakttogs vid besök på platsen 2015.

Kring sekelskiftet, när det inte fanns några samer kvar här, flyttades stugan av den nuvarande markägarens morfar Anders Johansson till Storön i Långsjön. På Storön hade alla gårdarna i byn Västeräng tidigare fäbodstugor. Efter flytten har den ursprungliga stugan från Medskog förlängts och byggts till med en förstuga på den ena långsidan, så att ett hus av typen ”enkelstuga” skapats. Enkelstugan var under flera hundra år den vanligaste svenska bostadsbyggnadstypen i mellersta och norra Sverige (Erixon 1947). Stugan kom att användas som fäbod. Där finns den ännu kvar och används idag som sommarstuga.

Samer i Forsa socken har också bott på Hedsta bys marker vid ”*Lappkällan*”, vid Mororna, vid *Skarmyra* och vid *Fjällmyren* (Ericson 2003). Bosättningarna vid Medskog, liksom de övriga platserna, är belägna i skogsbygden, avsides från jordbruksbebyggelsen och nära sockengränserna.

Samisk timringskonst

Till den skogssamiska byggnadskulturen både i norr och söder hör timrade hus och kåtor. Timring har varit ett av många skogssamiska hantverk. Det är väl känt att en av de traditionella hustyperna som använts av skogssamer i norr, är den fyrkantiga, sexkantiga och åttkantiga timmerkåtan (Manker 1967). Enligt mina undersökningar i Mellansveriges skogsområden synes framförallt fyrkantiga, timrade hus ha begagnats som bostäder. De fyra bevarade hus som jag påträffat; från Hälsingland två undersökta från *Medskog* och *Trogsta* i Forsa socken, ett hus flyttat från *Lapparna* i Norrala socken och ett i *Tärnsjö*, Nora socken,

Uppland har alla varit konstruerade på liknande sätt från början. Även härbren (förrådsbodar) och stolpbodar, på sydsamiska *buvrie* respektive *njalle*, har liksom båthus timrats. Det timrade samiska huset från Medskog har, i likhet med andra skogssamiska hus som jag dokumenterat i Mellansverige, varit nästan kvadratiskt med långväggen endast något längre än gavelväggen; det mätte invändigt 3,8 x 4,5 meter. I hörnet i den lilla stugan var en öppen eldstad uppmurad, vilken haft en bakugn som stuckit utanför huset på baksidan. Ett bevarat, samiskt hus med ursprungligen samma proportioner finns i Tärnsjö, Nora socken i norra Uppland. Det ska vara uppfört av Nora sockens sockenlapp vid 1700-talets slut (Svanberg 1999), senare tillbyggt. Syllstenar för ett timrat hus av liknande storlek och utformning finns också några hundra meter från de medeltida lämningarna på Kåtudden i Järvsjön (Wennstedt Edvinger 2005), iakttaget vid besök på platsen 2015.

Den samiska bostadstypen som jag har identifierat och dokumenterat i Mellansverige är således av en typ representerad av ett nästan kvadratiskt, timrat hus med ett enda öppet rum. Den har inte förekommit hos den svenska jordbruksbefolkningen, utan synes vara en rent samisk, eller finskugrisk, byggnadstradition, möjligen påverkad av det finska *pörtet*. Den kvadratiska timmerkåtan med pyramidformat tak får ses som en variant, med en form inspirerad av tält- och torvkåtan.

Den samiska timringskonsten är föga studerad, trots att den var mycket högt utvecklad. Det är till exempel mycket mer komplicerat och tekniskt avancerat att bygga den sex- och åttkantiga timmerkåtan, än en vanlig timrad stuga, och det krävs betydligt större skicklighet för att klara av att utforma knutarna på rätt sätt. Trots de många byggnader som timrats, har denna del av den samiska kulturen osynliggjorts, sedan social-darwinistiska och rasistiska idéer slog rot under 1800-talets senare del.

Samer kom att ses som ett primitivt folk som inte klarade av mer avancerade hantverk. I denna bild, som också Karin Stenberg diskuterar, ansågs att samer inte nått fram till civilisationens kulturnivå där man bodde i fasta hus, och man skulle dessutom skulle gå under om man bodde så och det ansågs vara en skadlig påverkan för samerna från svensk kultur. Följden blev ett förslag som nämns i propositionen 1917 att (framförallt renskötande och ”riktiga”) samer skulle förbjudas att bo i hus och bara ska få bo i kåta (Mörkenstam 1999, 104). Myndigheterna tänkte sig att svenska, bofasta, skulle bo i timrade hus och samer i tältkåta. Tack vare Karin Stenberg, har i alla fall en skogssamisk kyrkstad i Arvidsjaur bevarats till eftervärlden (Korhonen 2003). Där hade varje familj en timmerkåta och ett timrat härbre för övernattning vid kyrkhelgerna. Stenberg uppvaktade såväl landshövdingen, som riksdagen genom sin vän Carl Lindhagen. Den så kallade ”Lappstaden” i Arvidsjaur utgör en skogssamisk motsvarighet till den svenska kyrkstaden Gammelstad i Luleå, den senare numera med på Unescos världsarvslista, och det vore önskvärt, att även den samiska kyrkstaden skulle upptagas i världsarvet. När den nya kyrkan i Arvidsjaur uppfördes intill dagens kyrkplats 1821–1826, två km öster om den plats där kyrkan tidigare varit belägen sedan Karl IX:s tid, flyttades kyrkstaden med kåtorna till sin nuvarande plats. En del är från 1700-talet.

Trots att det är en urgammal skogssamisk byggnadstradition att timra, påstås det ofta att det är en svensk påverkan. Timringskonsten var faktiskt mer spridd innan kolonisationen satte fart och nybyggen började etableras i övre Norrlands inland. Timmerkåtan nämns som en skogssamisk byggnadstyp i samtliga lappmarker i 1600-talets prästrelationer (se ”Berättelser om samer i 1600-talets Sverige”). Timringskonsten är först belagd i finsk-ugriska områden i nordvästra Ryssland under vikingatid, ibland annat städerna Staraja Ladoga och Novgorod

(Andersson 2016, 14). Genom kulturkontakter kan den ha kommit till vikingatida skandinaviska stadsmiljöer, där den är känd från Birka och Sigtuna. Ett av de äldsta timrade husen i Sverige på landsbygden är från södra Sápmi, Boddas bönhus i Bodsjö socken, Jämtland, daterad till slutet av 1200-talet (Andersson 2016, 14). I landskapet fanns både samisk och icke-samisk bosättning vid denna tid. ”Skandinavisk” allmän byggnadstradition vid början av medeltiden i Mellansverige är väl känd från arkeologiska undersökningar under senare år. När det gäller landsbygdsbebyggelsen verkar långhuset från järnåldern med lerklinade väggar leva kvar in i medeltiden, såsom till exempel Sanda i Upplands Väsby (Åqvist 2006). Den äldsta knuten som är belagd vid timring, funnen på till medeltid daterade timrade hus (Arnstberg 1976), kallas i Norge för ”samisk knut”. Timringskonsten kan möjligen ha spridit sig från de finsk-ugriska områdena till finsk och samisk befolkning, innan den spred sig till och börjar uppträda i skandinavisk, aristokratisk och kyrklig bebyggelse i Mellansverige under medeltiden.

Samisk tjärframställning

Förutom boplatsgropar, källargropar och husgrunder, är en av de tydligaste lämningarna tjärdalarna. I min tidigare forskning med undersökning av två skogssamiska skatteland utanför Jokkmokk, hade invånarna haft stor produktion av tjära som brändes på våren och såldes på sommaren på tjärmarknaden i Edefors. Det ena skattelandet, Tjäruborgares land, hade fått sitt namn av att innehavaren hade tjärbränning och handel med tjära som en av de viktigaste inkomst-källorna. Både här och på det andra skattelandet, Skällarim, påträffades vid inventering flera tjärdalar (G Larsson 2015). I kanten av hygget vid *Medskog* i Forsa socken, något hundratal meter öster om husgrunderna finns ett dike där rikt med kol framkom vid sondning. Det är möjligt att det rör sig om ett tjärdike. En tjärdal av ”traditionell” typ framkom intill

den medeltida samiska boplatsen på Kåtaudden i Järvsjön. Kåtaudden in Järvssjön (Wennstedt Edvinger & Ulfhielm 2004; Edvinger 2005).

Informanter i uppteckningarna, liksom lokalbefolkning som bor nära de samiska boplatserna, talar ofta om samisk tjärframställning. Till exempel i *Rengsjö Socken*, har ortsborna för författaren kunnat visa ut de tjärdalar, där "Lapp-Thomas" and "Lapp-Dora", som levde här på 1800-talet, hade bränt tjära. De bodde på en ö i *Skidtjärnen*, och tjärdalarna låg invid en liten väg i skogen på fastlandet. De ska ha haft en stor produktion av tjära för avsalu. Men dessa tjärdalar var av en annan typ än den traditionella tjärdalen, en typ som arkeologer först under senare år har uppmärksammat, och som kallas *tjärtrattar*. Till skillnad från den traditionella typen, som ligger i en sluttning med en ränna till en grop för en tjärtunna nedanför dalen, ligger dessa i plan mark och har istället ett uppsamlingskärl för tjäran i botten av den trattformiga dalen.

Det viktiga hantverket

Samerna, och i synnerhet skogssamerna, är sedan de äldsta kända skriftliga källorna kända som skickliga hantverkare, ofta specialiserade på vissa typer av hantverk. Vilka hantverk man ägnat sig åt har i viss mån varierat med behov och efterfrågan i samhället under tidsperioden. Vid de kungliga försöken till fördrivning av samerna i Mellansverige under 1600- och 1700-talen uppstod stora protester bland bondebefolkningen, där det framgår att de var helt beroende av samerna för bland annat tillverkningen av vissa speciella hantverksprodukter, bland annat rotkorgar. Ett exempel är när Fredrik I skickade ut kungliga förordningar 1720 och 1723 om att samerna skulle tvångsförvisas till Lappmarken, vilka landshövdingarna sedan hänvisade till när de gav befallningsmännen i order att föra samman samerna och driva ut samerna för vidare transport

mot norr (Svanberg 1999, 33). Bönderna i åtskilliga socknar anhöll då om att:

> […] få behålla en eller annan lapp såsom nödiga och bekvämliga till åtskilliga hushållstarvor och slöjder, såsom nottögor, korgar och andra förrättningar, vilka de ibland äro av den beskaffenhet att invånarna i orten dels ej kunna åstadkomma, dels ej vilja sig åtaga." (Uppsala landsarkiv: Kopparbergs länsstyrelses arkiv, Landstingets handlingar A1b, No 68 a 13/11 1730)

Vi ska nu titta närmare på några av de spår av samerna i Mellansverige som vi ser i hantverket. Skillnaden mellan *slöjd* och *hantverk*, är att slöjd är något som tillverkas i hemmet till husbehov, medan hantverk är ett specialiserat yrke där tillverkningen av alstren främst sker för avsalu. Hantverk och handel var för skogssamerna i Mellansverige ofta den dominerande näringen. Handelsresor med de tillverkade alstren gjordes fram till förra sekelskiftet från Hälsingland till städer och marknadsplatser i hela Skandinavien, till Dalarna, Mälardalen, Skåne, Röros i Norge och många andra platser (Frågelista M 207, Naimi Haglund muntlig uppgift). I frågelistsvaren om samer i Mellansverige från ULMA och Nordiska muséet, framgår att de även idkade en slags gårdfarihandel också, med häst och vagn, eller ren och släde, med lasset fyllt av varor från avsalu. Vid handelsfärderna samarbetade samerna med lokalbefolkningen. På vårvintern gjorde de gemensamma handelsfärder. Samerna gick först med renrajd och spårade (rendragna lastackjor på rad), och forbönderna kom efter i spåren med sina hästar och foror eller slädar (Nilsson muntlig uppgift, Haglund muntlig uppgift). Samerna gjorde även individuella handelsresor åt olika håll. Det framgår i ansökningarna om respass att det ofta var de samiska kvinnorna som gjorde handelsfärder (Tervalampi 2017). De var inte i samma utsträckning

som männen (i synnerhet sockensamerna) bundna vid ålagda sysslor inom socknen.

De skogssamiska hantverken var många och innefattade olika typer av trähantverk, såsom tillverkning av skålar, kåsor, skedar, skidor, näverarbeten, skinnsömnad, skomakeri, metallhantverk, hornarbeten, rotarbeten såsom tillverkning av korgar, rep och fiskeredskap, och båtbyggeri. Här finns inte plats för att redogöra för alla, så jag har valt ut två av hantverken, som haft mycket stor betydelse för de mellansvenska skogssamerna; rothantverk och tenn- och silvertrådsarbeten.

Figur 1. *Lämningar i Medskog av källargrop boerne invid grunden efter huset där "stadslappen" Lars Jonsson Häll och hans hustru Gertrud Jansdotter med familj bott. Foto: Gunilla Larsson.*

Tillverkning av korgar, rep och fiskeredskap av rötter

Redan tidigt nämns som vi sett den samiska tillverkningen av korgar, rep och fiskeredskap av rötter, och allmogens beroende av dessa samisktillverkade produkter. Vid försöken till fördrivning av samerna i Mellansverige under 1600- och 1700-talen uppstod stora protester bland bondebefolkningen, eftersom de var beroende av samerna för bland annat

tillverkningen av bland annat rotkorgar (Uppsala landsarkiv: Kopparbergs länsstyrelses arkiv, Landstingets handlingar A1b, No 68 a 13/11 1730). Även i det kungliga brevet från cirka 1735, framgår att allmogen anhållit att få behålla samer för att:

> […] betjäna allmogen, dels med nottögor eller linor, så väl som tömmar, som de mycket behändigt skola spinna av granrötter, dels ock med allehanda slags korgar förfärdigad, vilket arbete skall vara för landet både nödigt och nyttigt (Härnösands landsarkiv: Gävleborgs länsstyrelses arkiv, Landskansliets handlingar D1a, No 20 s. 413–415).

Brevet visar att bönderna själva inte behärskade rothantverket, utan att de anlitade samerna som specialister för att få tillgång till dessa hantverksprodukter. Det var förr allmän kännedom att rottillverkade rep och korgar var av samisk tillverkning. Sålunda kallas därför fortfarande i början av 1900-talet de av rot tillverkade repen som inkommit till Hälsinglands museums samlingar för ”Lapprep”, eller ”Lapplina” (Inv. nr. HM 3374; HM 3395; HM 3472; HM 3480).

I en uppteckning från Alfta socken i Hälsingland heter det om rötters användning i hantverk att:

> […] av sådana tillverkades nämligen en del husgerådssaker, såsom brödkorgar, skedkorgar m.m. Dessa flätverksarbeten utfördes huvudsakligen av sockenlapparna, vilka kunde åstadkomma mycket vackra och konstnärliga flätade saker (Svanberg 1999b, 109).

Medan olika typer av rothantverk under 1700-talet helt associerades med samerna, kommer det under 1800-talets senare del både nya tekniker och nya material, samt från södra Skandinavien importerade korgar som blir vanliga under 1920-talet. Det är bland annat flätade pilkorgar som skiljer sig väsentligt från de samiska, men som kommer att ta över marknaden så att den samiska korgtillverkningen upphör. De samisktillverkade korgarna kännetecknas av att de är *bundna* (se figur 2), vanligen utförda av tunna gran- eller björkrötter (Ågren 1983). Att binda korgar var, särskilt för många skogssamer, ett hantverk för avsalu. Både fjäll- och skogssamer har tillverkat bland annat rotbundna ostformar för eget bruk, men skogssamerna har, särskilt i Mellansverige, framförallt tillverkat en mängd olika typer av korgar speciellt för försäljning till den svenska jordbruksbefolkningen, och modellerna har varierat med den efterfrågan som har funnits. Korgarna såldes på handelsfärder till marknader och städer.

Det äldsta skandinaviska fyndet av en bunden korg är från båtgraven i Oseberg, Vestfold, Norge (Ågren 1983, 255), från 800-talet. Det är sannolikt att samer redan under vikingatid gjorde handelsfärder till södra Skandinavien för att sälja sina varor, på samma sätt som man ännu under 1800-talets slut enligt bevarade uppteckningar från bland annat Småland (ULMA frågelista M 209) gjorde handelsresor ända ner till Skåne för att sälja hantverksalstren.

Från Järvsö berättas om Dorotea Larsdotter, sockensamens hustru, som tillverkade korgar. Sockensamen i Järvsö var verksam långt in på 1800-talet. Enligt Margareta Eriksson i Järvsö mindes hennes mormor, född 1865, sockensamen som med sin hustru Dorotea bodde i byn Uvås, där ”sockenlappstorpet” i Järvsö socken låg, och visat Margareta de fina rotkorgar som Dorotea tillverkat. Kyrkböckerna berättar att hennes make

var Pehr Stenlund, född 1821, och sedan 1841 gift med Dorotea Larsdotter, som kom från Tuna. Han tog sannolikt över tjänsten som ”sockenlapp” i Järvsö, efter brodern Nils, när denna blev sjuk 1856.

Figur 2. *Bunden ullkorg från Hovra, Färila socken. Privat ägo. Foto: Gunilla Larsson.*

Skogssamerna på bygden är oftast ihågkomna just som hantverkare och handelsmän. Påhl Pehrsson i Färila minns ”Lapp-Theodor” och ”Lapp-Brita”, där ”Lapp-Brita” var den som tillverkade korgar. Att det sägs vara talltågor, bör tas med försiktighet, eftersom det är väl belagt att man till korgar framförallt använt gran- och björkrötter. Pehrsson skriver om det samiska paret:

> Lapp-Theodor sålde kreatursmedicin och var dessutom trollkunnig. Lapp-Brita däremot var en snäll gammal gumma som sålde vackra askar och andra saker, som korgar m.m., som

> var gjorda av talltågor som hon tog på moarna häromkring eller där hon färdades fram. (Pehrsson 1996, 86)

Skogssamerna i Mellansverige tillverkade många typer av korgar, framförallt för avsalu för den svenska befolkningen, korgtyper som de hade behov av i jordbrukssamhället. Speciellt för Mellansverige verkar tillverkningen av *förningskorgar* ha varit och möjligen även *ullkorgar*. Men i likhet med samerna norrut tillverkade skogssamer även flera andra typer i stor mängd, såsom *ostkorgar*, *såkorgar*, *saltflaskor*, olika typer av *förvaringskorgar med lock*, *brödkorgar*, *knivkorgar*, och *skedkorgar* (för korgtillverkning i Västerbotten se Lundkvist 1973, 17). Från Bjuråker berättas det om *ostkorgarna*:

> Så god ost, som det än idag göres däruppe i Bjuråker, lär det inte finnas maken till. Mest var det färskost, som gjordes i krusiga korgar av rottågor, förfärdigade av kringvandrande lappar och ”lapperskor” (Hagberg 1920, 33).

Mindre ostkorgar tillverkades även för eget bruk av samer i allmänhet. De skulle göras av björkrötter för att inte ge smak åt osten, även om granrötter var lättare att dra. De som användes av den svenska befolkningen var något större och högre. De i Hälsinglands museums samlingar är 25–32 cm i diameter och cirka 9 cm höga. Förvaringskorgarna med lock har varit en stor föremålsgrupp i både mellersta och norra Sverige (Lundkvist 1973, 21). En sådan finns avbildad redan hos Schefferus i den franska upplagan av Lapponia tryckt i Paris 1678. De kan vara både stora och små, runda och ovala, låga och höga. I enstaka fall är locket försett med gångjärn. Förvaringskorgarna har använts till kaffe,

mjöl, snus, kaffekoppar, kläder, mössor, värdesaker och mycket annat (Lundkvist 1973, 21).

Tillverkningen av tenntrådsbroderade kjolsäckar och kjolväskor - ”lommor”

Viktiga spår av de skogssamiska kvinnornas arbete i Mellansverige finner vi, något oväntat för många, i de svenska folkdräkterna, till vilka det framförallt är de tenntrådsbroderade kjolfickorna, de så kallade *lommorna*, som varit tillverkade av samer i socken. Väskor, påsar, pungar, fickor, bälten och andra produkter av skinn och kläde, som på liknande sätt försetts med applikationer av dragen och spunnen tenn- och silvertråd, har tillverkats och använts av samer i hundratals år, långt innan lommorna blev på modet i de svenska folkdräkterna. Därför är det troligt att benämningen på de kjolväskor som man tillverkade till de svenska bondkvinnorna, *lomma*, är ett lånord till svenskan och norskan från sydsamiskans *loamma* som betyder just ’ficka’.

Inom den samiska kulturen är tenntrådsbroderade väskor fortfarande en viktig del av det som, i likhet med rotkorgarna, klassas som *sámi duodji*, det vill säga varumärkesskyddat samiskt hantverk. Under en kortare tidsperiod, slutet av 1700-talet och första hälften av 1800-talet, har de rikt dekorerade, tenntrådsbroderade lommorna varit populära och viktiga tillbehör till kvinnodräkterna på många håll i södra Norrland, inte minst i Hälsingland. Under andra hälften av 1800-talet upphörde bruket av lommorna till folkdräkterna, medan metoderna vid tillverkningen av de tenntrådsbroderade lommorna fortlevt vid tillverkningen av väskor och dräkttillbehör till den samiska kolten, den enda folkdräkt i Sverige som levt kvar och tillverkats på samma sätt tills idag i levande tradition. Dragningen av tenntråd hade nästan upphört i början av 1900-talet, eftersom samerna började brodera alltmer med glaspärlor i samma

mönster, men återupplivades genom ett idogt arbete av skogssamen Karin Stenberg och fjällsamen Andreas Vilks (Stoor 2018; Hallercreutz, Lindin och Rydving 1983).

I min forskning kring den äldre tillverkningen av de tenntrådsbroderade lommorna har dessa, i de fall där detta angivits, utförts av de samiska kvinnorna. I Dalarna finns framförallt uppgifter från Svärdsjö, och det är också där vi finner de tenntrådsbroderade kjolväskorna. Just här bodde en samisk familj som specialiserat sig på denna tillverkning. Här bodde bland andra Ulrika Jonsdotter, född 1811, som sydde och tenntrådsbroderade lommor. Hennes utrustning för att dra och spinna tenntråd finns på Dalarnas museum (DM 316). Hon spann tenntråden runt en kärna av lintråd och dekorerade kjolväskorna med den. Hon var gift med sockenlappen Lars Larsson Hägg. På Dalarnas museum finns även tenntrådsbroderade kjolväskor från Svärdsjö i behåll, men de är äldre. Möjligen har hon tillverkat den kjolväska från Svärdsjö som finns i Nordiska muséets samlingar (NM 0103899).

En lommasömmerska i Forsa socken var Gertrud Jonsdotter, född 1792 i Bjertrå. Hon gifte sig 1815 med Lars Jonsson Häll, född 1995 från Idenor, stadslapp i Hudiksvall. Vid samma tid bodde flera familjer i Medskog. Medan Lars Häll utför de vanliga sockenlappssysslorna, som att avliva hästar, hundar och katter, har Gertrud Jansdotter sytt lommor och försett dem med vackra tenntrådsbroderier (Erik Nilsson, Sörforsa, muntl. uppgift). Vid besök hos nuvarande markägaren Erik ”Västerängarn” Nilsson i Sörforsa, fanns här i behåll en lomma som hon tillverkat åt hans morfars mor Kersti Andersdotter i Sörforsa, i vars ägo gården då var (figur 3). Lomman är tillverkad med tenntrådsbroderier på kläde i de lokala samiska färgerna i detta område, rött och grönt, på svart botten. Den har sedan sytts fast vid en mässingsbygel med mässingskrok.

Figur 3. *Lomma, Forsa socken, tillverkad av Gertrud Jansdotter. Privat ägo. Foto: Gunilla Larsson.*

Alla lommasömmerskor sydde inte lommor broderade med tenntråd. Det kan ha varit en specialisering för särskilt skickliga kvinnor, men det kan också tidvis ha varit svårt att få tillgång till tenn av rätt kvalité, vilket vi vet är fallet under 1700-talets senare del efter ett förbud 1754 mot att använda det mjuka och sega tvåstämplade tennet. Kanske är det därför som en annan lommasömmerska i Forsa socken, ”Lapp-Elsa” en tid efter Gertrud, syr lommor utan tenntrådsbroderier. Hon var verksam i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet (uppgift av ägaren till lomman, Marta Trolin i Forsa). Lomman saknar även bygel, och det är möjligt att lomman sytts innan mässingsbyglar med hakar kom på modet. Lomman har en baksida av ljust skinn. Fortfarande ser man på ”Lapp-Elsas” lomma indikationer på att det är samisk tillverkning, med samiska markörer som kläde och delar av de applicerade tygbitarna i rött och grönt kläde, samt

baksidan sydd i skinn, men i övrigt är lomman tillverkad efter befintlig tillgång på material.

Genomgången av de lommor som finns i Hälsinglands museum och de lommor som enligt uppgift tillverkats av samer, visar att de lommor som kan bedömas vara av samisk tillverkning, de som är försedda med kläde och tenntrådsbroderier, nästan alltid avviker från övriga genom att de har ett bakstycke av skinn. Den svenska bondebefolkningen har i historisk tid varken känt till tekniken med att dra tråd i metall, spinna den, eller applicera den. De har inte heller haft vare sig kunskapen eller den speciella utrustning som krävdes för skinnsömnad, såsom de speciella skärande nålar som behövs för sömnad i skinn. Sådana övriga arbeten, till exempel tillverkning av förkläden av skinn, överläts till särskilda ”skinnskräddare” (NM frågelista 95, nr EU 21198). Lommorna som tillverkades såldes enbart lokalt, i de socknar där den skulle där de användes i den svenska lokala traditionella kvinnodräkten. Pungar och börsar däremot, som tillverkades på samma sätt hades en betydligt större marknad. De syddes och såldes på långväga marknadsresor.

Samerna synes ha använt kläde i de för området använda traditionella samiska färgerna, vilka även används i dekorationer i kläde på den kolt samerna använder i området. Inom sydsamiskt område i Jämtland och norra Hälsingland har samerna använt rött och grönt kläde på exempelvis bälten och barmkläden, medan samerna har använt blått och rött kläde på dekorationer i Härjedalen och södra Hälsingland. Detta är en del av ett samiskt ”språk” i färg, mönster och form, som samer än idag använder och känner till vid tillverkning och användning av föremål, för att signalera varifrån tillverkaren, eller bäraren kommer. Det förefaller att vara samma ”språk” de samiska kvinnorna använt även vid tillverkningen av lommorna som finns bevarade på Hälsinglands museum. I norra

Hälsingland där samer från Jämtland passerade till vinterlanden, har lommorna ofta försetts med rätt och grönt kläde och i södra Hälsingland blått och rött, även om undantag finns. Kanske kan det vara så att de klädesbitar som användes till dekorationer av lommorna, var bitar som var över från kolttillverkningen.

Forskningen är idag överens om att tillverkningen och användningen av dragen tenntråd är samisk. Hallercreutz, Lindin och Rydving skriver om hantverket att ”Tenntrådsslöjden är en unik samisk slöjdart.” (1983, 64). När det gäller tenntrådshantverk, är det viktigt att skilja på *tillverkningen* av tenntråden, *spinning* av tenntråd och *broderande* med tenntråd. För tillverkningen av lommorna tillkommer sömnaden, där man i diskussionen måste skilja på *skinnsömnad* och *vanlig sömnad*, och se detta i relation till användning av tenntrådsbroderier vid tillverkningen av de samiska lommorna, då även skinnsömnad var något som varje samisk kvinna hade både kunskaper om och redskap för. Det finns inte plats att gå närmare in på den samiska skinnsömnaden, men däremot ska vi titta närmare på tenntrådsarbetena, eftersom Karin Stenberg var mån om att lyfta denna samiska konstart och tillsammans med Andreas Vilks på ett grundläggande sätt bidragit till att kunskaperna bevarats och levt vidare till idag.

Arbete med tenntråd är kanske det som är mest känt som samiskt metallhantverk, och en vanlig uppfattning är att det är det enda samiska hantverket i metall. Men det finns belägg för att samer bearbetat, förutom tenn, både järn, silver och guld. I arkivens upptecknings däremot framgår av informanternas beskrivningar att även dragen och spunnen silvertråd tillverkats och använts i broderier och applikationer, och att man även tillverkat gjutna silversmycken och silverknappar. Dessa har varit nästan lika vanliga som de av tenn och sålts på marknader, det

ansågs typiskt samiskt och innefattades förr i det begrepp som kallades för ”lappslöjd” bland bondebefolkningen. En informant berättar:

> […] diverse tenn- och silversmycken kunde saluföras – givetvis saker som inbegreps i benämningen lappslöjd – i regel små mästerverk med från det alldagliga avvikande format och gravering – en begärlig vara de inte alltid saluförde var renhornsknappar – även tenn- och silverknappar kunde förekomma. Har i min ungdom sett några ”vargskinnspälsskärp” som hade beställts och förfärdigats av samerna – färgsprakande saker med en hel del tenn- eller silvertrådsbrodyr” (Frågelista M 207, nr 33288).

Tekniken med dragen, spunnen och broderad metalltråd har i historisk tid inte varit känd bland skandinaverna, utan endast behärskats av samerna (A Larsson 2004). Därför är det mycket sannolikt att tidiga arbeten, såsom de många vikingatida fynden från Birka av broderier och posament i dragen och spunnen tråd av silver och guld (Geijer 1938, 72f; Gjessing 1940, 53, Nesheim 1966, 108 m fl), utförts av samer, eftersom de är tillverkade i en teknik som senare är känd endast hos samerna och således kan ha varit arbeten av lokala samiska hantverkare där. Redan 1938 ansåg Agnes Geijer i den första avhandling som kom om Birkas textilier (1938), att likheterna i metalltrådsdekorationer sannolikt var ett resultat av handelskontakter med samerna, något som också Annika Larsson ansett (2004). Under vikingatid och tidig medeltid var samerna kanske till och med framförallt kända såsom goda smeder, vilket vi har belägg för i *Völundarkviða*, Kvädet om Völund, i poetiska Eddan, där den samiske smeden Völund, son till en ”finnkung” (*finn* fornsvenska ordet för same), var så skicklig på att smida guldringar, att han blev kidnappad av en kung i Svitjod för att smida åt denne.

Tillverkningen av dragen tenntråd gick till så att gamla föremål av tenn blev uppklippta i strimlor. Var dessa strimlor tillräckligt jämna, så kunde de användas direkt för vidare bearbetning, men ofta fick man stöpa dem till tråd eller stänger i en särskild gjutform. En sådan kunde tillverkas av en gren som blev kluven på längden. Märgen togs ur, så att man fick en ränna i de två delarna av grenen, som sedan surrades samman. Smält tenn hälldes i rännan och fick stelna. Tennstången togs ut och drogs genom de allt mindre hålen i en *dragskiva*, ibland med värmning emellanåt. Genom detta kunde mycket tunna metalltrådar tillverkas och tråden blev till slut tunn som sytråd (Nesheim 1966, 105f). Den blir då smidigare och användbar inte bara till tenntrådsbroderier, utan även till flätarbeten. Teknikens höga ålder hos samerna visas av arkeologiska fynd från vikingatid. Samma typ av dragskivor av järn och horn har hittats i såväl norra Sápmi, som i Birka i söder (A Larsson 2004). Utrustning för att dra tenntråd finns bevarat i muséernas samlingar. På Dalarnas museum finns, som ovan nämnts bland annat dragskivor, som tillhört den samiska lommasömmerskan Ulrika Jonsdotter i Svärdsjö, född 1711 (Inv. nr. DM 316).

Den tunna, dragna tenn- eller silvertråden skulle sedan spinnas i en tät spiral runt en textil-, eller sentråd (Nesheim 1966:106; A Larsson 2004). Spinningen av tenntråd kan utföras med hjälp av olika redskap. Keyland kallar den för ”tvinning” och listar fem olika typer: slända, vridkrok, spinnkors, spinnkors med två eller tre tvärspretor och klyka. Vridkrok är det som man brukar kalla för spinnkrok. Precis som med vanliga sländor, som man använder vid uppspinning, har det dels funnits en slända med trissan upptill (används vid ullspinning framförallt bland Härjedalens befolkning) och en slända med trissan nertill. Den förstnämnda typen är avbildad visande samisk tenntrådsspinning redan hos Leem 1767, den sistnämnda användes vid återupplivandet på svensk sida av tenntråds-

spinningen av bland andra skogssamernas förkämpe Karin Stenberg och sydsamen Andreas Wilks (Hallercreutz, Lindin & Rydving 1983, 72 not 1). Samma metoder för tråddragning och spinning av tråden användes för såväl tenn- som silvertråd.

Den spunna tenntråden syddes fast i olika mönster på ett underlag av tyg (Nesheim 1966). I samisk tradition är det framförallt kläde som har använts, i de samiska färger som är karaktäristiska för det område där den tillverkats. Även andra textilmaterial kunde användas, liksom läder. Den spunna tenntråden kunde även surras runt bältegehäng, läderremmar i bälten och runt gehäng på spåtrummorna. Endast samerna har känt till konsten att ”brodera” med tenntråd. Vi kallar det att brodera, men egentligen så applicerar man den spunna tenntråden genom att sy fast den med t ex lintråd. Denna teknik är också mycket gammal hos samerna. Nesheim skriver ”Så vidt jeg vet, er det bare samene som brukt tin på dette måten, når man ser bort fra nordfinske nybyggere som kan ha lært kunsten av samiske naboer” (Nesheim 1966, 105). Från att ha varit känd i hela Sápmi, har tenntrådsbroderandet under 1900-talet börjat glömmas, men har levt kvar längst inom sydsamiskt område, där tenntrådsbroderandet ersatts mycket av brodyr med glaspärlor (Nesheim 1966).

Sammanfattning

Detta kapitel kan ses som en första introduktion till den okända skogssamiska historien i söder. Det är en berättelse om fördrivningar och tvångsförflyttningar, föregångare till dem som drabbade både skogssamer och fjällsamer under Karin Stenbergs tid, liksom då initierade av de svenska myndigheterna. Det är också en berättelse om en del av det mindre kända, högklassiga och eftertraktade, samiska hantverket, vilket inte fick synas i de svenska stereotyper kring samerna, som Stenberg kritiserade. Det handlar om en mångkulturell del av Sverige, där

ömsesidigt beroende och samarbete mellan olika etniska grupper karaktäriserade relationerna; när de svenska bondefamiljerna i Hälsingland gick på kalas i början av 1800-talet, hade de med sig en förningskorg med mat till kalaset som var tillverkad av skogssamerna här, och kvinnorna var klädda i dräkter med vackra, tenntrådsbroderade lommor förfärdigade av de samiska kvinnorna på bygden.

Kapitlet har också visat att det finns gott om spår och källmaterial för att belysa den skogssamiska historien i söder. De arkeologiska lämningarna är av samma typ som dokumenterats vid inventeringar i Norr- och Västerbotten, men som man ännu inte sökt efter systematiskt i de mellansvenska skogsbygderna. Det samiska hantverket i söder är måhända ännu mer rikt och varierat, eftersom handeln var en mycket viktig inkomstkälla, något som har lämnat spår i form av en stor mängd föremål i muséernas samlingar, liksom på gårdarna hos landsbygdsbefolkningen hos vilka även minnet av den skogssamiska närvaron har levt kvar in i vår tid.

Acknowledgement
Forskningsresultaten som presenteras här är en del av mitt forskningsprojekt kring skogssamiskt samhälle och historia, inom ramen för May-Britt Öhmans projekt *Dálkke* (Formas 2018-2021), vid Cemfor, Uppsala universitet.

Referenser

Otryckt källmaterial
Dalarnas museum, Falun
Föremålssamlingar, samlingskatalog

Hälsinglands museum, Hudiksvall

Föremålssamlingar, samlingskatalog

Hälsingland, Forsa kyrkoarkiv

Födelse- och dopböcker 1774–1831, Lysnings- och vigselbok 1737-1815, Landsarkivet i Härnösand

Nordiska Muséets arkiv

Etnologiska undersökningen. Frågelista NM SP 180

"Sockenlappar och finnkärringar", Stockholm 1945

Uppsala Landsmåls- och Folkminnesarkiv (ULMA)

Etnologisk undersökning. Frågelista M 207 "Berättelser om lappars uppträdande i svenska bygder" Uppsala 1954

Informanter (godkänd medverkan)

Torbjörn Brandt, Färila

Naomi Haglund, genom Karin Haglund, Hudiksvall

Karin Haglund, Hudiksvall

Erik Nilsson, Västeräng, Forsa

Christina Olmårs, Hovra, Färila

Erik Olsson, Trogsta, Forsa

Lars Pettersson, Björklinge

Martha Trolin, Forsa

Tryckt källmaterial

Andersson, G., (2016) *Timmerbyggnader*. Göteborgs universitet.

Arnstberg, K-O. (1976) *Datering av knuttimrade hus i Sverige*. Nordiska Muséet, Stockholm.

Bergman, I. (2018) *Kulturarv, landskap och identitetsprocesser i norra Fennoskandien 500–1500 e.Kr. Slutrapport från ett forskningsprogram.*

Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige (1983) Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 27, Umeå: Skytteanska samfundet. *Faksimil.*

Broadbent, N. & Edvinger, B. (2009) *Recent perspectives on Sámi archaeology in Fennoscandia and North-West Russia. Iskos 17.*

Broadbent, N. (2010) *Lapps and Labyrinths: Sámi Prehistory, Colonization, and Cultural Resilience.* Arctic Studies Center, Smithsonian Institution, Washington D.C.

Broman, O. J. [ca 1720] (1954) *Glysisvallur. Och öfriga skrifter rörande Helsingland D 3:12.* Gestrike-Helsinge nation, Upsala.

Ericson, P. (2003) Moderna renskötselns historia i Mellannorrland: del 1 1822-1872. *Samefolket* 3/2003.

Erixon, S. (1947) *Svensk byggnadskultur. Studier och skildringar belysande den svenska byggnadskonstens historia.*

Fjellström, F. (1986) *Samernas samhälle i tradition och nutid.* P.A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm.

Fjellström, F. (2000) Fjällkvannen (*Angelica archangelica*) i samisk tradition. *Samisk etnobiologi. Människor, djur och växter i norr.* Bokförlaget Nya Doxa. Nora: 241–252.

Fornminnesinventeringen – nuläge och kompletteringsbehov. En riksöversikt (1997) Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Geijer, A. (1938) *Birka III. Die textilfunde aus den Gräbern.* Uppsala.

Gjessing, G. & Gjessing, G. (1940) *Lappedrakten.* Oslo.

Hallencreutz, C. F., Lindin, L. & Rydving, H. (1983) *Andreas Wilks – samepolitiker och salvationist.* Acta Bothniensa Occidentalis. 7. Umeå.

Hansen, L. I. & Olsen, B, (2006) *Samernas historia fram till 1750*. Enskede.

Hagberg, L. (1920) Forna dagars jul i Bjuråker. *Fataburen 1919*, s. 28-64.

Holm, O. (2016a) Recension. Wepsäläinen, A., 2011. Stalotomterna. En kritisk granskning av forskningsläget rörande en omdiskuterad fornlämningstyp. *Fornvännen* 111.

Holm, O. (2016b) Stalotomterna, samerna och Hålogalands stormän: svar på Anders Wepsäläinens replik. *Fornvännen (Print)*. 2016(111):3, s. 201–204 Tillgänglig på Internet: http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2016_201

Hörnberg, G. Josefsson T. & Liedgren L. (2014) Revealing the cultivation history of northernmost Sweden. Evidence from the pollen records. *The Holocene* 24:3. 318-326.

Hörnberg, G. Josefsson T. Bergman I. Liedgren, L. & Östlund L. (2015) Indications of shifting cultivation west of the Lapland border. Multifaceted land use in northernmost Sweden since AD 800. *The Holocene* 25:6. 989–1001.

Johansson, C. (1989) *Mujtto. Minnen från jägar- och fiskartiden och den gamla renkonstens dagar*. Skrifter utgivna av Dialekt-, Ortnamns- och Folkminnesarkivet i Umeå.

Josefsson, T. Hörnberg, G., Bergman, I. & Liedgren, L. (2017) Cereal cultivation from the Iron Age to historical times. Evidence from inland and coastal settlements in northernmost Fennoscandia. *Vegetation History and Archaeobotany* 26: 259-276.

Korhonen, O. (2003) Här har ni mig: Om Karin Stenberg, samernas förkämpe i Arvidsjaur. I *År av liv: Luleå stift 1904–2004*. Red. Ulf Boström. Svenska Kyrkan, Luleå Stift. Luleå.

Korpijaakko-Labba, K. (1994) *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland: en rättshistorisk utredning av markanvändningsförhållanden och -rättigheter i Västerbottens*

lappmark före mitten av 1700-talet. Juristförbundets förlag Helsingfors.

Larsson, A. (2004) Sameslöjd i Birka…eller är samernas tenntrådsarbeten en rest från handeln med vikingarna? *Saga och sanning*. *Berättandets konst och berättelsens budskap*. Humanistdagarna vid Uppsala universitet 2003. Uppsala, s. 141-146.

Larsson, G. (2007) *Ship and Society*. *Maritime Ideology in Late Iron Age Sweden*. Aun 37. Dept. of Archaeology and Ancient History, Uppsala University. Uppsala.

Larsson, G. (2014a) Protecting Our Memory from Being Blasted Away. Archaeological Supradisciplinary Research Retracing Sámi History in Gállok/Kallak. *RE: mindings: co-constituting indigenous, academic, artistic knowledges* / editors: Johan Gärdebo, May-Britt Öhman, Hiroshi Maruyama.

Larsson, G. (2014b) *Samiska handelsfärder i när och fjärran*. Silbonah Sámesijdda. Tillgänglig på Internet: http://www.silbonah.se/11/74/3/samiska-handelsfarder-i-nar-och-fjarran-med-sydda-batar-gunilla-larsson/

Larsson, G. (2015) *Gállokjaure*. *Lämningar efter ett samiskt kulturlandskap*. Revita Archaeology and History. Rimbo.

Larsson, L-G. (2018) Petrus Holmberger och sockenlapparnas språk. Uppsala.

Lundius, [Lundii, Lappi], N. (1983) 'Descriptio Lapponoiæ', i *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige*, Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 27, Umeå: Skytteanska samfundet: 5–41.

Lundmark, L. (1998) *Så länge vi har marker*. *Samerna och staten under sexhundra år*. Rabén Prisma: Stockholm.

Lundmark, L. (2006) *Samernas skatteland i Norr- och Västerbotten under 300 år*, Institutet för rättshistorisk forskning, Stockholm.

Lundkvist, P. S:son (1973) *Bundna rotkorgar i norra Sverige – teknik, historik och föremålstyper*. 3-betygsuppsats i Etnologi, Uppsala universitet.

Manker, E. (1967) *Skogslapparna i Sverige*. Acta Lapponica XVIII. Nordiska Muséet, Stockholm.

Marklund, B. (2015) *Det milsvida skogsfolket. Skogssamernas samhälle ei omvandling 1650–1800*. Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet. Umeå.

Nesheim, A. (1966) Samisk tinntrådsarbeid. *By og bygd. Norsk Folkesmuseums årbok 1966*. Oslo, s.105–110.

Nordin, J. M. (2017) Samer i imperiets mitt: samiskt liv i det tidigmoderna Stockholm - en glömd historia. *Tillfälliga stockholmare: människor och möten under 600 år*. 45–71.

Pehrsson, P. (1996) *Yxeboda. Del 1–2*. Färila.

Pettersson, P.J. (1921) Lapparna i Hälsingland. *Helsingerunor*, I: 70–71.

Qvarnström, E. (2006) *”De tycka emellertid av gammal vana att det smakar gott, och tro dessutom att det är bra för hälsan”. Samiskt växtutnyttjande från 1600-talet fram till 1950*. Examination thesis. Swedish University of Agricultural Sciences. Uppsala.

Schefferus, J. (1956) *Lappland*. Acta Lapponica 8. Stockholm.

von Stiernman, A. A., red. (1733) *Alla riksdagars och mötens beslut 1521–1731. Utgiven av Anders Anton von Stiernman. Stockholm. 1–3. 1728–1733=. [Del 3], Alla riksdagars och mötens besluth, samt arfföreningar, regements-former, försäkringar och bewillningar. Som, på allmenna riksdagar och möten, ifrån åhr 1682. intil åhr 1731. giorde, stadgade och bewiljade äro; med the för hwart och ett stånd utfärdade allmenna resolutioner. Tredie delen. Nu til fäderneslandets tienst och nytta tilhopa samlade, och med en fullkomlig förtekning och ordaregister utgifne af And. Anton Stiernman. Med kongl. maj:ts allernådigste privilegio, uplagde, i Stockholm, med egen bekostnad af*

Joh. Henrich Werner, directeur öfwer alle tryckerien i riket, åhr 1733. (Stockholm, tryckt med egen bekostnad hos Joh. Henrich Werner, directeur öfwer alla tryckerien i riket.). Stockholm

von Stiernman, A. A., red. (1753) *Samling utaf kongl. bref, stadgar och förordningar &c. angående Sweriges rikes commerce, politie och oeconomie uti gemen, ifrån åhr 1523. in til närwarande tid. Uppå hans kongl. maj:ts nådigesta befallning giord af And. Anton von Stiernman.: ... Stockholm. 1–6. 1747–75. [Del 3], Tredie del. Stockholm, tryckt uti kongl. tryckeriet, åhr 1753*. Stockholm

Stolt, B. (1998) *Dellenbygdens rike. Tider som varit*.

Stoor, K. (2018) Karin Stenberg – skogssamernas Elsa Laula. I *Bårjås - Àrran - julevsáme guovdátja sahtediedalasj ájggetjála*. Populævitenskapelig tidsskrift fra Àrran - lulesamisk senter 2017/18: Dávvera ja mujttalusá. Gjenstander og skildringer. / [ed] Harrieth Aira, Lars Magne Andreassen og Sven-Roald Nystö, Drag: Àrran - lulesamiskt senter, 2018, 1, s. 79–85

Sundström, H. (1983) *Ogräs i odlingshistoriens tjänst: paleoekologiska forskningsmetoder och -resultat med exempel från norra Bottenviksområdet*. Bothnica 2. NorrbottensMuseum. Luleå.

Svanberg, I. (1981) Sockenlapparna i Hälsingland 1757–1768. *Hälsingerunor*. En hembygdsbok, 1981, s. 123–130.

Svanberg, I. (1999) *Hästslaktare och korgmakare. Resursutnyttjande och livsstil bland sockenlappar*. Johan Nordlander-sällskapet. Umeå.

Tervalampi, J. (2016) *Den försvunna skogssamekulturen i Värmland, Mälardalen och Bergslagen*. Jouni Tervalampi: Västerås.

Ullenius, J. G. (1937) Något om skogslapparnas bovallar. *Norrbotten 1937*. Norrbottens läns hembygdsförening. Luleå.

Wennstedt Edvinger, B. & Ulfhielm, B. (2004) *Samer i Hälsingland: inventering, studiecirklar, utställning*. Länsmuseet Gävleborg, Gävle.

Wennstedt Edvinger, B. (2005) *Samer på Kåtudden i Järvsön? Datering av en eventuell kåtatomt i Söderala socken, Hälsingland*. Skrifter utgivna av Arkeologicentrum i Skandinavien AB och Smithsonian Institution. Jämtarkeologi 15. Arkeologicentrum. Brunflo och Washington.

Westerdahl, C. (2008) *Sydsamer. Från Bottenhavet till Atlanten. En historisk introduktion till samerna i Ångermanland och Åsele lappmark med angränsande delar av Jämtland och Norge*. Båtdokumentationsgruppen, Skärhamn.

Viklund, B-O. (2004) Samiska härdar i skogslandet. I: *Tidsspår 2004*. Härnösand.

Viklund, B-O. (2008) Sökandet efter samiska härdar i skogsland och kustmiljö. Råd och dåd. I Westerdahl, Ch., 2008. *Sydsamer. Från Bottenhavet till Atlanten. En historisk introduktion till samerna i Ångermanland och Åsele lappmark med angränsande delar av Jämtland och Norge*. Båtdokumentationsgruppen, Skärhamn: 332–350.

Völundarkviða.http://wayback.vefsafn.is/wayback/20070508181623/http://www.heimskringla.no/original/edda/volundarkvida.php

Wepsäläinen, A. (2011) *Stalotomterna. En kritisk granskning av forskningsläget rörande en omdiskuterad fornlämningstyp*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfsakademien för svensk folkkultur.

Wepsäläinen, Anders (2016). Slutreplik till Olof Holm om stalotomterna. *Fornvännen (Print)*. 2016(111):4, s. [256] -257 Tillgänglig på Internet: http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2016_256

Zachrisson, I. (1987) Arkeologi och etnicitet. Samisk kultur i mellersta Sverige ca 1–1500 e. Kr. Samer och germaner i det förhistoriska Norrland. *Bebyggelsehistorisk tidskrift, vol 14, 1987.*

Zachrisson, I. et al. (1997) *Möten i Gränsland – Samer och Germaner i Mellanskandinavien*. Statens Historiska Museer. Stockholm.

Zachrisson, I. (2012) Samer i syd i gången tid – till Uppland och Oslotrakten i söder. Ny forskning från Norge och Sverige. *Uppsala mitt i Sápmi*. Rapport från ett symposium arrangerat av Föreningen för samiskrelaterad forskning i Uppsala, Upplandsmuséet 4–5 maj 2011: 8–12.

Ågren, K. (1983) Traditionsuppgifter om västerbottnisk korgslöjd. *Västerbotten 1983:4*, s. 255–272.

Åqvist, C. (2006) *Sanda – en gård i Uppland. Bebyggelse från vendeltid till 1600-tal*. Riksantikvarieämbetet. UV Mitt, Rapport 2004:15. Stockholm.

Karins väska

Katarina Pirak Sikku

Jag satt i Sametingets valnämnd. Det var under de här turbulenta åren 1993–1997. Ordförande för valnämnden var Nikolaus Stenberg. En otroligt bra berättare. Efter ett möte började han berätta om sin politiska karriär och en av hans första besök hos landshövdingen i Luleå någon gång på 1940-talet. Han kom så väl ihåg Karin Stenbergs tal under middagen. Hon tackade för inbjudan med orden: *Jag en manslös kvinna*.

Jag har alltid trott att mamma och pappa kände Karin Stenberg för att de umgicks med Gunhild och Nils-Erik Spiik. Men så är det inte. De hade en egen relation. Karin var mycket hemma hos mamma och pappa. Väskan är antingen en bytesaffär mellan Karin och pappa eller en gåva till mamma. Hon vet att hon inte betalade för den.

Sedan rosorna. Vi passerade mamma och pappas radhus. Då berättade hon om rosbusken hon planterade. Till Karins begravning tog mamma med en ros och la på hennes grav. För Karin gillade rosor. Och där kom historien om rosbusken på skolgården på Samernas. Det var nog en sån här rosbuske som växer vilt och frodigt. Såna som finns i varje trädgård. Men ändå en rätt fin tanke av Karin. Hon ville göra fint för eleverna. Eller om hon planterade den som symbol för något. Ja, vem vet.

Karins väska. Foto: Katarina Pirak Sikku

Författarpresentationer

Johan Kihlert (f. 1995) avlade år 2020 en masterexamen i idéhistoria vid Södertörns Högskola med en uppsats om *Samefolkets egen tidning*. Johans kandidatsuppsats i idéhistoria, som är en undersökning av post-koloniala tankefigurer i *Dat läh mijen situd*, belönades med Várdduos studentstipendium 2019.

Olavi Korhonen (f. 1938), professor emeritus i samiska och samisk kultur vid Umeå universitet. Olavi har i sin forskning i hög grad varit inriktad på samiskans ordförråd och samiska ortnamn och deras kulturella anknytningar. Publicering av lexikon, fältarbete med inspelning och medverkan i revitalisering av skilda varieteter kan även nämnas. Därvid har umesamiskan ofta kommit att dokumenteras och bearbetas. Som pensionär har medverkan skett vid utgivning av samiska psalmböcker och kyrkliga handböcker på lule- och nordsamiska samt översättning av bibeldelar på lulesamiska.

Ingvar Larsson (f. 1929) är uppvuxen i en skogssamefamilj i Västra Kikkejaure sameby, Arvidsjaur och är ingift i den skogssamiska familjen Stenberg från Strömudden. Ingvar har hela sitt liv arbetat som renskötare och har dagligen under sin levnad kunnat följa naturens förändring på nära håll. Ingvar ger här sin syn på hur skogsbruket förändrats under 1900-talet och hur det påverkat miljön och livet för renarna och renskötarna i skogssamebyn Västra Kikkejaur fram till idag.

Ingvar Larsson, Västra Kikkejaure Sameby, Arvidsjaur. Foto: Lena Lindgren, 2020.

Gunilla Larsson (f. 1960) är Fil. Dr. i Arkeologi och forskare vid Cemfor, Centrum för mångvetenskaplig forskning om rasism vid Uppsala universitet, där hon bland annat

utforskar och analyserar spåren efter den skogssamiska historien, liksom kolonisationens påverkan på det skogssamiska samhället. Gunilla är skogssame med rötter i Lule älvdal. Har tidigare under många år för Riksantikvarieämbetet inventerat och dokumenterat bland annat skogssamiskt kulturarv.

Lars-Göran Lundmark (f.1942) pensionerad ingenjör och egen företagare. Erfarenhet från 1950-talets skogsarbete och åsyna vittne till skogens förändring från sent 1940-tal fram till nu. Många års arbete inom prospektering och petrofysisk kartering inom Norrbottens och Västerbottens län gör att jag har varit överallt inom detta område. Karin Stenberg var en vän till mina föräldrar och under 1950-talet och tidigt 1960-tal har jag lyssnat åtskilliga timmar på henne och hennes berättelser.

Bertil Marklund (f.1948) har sedan 1980-talet forskat inom området skogs-samisk historia. Bertil är associerad forskare vid Várdduo – Centrum för samisk forskning vid Umeå universitet. Bertil disputerade i historia år 2015 med avhandlingen *Det milsvida skogsfolket – Skogssamernas samhälle i omvandling 1650–1800*. År 2015 initierade Bertil bildandet av Skogssamisk forskningsplattform som idag är en del av Várdduo. Bertil ingår i redaktionskommittén för jubileumsantologin om Karin Stenberg.

Aina Nilsson (f. 1931) är pensionär och har ett yrkesliv som bland annat speciallärare i Umeå bakom sig. Aina har under många år varit aktiv i Såhkie, Umeå sameförening, där hon verkat som styrelseledamot under föreningens tidigaste år och numera deltar i äldregruppen. Hennes utbildningsresa, som började i en skogssamisk familj i byn Sundsnäs utanför Arvidsjaur, är underlag för ett kapitel i denna bok.

Lena Maria Nilsson (f. 1965) är forskningssamordnare vid Várdduo och Arcum, centrum för samisk och arktisk forskning respektive vid Umeå universitet, samt biträdande föreståndare för Várdduo. Hennes forskning handlar främst om livsmedel, hälsa och livsmedelssäkerhet ur ett arktiskt och/eller samiskt perspektiv. Lena Maria disputerade 2012 och har sedan dess publicerat mer än 67 vetenskapligt granskade artiklar, samt 8 bokkapitel. Lena Marias skogssamiska rötter härrör från området Keppejaur (Stora Skeppträsket) i Malå, där hennes mormors far var renägare, småbrukare och kateket.

Gudrun Norstedt (f. 1965) är postdoktor vid Várdduo – Centrum för samisk forskning vid Umeå universitet. Hon disputerade 2018 vid Sveriges Lantbruksuniversitet med en avhandling om skogssamiskt resursutnyttjande före slutet av 1800-talet. Just nu arbetar

Gudrun med att bygga upp en samisk rättshistorisk databas utifrån K.B. Wiklunds avskriftsamling av domboksprotokoll. Hon utforskar också vad ortnamn och kulturlämningar kan berätta om den historiska samiska närvaron i Västerbottens kustland.

Katarina Pirak Sikku (f. 1965) är konstnär. Hon har i många år grävt i det rasbiologiska materialet. Hur var det för de som undersöktes? Katarina är i slutfasen av ett treårigt konstnärligt forskningsprojekt: ”Att ge mig mitt perspektiv”.

Lars Stenberg (f. 1947) Lars far var Nils Petter Stenberg, bror till lärarinnan och den skogssamiska förkämpen Karin Stenberg, Araksuolo, Arvidsjaur. Karin skrev 1920 i samarbete med Valdemar Lindholm skriften *Dat läh mijen situd. Det är vår vilja.* I boken beskriver även hon hur hennes modersmål, umesamiska blev underkänd på småskoleseminariet i Jokkmokk. ”Vi (skogssamer) voro ju inte riktiga lappar och då kunde det ju inte vara fråga om riktig lappska heller.” (1920, 82; 2020, 108).

Lars Stenberg, f. 1947, brorsson till Karin Stenberg, har alltid haft omsorg om Lappstan, se sid 165–200. Foto: Olavi Korhonen

Krister Stoor (f. 1959) är föreståndare vid Várdduo - Centrum för samisk forskning och lektor vid institutionen för språkstudier/Sámi dutkan vid Umeå universitet. Disputerade 2007 med avhandlingen *Juoiganmuitalusat - Jojkberättelser*. Medlem i den skogssamiska forskningsplattformen och redaktionskommittén för jubileumsantologin.

Immateriellt kulturarv, repatriering och berättandet är forskningsfrågor som är aktuella. Är också med i DöBra ett nätverk lett av Karolinska institutet, där samer och vård i livets slutskede, är ett tema.

Åsa Össbo (f.1971) är forskare vid Várdduo – Centrum för samisk forskning vid Umeå universitet och disputerade i historia 2014 med en avhandling om svensk vattenkraft-expansions inverkan på renskötseln och samiska samhället. Åsa har sedan starten varit sammankallande i Skogssamiska forskningsplattformen och redaktionskommittén kring jubileumsantologin. För närvarande forskar Åsa om urfolks erfarenheter av och rekommendationer för energiproduktion i ett projekt finansierat av Energimyndigheten.

Skrifter från Várdduo – Centrum för samisk forskning

1. Befolkning och bosättning i norr. Etnicitet, identitet och gränser i historiens sken.
Red. Patrik Lantto & Peter Sköld. Umeå 2004.

2. Samiska studenters inställning till högre utbildning vid Umeå universitet.
Åsa Nordin. Umeå 2004.

3. Ett folk, ett land. Sápmi i historia och nutid.
Red. Per Axelsson & Peter Sköld. Umeå 2005.

4. Igår, idag, imorgon. Samerna, politiken och vetenskapen.
Red. Peter Sköld & Per Axelsson. Umeå 2005.

5. En lappdrängs omvändelse.
Daniel Lindmark. Umeå 2006.

6. Forskning, utredning och medling. Frågan om medling i marktvister mellan renskötare och markägare i Sverige.
Kristina Sehlin MacNeil. Umeå 2006.

7. Från Lars Thomassons penna. Bibliografiska anteckningar 1956–2006.
Red. Per Frånberg, Peter Sköld & Per Axelsson. Umeå 2007.

8. Samisk kyrkohistorisk bibliografi.
Leif Lindin & Håkan Rydving. Umeå 2007.

9. Samisk kulturpolitik i ett nordiskt perspektiv.
Karin Mannela Gaup. Umeå 2007.

10. Renskötseln är mitt liv – analys av den samiska renskötselns ekonomiska anpassning.
Åsa Nordin. Umeå 2007.

11. Människor i Norr: Samisk forskning på nya vägar.
Red. Peter Sköld. Umeå 2008.

12. Äktenskap i Sápmi. Giftemålsmönster och etnisk komplexitet i kolonisationens tidevarv, 1722–1895.
Gabriella Nordin. Umeå 2009.

13. Jakten på den försvunna dansen.
Birgitta Stålnert. Umeå 2011.

14. Lappväsendet: Tillämpningen av svensk samepolitik 1885–1971.
Patrik Lantto. Umeå 2012.

15. Att representera & representeras. Samiska kvinnor i svensk och samisk press 1966–2006.
Anna-Lill Ledman. Umeå 2012.

16. Rivers to Cross. Sami Land Use and the Human Dimension.
Red. Peter Sköld & Krister Stoor. Umeå 2012.

17. Långa perspektiv. Samisk forskning och traditionell kunskap.
Red. Peter Sköld & Krister Stoor. Umeå 2012.

18. Vid foten av fjället. Forskning om samernas historia och samhälle.
Red. Peter Sköld. Umeå 2012.

19. Nya vatten, dunkla speglingar. Industriell kolonialism genom svensk vattenkraftutbyggnad i renskötselområdet 1910–1968.
Åsa Össbo. Umeå 2014.

20. Historien och Härjedalsdomen. En kritisk analys.
Lars Rumar. Umeå 2014.

21. Histories of reindeer husbandry resilience. Land use and social networks of reindeer husbandry in Swedish Sápmi 1740–1920.
Isabelle Brännlund. Umeå 2015.

22. Under the Same Sun. Parallel Issues and Mutual Challenges for San and Sami Peoples and Research.
Red. Peter Sköld, Moa Sandström & Maitseo Bolaane. Umeå 2015.

23. Det milsvida skogsfolket. Skogssamernas samhälle i omvandling 1650–1800.
Bertil Marklund. Umeå 2015.

24. Ett historiskt möte: Protokollet från samernas landsmöte i Östersund 1918.
Red. Patrik Lantto. Umeå 2018.

25. Banbrytande ledare och forskare. En vänbok till Lars Tomasson
Red. Patrik Lantto, Eivind Torp, Ellacarin Blind, Anna-Lill Drugge, Krister Stoor & Michael Lindblad. Umeå 2018.

26. Den gränslösa renen, det gränsdragna Sápmi. Om statliga regleringar av gränsöverskridande renskötsel och konsekvenser för Sárevuopmi.
Agnes Grönvall & Annette Löf. Umeå 2020.

27. Skogssamisk vilja. En jubileumsantologi om skriften "Dat läh mijen situd", Karin Stenberg och skogssamisk historia och nutid.
Red. Åsa Össbo, Bertil Marklund, Lena Maria Nilsson & Krister Stoor. Umeå 2020.

Skrifter från Várdduo – Centrum för samisk forskning nr 27
Várdduo – Centrum för samisk forskning
Umeå universitet, 901 87 Umeå
www.vardduo.umu.se

Skogssamisk vilja är en jubileumsantologi till hundraårsminnet av att den skogssamiska läraren Karin Stenberg med hjälp av författaren Valdemar Lindholm gav ut skriften *Dat läh mijen situd (det är vår vilja). En vädjan till Svenska Nationen från Samefolket*. Det är en politisk kampskrift om den skogssamiska situationen i Sverige för hundra år sedan som på många sätt är aktuell också idag. Antologin inleds med ursprungstexten Dat läh mijen situd men innehåller ytterligare tolv bidrag som på olika sätt tar utgångspunkt i Stenbergs skrift, person och kunskaper om samernas historia.

Kapitlen som följer med sina olika inriktningar utgör en fortsättning på Karin Stenbergs pionjärinsats för det skogssamiska folket. Bidragen omfattar även studier om Karin Stenberg som barn och vuxen. Bland kapitlen finns fem bidrag skrivna av skogssamer som träffade henne i vardagen, är släkt med henne eller varit hennes elever. Vi får vidare följa hennes litterära samtid i texter om samerna. Karin Stenberg hade troligen redan under 1920-talet förvärvat kunskaper om samernas utbredning söderut. Forskningens framsteg till idag hade säkerligen fångat hennes intresse.

Redaktionskommitténs förhoppning med denna bok är att den fångar intresset för skogssamisk historia, ger den samiska läsekretsen ny kunskap men framförallt fångar de ungas intresse för skogssamerna.

ISBN 978-91-7855-373-0
ISSN 1651-5455

UBMEJEN UNIVERSITIÄHTA